

„Sjećanje na hiljade ubijenih u Bleiburgu”. Youtube kanal, 16. 5. 2015., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=WcX4IC1suEE>

„Uhapšeno sedam osoba na komemoraciji u Bleiburgu”. Youtube kanal, 12. 5. 2018., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=JKs5cSL3vDk>.

„Ustaša se požalio Indexu: O Hitleru svi samo crno pričaju”. Youtube kanal, 29. 12. 2017., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=J6LYI2nGNzc>

„Zabrana mise u Bleiburgu, Koruška crkva protiv fašističkih ideja”. Youtube kanal, 8. 3. 2019., pristup ostvaren 19. 12. 2024., <https://www.youtube.com/watch?v=RcuC3NVaZzE>

MILEKIĆ, Sven. „20,000 Mourn Croatia's Dead at Controversial WWII Site”. Portal Balkan Insight.com, 18. 5. 2015. Pristup ostvaren 19. 12. 2024. <https://balkaninsight.com/2015/05/18/20-000-come-to-commemorate-ww2-controversial-memorial/>.

SUMMARY

The use/manipulation of symbols against the culture of memory

The paper provides an overview of the history of displaying national symbols at the commemorations in Bleiburg, from the inaugural one held on All Saints' Day in 1951 to the last mass-attended one in 2019. From the beginning until 1989, almost exclusively Croatian checkered coats of arms of 25 fields with an initial white field were displayed, whether displayed independently or applied to Croatian tricolors. The possibility of a mass arrival of participants from the homeland in the spring of 1990 did not change the way symbols were displayed, considering that they were also en masse used in that form in the homeland. That changed with the adoption of the state symbols of the Republic of Croatia in December 1990 and the subsequent appearance of the symbols of Croats from Bosnia and Herzegovina. As a result, already during the 1990s, these symbols were predominantly used. However, the flag with the coat of arms with the initial white field continued to be waved in large numbers.

Particularly after 2000, a segment of the Croatian public, primarily the media, accentuated the alleged mass display of Ustasha symbols. This narrative, propagated by the media, led to a significant portion of the Croatian and Austrian public labeling the commemoration on the Bleiburg field as the largest fascist gathering in Europe. However, a closer analysis of such phenomena reveals that even before the introduction of strict rules of behavior for the commemoration participants, there were very few whose behavior could be considered as such. In fact, one could argue that such behavior was exhibited by only one in a thousand, thereby debunking the media's portrayal. Despite this, some forces on the Austrian political scene attempted to halt further commemorations. To this end, in December 2021, the Croatian checkered coat of arms with an initial white field, i.e., the Croatian tricolor that carried this particular coat of arms, was banned in that country.

Keywords: Bleiburg Field; Commemorations; Symbols; Croatian Checkered Coat of Arms with the Initial White Field; Ustasha Symbols; Prohibition of coat of arms

izv. prof. dr. sc. Vlatka Vukelić

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, Republika Hrvatska

Pregledni rad

KULTURA SJEĆANJA NA BLEIBURG U HRVATSKOM I EUROPSKOM KONTEKSTU

Rad opisuje pojam „kultura sjećanja” analiziran kroz prizmu hrvatske žrtve u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. U simboličkom smislu, hrvatska žrtva toga razdoblja identificirana je s pojmom „Bleiburg”. Način na koji je kolektivno sjećanje na Bleiburg egzistiralo u hrvatskom društvu pokazuje da kultura sjećanja može egzistirati neovisno o historiografskoj obradi određenoga povijesnoga događaja pa čak i u slučaju njegova potpunoga izostanka. Također, u radu se opisuje način na koji su rezolucije Vijeća Europe (VE) uspjele institucionalizirati sjećanje na totalitarne režime s ciljem stavljanja žrtava tih režima u središte europske kulture sjećanja. U Hrvatskoj je takav pristup tek u početnoj fazi, poglavito u slučaju istraživanja fenomena žrtava totalitarnoga komunističkoga režima.

Ključne riječi: Kultura sjećanja; Bleiburg; Hrvatsko društvo; Jugoslavija; Žrtva; Vijeće Europe; Europska unija

Uvod

Fenomen kulture sjećanja i pamćenja primarno je bio vezan uz djelovanje sociologa te je dio istraživačkoga korpusa humanističkih znanosti, a naročito historiografije u Hrvatskoj postao relativno kasno. Situacija je u drugim europskim zemljama, pogotovo onima lišenima europskoga komunističkoga sustava, u produkcijsko-historiografskom kontekstu, drugačija. U Hrvatskoj je tek nakon raspada Jugoslavije, u sklopu procesa demokratizacije, pokrenuta rasprava o žrtvi kao globalnom fenomenu, a ne žrtvi koja ima pravo na priznavanje toga statusa, jer je pripadala određenom ideološko-političkom miljeu. Tek je tada, dakle u trenutku kada u javni narativ ulazi spoznaja o tzv. dvije žrtve, mogla početi rasprava o tzv. pomirbi. Ta bi se spoznaja danas mogla protegnuti i na raspravu o historiografskoj pomirbi. Stvaranje historiografskoga korpusa relativno je dugotrajan proces, pogotovo u izostanku ciljanih projektnih aktivnosti. Fenomen kulture sjećanja mnogo je fleksibilniji i samo je trebao poticajnu društvenu klimu za prve kategorizacije i definiranja. Okviri za to uspostavljeni su tek u 21. stoljeću.¹

¹ Relevantni historiografski radovi na navedenu temu: NAJBAR-AGIČIĆ, *Zla prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje*; DOBROVŠAK, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću”, 83-108; JANKOVIĆ, „Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja”, 269-311; BRKLJAČIĆ, PRLENDA,

Prema povjesničarki Ljiljani Dobrovšak, kultura sjećanja, odnosno politika sjećanja te u opisnom smislu povijest i sjećanje, interdisciplinarna je znanstvena disciplina koja se bavi preispitivanjem značaja sjećanja za stvaranje identiteta i odnosa prema povijesti u jednom društvu.² Ovdje treba dodati da se kultura sjećanja bavi ne samo odnosom prema povijesti u jednom društvu, već i odnosom prema historiografiji. Kultura sjećanja promatra prošlost kroz sjećanja (koja mogu biti divergentno različita), mjesta sjećanja, praznike, spomenike, simbole, nazive ulica, svakodnevicu, tradiciju, memorabilije i ostalo, a svrha joj je pomoć pri oblikovanju identiteta. Ovdje treba uvažiti razliku između individualnoga i kolektivnoga sjećanja. Mjesta sjećanja odnose se na prostore dokazanih povijesnih događaja, njihove spomenike, komemorativne ceremonije, odnosno na mjesta koja su materijalizirana. Da bi netko mjesto dobilo glagolski „sufiks“ – sjećanje, odnosno da bi se određeni prostor smatralo mjestom sjećanja, ta mjesta moraju zadovoljiti tri elementa: materijalni, simbolički i funkcionalni. Suodnosom sjećanja i povijesti, interakcijom oba faktora i navedenih elemenata, neko mjesto / područje / prostor možemo definirati kao mjesto sjećanja.³ U kontekstu teme obilježavanja žrtava na Bleiburškom polju, možemo zaključiti kako su ovdje zadovoljeni svi parametri za definiranje toga prostora kao mjesta sjećanja važnoga za oblikovanje ukupnoga hrvatskoga identiteta. S obzirom na prethodne navode o jugoslavenskoj historiografiji koja je, u najblažoj varijanti, historiografski ignorirala temu Bleiburga, bez kulture sjećanja ova tema danas ne bi bila dio historiografskoga mainstreama. Važno je napomenuti i da je u ovom slučaju, po uspostavi novoga društveno-političkoga uređenja, Bleiburg kao mjesto sjećanja trebao pomoć države i novih institucija u oživljavanju („redivizaciji“) od procesa zaborava. Najprije je trebalo omogućiti da prostor Bleiburga ima osiguran fizički prostor na kojem je moguće održavati komemoracije, odnosno mjesta na kojima se žaluje. Kada promišljamo o europskim žrtvama u 20. st., uglavnom ovakva mjesta obilježavaju prostor žalovanja nad žrtvama koje su život izgubile u nekom ratu. Kako je riječ o razdoblju iz kojega još uvijek imamo živuće svjedoke ili potomke žrtava, mjesta sjećanja poput Bleiburga označavaju se kao iznimno važna.

„Komemoracija na mjestima sjećanja je čin koji proizlazi iz uvjerenja, koje dijeli široka zajednica, da je trenutak koji je napomenut bitan i obaviješten moralnom porukom. Mjesta sjećanja materijaliziraju tu poruku. Mjesta sjećanja su ona koja čuvaju, ali i stvaraju kolektivno pamćenje u nacionalnim zajednicama.“⁴

U ovom kontekstu komemoracija na Bleiburgu i njegova (spomen)obilježja predstavljaju događaj važan za nacionalnu povijest. Ovo je pogotovo važno kada znamo da je u komunističkoj i socijalističkoj Hrvatskoj (1945. – 1990.), pogotovo 50-ih godina 20. st., podignuto oko 6000 spomenika posvećenih događajima i osobama u Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP) Hrvatske. Preminuli partizani (tzv. „pali borci“) činili su vrh jugoslavenske (i hrvatske) hijerarhije sjećanja. Državni aparat uspostavio je, uz pomoć Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR), službenu politiku sjećanja.⁵ Sjećanje na Drugi svjetski rat iz desetljećima postavljene jednoobrazne društvene prizme

Kultura pamćenja i Historija; CIPEK, MILOSAVLJEVIĆ, *Kultura sjećanja*, 1918. *Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*; BOSTO et al., *Kultura sjećanja. 1941., povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*; BOSTO, CIPEK, *Kultura sjećanja: 1945.: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*; CIPEK, *Kultura sjećanja: 1991., povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*; JURLINA, *Kulturna baština i politike sjećanja: Radovi s konferencije 9.-10. listopada 2013. Zadar*.

2 DOBROVŠAK, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, 85.

3 Isto, 87.

4 Isto, 89.

5 Isto, 94-96.

nakon 1990-ih potisnuto je sjećanjem na Domovinski rat (1991. – 1995.) te je prilika za „pomirenje“ sjećanja iz razdoblja, iz objektivnih okolnosti, propuštena. Stoga i ne čudi što tek danas razmatramo temu kulture sjećanja u duhu humanističke tradicije.

„Utemeljiteljski mit“ – kontraindikacija memorijskoj alternativi

Opći je stav kako vojni i politički pobjednici „pišu povijest“. Riječ je ovdje o određivanju politike povijesti, odnosno politici sjećanja.⁶ Na politiku povijesti, odnosno sjećanja nastoje utjecati razni instrumenti poput političkih stranaka, interesnih skupina i udruga, ali to je svojstveno za demokratska društva. U totalitarnom sustavu, kakav komunizam jest bio, država s obilježjima komunizma preko institucija dominantno definira politiku povijesti i (ne)pogodnih sjećanja. I u demokratskim društvima politika (o) povijesti ovisi o državnim institucijama (sustav obrazovanja, kulturne i znanstvene institucije, mediji), iako ovdje barem postoji privid kako su građani sami izabrali baš takav odnos prema politici povijesti/sjećanja. U ovakvim je slučajevima moguće da promjena političke grupe na vlasti utječe i na promjenu prema politici povijesti/sjećanja.⁷

Za razumijevanje institucionaliziranoga sjećanja u totalitarnim društvima važno je uzeti u obzir koncept „utemeljiteljskoga mita“. Naime, u povijesti totalitarnih sustava važno mjesto zauzimaju mitovi. Često se temelje na usmenoj predaji i lišeni su kritičkoga preispitivanja. Najznačajniji (ujedno i najopasniji) od njih su tzv. „utemeljiteljski mitovi“. Narodnooslobodilačka borba (NOB) bila je utemeljiteljski mit socijalističke Jugoslavije.⁸ Ovaj narativ, uz to što je bio izuzet od kritičkoga preispitivanja, negirao je ikakve druge politike povijesti i sjećanja. Sa stajališta sudionika NOB-a to je i bilo logično, jer je upravo utemeljiteljski mit za njih bio politička legitimacija u sustavu državne vlasti, s obzirom na činjenicu da tu legitimaciju 1945. nisu ostvarili. Kada govorimo o povijesti 20. st., ovdje se i stvara točka prijelomnica; kada su Hrvati pod utjecajem komunističke ideologije postali „podijeljena nacija“. Nakon Prvoga svjetskoga rata, bez obzira na sve nepovoljne elemente i represivni sustav nove države (tzv. prve Jugoslavije), ovaj fenomen nije bio uočen. Kao što ga nije bilo ni tijekom Domovinskoga rata. Međutim, to u Hrvatskoj nije utjecalo na stav koji prema komunističkom režimu postoji u većini bivših zemalja Istočnoga bloka (i u bivšim sovjetskim republikama na Baltiku), a koji je izrazito negativan. Primjerice, ocjene komunističkoga režima u Poljskoj unisono su negativne u cijelom društvu.

U Jugoslaviji je 1945. bila vrijednosni izvor i iskustvo koje se koristilo za oblikovanje normativa i zahtjeva društva i pojedinaca. Slično je i na razini Europe i ostatka demokratskoga svijeta, međutim, tamo je taj model uklopljen u sustav moralnih univerzalnih očekivanja, vezanih uz slobodu, pravdu i mir. Ova godina ima status prijelomne godine, koja je, s obzirom na dotadašnja iskustva, trebala označiti preokret ka boljem. Uočavamo kako je ova tvrdnja, uslijed povijesnih okolnosti, neprimjenjiva na hrvatski povijesni prostor. S obzirom na hladnoratovske aktivnosti, početni kapital 1945. brzo se istopio. Pored toga, na hrvatskim povijesnim prostorima ovo je razdoblje obilježeno masovnim kršenjem ljudskih prava, od ugrožavanja osobnih sloboda do raznih oblika masovnih egzekucija.

6 Termin „politika sjećanja“ (njem. Erinnerungspolitik) koncepcijski je osmišljen 1990-ih na njemačkom jezičnom prostoru za predmet novoga interesa historiografije i političkih znanosti. Vidi više u: STRYJEK, „Rat za sjećanje u Srednjoj i Istočnoj Europi 2005-2010. strategije politike Litve, Latvije, Estonije, Ukrajine, Poljske i Rusije“, 111-150.

7 NAJBAR-AGIČIĆ, „Zla prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje“, 9.

8 Taj je pojam (foundation myth) uvela Nina Tumarkin za Oktobarsku revoluciju i njezinu ulogu u politici povijesti u SSSR-u. Vidi više u: NAJBAR-AGIČIĆ, „Zla prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje“, 12.

Osim navedenoga,

„1945. godina u političkoj i kulturnoj memoriji [...] prisutna [je] kao prerađena, selektivno (re)interpretirana, instrumentalizirana i prilagođena situacionim političkim interesima i odnosima političkih snaga, ideološkim amalgamima, prepravkama, prevrednovanju“.⁹

Dakle, iako je baština 1945. poslužila u svrhu formiranja „utemeljiteljskoga mita“ kada su jugoslavenski prostori u pitanju, nije kapitalizirala dugoročni mir u Europi. Činjenica da se ovo razdoblje do pada Berlinskoga zida promatra kao razdoblje visokoga ili niskoga otpora (ovisno o protagonistima i uspješnostima njihovih akcija) pretpostavlja i alternativu sjećanja. Inače otpor ne bi imao smisla. Ovakav pristup suočavanja s prošlošću predstavlja otvoren projekt i organski dio iskustva kulture sjećanja.¹⁰

U poslijeratnoj Jugoslaviji moralne intuicije „dobra“ i „zla“ definirali su protagonisti NOB-a, u svrhu koncepcije „utemeljiteljskoga mita“ u kojem je komunistička revolucionarna ideologija postala ratnom tekovinom. Očuvanje tih ratnih tekovina bila je svrha „utemeljiteljskoga mita“.

U njemu se Narodnooslobodilački rat (NOR) prikazuje kao borba za slobodu naroda i za novi politički poredak, pri čemu se partizanski pokret u Jugoslaviji doživljavao kao dio svjetske komunističke revolucije. Ustaštvo i četništvo za komuniste nisu predstavljali samo nacionalne pokrete, već prije svega ideološko-klasne. Njihovi pripadnici bili su odraz buržoaske svijesti i težnje za kapitalističkom državom. Proleterske brigade NOR-a bile su pak vojne formacije, izravno ideološki i vojno suprotstavljene obnovi kapitalističke monarhističke države. Titova pobjeda legitimirala se u svjetlu globalnih antifašističkih zbivanja. Međutim, Tito i Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) smatrali su da poraz hrvatskih vojnih snaga ne znači i poraz ideologije koju su predstavljale. Kraj rata zbog toga za njih nije značio i kraj upotrebe sile i ideološke borbe. Primjena sile samo je postala legalno i legitimno sredstvo te borbe. Dotadašnja nacionalna svijest u društvenim, kulturnim, vjerskim i političkim organizacijama postala je osnovna meta nastavljenoga (ideološkoga) rata. KPJ istovremeno je na sebe preuzela izgradnju države i formiranje nove društvene svijesti i njezinih institucija. Izgradnja jednopartijskoga komunističkoga političkoga i državnoga sustava provodila se uništavanjem svih naslijeđenih nacionalnih oblika svijesti, uz pomoć „utemeljiteljskoga mita“.¹¹ Mitom o pobjedi legitimira se mit o revolucionarnoj pravdi, ali i namjeri KPJ da odredi smjer povijesti. Narativ o NOB-u bio je prisutan u gotovo svim sferama društvenoga života: u školskim programima, na televiziji, u tiskovinama, u govorima političara. Predstavljao je dio „svakodnevne socijalne imaginacije kroz koju se samo društvo profiliralo.“¹² Odnosno, brižno se pristupilo modeliranju kolektivnoga sjećanja, ali onoga nadnacionalnoga – jugoslavenskoga. Nacionalne kulture sjećanja pa tako ni ona hrvatska nisu imale protagoniste koji bi ih zastupali i artikulirali njihove narative.

Ovaj je obrazac bio predvidljiv te je jugoslavenska povijest napisana poput mnogih drugih – kao povijest selektivnoga pamćenja i selektivnoga zaboravljanja. Sam leksik / jezik kojim je formulirano poslijeratno sjećanje odigrao je važnu ulogu u sustavnom ozakonjenju. „Utemeljiteljski mit“ temeljen je na NOB-u kao osnovnom i jedinom narativu stvaranja poslijeratne Jugoslavije. U tu svrhu prešućivao se građanski rat i zaobilazena su nacionalna

9 BOSTO, CIPEK, „Predgovor. 1945. godina: nagovještaj nade, posljedice i podijeljena sjećanja“, 9.

10 BOSTO, „Pitanje krivnje – između moralnog univerzalizma i ideologije“, 16.

11 KOMŠIĆ, „Komunizam i nacionalna svijest na kraju Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji“, 31-32.

12 MUSABEGOVIĆ, „Mit o pobjedi kao mit o revoluciji“, 39.

pitanja, s fokusom na ekstremnu podjelu između „narodnoga otpora“ fašizmu i kolaboracionizma svih vrsta. Promjene ideološkoga okvira podrazumijevaju zaboravljanje i potiskivanje, paktove šutnje itd. Tada je „organizirani zaborav“ u nadležnosti države. Svi totalitarizmi u ovom su spektru isti. Naime, mentalno porobljavanje podanika totalitarnoga režima počinje onda kad im se oduzme sjećanje. Dakle, kad neka sila želi lišiti podanike nacionalne svijesti, služi se metodama organiziranog zaboravljanja.¹³ Čudno je da se ove definicije primjenjuju unutar humanističkoga spektra na prostore bivše Jugoslavije tek u 21. stoljeću.

Kad su u Jugoslaviji klasni (narodni) neprijatelji likvidirani ili zastrašeni, a ostale razlike zanemarene u korist bratstva i jedinstva, stvoreni su uvjeti za stvaranje „utemeljiteljskoga mita“, a time i sjećanja. Dakle, kontrolirana kultura sjećanja postala je temeljni alat za provedbu komunističke ideologije u mirnodopskom razdoblju. Kako se odvijao proces? Odmah nakon građanskoga rata, usprkos prethodnim neprijateljstvima, bilo etničkim, bilo ideološkim, država je nametnula ideju o pripadnosti, do jučer neprijateljskih faktora, jedinstvenoj naciji. Teror nije mogao biti jedini način u postizanju ove ideje pa je morala biti uspostavljena čitava inscenacija nove jugoslavenske mitologije. Jugoslavenska „solidarnost“ hranjena je stalnim insinuiranjem o vanjskoj i unutrašnjoj ugroženosti (domaći izdajnici, buržoaski ostaci, reacionari, Crkva). Osim povjesničara i drugih društvenih teoretičara na stvaranju „utemeljiteljskoga mita“ i specifične kulture sjećanja aktivno su radili kinematografi, književnici i svi oni čije su aktivnosti oblikovali javno mnijenje. Tako je u jugoslavenskom historiografskom korpusu do 1965. objavljeno preko 30 000 monografija i članaka o NOB- u i socijalističkoj revoluciji. Do kraja 1980-ih godina taj je broj utrostručen. Od 890 jugoslavenskih dugometražnih filmova snimljenih od 1945. do 1990. njih 250 bilo je posvećeno NOB-u. Osim veličanja ratnih zbivanja, kultura sjećanja i narativ povijesti sjećanja u korpusu „utemeljiteljskoga mita“ trebali su predratnu prošlost diskreditirati, a ratnu pobjedu nad neprijateljem teorijski i umjetnički ovjekovječiti kao pobjedu svjetla nad tamom.¹⁴ To je bila utilitarna potreba komunističkoga režima koji je jamčio njegov opstanak i neometan razvoj u mirnodopskim uvjetima.

Bleiburg u hrvatskoj kulturi sjećanja

Poput mnogih događaja iz razdoblja Drugoga svjetskog rata, i događaji povezani s pojmom „Bleiburg“ dugo su bili predmet mitova i kontroverzi. Razlika je samo u tome što događaji povezani s navedenim pojmom nisu imali „pravo javnosti“ u Jugoslaviji.

Slijedom toga, ne iznenađuje što su događaji na Bleiburgu bili neistraženi te općenito tretirani kao vrlo neugodna tema za bilo kakav oblik diskusije. U poslijeratnim godinama ključne informacije o tim događajima donosili su hrvatski iseljenici koji su tvrdili da je cijela hrvatska vojska stigla na austrijsko tlo te da su ih Britanci razoružali i vratili partizanima na uništenje. Danas su događaji na Bleiburgu činjenični *mainstream*. Neodgovoreno je ostalo pitanje što je motiviralo te masakre? Jesu li ubojstva bila politički motivirana ili su bila rezultat etničke mržnje? Čini se da su navedeni motivi postojali istovremeno.¹⁵ Iz cijeloga niza izvještaja jasno je da su zločini nad hrvatskim zarobljenicima bili djelo cijelih jedinica ljudi, prilično dobro organiziranih. Ovakvi masovni zločini ne bi bili mogući bez središnje organizacije od strane vlasti unutar partizanskoga lanaca zapovijedanja.¹⁶

13 ĐERIĆ, „Označeno i neoznačeno u narativima društvenog pamćenja: jugoslovenski slučaj“, 87.

14 Isto, 90.

15 LOWE, *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*, 252-262.

16 Isto, 257.

„Odmrzavanje“ kolektivnoga sjećanja na događaje vezane uz Bleiburg dio je globalnoga trenda potaknutoga padom Berlinskoga zida. Tijekom toga procesa razvila se i formalna komemorativna kultura. Riječ je o nizu obreda važnih za definiranje nacionalnoga identiteta i korekciju povijesnoga narativa. Iako neki autori navode kako se ovakvim komemoracijama služe političke elite i opozicijske skupine nezadovoljne aktualnom političkom situacijom, njihove tvrdnje uzimamo kao neozbiljne. Komemoracija na Bleiburgu, kao i svi događaji koji uključuju fenomen kulture sjećanja i vezani su uz ovu temu, Hrvatima su simbol komunističke represije i masovnih zločina u poraću. Ista je državljanima Jugoslavije bila zabranjena. S druge strane, prakticirali su je iseljeničke zajednice. Danas Bleiburg ima oznaku mitskoga statusa te predstavlja i emocionalni simbol kolektivne Tragedije, odnosno predstavlja važno mjesto sjećanja. Bleiburg kao mjesto sjećanja ima materijalne, simboličke i funkcionalne značajke koje se preklapaju.

Komemoracije na Bleiburgu u svojim su počecima spontano organizirane tijekom komunističkoga razdoblja. Na groblju u Unterloibachu prvotno su se, od 1951. do 1964., održavale na blagdan Svih svetih. Od tada su se počele održavati i na Majčin dan na Bleiburškom polju. Komemoracija se na Majčin dan počela organizirati na prijedlog Počasnom bleiburškom vođu sklonih austrijskih dužnosnika, s obzirom na to da je riječ o obilježavanju katoličkoga vjerskoga blagdana, manifestacije dopuštene u civiliziranim društvima i državama.

Također, datumi obilježavanja ovoga katoličkoga vjerskoga blagdana i bleiburških zbiivanja kronološki se, barem okvirno, preklapaju. Ujedno, u ovakvom je obilježavanju bila dodatno naglašena simbolika osjećaja gubitka hrvatskih majki koje nikad nisu doznale što se dogodilo s njihovim sinovima i kćerima.¹⁷

Iako je Hrvatska svoju državnu neovisnost stekla 1990., prva komemoracija na Bleiburgu pod pokroviteljstvom države održala se tek pred kraj Domovinskog rata – 1995. Tada je Hrvatski sabor preuzeo organizaciju komemoracije na Bleiburgu proglašivši 15. svibnja Danom spomena na hrvatske žrtve u borbi za slobodu i nezavisnost.¹⁸

Bleiburg kao mjesto sjećanja za Hrvate predstavlja mjesto na kojem je ozakonjeno kršenje ljudskih prava te legaliziran početak pokolja nad njima. Prvi korak u tom procesu bio je konkretan povijesni čin, a to je kapitulacija hrvatske vojske, čime Bleiburg i historijski dobiva legitimitet kao mjesto memorije. Ono je postalo tzv. mitsko mjesto, ne stoga što se tamo nije dogodilo ništa ili stoga što se tamo nije dogodilo ništa važno, nego iz razloga što je desetljećima bilo zabranjeno za pohađanje, posjećivanje i komemoriranje.

Iseljenici koji su odavali poštovanje žrtvama stradalima u Bleiburgu činili su to izlažući se opasnosti po vlastiti život i to je od Bleiburga kao konkretnoga mjesta sjećanja stvorilo tzv. mitsko mjesto. Danas Bleiburg kao mjesto sjećanja treba gledati kao na prostor nevažan za režime, ali važan za državnost jer bez obzira na (dis)kontinuitet politika ili ideologija, državu čine ljudi.

Juridički okvir suvremene Europe u kontekstu kršenja ljudskih prava u europskoj povijesti 20. stoljeća

Pitanje zločina i masovnih kršenja ljudskih prava počinjenih u europskim komunističkim društvima tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata, zbog prethodno navedenih

17 VUKUŠIĆ, Čuvari bleiburške uspomene - Počasni bleiburški vod 1952.-2017., 54-56, 60.

18 PAVLAKOVIĆ, „Komemorativna kultura Bleiburga, 1990-2009., 175.

okolnosti, zaokuplja interes europske javnosti od „pada Željezne zavjese“, odnosno mirne ili nasilne transformacije iz europskih komunističkih u liberalno-demokratska društva. Logično, ni na povijesnim hrvatskim prostorima ista pitanja nisu mogla biti analizirana ili razmatrana ranije. Vijeće Europe (VE)¹⁹ prvo je tijelo koje je ukazalo na važnost ovoga pitanja te je u rasponu od deset godina (1996. – 2006.) donijelo dvije rezolucije iz čijega sadržaja proizlazi da je unutar europskih država koje su bile pod komunističkim režimima u drugoj polovici 20. st. uočena prisutnost značajnoga dijela nasljeđa tih sustava. Stoga je osnovni cilj ovih rezolucija bio upozoriti na potrebu uklanjanja nasljeđa bivših komunističkih totalitarnih sustava i potrebu osude zločina koji su počinjeni pod okriljem tih sustava.²⁰ Na tragu tih rezolucija i Europski parlament (EP)²¹ donio je dvije rezolucije – o savjesti i totalitarizmu 2009. i o važnosti europskoga sjećanja za budućnost Europe 2019. Dakle, nekim od glavnih tijela²² Europske unije (EU)²³ proklamirane su ideje cjelovite zaštite ljudskih prava, pravne sigurnosti, utvrđivanja karaktera počinjenih zločina te je definiran narativ o tom dijelu europske baštine.

VE i EP u više su dokumenata osudili totalitarne režime. Zajedničko tim režimima je grubo kršenje temeljnih ljudskih prava i nepoštovanje načela pravne države. VE donijelo je dvije važne rezolucije: Rezoluciju Parlamentarne skupštine VE (PSVE) broj 1096, o mjerama za uklanjanje nasljeđa bivših komunističkih totalitarnih sustava iz 1996. i Rezoluciju PSVE-a broj 1481, o potrebi međunarodne osude zločina totalitarnih komunističkih režima iz 2006. Na razini EU-a donesene su Rezolucija EP-a o europskoj savjesti i totalitarizmu iz 2009. i Rezolucija EP-a od 19. rujna 2019. o važnosti europskoga sjećanja za budućnost Europe.²⁴ Upravo je u potonjoj rezoluciji naglasak na kulturi sjećanja, kao na univerzalnoj vrijednosti koja manifestira humani karakter pojedinaca i zajednice u društvima gdje je humanost prisilno izostala.

19 VE najstarija je europska organizacija sa sjedištem u Strasbourgu. Osnovano je 5. svibnja 1949. u Londonu. Obuhvaća 46 država članica – sve europske države osim Bjelorusije te Ruske Federacije koja je isključena iz VE-a 16. ožujka 2022. zbog agresije na Ukrajinu. Glavni cilj VE je jačanje suradnje i jedinstva na europskom kontinentu, promicanje ljudskih prava i temeljnih sloboda te demokracije i vladavine prava. Ova tri elementa predstavljaju temeljne vrijednosti Organizacije. Vidi u: „Vijeće Europe“.

20 TURUDIĆ, Ivan; BUJAS, Ivana; PAVELIN, Tanja. „Europske rezolucije o osudi totalitarnih sustava“, *Informator* (Zagreb), online izdanje, 11. 11. 2019., pristup ostvaren 20. 10. 2024. <https://informator.hr/strucni-clanci/europske-rezolucije-o-osudi-totalitarnih-sustava>.

21 Europski parlament zastupa 450 milijuna ljudi koji žive u EU-u. EP značajno se izmijenio tijekom godina, dobivajući sve više ovlasti i značaja. Dok je PSVE imao jedino nadzornu ulogu, EP danas kao jedina izravno birana institucija EU-a ima zadatak da zastupa interese građana. Osim što oblikuje i odlučuje o novim zakonima, također osigurava da ostale institucije EU-a rade na demokratski način te promiče demokraciju i ljudska prava – ne samo u Europi, već i širom svijeta. Člankom 2. Ugovora o EU-u utvrđene su ključne vrijednosti na kojima se EU zasniva, a to su poštovanje ljudskog dostojanstva, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava i poštovanje ljudskih prava, uključujući i prava pripadnika manjina. Poštovanje prava pojedinaca jedna je od osnovnih obveza EU-a. Mora ih poštovati EU prilikom provedbe politika i programa, kao i institucije EU-a i svaka država članica. Vidi u: „O Europarlamentu“.

22 Imaju zakonodavne, nadzorne i proračunske ovlasti.

23 Europska unija – nadnacionalna zajednica nastala je kao rezultat procesa suradnje i integracije koji je započeo 1951. godine između šest država (Belgije, Francuske, Italije, Njemačke, Luksemburga i Nizozemske). Vrijednosti za koje se zalaže, a koje predstavlja kao sastavni dio europskoga načina života jesu (između ostalih): ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava i ljudska prava. Vidi u: „Ciljevi i vrijednosti“.

24 TURUDIĆ, Ivan; BUJAS, Ivana; PAVELIN, Tanja. „Europske rezolucije o osudi totalitarnih sustava“, *Informator* (Zagreb), online izdanje, 11. 11. 2019., pristup ostvaren 20. 10. 2024. <https://informator.hr/strucni-clanci/europske-rezolucije-o-osudi-totalitarnih-sustava>.

Rezolucije VE

Rezolucija PSVE-a broj 1096²⁵ prihvaćena je 27. lipnja 1996. na 23. zasjedanju. Prihvatanje se temeljilo na Izvještaju nacrtu Rezolucije broj 7568²⁶ od 3. lipnja 1996., koji je pripremio rumunjski europarlamentarni zastupnik Adrian Severin. Izvještaj se temelji na dvostranom pristupu. Naime, prvo objašnjava važnost „rješavanja“ svih nasljeđa bivših komunističkih režima, a potom donosi konkretne smjernice kako osigurati lustraciju (dekomunizaciju), ali sukladno zahtjevima vladavine prava, ne kršeći ljudska prava. Politički cilj Izvještaja bio je pomoći zemljama srednje i istočne Europe u procesu tranzicije iz bivših komunističkih totalitarnih režima u liberalnu demokraciju. Juridički cilj Izvješća bio je pomoći tim zemljama uspješno prevladavanje totalitarne baštine, što uključuje i razumijevanje polarizacije društva i potrebu za kaznom nad počiniteljima zločina, ali bez kršenja ljudskih prava. Dakle, ona ne smije biti prijetnja procesu demokratizacije jer osveta nije cilj pojedinih zakona o lustraciji. Stoga Izvješće sugerira da lustraciju treba ograničiti na društvene položaje koji su važni za ljudska prava ili demokraciju, kao što su npr. sudstvo, državno odvjetništvo ili sigurnosne i obavještajne službe. Smisao je lustracije uskraćivanje obnašanja državnih dužnosti osobama kojima se ne može vjerovati da će ih obavljati sukladno demokratskim načelima jer u prošlosti nisu pokazale nikakvu predanost ili vjerovanje u njih, što mora biti dokazano u svakom pojedinačnom slučaju. Osim pravosudnih, ovo „dokazivanje“, a s obzirom na značajan protok vremena, postaje dio historiografskih napora.

U završnom dijelu Izvješća koje se odnosi na zaključke i preporuke, kao nasljeđe bivših komunističkih totalitarnih sustava navode se (pre)centralizacija, militarizacija civilnih institucija (zatvorski sustav, tužiteljstvo ili Ministarstvo unutarnjih poslova), birokratizacija, monopolizacija i preroguliranost. U suočavanju s nasljeđem bivših komunističkih totalitarnih režima, pravda mora biti priznata svima: i žrtvama bivšega režima i bivšoj vladajućoj eliti. U preporukama je navedeno kako bi europske zemlje iz bivšega komunističkoga bloka trebale razmotriti pojačavanje „pomoći za demokratski razvoj“ kako bi se pomoglo u izgradnji civilnoga društva bez kojega nove demokracije koje nisu prevladale nasljeđe bivših komunističkih totalitarnih sustava možda neće preživjeti.²⁷

Treba napomenuti kako Republika Hrvatska (RH) u razdoblju kada moderna Europa promišlja svoju političku budućnost i problem totalitarnoga nasljeđa tek izlazi iz četiri godine dugoga Domovinskoga rata, s dijelom teritorija koji je u procesu mirne reintegracije. Donošenje Rezolucija PSVE-a broj 1096 za RH je tada periferan događaj jer je fokus na cjelokupnoj teritorijalnoj državnoj integraciji i obnovi. Uostalom to je razdoblje u kojem RH još uvijek nije članicom EU-a te je njezini zakoni, preporuke i rezolucije ne obvezuju. Međutim, zanimljivo je primijetiti kako je pojam „civilno društvo“ koje se definira u Rezoluciji PSVE-a broj 1096 u RH u istom razdoblju zamijenjen drugim kontekstom te se počeo rabiti za cijeli spektar radnji koje su za cilj imale osujetiti, usporiti, difamirati ili kriminalizirati legalno izabranu hrvatsku vlast na prvim demokratskim izborima nakon više od pola stoljeća.²⁸

25 PACE, Resolution 1096 (1996), *Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems* (Strasbourg: PACE, 27. 6. 1976.), pristup ostvaren 21. 10. 2024., <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16507&lang=en>.

26 PACE, Dokument br. 7568, *Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems* (Strasbourg: PACE, 3. 6. 1996.), pristup ostvaren 21. 10. 2024., <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=7506&lang=en>.

27 Isto.

28 KASAPOVIĆ, „Demokratska tranzicija i političke institucije u Hrvatskoj“, 84-99.

Rezolucija PSVE-a broj 1481 o potrebi međunarodne osude zločina totalitarnih komunističkih režima iz 2006. temelji se na Izvještaju s nacrtom dokumenta 10765²⁹ od 16. prosinca 2005. Ovaj Izvještaj pripremio je švedski parlamentarni zastupnik Göran Lindblad, a u njemu je istaknuto da su totalitarni komunistički režimi koji su vladali u središnjoj i istočnoj Europi, bez iznimke, obilježeni masovnim kršenjima ljudskih prava, ali i da je nizak stupanj javne svijesti o zločinima koji su počinjeni pod tim sustavima. Izriekom se navodi da kriminalna dimenzija komunističkih režima nije bila rezultat okolnosti (slučajnosti koje nije bilo moguće predvidjeti), nego posljedica namjerne politike koju su razradili osnivači takvih režima, čak i prije nego što su preuzeli vlast. Jasni, javni i neprikriveni ciljevi komunističkih lidera bili su diktatura proletarijata i rigidno uklanjanje političkih protivnika i onih kategorija stanovništva koje su nespojive s novim modelom društva, a rezultat tih ciljeva bio je masovni teror, zločini i gruba kršenja ljudskih prava.³⁰

Ukazuje se, zatim, na sličnost posljedica proizašlih iz komunističkoga represivnoga sustava s onima proisteklima iz nacističkoga represivnoga sustava. No osnovna je danas razlika u tome što su Europa i Svijet neupitno i nedvosmisleno, činjenično i etički osudili karakter nacističke ideologije i režima, dok komunistička ideologija i režimi nisu naišli na sličnu reakciju. Pogotovo je ovaj proces uočen u zamagljenoj i nedorečenoj kulturi sjećanja. Kako mnogi počinitelji zločina ili njihovi nalogodavci nikada nisu bili dovedeni pred lice pravde, komunistički simboli ostali su relikv romantisirane „zajedničke“ povijesti zemalja koje su prethodno bile izvrnute pritisku brutalnoga građanskoga rata u okviru globalnoga nacističkoga zauzimanja Europe. U tom se kontekstu, kada su hrvatski povijesni prostori u pitanju, stjecao dojam kako su upravo komunističke vojne postrojbe zaustavile etničke sukobe. Naravno, izbjegavalo se opisati način na koji je „mir“ postignut i s kojim posljedicama. Govoreći dalje u okviru dokumenta 10765 može se zaključiti da je javna svijest o komunističkim zločinima vrlo niska u usporedbi sa zločinima nacizma.³¹ Štoviše, istim dokumentom vrlo je eksplicitno istaknuto da:

„Do sada, međutim, niti Vijeće Europe niti bilo koja druga međunarodna međuvladina organizacija nisu preuzele zadatak opće ocjene komunističkih pravila, ozbiljne rasprave o zločinima počinjenim u njihovo ime i njihove javne osude. Doista, koliko god to bilo teško razumjeti, nije bilo ozbiljne, dublje rasprave o ideologiji koja je bila u korijenu široko rasprostranjenog terora, masovnih kršenja ljudskih prava, smrti mnogih milijuna pojedina i stradanja cijelih naroda.“³²

Na temelju analize stanja o razini razumijevanja europske komunističke baštine iz Izvještaja s nacrtom dokumenta 10765 od 16. prosinca 2005., donesena je 2006. nova Rezolucija PSVE-a 1481 koja se poziva na Rezoluciju PSVE-a broj 1096. U njoj se navodi da su se komunistička kršenja ljudskih prava razlikovala ovisno o kulturi, zemlji i povijesnom razdoblju, a uključivala su pojedinačna i kolektivna ubojstva i smaknuća, smrti u koncentracijskim logorima, izgladnjivanja, deportacije, mučenja, prisilni rad i druge

29 PACE, Dokument br. 10765, *Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes* (Strasbourg: PACE, 16. 12. 2005.), pristup ostvaren 11. 12. 2024., <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=11097&lang=EN>.

30 TURUDIĆ, Ivan; BUJAS, Ivana; PAVELIN, Tanja. „Europske rezolucije o osudi totalitarnih sustava“, *Informator* (Zagreb), mrežno izdanje, 11. 11. 2019., pristup ostvaren 20. 10. 2024., <https://informator.hr/strucni-clanci/europske-rezolucije-o-osudi-totalitarnih-sustava>.

31 PACE, Dokument br. 10765, *Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes* (Strasbourg: PACE, 16. 12. 2005.), pristup ostvaren 11. 12. 2024., <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=11097&lang=EN>.

32 Isto.

oblike masovnog fizičkog terora, progone na temelju nacionalne i vjerske pripadnosti, kršenje slobode savjesti, misli i izražavanja, slobode medija... Osim navedenih kršenja ljudskih prava, obilježje komunističkoga režima bio je i nedostatak političkoga pluralizma. Zločini su opravdavani u ime teorije klasne borbe i načela diktature proletarijata, što je „ozakonilo“ likvidaciju neistomišljenika koji su smatrani opasnim za izgradnju novoga društva, a označeni su kao neprijatelji režima. Također, Rezolucija PSVE-a broj 1481 eksplicitno navodi kako su svijest o povijesnim zbivanjima (što uključuje i kulturu sjećanja) jedan od preduvjeta za izbjegavanje činjenja sličnih zločina u budućnosti. Moralna ocjena i osuda počinjenih zločina igraju važnu ulogu u odgoju mladih naraštaja. Pa ipak, svijest javnosti o zločinima koje su počinili totalitarni komunistički režimi vrlo je niska.³³

Ova je činjenica u izravnom suodnosu s činjenicom o suspregnutoj kulturi sjećanja na negativne aspekte komunističke baštine, barem kada je RH u pitanju. Rezolucija PSVE-a broj 1481 sugerira i rješenje za ovakva društvena stanja te poziva sve zemlje, ako to već nisu učinile, na procjenu povijesti komunizma i svoje vlastite prošlosti te jasno distanciranje i osudu zločina počinjenih od totalitarnih komunističkih režima. Rezolucija PSVE-a broj 1481 snažno je osudila masovna kršenja ljudskih prava koja su počinili totalitarni komunistički režimi te je izrazila sućut, razumijevanje i priznanje žrtvama tih zločina, a ohrabrila povjesničare širom svijeta da nastave svoja istraživanja u cilju utvrđivanja povijesne istine.³⁴

Radi učestaloga uništavanja dokumenata kojima bi bilo moguće neometano utvrditi tragove zločina i olakšati forenzičko istraživanje, u ovoj uputi, jedan dio hrvatskih povjesničara u svom prvom istraživačkom koraku usmjeren je upravo na fenomen kulture sjećanja, što nikako ne znači da je to jedini istraživački instrument s kojim raspolažu. No upravo zbog ograničenoga metodološkoga instrumentarija, ali i desetljeća, između ostalih, mentalne i emocionalne represije, što je ostavilo traga u ponašanju generacija, Hrvatska još uvijek vrlo skromno (re)evaluirala povijest komunizma te je većina takvih pokušaja, s aspekta humanističkih znanosti apriorno etiketirana kao negacionistički i revizionistički pokušaj.

Rezolucije EP-a

Rezolucija EP-a o 60. obljetnici završetka Drugoga svjetskog rata u Europi 8. svibnja 1945. od 2005. bila je dvoznačnoga karaktera. S jedne strane, podsjetilo se na strašne zločine nacizma. S druge strane, u rezoluciji je naglašeno da kapitulacija nacističke Njemačke nije značila prestanak tiranija u Europi. Za neke nacije kraj Drugoga svjetskog rata značio je obnovu tiranije koju je nametnuo staljinistički Sovjetski Savez, što je prouzročilo patnju, nepravdu i dugoročnu društvenu, političku i ekonomsku degradaciju koju su podnijeli zarobljeni narodi smješteni na području tzv. Željezne zavjese. Rezolucijom se pohvaljuje uspjeh srednjoeuropskih i istočnoeuropskih naroda u uspostavi vladavine prava i poštivanja ljudskih prava nakon demokratskih revolucija u kojima su svrgnuli komunističke režime i sami se oslobodili. Ističe se važnost očuvanja sjećanja na prošlost jer pomirbe ne može biti bez istine i sjećanja. Potvrđuje se jedinstveni stav protiv svake totalitarne vladavine bilo kojega ideološkoga uvjerenja i pozdravlja prevladavanje podjela između

33 PACE, Resolution 1481 (2006), *Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes* (Strasbourg: PACE, 25. 1. 2006.), pristup ostvaren 20. 11. 2024., <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-X-ML2HTML-en.asp?fileid=17403&lang=en>.

34 Isto.

agresora i žrtava te između pobjednika i poraženih. Pozdravlja se i činjenica da države i narodi srednje i istočne Europe sada također mogu uživati slobodu i pravo odlučivanja o svojoj sudbini nakon toliko desetljeća pod sovjetskom dominacijom ili okupacijom ili drugim komunističkim diktaturama. Pozdravlja se i njemačko ujedinjenje (čin univerzalnoga oprosta) i činjenicu da se deset država srednje i istočne Europe pridružilo ili će se uskoro pridružiti EU-u. U tom smislu Rezolucijom se naglašava da je proces europske integracije pomogao u prevladavanju gotovo svih poslijeratnih diktatura na europskom kontinentu, kako u zemljama srednje i istočne Europe tako i u Španjolskoj, Portugalu i Grčkoj.³⁵

Ova je rezolucija specifična po stavu vezanom uz prevladavanje podjela između agresora i žrtava te između pobjednika i poraženih oko čega „zahtijeva“ pomirbu, no na temelju istine. Međutim, da bismo uopće mogli razumjeti podjelu, pogotovo u hrvatskom društvenom sustavu, najprije treba osvijestiti i jasno i nedvosmisleno istaknuti tko je kada bio agresor, a tko žrtva te tko je u kojem razdoblju i zašto bio pobjednik, a tko poražen. Ovaj sustav jasnih konkluzija u domeni humanističke tradicije u Hrvatskoj je nejasan. Tri rata i otpor visokoga i niskoga intenziteta koji je trajao gotovo pola stoljeća, najbolje svjedoče o priličnoj zbrci u definiranju ključnih pojmova koji su preduvjet za pomirbu. Naime, u hrvatskom javnom prostoru potpuno je jasan narativ podjele. Ona se svodi na relaciju ustaša-partizan, potpuno zanemarujući ostalih 96 godina jednoga stoljeća u kojem su se dogodila tri rata i u kojem je otpor komunističkom režimu bio kontinuiran od njegove uspostave. U samo jednom od spomenutih sukoba glavni protagonisti borbe (iako je i to pojednostavljeno gledanje) bili su ustaše i partizani. Ipak, sav je kontekst pomirbe sveden na ovaj antagonizam. Potpuno je izostavljen sustav sukobljenih strana nastao uoči Prvoga svjetskoga rata koji je crtu razgraničenja imao na Teodozijevoj liniji, ne bi li se ona nastojala „izbrisati“ kao posljedica kraja Prvoga svjetskoga rata. U europskoj povijesti nema primjera gdje su dvije suprotstavljene države i suprotstavljene nacije svršetkom Prvoga svjetskoga rata bile prisiljene ući u novu zajedničku državu. On je realiziran jedino u stvaranju tzv. prve Jugoslavije, koja je sustavom manipulacija i dezinformacija teritorijalno integrirala i hrvatske povijesne krajeve. Diktatura i represivni sustav koji je nad hrvatskim stanovništvom provodila srbijanska kraljevska dinastija Karađorđević nema zadovoljavajući prostor u hrvatskom istraživačkom prostoru, stoga i ne čudi da narativ o agresoru i žrtvi najčešće u cijelosti ignorira ovo razdoblje koje je trajalo dva desetljeća. Promjena političkoga konteksta u Europi utjecala je i na hrvatski povijesni prostor u razdoblju Drugoga svjetskog rata te je ovo razdoblje ostalo u smislu simbola najdominantnije, iako je, kronološki gledano, najkraće trajalo. Po svršetku Drugoga svjetskog rata, uspostavom novoga komunističkoga represivnoga sustava stvara se novi odnos agresora i žrtve, na formalnoj razini, jer žrtava komunističkoga sustava bilo je i u prethodnom razdoblju u kojem KPJ nije imala formalno izgrađen sustav vlasti, ni vlastiti teritorij. Ovaj odnos agresora i žrtve najmanje se istražio i s aspekta društvenih i s aspekta humanističkih znanosti. On je sustavno ignoriran u jednom čvrsto hermetički zatvorenom narativu, gdje su svi koji taj narativ propitkuju ili u nje ga sumnjaju izloženi javnoj difamaciji. Taj narativ izgrađen je na premisi o KPJ kao vojnoj pobjednici, što joj je (navodno) dalo legitimitet da i u mirnodopskom razdoblju, iako bez političkoga prava, odlučuje o izgledu buduće države, i teritorijalno i upravno. Svi oni koji su doveli u pitanje spomenuti narativ, neovisno o njihovoj ulozi u Drugom svjetskom ratu, bili su označeni kao neprijatelji države. Dakle, u razdoblju koje je uslijedilo, uz klasičnu napetost koja proizlazi iz činjenice o pripadnosti raznim suprotstavljenim vojskama, na hrvatskim povijesnim prostorima imali smo i koncept političke napetosti. Ove suprotstav-

35 „The future of Europe 60 years after the Second World War“, 392-394.

ljenosti novom državnom režimu nisu se mogle manifestirati u obliku klasičnoga ratnoga sukoba jer hladnoratovska Europa taj sukob nikada ne bi sebi mogla priuštiti, ali su se manifestirale na razini otpora nižega i višega intenziteta. Ove pojmove je danas precizno analizirala arheologija suvremenih sukoba koja s posebnim interesom istražuje 20. stoljeće. U Hrvatskoj je tek u svojim začecima. Kontinuirani i permanentni otpor visokoga ili niskoga intenziteta komunističkom režimu ili nekim njegovim izvedenicama i prilagodbama prerastao je u otvoreni vojni sukob tijekom Domovinskoga rata, koji je jednim svojim dijelom bio posljedica i neriješenih odnosa koji datiraju s kraja Drugoga svjetskog rata. Tek je ovo razdoblje postiglo cjeloviti konsenzus u hrvatskom društvu oko pitanja agresora i žrtve te u njemu nema etičke ili moralne dvojbe o tim pitanjima. Zanimljivo, ovaj sustav vrijednosti, djelovanjem tzv. sektora nevladinih udruga, nastoji se relativizirati tako da se relativizacija primjenjuje samo za agresorsku generaciju s kraja 20. st. Pozitivna je okolnost što je država svojim institucijama ovdje zauzela jasan i nedvosmislen stav o nacionalnom obrambenom ratu. No taj je rat, uz činjenicu da je Hrvatsku napadala druga država sa svog teritorija, specifičan i po činjenici da je vođen u svrhu uspostave demokratskoga sustava u institucijama. Dakle, tzv. rat „iznutra“ vodio se oko koncepta državno-političkoga uređenja, a ne nužno zauzimanja tuđega teritorija. Njegovi protagonisti bili su, s jedne strane pripadnici komunističko-socijalističkoga establišmenta i s druge strane predstavnici liberalnih nacionalnih ideja. I ovaj sukob označen je kao crta razdjelnica u hrvatskom društvu, iako se ne promatra u kontekstu agresor-žrtva.

Zaključno, Rezolucija EP-a o 60. obljetnici završetka Drugoga svjetskog rata u Europi dokument je koji je legitimirao „pomirbu“ kao europski koncept važan za europsko ujedinjenje koje postavlja kao imperativ. No koncept „pomirbe“ traži i jasnu definiciju sukobljenih strana, a to je posao koji Hrvatska tek treba napraviti.

Pod slovenskim predsjedanjem Vijećem EU-a, 8. travnja 2008. održana je Europska javna rasprava u formi niza izlaganja o zločinima počinjenim pod totalitarnim režimima u suradnji s Europskom komisijom. Bila je to prva rasprava ove vrste na razini EU-a.³⁶ Iz spomenutih rasprava donose se su četiri opća zaključka:

(1) države članice zapadne Europe trebale bi biti osjetljivije na tragičnu prošlost država članica u istočnoj Europi, a spomenuti deficit može biti uklonjen zajedničkim radom na poticanju sjećanja i razumijevanja prošlosti, posebice u situaciji u kojoj generacija protagonista i svjedoka nestaje, (2) istina je preduvjet za pomirenje, (3) postoji mnogo različitih

36 Godine 2006. organizirana je konferencija „United Europe – United history“. Na ovoj su konferenciji istaknute ključne premise o istraživanju europske povijesti:

1. EU je zajednica nacija s različitim i često sukobljenim povijestima. U Europi su stoljećima činjene nepravde i vođeni su krvavi ratovi, ali EU je uspjela prebroditi tešku prošlost. To nije bilo tako zato što su zapadni Europljani zaboravili svoju povijest, nego zato što su je preispitali i zato što su u njoj pronašli zajedničke vrijednosti.
2. Proširenjem EU-a u nju je uključen niz istočnoeuropskih zemalja zajedno s njihovim različitim povijesnim iskustvom. Dok je glavni problem povijesti 20. stoljeća za Zapadnu Europu bilo prevladavanje baštine nacizma, za Istočnu Europu također je važno prevladati totalitarnu komunističku prošlost.
3. Sve što je uobičajeno u EU-u temelji se na konceptu istine. Što je opseg zajedničkoga razumijevanja širi, to će europski identitet biti jači. Francuska i Njemačka prve su krenule u pomirenje na temelju zajedničkoga ekonomskoga interesa, ali i iskrenim preispitivanjem i prevladavanjem svoje teške povijesti.
4. Povijest je važna jer način na koji je prezentirana govori puno o vjerodostojnostima onih koji je predstavljaju.
5. Suvremeno zanemarivanje nastave povijesti u Europi predstavlja prijetnju razrađenim zajedničkim vrijednostima u desetljećima razvoja EU-a. Povijesna amnezija nije način da se spriječi instrumentalna uporaba povijesti. Vidi više u: JAMBREK, *Crimes committed by totalitarian regimes: reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes*, 303.

načina suočavanja s problemima priznanja i pomirenja. Države članice usvojile su različite pristupe prema povijesti, kulturi, institucionalnim i pravnim sustavima. Ne postoji model koji odgovara svima i svaka država članica mora pronaći onaj koji najbolje odgovara njezinim okolnostima i (4) europske institucije pozvane su više se uključiti u ova pitanja.³⁷

Iz ovih zaključaka razvidna je uputa u nužnost stvaranja jasnoga, a ne maglovitoga ili dvosmislenoga narativa kulture sjećanja na protagoniste totalitarnih režima, ratne i poratne žrtve režima koji su u različitim dijelovima Europe bili različito prisutni.

Nakon ove rasprave, EP je 2. travnja 2009. usvojio Rezoluciju o europskoj savjesti i totalitarizmu. Kao pravni temelj, između ostaloga, ova je Rezolucija konceptijski nastala na Općoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda, Rezoluciji Opće skupštine Ujedinjenih naroda broj 260 (III) A od 9. prosinca 1948. o genocidu, Povelji o temeljnim pravima EU-a i spomenutoj Rezoluciji 1481 PSVE-a.³⁸

Preambula Rezolucije, između ostaloga, ističe da se povjesničari slažu kako potpuno objektivna tumačenja povijesnih činjenica, a s obzirom na zajedničke totalitarne prošlosti, nisu moguća i kako ne postoje objektivni povijesni narativi. Ipak, profesionalni povjesničari koriste znanstvene alate za proučavanje prošlosti i pokušavaju u što je većoj mjeri biti nepristrani. Nijedno političko tijelo ili politička stranka nemaju monopol na interpretaciju povijesti, sugerirajući da bi to pitanje trebalo zadržati kao neovisno, nepristrano, lišeno pritiska i u domeni struke. Pa ipak, ovdje je nužno dodati kako znanstvenici u RH koji se bave specifičnim historiografskim temama i narativom kulture sjećanja ovise o društvenoj i političkoj klimi. Tako se istraživački sadržaji, kao i oni koji se vežu za dominantan smjer i razvoj kulture sjećanja, često vežu uz političke opcije lišavajući raspravu metodološki korektne komponente. Riječ je o politološko-sociološkim traktatima vrlo prisutnima u javnom prostoru koji nameću ideju o prihvatljivim i neprihvatljivim povijesnim istraživanjima, kao i o fenomenu kulture sjećanja, koji je isključivo potican ili razvijan na razini dnevnih politika. Vezano uz fenomen kulture sjećanja, Rezolucija o europskoj savjesti i totalitarizmu u preambuli, pak, navodi da se sjećanja na tragičnu prošlost Europe moraju održati živima kako bi se odala počast žrtvama, osudili počinitelji i postavili temelji za pomirenje utemeljeno na istini i sjećanju, sugerirajući njenu depolitizaciju. Osim kulture sjećanja, preambula ove Rezolucije daje i osnovne etičke smjernice i istraživačke polazišne točke u istraživačkom suočavanju s prošlošću. Tako se ističe da su tijekom 20. stoljeća totalitarni i autoritarni režimi u Europi deportirali, zatvorili, mučili i ubili milijune žrtava, da se ipak mora priznati jedinstvenost holokausta, da je nacizam bio prevladavajuće povijesno iskustvo zapadne Europe, dok su zemlje srednje i istočne Europe iskusile i komunizam i nacizam čemu se mora posvetiti posebna pozornost i promicati razumijevanje u vezi s dvostrukim nasljeđem diktature koje nose te zemlje, ali i da je europska integracija od samoga početka bila odgovor na patnju koju su prouzročila dva svjetska rata i nacistička tiranija koja je dovela do holokausta i širenja totalitarnih i nedemokratskih komunističkih režima u srednjoj i istočnoj Europi, kao i način prevladavanja dubokih podjela i neprijateljstva u Europi suradnjom i integracijom. Rezolucijom se naglašava važnost očuvanja sjećanja na prošlost jer pomirenja ne može biti bez istine i sjećanja te se u tom kontekstu potvrđuje jedinstveni stav protiv svake totalitarne vladavine bez obzira na ideološku pozadinu. Posebno se ističe kako je čak 20 godina nakon sloma komunističkih diktatura u srednjoj i istočnoj Europi (danas i 30!) pristup dokumentima potrebnima za znanstveno istraživanje

37 FAULL, „Closing remarks“, 297.

38 EP, dokument br. P6_TA (2009) 0213, *European conscience and totalitarianism* (EP, 2. 4. 2009), pristup ostvaren 11. 12. 2024., https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_EN.pdf.

u nekim državama članicama i dalje neopravdano ograničen te se poziva sve države članice da ulože istinske napore u otvaranje arhiva. Ističe se kako će se odgovarajućim očuvanjem povijesnoga sjećanja, sveobuhvatnom ponovnom procjenom europske povijesti i priznavanjem svih povijesnih aspekata moderne Europe u cijeloj Europi ojačati europska integracija. Također, poziva se na uspostavu Platforme europskoga sjećanja i savjesti kako bi se pružila potpora umrežavanju i suradnji međunacionalnim istraživačkim institutima specijaliziranim za temu totalitarne povijesti te na stvaranje paneuropskoga dokumentacijskoga centra / memorijala žrtvama svih totalitarnih režima.³⁹ I na razini struke i na razini razumijevanja principa suočavanja s prošlošću, a s tim povezane kulture sjećanja, hrvatske institucije još uvijek ne pokazuju interes za ovu inicijativu. Najbolje o pristupu ovoj temi govori činjenica da cijeli dokument nema svoj hrvatski prijevod.

Ključni istraživački poticaji, historiografski interesi, ali i cjeloviti pristup žrtvi viđen očima „Uomo universale“ u istraživanju komunističkih zločina u Hrvatskoj ili komunističkih zločina počinjenih nad Hrvatima ovisi o radu i angažmanu pojedinaca. S druge strane, povjesničari koji se bave temama ostalih režimskih zločina, pokazuju elementarni otpor u istraživačkoj motivaciji za temu komunističkih zločina, bez obzira na istu historiografsku metodu koja se primjenjuje. Tako u RH historiografski fokus na 4 povijesne godine prevladava kao istraživački narativ, nasuprot historiografskih mogućnosti koje nudi povijesni okvir od 45 godina. U tom smislu, cijele istraživačke generacije povjesničara, sociologa i raznih teoretičara poistovjećuju dominantno povijesno iskustvo u zapadnoj Europi (nacizam), s događajima u istočnoj Europi. Pritom se u cijelosti ignorira činjenica da su srednja i istočna Europa kroz povijesno iskustvo doživjele i komunizam i nacizam pa se razumijevanje u tim zemljama mora poticati u odnosu na dvostruko nasljeđe diktature tih zemalja. Tako su historiografski diskursi često potpuno oprečni i često lišeni rasprave, odnosno, u cijelosti izostaje kultura dijaloga. To je u potpunoj opreci s preambulom Rezolucije o europskoj savjesti i totalitarizmu koja ističe važnost održavanja uspomena iz prošlosti živim jer ne može biti pomirbe bez istine i sjećanja. Ovdje treba istaknuti kako ne postoji ni konsenzus o pripadnosti različitim stranama, tzv. opreci, odnosno činjenici da je uopće bilo skupina koje su se komunizmu opirale. Historiografski narativ, koji je velikim dijelom naslijeđe jugoslavenskoga historiografskoga korpusa, legitimira otpor nacizmu i fašizmu na povijesnom hrvatskom prostoru kroz antifašistički pokret koji se često izjednačava s Komunističkom partijom, međutim, sasvim izostaje historiografski narativ o otporu komunizmu i on je tek stasanjem nove generacije povjesničara u povojima. S obzirom na navedeno, stječe se dojam kako su „svi“ podupirali komunizam kao društveno-političku matricu, što je posljedica produljenoga djelovanja jednoga totalitarnoga sustava, ne više na razini realiteta ili nečega opipljivoga, nego na mentalnoj i emocionalnoj razini. Ovdje treba dodati i da je stvaranje dojma o aklamativnoj podršci NOP-u logički eliminiralo pretpostavku postojanja sustava otpora, a time i žrtava te je još nejasno je li ovakav narativ nametnut jer je trebao prikriti žrtve otpora ili jer je služio isključivo učvršćivanju vlasti u kojoj pojedinac neće poželjeti biti drugačiji.

Druga rezolucija na razini EU-a je Rezolucija EP-a od 19. rujna 2019. o važnosti europskoga sjećanja za budućnost Europe.

U njoj je dodatno razrađen narativ o činjenici da su nakon poraza nacističkoga režima i završetka Drugoga svjetskog rata neke europske zemlje mogle provesti obnovu i započeti proces pomirenja, dok su druge europske zemlje ostale pod diktaturama, bilo pod izravnom sovjetskom okupacijom, bilo pod njegovim utjecajem još pola stoljeća zbog čega su

im sloboda, suverenitet, dostojanstvo, ljudska prava i društveno-gospodarski razvoj bili uskraćeni. Stječe se dojam da EU svakom svojom novom rezolucijom jasnije definira ishodišne točke uzroka i posljedica koji su obilježili europsku povijest. Pa ipak, tvrdnje koje se u ovoj Rezoluciji ističu kao društveno prihvatljiv europski standard, dandanas ne čine prevladavajući hrvatski historiografski narativ te se stvara dojam da je u Hrvatskoj komunizam bio stvar izbora i osobne opredijeljenosti, a ne posljedica masovnoga terora. Najbolje se izostanak, odnosno ignoriranje zaključka Rezolucije vidi u udžbenicima povijesti za osnovnu i srednju školu.

U Rezoluciji se još ističe da je Drugi svjetski rat, najrazorniji rat u povijesti Europe, započeo kao neposredan rezultat nacističko-sovjetskoga Sporazuma o nenapadanju od 23. kolovoza 1939., u kojem su ta dva totalitarna režima sa zajedničkim ciljem osvajanja svijeta, podijelila Europu u dvije zone utjecaja, te se podsjeća na činjenicu da su nacistički i komunistički režimi provodili masovna ubojstva, genocid, deportacije, doveli do nezapamćenih gubitaka života i slobode u 20. stoljeću, u dotad neviđenim razmjerima u ljudskoj povijesti i da su počinjena djela agresije, zločini protiv čovječnosti i masovna kršenja ljudskih prava. Ovdje se kao zanimljiva izdvaja teza o podjeli Europe u dvije zone utjecaja još 1939., iz čega proizlazi da je tzv. blokovska podjela Europe samo nastavak iste politike, koji su provodili drugi protagonisti. Odnosno, tzv. nacistički blok kapitulirao je pred demokratskim tendencijama, dok je tzv. sovjetski blok načinio tek neznatnu modifikaciju u kojoj je isključivi sovjetski utjecaj zamijenjen nizom lokalnih komunističkih pokreta i frakcija koje su u osnovi provodile rigidne komunističke politike.

Ovom Rezolucijom EP je pozvao sve države članice EU-a da jasno i principijelno preispitaju zločine i djela agresije koja su počinili totalitarni komunistički i nacistički režimi.⁴⁰

Humanistička tradicija u Hrvatskoj i dalje je značajno opredijeljena ka distribuciji narativa o zločinima nacističkih režima, lišenoga jasnoga historiografskoga metodološkoga pristupa, negirajući nasilan karakter komunizma, a svaki alternativni pristup osuđuje se kao negacionizam. Dakle, iako u ključnim dokumentima europskih institucija postoji jasan poziv za promjenu istraživačkoga fokusa, on se, na razini institucija, sustavno ignorira ili interpretacijski izvrće.

Izješće Europske komisije

Dokaz europske predanosti u misiji suočavanja s prošlošću je Izješće (COM 2010 783) Europske komisije⁴¹ od 22. prosinca 2010. Cilj ovoga dokumenta bio je poslati jasnu poruku o aktivnoj ulozi u osjetljivom i složenom procesu koji prati utvrđivanje istine i bilježi povijest za buduće generacije. Komisija smatra da je važno riješiti nedostatke u znanju o totalitarnoj prošlosti svih država članica, posebno o razdoblju u kojem su istočna i zapadna Europa proživjele dva različita iskustva.

⁴⁰ EP, Dokument br. 2019/2819 (RSP), *Rezolucija Europskog parlamenta od 19. rujna 2019. o važnosti europskog sjećanja za budućnost* (Bruxelles: EP, 19. 9. 2019), pristup ostvaren 23. 10. 2024. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_HR.html.

⁴¹ Europska komisija izvršno je tijelo EU-a. Njezine glavne uloge uključuju: predlaganje novih propisa i programa, praćenje njihove provedbe, upravljanje proračunom EU-a. Komisija također osigurava pravilnu primjenu politika i propisa EU-a u svim državama članicama, vodi pregovore o međunarodnim sporazumima u ime EU-a i upravlja proračunom EU-a. Osim toga, ona predstavlja interese EU-a na globalnoj razini i osigurava koordiniran pristup među državama članicama EU-a, vidi više: „O Europskoj komisiji. Uloga Europske komisije“.

U Izvješću je navedeno da je Komisija 2009. financirala izradu Studije⁴² koja je pokazala da su dotadašnje države članice usvojile različite pristupe temi ovisno o svojoj povijesti, specifičnim okolnostima, kulturi i pravnim sustavima. Studija je pokazala da ne postoji model koji odgovara svima i da je kombinacija instrumenata i metoda koje se koriste u svakoj državi članici (pravda za žrtve, pravda za počinitelje, traženje istine, očuvanje sjećanja, inicijative za podizanje svijesti itd.) specifična za svaku pojedinu državu. Pokazalo se da se među državama članicama koje su pretrpjele iste vrste totalitarnih režima izbor usvojenih instrumenata, mjera i praksi znatno razlikovao. Međutim, ističe se kako je pravda za žrtve važna za uspješnu tranziciju iz totalitarizma u demokraciju. Model kako postići zadovoljenje pravde, sustavna i neovisna istraživanja bez medijskih ili političkih pritisaka, oblikovanje historiografskoga narativa i kulture sjećanja, označen je kao onaj koji je državama članicama prihvatljiv, odnosno ovisi o njihovim naporima.⁴³ Ističu se i primjeri djelovanja raznih službenih i neslužbenih tijela s osnovnom tendencijom provođenja postavljenih ciljeva. Kao pozitivne primjere u tom djelovanju Studija navodi Estoniju, Češku, Mađarsku, Latviju, Poljsku i Sloveniju koje su uspostavile službena tijela s općom nadležnošću u ostvarenju spomenutih ciljeva. U Studiji se navodi da je očuvanje i promicanje sjećanja na zločine koje su počinili totalitarni režimi od presudne važnosti, posebice u edukaciji mlađih generacija jer je riječ o važnosti promicanja demokracije i temeljnih prava. U Studiji se još navodi kako se aktivnosti povezane s osvješćivanjem i obrazovanjem o zločinima koje su počinili totalitarni komunistički režimi provode samo u državama članicama koje su bile pod tim totalitarnim režimom.⁴⁴ Navodi se i da četiri države članice (Češka, Poljska, Mađarska, Litva) imaju nacionalno zakonodavstvo o negiranjima zločina koje su počinili totalitarni režimi, a što izričito uključuje zločine koje su počinili totalitarni komunistički režimi.⁴⁵

RH nije zahvaćena ovom analizom jer tada još nije bila punopravna članica EU-a.

Juridički okvir RH u kontekstu kršenja ljudskih prava tijekom 20. stoljeća

Aspekti koji uključuju juridičku transformaciju i prilagodbu nekoga društva ovise o stanju sloboda i temeljnoj društveno-političkoj strukturi, odnosno protagonistima.

Procesi demokratske preobrazbe u Hrvatskoj složeniji su nego li u ostalim zemljama srednje i istočne Europe koje također baštine komunističko naslijeđe. Pogotovo ako ovu složenost promatramo u kontekstu ratnih zbivanja, odnosno činjenice da je RH demokratsku preobrazbu ostvarila ratom, a ne nizom sporazuma i prijelaznih odredbi.⁴⁶ Strategija djelovanja ključnih političkih aktera u tom razdoblju oblikovanja RH, zbog svega navedenoga, bila je prilično skućena. RH, kao nova nacionalna država, morala je istodobno transformirati politički i privredni sustav, teritorijalno se obraniti, administrativno i upravno ustrojiti teritorij i formirati novu političku zajednicu. Nacionalna politika u takvim uvje-

42 EC, dokument br. COM (2010) 783 final, *Report from the Commission to the European Parliament and to the Council: The memory of the crimes committed by totalitarian regimes in Europe*, pristup ostvaren 24. 10. 2024., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0783>.

43 Sudjenja počiniteljima, mehanizmi traženja istine, otvaranje arhiva, postupci lustracije, rehabilitacija i obeštećenje žrtava te povrat oduzete imovine među glavnim su alatima za postizanje ovoga cilja.

44 EC, dokument br. COM (2010) 783 final, *Report from the Commission to the European Parliament and to the Council: The memory of the crimes committed by totalitarian regimes in Europe*, pristup ostvaren 24. 10. 2024., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0783>.

45 Isto.

46 Hrvatska je, uz Bosnu i Hercegovinu, jedina postkomunistička zemlja u kojoj je odvajanje od stare (jugoslavenske) države i staroga (komunističkoga) poretka dovelo do višegodišnjih ratnih razaranja. Stoga možemo smatrati da je rat u Hrvatskoj utjecao na tranzicijske i državotvorne procese.

tima puno je ovisnija o utjecaju međunarodnih političkih okolnosti, što njezine političke aktere čini ograničenim u izboru vlastitih strategija djelovanja.⁴⁷ Navedene okolnosti nisu omogućile rasprave ili posebna zakonska rješenja o lustraciji ili dekomunizaciji. Do druge polovice 90-ih godina 20. st. ovakvi potezi smanjili bi ljudske kapacitete i potencijal potreban za obranu zemlje. Uostalom, upravo je završetak Domovinskoga rata pokazao da je prvi hrvatski predsjednik dr. Franjo Tuđman imao konsenzus građana Hrvatske po pitanju obrane zemlje i njezine teritorijalne samostalnosti, ali ne i oko cjelovite društvene preobrazbe. Nedovoljna edukacija o tranzicijskim procesima, nejasan koncept tranzicije, kao i izostanak ponuđene i jasno artikulirane sheme o njezinom provođenju, doveli su do otpora u njezinoj provedbi. Otpor nije bio produkt reakcije građana i nije imao apolitična svojstva, nego su građani nizom sustava društvenih manipulacija iskorišteni u projektu tzv. detuđmanizacije⁴⁸ koji će uslijediti, a čije su osnovne karakteristike blokiranje cjelokupne društveno-političke tranzicije. Posljedice ovih aktivnosti osjete se i danas.

Danas je RH članica i VE-a i EU-a te su za nju obvezujuća stajališta iznesena u svim citiranim rezolucijama, odnosno postoji obveza da se snažno, jasno i nedvosmisleno osude svi zločini protiv čovječnosti i masovna kršenja ljudskih prava počinjena od totalitarnih režima u koje se ne ubrajaju samo nacizam ili fašizam, već u jednakoj mjeri i s istim značajkama, i komunizam. Kada je hrvatski povijesni prostor u pitanju, mogli bismo ovdje dodati i razdoblje diktature Kraljevine Jugoslavije koja je stvorila kulturu otpora kod Hrvata u toj državnoj zajednici. Međutim, žrtve i počinitelji zločina iz toga povijesnoga razdoblja ne postoje kao tema historiografskih istraživanja. Naime, s obzirom na činjenicu da se KPJ još pri uspostavi svoje revolucionarne vlasti pozivala na državnopravni legitimitet Kraljevine Jugoslavije, bilo je oportuno ne propitkivati, ni tada, a ni kasnije, njezino naslijeđe u kontekstu kršenja ljudskih prava.

U odnosu na istaknutu obvezu osude zločina totalitarnih režima, Hrvatski sabor je 30. lipnja 2006. donio Deklaraciju o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkoga poretka u Hrvatskoj 1945.–1990.⁴⁹ U Deklaraciji je, između ostaloga, navedeno da su totalitarni komunistički režimi bili, bez iznimke, označeni masovnim povredama ljudskih prava. Ovom Deklaracijom RH se i formalno pridružila ideji kojom se potiče istraživanje povijesti te ispravno i kritički podučava mlade naraštaje o zločinima, nasilju i nepravdama prouzročenim pod totalitarnim režimima u europskom 20. stoljeću. Deklaracija se poziva na Rezoluciju 1481 o međunarodnoj osudi zločina totalitarnih komunističkih poredaka (režima) koju je PSVE usvojio 25. siječnja 2006. godine i Rezoluciju 1096 o uklanjanju naslijeđa bivših komunističkih totalitarnih sustava, koju je PSVE usvojio 27. lipnja 1996. godine. Ovaj je dokument pokazao parlamentarnu i juridičku zrelost RH, međutim, provedba iz sadržaja Deklaracije nikada nije praktično osigurana, čak ni na razini simbola. Primjerice, danas na području RH postoje brojni trgovi, parkovi i ulice kojima se veličaju protagonisti komunističkoga režima. Promjena imena trga u Zagrebu iz „Trg maršala Tita“ u „Trg Republike Hrvatske“ 1. rujna 2017., kojom je nesvjesno anticipiran sadržaj Rezolucije iz 2019., bila je popraćena prosvjedima čiji protagonisti nisu doživjeli čak ni javnu, kamoli prekršajnu osudu. Ovaj događaj jasno ukazuje na stupanj javne percepcije o naravi komunističkih zločina i njihovim protagonistima ili nalogodavcima. Odnosno, riječ je o

47 KASAPOVIĆ, „Demokratska tranzicija i političke institucije u Hrvatskoj“, 84–85.

48 RAVLIĆ, „Eponimizacija ideološke promjene u Hrvatskoj 1989–2005.“, 105–117.

49 „Deklaracija o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945. – 1990. godine“, *Narodne novine* (Zagreb), 76 (2006), online izdanje, pristup ostvaren 15. 10. 2024., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_07_76_1786.html.

izuzetno niskoj svijesti o posljedicama i značajkama komunističkoga režima u Hrvatskoj, a što proizlazi iz svih prethodno navedenih nedoumica i nedefiniranih pojmovnih značajki.

Usporedbe radi, odlukom Ustavnoga suda Republike Slovenije broj U-I-109/10 od 3. listopada 2011., definirano je da ime „Tito“ ne simbolizira oslobođenje područja današnje države Slovenije od fašističke okupacije u Drugom svjetskom ratu, već poslijeratni totalitarni komunistički režim koji je obilježen brojnim i grubim kršenjem ljudskih prava i temeljnih sloboda, osobito tijekom prvoga desetljeća nakon Drugoga svjetskog rata, a činjenica da je Josip Broz Tito bio vođa bivše države znači da upravo njegovo ime u najvećoj mjeri simbolizira taj totalitarni režim. Stoga bi se imenovanje ulice „Josip Broz Tito“ shvaćalo kao podrška, ne samo njemu kao povijesnoj ličnosti ili njegovoj osobi, već kao potpora cijelom povijesnom razdoblju njegove vladavine i toj vladavini kao takvoj.⁵⁰

Pravo na vlastito (drugačije?) sjećanje

Tijekom govora održanoga na Europskom simpoziju sjećanja u Berlinu 2013., Keith Lowe, britanski pisac i povjesničar, naveo je nekoliko elemenata ključnih za razumijevanje kulture i povijesti sjećanja, kada su europske zemlje u pitanju. Istaknuo je da se Nijemci danas počinju sjećati sebe i kao žrtava rata. Sjećaju se protjerivanja iz drugih dijelova Europe, sjećaju se silovanja koja su se dogodila u Berlinu itd. Pa ističe:

„Nijemci su patili zbog rata i treba im dopustiti da se sjećaju te patnje sve dok ne zaborave da su oni bili počinitelji.“⁵¹

Naveo je da su Francuzi surađivali s nacistima na svim razinama društva te da su Francuzi, s jedne strane, žrtve i mučenici, heroji i otporaši, ali i počinitelji zločina te suradnici nacista. Za njega je sjećanje na Drugi svjetski rat i njegove posljedice komplicirano u zapadnoj Europi, ali je još kompliciranije u istočnoj i srednjoj Europi. Primjerice, Poljaci su bili arhetipske žrtve, napadnuti iz oba smjera gdje se cijela zemlja može pretvoriti u spomenik.

No Poljaci su bili i arhetipski heroji. Otpor nacističkoj vlasti u Poljskoj bio je masovan i univerzalan. Ali postoje mnoga mjesta u Poljskoj gdje su se Poljaci pridružili Holokaustu. Lowe nastavlja kako svaki narod u Europi ima drugačije iskustvo prošlosti:

„Neki od nas nikada nisu bili okupirani od strane neprijatelja. Neki od nas bili su okupirani od strane nacista, komunista ili oboje. Neki od nas doživljavali su fašizam ili komunizam kao vanjsku silu, a neki od nas su imali svoje domaće verzije toga. Ideja da svi možemo vidjeti povijest na isti način zapravo je nemoguć san. Svi smo jednostavno previše različiti jedni od drugih.“⁵²

Isti autor smatra da je Jugoslavija bila mjesto jednoga od najgorih nasilja u Europi u poraću Drugoga svjetskog rata. Mnogo je slojeva ovdje činilo sukus globalnoga sukoba. Komunističke grupe otpora ratovale su protiv stranih agresora i protiv vojnih jedinica vlastitoga naroda te protiv alternativnih grupa otpora u ratu ideologija. Uopće, cijeli je koncept Jugoslavije bio kontroverzan, pogotovo ako uzmemo u obzir činjenicu da je ta država nelegitimno i neprirodno postala mjesto susreta pravoslavlja, katoličanstva i islama. Tijekom Drugoga svjetskog rata podjele na nacionalnost, etničku pripadnost, politiku i religiju rasplamsale su se do te mjere da su tzv. „Jugoslaveni“ postali jednako spremni ubijati jedni druge kao i agresore. Ovo su okolnosti koje su obilježile i sam kraj Drugoga svjetskog rata.

50 TURUDIĆ, Ivan; BUJAS, Ivana; PAVELIN, Tanja. „Europske rezolucije o osudi totalitarnih sustava“, *Informator* (Zagreb), online izdanje, 11. 11. 2019., pristup ostvaren 20. 10. 2024. <https://informator.hr/strucni-clanci/europske-rezolucije-o-osudi-totalitarnih-sustava>.

51 LOWE, „Not a Laughing Matter: Different Cultures of the Second World War Remembrance Across Europe“.

52 Isto.

Zaključak

Proširenje EU-a 2004. ukazalo je na novi problem – pitanje cjelovite povijesti Europe, odnosno pitanje kako će se Europa nositi sa svojim različitim povijestima? Ako različita povijesna iskustva nisu korpus jedinstvene, dovoljno fleksibilne europske povijesti, Europljani će jedni drugima ostati djelomično stranci. Nove države članice koje su se pridružile EU-u nakon 2004. donijele su toj zajednici novo povijesno iskustvo, dosad ignorirano na Zapadu. U 21. st. institucije Europe odlučile su preuzeti zajedničku odgovornost za rješavanje „novih“ naslijeđa, a u konkretnom slučaju naslijeđa komunističkih totalitarnih režima.⁵³ Samo razumijevanje i prihvaćanje teze o nečem novom i drugačijem, a vrijednom pažnje, za zemlje s istoka Europe bilo je revolucionarno i nadahnjujuće. Zapad je, tako, Istoku dao signal da suosjeća s njegovom traumom, da je razumije i da je prihvaća. Institucije EU-a imale su za to i dobar razlog. Dvostruki standardi u povijesnim narativima i kulturama sjećanja uništavaju prestiž EU-a i kontradiktorni su s ciljevima Berlinske deklaracije (2007.)⁵⁴ u kojoj se, između ostaloga, kaže da je neprirodna podjela Europe stvar prošlosti.⁵⁵

U središtu ovih nastojanja, kada je hrvatski povijesni prostor u pitanju, našao se Bleiburg, kao povijesno mjesto, ali i mjesto sjećanja iz kojeg je proizašao cijeli nacionalni martirologij vezan za poraće Drugoga svjetskog rata. U razdoblju komunističke represije Bleiburg i svi događaji historijski ili oni simbolički vezani uz njega predstavljali su neformalnu kulturu sjećanja. Legitimitet temi, povijesnoj istini, mjestu sjećanja, simbolu i povijesti sjećanja na ovo mjesto dale su institucije EU-a u nizu rezolucija i deklaracija donesenih s ciljem što većega razumijevanja.

Hrvatske institucije su kao otegotnu okolnost imale ratna zbivanja, gdje je cijelo desetljeće bilo obilježeno Domovinskim ratom i njegovim izravnim i neizravnim posljedicama. U takvim okolnostima bilo je teško očekivati stvaranje hrvatskoga narativa u korpusu kulture sjećanja na Drugi svjetski rat. Naime, dotad je u istom prostoru dominantna bila jugoslavenska kultura sjećanja, stvorena u neposrednom poraću, koju je brižno njegovao komunističko-socijalistički sustav gotovo pola stoljeća. Za oblikovanje povijesti sjećanja i kulture sjećanja, pogotovo na ratove i poratna zbivanja te njihove žrtve, izuzetno je važno oblikovanje narativa sjećanja u prvih 10 godina nakon ratnih zbivanja ili događaja koje označavamo kao tragedije. Građani komunističke i naknadno socijalističke Hrvatske koji se nisu identificirali s tekovinama komunističke revolucije i NOB-a, iz objektivnih okolnosti, nisu mogli stvoriti narativ kulture sjećanja u tom razdoblju. Tako je ovaj fenomen ovisio o iseljenim Hrvatima, vojnim i političkim emigrantima. Međutim, kako su i te skupine bile pod budnom prismotrom jugoslavenskih istražnih (špijunskih) službi, mnogi od njih nisu se usudili bilježiti ili pisati svoja ratna ili poslijeratna iskustva pa su mnoga sjećanja nestankom (po)ratne generacije zauvijek izgubljena. Ipak, i ograničena emigrantska stvaralačka aktivnost ukazala je divergentnost u poimanju ratne i poratne kulture sjećanja, u okviru jugoslavenskoga teritorija. Ako Bleiburg kao mjesto sjećanja stavimo u središnju historiografsku nišu, kao događaj prijelomnicu, postaje jasno od kada datira podjela na „dvije Hrvatske“. U toj podijeljenoj Hrvatskoj, strana koja se identificira s naslijeđem režimskoga komunizma i njegovim protagonistima nastoji prikazati Bleiburg kao katarzu za dio hrvatskoga naroda i poistovjetiti ga s događajima koje povijest poznaje kao nürnberške procese. I uistinu, ovi procesi su bili prvi korak u procesu sjećanja kako bi se izbjeglo

53 JAMBREK, „‘United Europe – United History’: Initiative of the 22 January 2006 Conference organised at the European Parliament“, 303-307.

54 „Declaration on the occasion of the 50th anniversary of the signature of the Treaties of Rome“.

55 VALDIS KRISTOVSKIS, „The need for a reappraisal of the European history“, 223-225.

izvođenje cijele nacije (Njemačke) pred suđenje. Prema Povelji Međunarodnoga vojnoga suda od 8. kolovoza 1945., nürnberške optužbe su uključivale: zločine „protiv mira“, što je ponajprije značilo planiranje i izvođenje napadačkoga rata, ratne zločine kao što su ubojstva, zlostavljanja, deportaciju civila i ratnih zarobljenika na prisilni rad, ubijanje talaca, pljačku, razaranje gradova i sela, zločine protiv čovječnosti, uključujući ubojstva, istrebljenje, porobljavanje civilnoga stanovništva i politički, rasni ili vjerski progon. Ako je Bleiburg i trebao biti „sudnica“, onda je to bio sud bez sudaca, porote, jasno optuženih, dokazano krivih i bez zakona. Bleiburg, kao historijski važno mjesto, koje je ujedno i mjesto sjećanja, (p)ostao je simbol goleme nepravde i nepoštivanja ljudskih prava, u čije ime je i stvorena široka svjetska koalicija protiv nacističke ideologije. Kao takvo mjesto bilo je stalan podsjetnik praktične europske neefikasnosti u kojoj prevladava pragmatizam pred izbijanjem novoga (barem europskoga) sukoba, ali i potencijalnoga otpora režimu koji nema toleranciju prema drugom ili drugačijem. Iako se fenomen kulture sjećanja u humanističkim znanostima sramežljivo primjećuje zadnjih dvadesetak godina, selektivno je primjenjivan. Tako je Bleiburg kao mjesto sjećanja u kontekstu fenomena kulture sjećanja bio predmetom samo jedne studije u modernoj Hrvatskoj. U toj je studiji prikazan ne toliko kao mjesto sjećanja od iznimne važnosti za nacionalnu povijest, već kao prostor obračuna političkih elita. To je ujedno i jedina takva tematska strukovna studija financirana državnim novcem.

Za nadati se je da se ovim obimnim pregledom o različitim terminima, narativima i pristupima uspjelo ukazati na važnost, značaj i opravdanost Bleiburga kao mjesta posebnoga pijeteta, koje se ne nalazi unutar državnih granica RH jer je bijeg iz domovine, u navedenim okolnostima, predstavljao, barem u nadanju, spas. I baš stoga komemoriranje svih onih žrtava likvidiranih bez ikakva suda ili optužnica, mora se nastaviti upravo na teritoriju „slobodne“ Europe, kao trajan podsjetnik na vrijednosti koje se lako zaborave. S druge strane, Hrvatima je ovo mjesto zbog njegove dvostruke tragedije – zločina bez pravde i nametnutoga zaborava i negacije – važno kao pokazatelj da europski sustav vrijednosti nema dvostruke kriterije te da mu je svaka europska obitelj jednako moralno važna.

Popis izvora i literature

Objavljeni izvori i tisak

EC, Dokument br. COM(2010)783 final: European Commission: Dokument br. COM(2010)783 final, <https://eur-lex.europa.eu>.

EP, Dokument br. 2019/2819(RSP): European Parliament: Dokument br. 2019/2819(RSP), <https://www.europarl.europa.eu>.

EP: Dokument br. P6_TA(2009)0213: European Parliament: Dokument br. P6_TA(2009)0213, <https://www.europarl.europa.eu>.

Narodne novine (Zagreb), 76 (2006)

PACE, Dokument br. 10765: Parliamentary Assembly Council of Europe: Dokument br. 10765. Report, Political Affairs Committee, Rapporteur Mr Göran Lindblad, Sweden, Group of the European People's Party, <https://assembly.coe.int>.

PACE, Dokument br. 7568: Parliamentary Assembly Council of Europe: Dokument br. 7568, Report, Rapporteur: Mr SEVERIN, Romania, Socialist Group, <https://assembly.coe.int>.

PACE, Resolution 1096 (1996): Parliamentary Assembly Council of Europe: Resolution 1096 (1996), <https://assembly.coe.int>.

PACE, Resolution 1481 (2006): Parliamentary Assembly Council of Europe: Resolution 1481 (2006), <https://assembly.coe.int>.

Informator (Zagreb), 2019.

Literatura

BOSTO, Sulejman. „Pitanje krivnje – između moralnog univerzalizma i ideologije“. U: *Kultura sjećanja: 1945, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009., 15-28.

BOSTO, Sulejman; CIPEK, Tihomir; MILOSAVLJEVIĆ, Olivera, ur. *Kultura sjećanja. 1941., povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput, 2008.

BOSTO, Sulejman; CIPEK, Tihomir. „Predgovor. 1945. godina: nagovještaj nade, posljedice i podijeljena sjećanja“. U: *Kultura sjećanja: 1945, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009., 7-11.

BOSTO, Sulejman; CIPEK, Tomislav, ur. *Kultura sjećanja: 1945, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput, 2009.

BRKLJAČIĆ, Maja; PRLJENDA, Sandra, prir. *Kultura pamćenja i Historija*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2006.

CIPEK, Tihomir. *Kultura sjećanja: 1991., povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput, 2011.

CIPEK, Tihomir; MILOSAVLJEVIĆ, Olivera, ur. *Kultura sjećanja, 1918. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput, 2007.

DOBROVŠAK, Ljiljana. „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću“. *Povijest u nastavi* 33 (2022), br. 1: 83-108.

ĐERIĆ, Gordana. „Označeno i neoznačeno u narativima društvenog pamćenja: jugoslovenski slučaj“. U: *Kultura sjećanja: 1945, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009., 83-92.

FAULL, Jonathan. „Closing remarks“. U: *Crimes Committed by Totalitarian Regimes: Reports and Proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes*, ur. Peter Jambrek. Ljubljana: Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 2008., 297.

JAMBREK, Peter. „‘United Europe – United History’: Initiative of the 22 January 2006 Conference organised at the European Parliament“. U: *Crimes Committed by Totalitarian Regimes: Reports and Proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes*, ur. Peter Jambrek. Ljubljana: Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 2008., 303-307.

JAMBREK, Peter, ur. *Crimes Committed by Totalitarian Regimes: Reports and Proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes*. Ljubljana: Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 2008.

JANKOVIĆ, Branimir. „Teorijsko-istraživački pristupi / Historija sjećanja i pamćenja“. *Historijski zbornik* 63 (2010), br. 1: 269-311.

JURLINA, Petra, ur. *Kulturna baština i politike sjećanja: Radovi s konferencije 9. – 10. listopada 2013., Zadar*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Centar za mirovne studije, 2014.

KASAPOVIĆ, Mirjana. „Demokratska tranzicija i političke institucije u Hrvatskoj“. Po-

litička misao, 33 (1996), br. 2-3: 84-99.

KOMŠIĆ, Ivo. „Komunizam i nacionalna svijest na kraju Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji“. U: *Kultura sjećanja: 1945, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009., 29-36.

LOWE, Keith. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*. New York: Picador, St. Martin's Press, 2013.

MUSABEGOVIĆ, Senadin. „Mit o pobjedi kao mit o revoluciji“. U: *Kultura sjećanja: 1945, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009., 37-57.

NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena, prir. *Zla prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. „Zla prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje“. U: *Zla prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje*, prir. Magdalena Najbar-Agičić. Zagreb: Srednja Europa, 2018., 5-19.

PAVLAKOVIĆ, Vjeran. „Komemorativna kultura Bleiburga, 1990-2009.“. U: *Kultura sjećanja: 1945, Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009., 167-194.

RAVLIĆ, Slaven. „Eponimizacija ideološke promjene u Hrvatskoj 1989 – 2005.“. *Analiza Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju* 2 (2005), br. 1: 105-117.

STRYJEK, Tomasz. „Rat za sjećanje u Srednjoj i Istočnoj Europi 2005 – 2010. strategije politike Litve, Latvije, Estonije, Ukrajine, Poljske i Rusije“. U: *Zla prošlost. Suočavanje s prošlošću koja opterećuje*, prir. Magdalena Najbar-Agičić. Zagreb: Srednja Europa, 2018., 111-150.

VALDIS KRISTOVSKIS, Girts. „The need for a reappraisal of the European history“. U: *Crimes committed by totalitarian regimes : reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes*, ur. Peter Jambrek. Ljubljana, Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 2008., 223-225.

VUKUŠIĆ, Bože. *Čuvari bleiburške uspomene – Počasni bleiburški vod 1952. – 2017*. Zagreb: Udruga Hrvatski križni put, 2017.

„The future of Europe 60 years after the Second World War“. *Official Journal of the European Union* 49 (2006) C 92E: 392-394. Pristup ostvaren 21. 10. 2024. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2006:092E:FULL>.

Mrežne stranice

„Ciljevi i vrijednosti“. Službene mrežne stranice Europske unije. Pristup ostvaren 21. 10. 2024. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_hr.

„O Europarlamentu“. Europski parlament. Pristup ostvaren 20. 10. 2024. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/hr/home>.

„O Europskoj komisiji. Uloga Europske komisije“. Službene mrežne stranice Europske unije. Pristup ostvaren 22. 10. 2024. https://commission.europa.eu/about_hr.

LOWE, Keith. „Not a Laughing Matter: Different Cultures of the Second World War Remembrance Across Europe“. Portal European Network Remembrance and Solidarity, 14. 2. 2017. Pristup ostvaren 26. 10. 2024. <https://enrs.eu/article/not-a-laughing-matter-di->

[fferent-cultures-of-the-second-world-war-remembrance-across-europe](https://enrs.eu/article/not-a-laughing-matter-different-cultures-of-the-second-world-war-remembrance-across-europe%20), <https://enrs.eu/article/not-a-laughing-matter-different-cultures-of-the-second-world-war-remembrance-across-europe%20>.

„Declaration on the occasion of the 50th anniversary of the signature of the Treaties of Rome“. Službene mrežne stranice Europske unije, 25. 3. 2007. Pristup ostvaren 23. 10. 2024., https://europa.eu/50/docs/berlin_declaration_en.pdf.

„Vijeće Europe“. Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske. Pristup ostvaren 20. 10. 2024. <https://mvep.gov.hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi/multilateralne-organizacije-i-inicijative/vijece-europe-21909/21909>.

SUMMARY

The Culture of Remembrance of Bleiburg in the Croatian and European Context

Concepts such as the culture of memory, places of memory and places of remembrance are relatively new concepts in Croatian historiography that had “spilled over” from the field of sociology at the end of the 20th century. Even today, their use is modest and partly unclear, especially in answering the questions: who has the right to remember, do we remember only victories or also defeats, and whether memory may be part of “official” history. European historiography has made significant progress in trying to answer these questions, but Croatian historiography has less than clear and overly shy attitudes towards this issue. Several notable collections of papers from the beginning of the 21st century brought together experts (mostly historians and political scientists) who wrote about the phenomenon of forgetting and memory, primarily related to the consequences of the Second World War, but in these works the symbolism of Bleiburg was mentioned only once in the total number of works, and that as a primarily political, not as a historical topic. In other words, the symbolism and memory of Bleiburg is presented in the corpus of daily political disputes, which completely ignores the historical significance and a whole series of socio-political consequences arising from the events at Bleiburg. This paper attempts to correct such an attitude towards the meaning and significance of Bleiburg and to place a correct context to the topic related to the culture of remembrance and the events at Bleiburg. The current approach of Austrian politics towards Bleiburg as a place of remembrance did not influence the author when writing this paper, because these are social policies that are changeable in both content and form, although it is noted that the current attitude of the Austrian authorities towards Bleiburg as a place of remembrance does not correlate with a whole series of recommendations and legally binding acts of European institutions at the highest political level: the Declaration on the occasion of the 50th anniversary of the signature of the Treaties of Rome, Report from the Commission to the European Parliament and to the Council: The memory of the crimes committed by totalitarian regimes in Europe, European Parliament Resolution of 19 September 2019 on the importance of European remembrance for the future of Europe (2019/2819(RSP)), European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism, Resolution 1481 (2006). Need for international condemnation of

crimes of totalitarian communist regimes, Doc. 10765, 16 December 2005, Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes, Report, Political Affairs Committee, Rapporteur: Mr Göran Lindblad, Sweden, Doc. 7568, 3 June 1996, Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems, Report, Rapporteur: Mr SEVERIN, Romania, Socialist Group, Resolution 1096 (1996). Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems. In this way, Bleiburg as a place of remembrance of historically unquestionable events, became (or remained) a place of discrimination within the culture of remembrance.

This paper does not address the historical events at Bleiburg. They have been well-researched after the fall of the communist regime in Croatia, and in the last 30 years, Croatian historiography has made its mark on this historical episode. This paper points to the phenomenon of the prohibition of remembering the place of proven historical events, which, after finally being proven after half a century, lose their basic premise, which is the place where something happened. Namely, the communist regime took care that the place of the event would "disappear" and introduced a whole series of prohibitions regarding commemorative activities at Bleiburg. It was not even possible to treat Bleiburg scientifically. However, this series of prohibitions went a step further - memory itself was prohibited. Many global examples indicate the fact that some other countries, defeated in the Second World War, had a different attitude towards the memory of that period and encouraged their own citizens to have an impression of the events of that time, even if these personal experiences did not predominantly carry positive connotations. However, in the Croatian lands, any memory of that period, as long as it did not have an affirmative relationship towards the Partisan guerrilla movement or the Communist Party, was forbidden, including the memory of Bleiburg. The problem progressed when it was noticed that after the fall of communism, almost 50 years of repression carried out on memory, influenced the contemporary democratic understanding of the culture of remembrance as a space reserved only for "one side", the winners and the like.

In the theoretical segment, the Bleiburg phenomenon has all the components that define a place of historical significance, and thus a place of memory, and by that logic it belongs to the corpus of the national culture of memory, regardless of the emotional context. This approach to Bleiburg as a place of memory will enable facing the past, given the call of the European political institutions that European countries that have not yet done so should finally confront it, as they have had the experience of several totalitarian regimes throughout the 20th century. A whole series of documents explains the importance not only of the European past, but also of understanding the European past, for the European future. By acknowledging the importance and significance of Bleiburg as a place of remembrance and its importance for understanding the Croatian culture of remembrance in the context of the new European order after the Second World War, Croatia can come closer to fulfilling the demands of European institutions. This is not an exclusively controversial procedure, but part of a trend that has been developing in Europe for 20 years, and in the rest of the world for much longer.

Keywords: Culture of remembrance; Bleiburg; Croatian society; Yugoslavia; Victim; Council of Europe; European Union

doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

Pregledni rad

Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Republika Hrvatska

ODNOS „ANTIFAŠISTA“ U HRVATSKOJ PREMA KULTURI SJEĆANJA NA PORATNE ŽRTVE DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Na osnovi objavljenih dokumenata, novinskih tekstova i relevantne literature u radu se opisuje odnos Saveza antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske (SABA RH) prema kulturi sjećanja na poratne žrtve Drugoga svjetskog rata. SABA RH je pravni sljednik organizacije koja je u doba Jugoslavije na području Hrvatske djelovala pod nazivom Savez udruženja boraca Narodno-oslobodilačkog rata (SUBNOR). Ta je organizacija u procesu raspada Jugoslavije 1992. promijenila naziv, ali je zadržala vrijednosni sustav jugoslavenskoga komunističkoga režima. Odnos navedene organizacije prema poratnim žrtvama Drugoga svjetskog rata uočljiv je iz dva osnovna izvora. To su historiografska literatura objavljena u izdanju SABA RH i službena priopćenja vodstva te organizacije. Iz navedena dva izvora uočljivo je kako je SABA RH pokušala onemogućiti javne izraze pijeteta prema poratnim žrtvama Drugoga svjetskog rata uz tvrdnju da se radilo o „zločincima“. Ti pokušaji manifestirali su se kroz kritiku povijesnih udžbenika za osnovne i srednje škole u kojima su se spominjali ti zločini, otpor financiranju iskapanja grobišta iz razdoblja poraća te zahtjeve da Hrvatski sabor ne bude pokrovitelj komemoracije na Bleiburgu.

Ključne riječi: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske; Savez udruženja boraca Narodno-oslobodilačkog rata; Poratne žrtve; Grobišta; Bleiburg

Uvod

Prema prihvaćenoj definiciji, pojam „kultura sjećanja“ odnosi se na institucionaliziranu memoriju u određenom društvu. Institucije koje imaju ulogu čuvanja memorije određenoga društva o konkretnom povijesnom događaju ili određenoj osobi koje neko društvo smatra važnom su specijalizirane ustanove poput muzeja. U ovom kontekstu vrijedi kao ogledni primjer muzeja te vrste navesti muzeje usmjerene sjećanju na Holokaust, odnosno na žrtvu Židova u Drugom svjetskom ratu. Najpoznatiji muzej te vrste je Muzej Anne Frank, koji se nalazi u Amsterdamu, glavnome gradu Nizozemske. Međutim, pojam „kultura sjećanja“ nije nužno povezan samo sa specijaliziranim ustanovama, odnosno mu-

zejima, nego se odnosi i na televizijske emisije, znanstvene skupove ili prigodne pjesme. Prema tome, nositelji kulture sjećanja glede konkretne teme mogu biti određene ustanove, ali i pojedinci bez institucijske podrške.

Pojam „poratne žrtve Drugoga svjetskog rata“ sadržajno je vezan uz pojedince, određene slojeve stanovništva, ali i čitave narode, koji su objekt nasilja (represije) pobjednika Drugoga svjetskog rata. U konkretnom slučaju, to su žrtve različitih montiranih sudskih procesa, zatim bogatiji slojevi stanovništva koji su bili proganjani od vlasti u državama u kojima je krajem Drugoga svjetskog rata uspostavljen komunistički režim te pripadnici njemačkoga naroda koji su u čitavom nizu država, uglavnom pod nadzorom Sovjetskoga Saveza, bili označeni kolektivno krivima i kao takvi proganjani po etničkoj osnovi.

Posebnu kategoriju poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata predstavljaju vojnici i civili različitih poraženih država, režima i vojski koji su bili objekt represije pobjednika. Represija nad njima bila je različitoga karaktera i oblika te se manifestirala kao represija vlasti, u slučaju komunističkih režima, ili kao represija pojedinaca koji su se osvećivali, u slučaju Zapadnih država. Suvremena historiografija, pogotovo na Zapadu, detaljno je istražila fenomen poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata. Samim time u čitavom nizu država i poratne žrtve Drugoga svjetskog rata tema su obuhvaćena pojmom „kulture sjećanja“.

Nasuprot navedenim pojmovima, ne postoji općeprihvaćena definicija pojma „antifašizam“. Istaknuti dužnosnik Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), a zatim jugoslavenski disident i utjecajan pisac Milovan Đilas, u jednom od svojih memoara naveo je da je navedeni pojam izvorno bio sastavni dio „sovjetskih direktiva i sovjetske propagande“. ¹ Slično tome, istaknuti hrvatski povjesničar i autor nekih od najvažnijih povijesnih studija o Jugoslaviji, Ivo Banac, ustvrdio je da „antifašizam“ nije samostojeća ideja, odnosno pojam koji se jasno može definirati. ² Ako se pojam „antifašizam“ smjesti u povijesni kontekst, očito je kako je pojam nastao pod okriljem režima u Sovjetskom Savezu i da se teško može odvojiti od komunističkoga pokreta. Ovaj zaključak jasan je ponajprije u slučaju odnosa vlasti u Sovjetskom Savezu i državama pod sovjetskim utjecajem prema Holokaustu. Naime, u bivšoj se Istočnoj Njemačkoj, odnosno Njemačkoj Demokratskoj Republici (*Deutsche Demokratische Republik*, DDR) „tragedija Holokausta ignorirala jer se nije uklapala u antifašistički narativ“. ³ Slična je situacija bila u još jednoj državi koja je prestala postojati kao posljedica raspada Sovjetskoga Saveza; Čehoslovačkoj. U toj državi Holokaust je prešućivan uz opravdanje prema kojem se „nijedna skupina ne bi trebala izdvajati iz mnoštva žrtava fašizma i posebno komemorirati“. ⁴ Prema istom obrascu, europske države u kojima su komunistički režimi bili na vlasti pokušale su u što je većoj mjeri prešutjeti važnost pakta Njemačke i Sovjetskoga Saveza iz 1939. godine. Uz države pod neposrednim sovjetskim utjecajem, sličan odnos prema ovoj temi bio je prisutan i u Jugoslaviji, neovisno o tome što je ta država bila u značajnoj mjeri neovisnija od Sovjetskoga Saveza u odnosu na ostale europske države s komunističkim ustrojem.

Primjerice, dugogodišnji jugoslavenski predsjednik Josip Broz Tito, čak i nakon raskida sa Sovjetskim Savezom, odbio je izjasniti se o njemačko-sovjetskom paktu iz 1939. ⁵ Učinio je to kako ne bi morao osuditi sovjetsku politiku zbog paktiranja s Hitlerovom Njemač-

¹ ĐILAS, *Revolucionarni rat*, 107.

² Ivo BANAC, „Antifašizam nije samostojeća ideja“, *Jutarnji list*, 16. veljače 2008., 38.

³ PAVLAKOVIĆ, „Komemorativna kultura Bleiburga 1990. – 2009.“, 169.

⁴ HOBBSAWM, *Zanimljiva vremena*, 156.

⁵ Razgovor s Josipom Brozom Titom vodio je francuski novinar Louis Delmas u Beogradu 21. prosinca 1949. BROZ TITO, *Intervjui* 22.; BROZ TITO, *Izgradnja nove Jugoslavije*, 230.

kom, unatoč tome što ga je sovjetska propaganda (nakon Rezolucije Informbiroa 1948.) optuživala ne samo da je lažni komunist, nego i da je „fašist“. ⁶

Na povezanost sa Sovjetskim Savezom različitih pokreta koji su imali oznaku „antifašizam“ u svom nazivu ukazao je na primjeru političke situacije u Njemačkoj 1932. britanski povjesničar Eric Hobsbawm. On je u svojim memoarima zapisao:

„Čak je i ultrasektaška partijska linija napravila (doduše, prazan) ustupak stvarnosti. Na reveru nismo nosili srp i čekić, nego značku 'antifa' – poziv na zajedničko djelovanje protiv fašizma, premda naravno, samo s radnicima, a ne s njihovim vođama, klasnim izdajnicima koje je moć iskvarila.“ ⁷

U skladu s navedenim, pojam „antifašizam“ mogao bi se u najširem smislu tumačiti kao pokret otpora Hitlerovoj Njemačkoj i Mussolinijevoj Italiji, ali pod strogim nadzorom Sovjetskoga Saveza i međunarodnoga komunističkoga pokreta. Drugim riječima, riječ je bila o pokretu koji se suprotstavljao „fašizmu“ (odnosno, fašizmu i nacizmu) u onoj mjeri u kojoj je to odgovaralo međunarodnim ciljevima Sovjetskoga Saveza i globalnim komunističkim interesima. Dakle, nije bila riječ o načelu, nego o pragmatici, odnosno riječima njemačke politike 19. stoljeća, real-politici. Samim time, pojam „antifašisti“ odnosi se u najširem smislu na skup pojedinaca i različitih skupina povezanih preko međunarodnoga komunističkoga pokreta sa središtem u Sovjetskom Savezu.

Međutim, u kontekstu suvremene političke stvarnosti Republike Hrvatske (RH) pojam „antifašisti“ ima drugo značenje. Naime, taj se pojam primarno odnosi na pripadnike organizacije koja se zove Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske (SABA RH). Riječ je o organizaciji koja je pravni sljednik organizacije iz Jugoslavije koja se izvorno zvala Savez udruženja boraca Narodno-oslobodilačkog rata (SUBNOR). Ta je organizacija okupljala ratne veterane Jugoslavenske armije (JA), odnosno od 1951. Jugoslavenske narodne armije (JNA). U doba Jugoslavije organizacija je bila ustrojena prema republičkoj osnovi, što znači da je svaka od šest jugoslavenskih republika imala svoju (republičku) organizaciju SUBNOR-a. Raspadom Jugoslavije neke od tih republičkih organizacija promijenile su ime. Jedna od tih organizacija bio je i SUBNOR Hrvatske. Promjena u nazivu dogodila se 16. travnja 1992., pri čemu je organizacija dobila novo ime – Savez antifašističkih boraca Republike Hrvatske. ⁸ Novi naziv trebao je sugerirati moderniji, odnosno demokratičniji pristup koji ne bi imao vidljive povezanosti s JNA – koja je kao instrument srpskoga nacionalizma tada vodila rat protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Nasuprot tome, organizacije SUBNOR-a u Crnoj Gori i Srbiji, odnosno onim jugoslavenskim republikama koje su se tada udružile u novu državu (nazvanu Savezna Republika Jugoslavija), nisu promijenile naziv. Umjesto toga, te su organizacije, naglašavajući političku simboliku iz doba Jugoslavije, zadržale stare, odnosno izvorne nazive. ⁹ Za razliku od te dvije organizacije, SUBNOR u Hrvatskoj je nakon 1992. još jednom promijenio naziv. Bilo je to 7. veljače 2002. godine. Novi naziv jest onaj koji organizacija i danas ima – SABA RH. ¹⁰ Taj naziv uz institucionalni kontinuitet s nekadašnjom organizacijom poznatom pod kraticom SUBNOR odražava i namjeru da se udruga, u kojoj se uglavnom nalaze osobe starije životne dobi, otvori i prema potencijalno mlađim članovima. Mlađi članovi organi-

⁶ BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, 131., 242.

⁷ HOBBSAWM, *Zanimljiva vremena*, 66.

⁸ „O nama“.

⁹ Točan naziv ove dvije organizacije SUBNOR-a vidljiva je iz sadržaja lista *Glas antifašista*, službenoga glasila SABA RH. „Prvi korak: Delegacija SUBNOR-a Crne Gore u posjeti SABA RH“, *Glas antifašista* (Zagreb), 10. 12. 2007., 13; „Beograd: Svečanost SUBNOR-a Srbije“, *Glas antifašista*, 20. 12. 2011., 30.

¹⁰ „O nama“.

zacije obuhvaćeni su pojmom „antifašisti“ jer se na njih, s obzirom na to da zbog životne dobi nisu bili aktivni sudionici Drugoga svjetskog rata ne može odnositi pojam „antifašistički borci“. Ova promjena važna je zato što je aktualni predsjednik SABA RH, Franjo Habulin, rođen 1957., odnosno 12 godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata.¹¹ Na osnovi godine rođenja, očito je da on ulazi u kategoriju „antifašista“, a ne „antifašističkoga borca“.

Sumirajući navedeno, može se zaključiti da se u ovom radu pojam „antifašisti“ odnosi na pripadnike SABA RH. Stajališta te organizacije glede kulture sjećanja prema poratnim žrtvama Drugoga svjetskog rata uočljiva su u publikacijama objavljenima u njihovim izdanjima, kao i u službenim priopćenjima i izjavama za medije njihovih istaknutih članova. Zato će u ovom radu zaključci o odnosu organizacije prema navedenoj temi biti doneseni na osnovi analize ta dva ključna izvora.

Odnos prema poratnim žrtvama Drugoga svjetskog rata u publikacijama „antifašista“

Kao što je navedeno u uvodu ovoga rada, jedan od dva glavna izvora za prosudbu odnosa SABA RH prema temi kulture sjećanja na poratne žrtve Drugoga svjetskog rata su publikacije koje je objavilo vodstvo SABA RH. Od publikacija te vrste treba izdvojiti tri najznačajnije. To su, kronološki gledano, knjiga Nikole Anića *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941. – 1945.* iz 2005., zbornik radova *Bleiburg i Križni put 1945.* iz 2007., knjiga Josipa Skupnjaka i Dragutina Mrkocija *Kronologija narodnooslobodilačke borbe naroda Hrvatske 1941. – 1945.* iz 2013. godine. U prvoj od tri navedene publikacije tema poratnih žrtava spomenuta je samo usputno, odnosno tek na nekoliko stranica. U drugoj publikaciji tema poratnih žrtava opisana je vrlo detaljno dok se u trećoj publikaciji tema poratnih žrtava uopće ne spominje.

Usporedbom sadržaja prve dvije publikacije uočljivo je da su glede teme poratnih žrtava glavni zaključci zabilježeni u Anićevoj knjizi u općim crtama ponovljeni i u spomenutom zborniku radova. Razlika je samo u tome što je Anić u svojoj knjizi te zaključke iznio u općim crtama, dok su u zborniku radova detaljnije opisani. Ti su zaključci uglavnom vezani uz tri ključne teme, kao što su stajalište vodstva KPJ i jugoslavenske države prema položaju ratnih zarobljenika, zatim opći odnos pobjednika Drugoga svjetskog rata prema pripadnicima strane poražene u ratu te karakter zločina na Bleiburgu i događajima koji su uslijedili nakon njega, te su poznati pod pojmom „križni put“.

Radi dobivanja punoga uvida u karakter Anićeve knjige, potrebno je navesti osnovne podatke iz njegove biografije. Anić je bio istaknuti dužnosnik JNA. Umirovljen je u činu pukovnika 1983. godine. Do toga razdoblja surađivao je u beogradskom listu *Politika*, a bio je dugogodišnji komentator na Radio Beogradu u emisijama „Dogodilo se na današnji dan“ i „Radio odgovara“. Tijekom Drugoga svjetskog rata bio je pripadnik 12. dalmatinske brigade koja je djelovala u sastavu 26. dalmatinske divizije Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije, odnosno (od 1945.) Jugoslavenske armije. Osnovnu školu završio je prije Drugoga svjetskog rata dok je gimnaziju završio nakon rata, odnosno u razdoblju kada je bio aktivni vojnik. Prema podacima koje je sam naveo, gimnaziju je pohađao u nekoliko jugoslavenskih gradova – Pazinu, Ljubljani, Osijeku i Doboju. Studij povijesti završio je na

11 „Intervju: Franjo Habulin ‘Papu ćemo upozoriti na katolički kler koji podržava ekstremnu desnicu’“, *Nacional* (Zagreb), mrežno izdanje, 21. 9. 2017., pristup ostvaren 20. 12. 2024., <https://www.nacional.hr/interview-franjo-habulin-papu-emo-upozoriti-na-katolicki-kler-koji-podrzava-ekstremnu-desnicu/>.

Filozofskom fakultetu u Beogradu 1965., dok je doktorski studij povijesti završio na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2002. godine.¹²

Glede načelnoga stajališta vodstva KPJ prema ratnim zarobljenicima, Anić je iznio tvrdnju da je to stajalište „definirano s dvije izričite zapovijedi vrhovnog komandanta NOVJ, odnosno JA, maršala J. B. Tita“. Zapovijedi na koje se referirao Anić donesene su 8. studenoga 1941. i 14. svibnja 1945. godine, a odnosile su se na postupak prema ratnim zarobljenicima. Tim zapovijedima vodstvo KPJ zabranilo je likvidacije ratnih zarobljenika. Prema Aniću, vodstvo KPJ je uz te dvije zapovijedi donijelo:

„više drugih uputa, naređenja i zapovijedi kojima se regulira odnos prema ratnim zarobljenicima i kritizira razne pojave nepotpunog poštivanja Ženevskih i Haških konvencija i drugih međunarodnih akata o odnosu prema ratnim zarobljenicima i civilima u doba rata“.¹³

Iz Anićeva pristupa ovoj temi može se zaključiti da je jugoslavenske ratne i poratne zločine prikazao kao incidente koji su se dogodili suprotno odlukama, uputama i zapovijedima vodstva KPJ. Ovaj zaključak proizlazi iz Anićeva osvrta na drugu citiranu zapovijed, onu od 14. svibnja 1945. godine, u vezi koje je iznio tvrdnju da ta zapovijed nije uvijek bila provedena. Tu tvrdnju Anić je definirao sljedećim riječima:

„Međutim opći odnos prema ratnim zarobljenicima i počiniteljima zločina kretao se različitim smjerovima, što nije bio samo slučaj u NOVJ nego i u drugim armijama antifašističke koalicije u II. svjetskom ratu, a to je izazvano ponašanjem fašističke armije i naci-fašističkog sustava prema svim protivnicima.“¹⁴

Manjkavost Anićeve tvrdnje jest izostanak bilo kakvih konkretnih podataka koji bi tu tvrdnju potvrdili. Naime, Anić svoju tvrdnju nije potkrijepio činjenicama te zato iz podataka koje je on naveo nije jasno koliko je bilo jugoslavenskih ratnih i poratnih zločina, gdje su ti zločini počinjeni, koje su jugoslavenske postrojbe u tim zločinima sudjelovale te kakve su bile sankcije jugoslavenskoga vrha prema počiniteljima tih zločina.

Slično Aniću, temi poratnih zločina pristupio je i hrvatski povjesničar Ivo Goldstein u svom članku objavljenom u zborniku *Bleiburg i Križni put 1945.* On je jugoslavenske poratne zločine definirao kao „osvetu“ koja je „kulminirala u svibnju 1945. godine“ te je iznio zaključak da je ta osveta bila „motivirana zločinom koji se počeo događati u travnju 1941. godine“.¹⁵ Za razliku od Anića, Goldstein je spomenuo samo drugu od dvije zapovijedi koje je naveo Anić, odnosno onu od 14. svibnja 1945. Goldstein je toj zapovijedi pridao veliku važnost te je naveo da se, nakon što je ona donesena:

„smanjio broj masovnih likvidacija zarobljenika na licu mjesta (npr. na samom bleiburškom polju i na putu do Maribora), ali su obnovljene nekoliko dana kasnije na drugim mjestima (Kočevski rog, Teharje i dr.)“.¹⁶

Usporedbom Anićeve interpretacije jugoslavenskih poratnih zločina s Goldsteinovom interpretacijom, očito je da je ta interpretacija u značajnoj mjeri podudarna. Obojica su te zločine prikazali kao osvetu, odnosno kao posljedicu djelovanja nižih razina vlasti. Razlika u pristupu te dvojice samo je u tome što je Goldstein svoju interpretaciju pokušao potkrijepiti konkretnim primjerima, dok je u Anićevu slučaju takav pristup izostao.

Na jednak način, podudarnost zaključaka uočljiv je i na drugoj važnoj temi koju su

12 ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941. – 1945.*, 397-398.

13 Isto, 277-278.

14 Isto, 279.

15 GOLDSTEIN, „Povijesne okolnosti Bleiburga i Križnoga puta“, 33.

16 Isto, 37.

obradili Anić i Goldstein. Riječ je o temi općega odnosa pobjednika Drugoga svjetskog rata prema pripadnicima strane poražene u ratu. Glede ove teme, Anić je pokušao dokazati da su poratni zločini u tadašnjoj Europi bili pravilo, odnosno sastavni dio tadašnje „političke kulture“. Opisana Anićeva namjera može se iščitati iz činjenično sporne i pravopisno problematične tvrdnje prema kojoj su u Francuskoj „rodoljubi i pripadnici pokreta otpora, bez ikakva suđenja, ubili oko 30.000 suradnika njemačkih nacista i ljudi iz vlasti maršala Peteina“,¹⁷ odnosno Pétaina. Naglašavanjem poratnih zločina počinjenih u Francuskoj, Anić je pokušao dokazati da je nakon završetka Drugoga svjetskog rata došlo do nenadzi ranoga nasilja od strane bivših žrtava ratnih fašističkih režima koje nove vlasti nisu mogle obuzdati. Ako bi se Anićeva interpretacija općega stanja u Europi prihvatila kao točna, u tom bi slučaju i jugoslavenski poratni zločini imali karakter niza pojedinačnih osveta koje vodstvo KPJ preko državnih tijela pod svojim nadzorom nije uspjelo zaustaviti.

Slično Aniću, ovoj temi pristupio je i Goldstein. I on je kao glavni dokaz za svoj zaključak naveo primjer Francuske, pri čemu je (za razliku od Anića) naveo da je tada izvršeno „više od 9.000 pogubljenja“. ¹⁸ Uz zločine u Francuskoj, Goldstein je kao argumente za svoju tezu iznio bombardiranje Dresdena i bacanje atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki, pri čemu je naglasio kako je izostanak bilo kakvih reakcija na Zapadu prema tim događajima bio jasan pokazatelj da se „tada osveta smatrala logičnom i neupitnom“. ¹⁹

Glede teme poratnih zločina u Europi, tvrdnja koju su iznijeli Anić i Goldstein može se smatrati problematičnom zbog dva osnovna razloga. Prvo, usporedba je sama po sebi krajnje dvojbene utemeljenosti jer su u korelaciju stavljene dvije bitno različite države; prva, velika, mnogoljudna i jednonacionalna država s dugom demokratskom tradicijom, i druga, prostorno znatno manja, višenacionalna i multikonfesionalna država koja je u tom obliku prvi put formirana 1918. godine. Također, dodatna razlika između te dvije države proizlazi iz činjenice da je slom okupacijskoga sustava koji je formirala Njemačka u slučaju prve države uslijedio kao posljedica američke i britanske vojne intervencije, dok je prostor druge države zauzela sovjetska vojska. Drugo, iz vrlo oskudnih podataka koje su Anić i Goldstein naveli na temu ukupnoga broja smaknutih, vidljivo je da njih dvojica ne raspolažu istim brojkama. Međutim, čak i ako se ovaj problem ostavi po strani, odnosno zanemari okolnost da u slučaju približnoga broja likvidiranih tijekom poratnih zločina u Francuskoj po svemu sudeći ne postoje precizni i jasno utvrđeni podaci, metodološki okvir usporedbe Anića i Goldsteina problematičan je zbog drugoga razloga.

Naime, znanstveno utemeljena rasprava o temi poratnih zločina u Francuskoj i Jugoslaviji trebala bi početi od činjenica koje su neupitno utvrđene, a ne od (prilično nepreciznih) procjena. U slučaju masovnih zločina neupitno utvrđenim činjenicama mogu se smatrati samo ekshumirane masovne grobnice, a ne ukupan broj smaknutih osoba (koji se vrlo teško može utvrditi). Drugim riječima, ispravno postavljen metodološki okvir u slučaju usporedbe poratnih zločina u Francuskoj i Jugoslaviji trebao je početi od vrlo konkretnoga pitanja – ima li u Francuskoj pronađenih masovnih grobnica kao što je ona u Teznom kod Maribora u Sloveniji? Masovnu grobnicu u Teznom u ovom kontekstu vrijedi navesti kao polazišnu točku jer je u toj masovnoj grobnici ekshumirano 1179 kostura. Riječ je o brojcima koja je prihvaćena u znanstvenoj i široj javnosti te je ni vodstvo SABA RH u svojim publikacijama ne dovodi u pitanje. ²⁰ Anić je u svojoj knjizi masovnu grobnicu u Teznom

17 ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941. – 1945.*, 280.

18 GOLDSTEIN, „Povijesne okolnosti Bleiburga i Križnoga puta“, 33.

19 Isto, 34.

20 Broj od 1179 kostura pronađenim kod Teznoga naveo je u tekstu „Poigravanje brojkama ubijenih u Teznom“ objav-

posve prešutio dok ju je Goldstein u svom članku tek usputno naveo, bez spominjanja širega konteksta o utvrđenom broju ubijenih na tom mjestu ili karakteru toga zločina. Uzevši u obzir izostanak teme Teznoga, očito je da je da je u slučaju Anićeve i Goldsteino-ve usporedbe poratnih zločina u Francuskoj i Jugoslaviji riječ o metodološki pogrešnom i znanstveno neutemeljenom pristupu.

Kao i u slučaju dvije prethodno navedene teme, podudarnost u zaključcima između Nikole Anića i autora zastupljenih u zborniku radova *Bleiburg i Križni put 1945.* vidljiva je i u slučaju odnosa prema karakteru zločina na Bleiburgu. Tema zločina na Bleiburgu važna je zato što je na Bleiburgu započeo prisilni povratak osoba smaknutih u neposrednom poraću na području Jugoslavije. Slijedom toga, Bleiburg u Hrvatskoj ima simboličnu važnost te se s pravom smatra početkom procesa masovnih poratnih zločina u Jugoslaviji. Jasan pokazatelj toga što se u Hrvatskoj povezuje s Bleiburgom jest tvrdnja hrvatskoga povjesničara Tvrtka Jakovine prema kojem je Jugoslavija svoj politički život „započela u mirnodopskom zločinu koji je trajao danima nakon Bleiburga na križnim putovima“, a suđenja organizirana na tom putu bila su „sporadična, brza i rijetko po ikakvim pravnim uzusima“. ²¹ Uzevši u obzir ovu tvrdnju, kao i činjenicu da je Jakovina povjesničar kojega je vodstvo SABA RH promoviralo u nekoliko navrata, ²² očito je da u Hrvatskoj svaka ozbiljnija rasprava o karakteru poratnih zločina treba uključivati Bleiburg.

U svojoj knjizi Anić je temu Bleiburga dotaknuo u samo dvije rečenice pri čemu je u prvoj rečenici kao relevantan citirao kratak odlomak iz knjige Dušana Bilandžića *Hrvatska moderna povijest* u kojem se ne iznose nikakve konkretne procjene broja žrtava, nego se vrlo neprecizno navodi da „u listovima političke emigracije postoje mišljenja o 200.000 ubijenih Hrvata“. ²³ Anić nije komentirao odlomak iz Bilandžićeve knjige koju je citirao. U drugoj rečenici na temu Bleiburga Anić je ponovno citirao dio Bilandžićeve knjige u kojoj je zaključeno da je za događaje na Bleiburgu „krivo političko i vojno vodstvo NDH“. ²⁴ Odgovornost vodstva KPJ, kao i postrojbi jugoslavenske vojske koje su se nalazile na Bleiburgu, nije spomenuta. Glede knjige koju je Anić citirao, vrijedi navesti da je i Bilandžić poput Anića bio istaknuti dužnosnik JNA te je u skladu s tim donosio povijesne prosudbe o temi Bleiburga.

Za razumijevanje Anićeva i Bilandžićeva pristupa temi Bleiburga, važno je uzeti u obzir osnovni kontekst društva u kojem su oni socijalizirani i u kojem su ostvarili važne položaje. Naime, u društvu kakvo je bilo jugoslavensko, tema jugoslavenskih ratnih i poratnih zločina uopće se nije spominjala, a Drugi svjetski rat prikazivan je u potpunosti jednostrano. Ovaj fenomen u jednoj od svojih knjiga opisala je hrvatska povjesničarka s Hrvatskoga instituta za povijest Martina Grahek Ravančić:

ljenom u *Jutarnjem listu* 20. 9. 2007. godine Slavko Goldstein, otac Ive Goldsteina. Članak Slavka Goldsteina prenio je *Glas antifašista*, 10. 12. 2007., 18-19. Isti broj pronađenih posmrtnih ostataka zabilježio je u svojoj knjizi Vladimir Geiger. On je kao izvor za ovaj broj naveo istraživanje slovenskoga povjesničara Mitje Ferenc (GEIGER, *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri*, 14). Podatke o broju žrtava kod Teznoga vrijedi navesti kao dokaz da je riječ o javno poznatoj činjenici koja se u hrvatskoj javnosti ne smatra spornom.

21 JAKOVINA, „Je li Hrvatska mogla bez KPH?“, pogovor knjige Berislav JANDRIĆ, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, 375.

22 SABA RH je u svom službenom glasilu objavila Jakovine tekstove. Također, Jakovina je bio jedan od sudionika skupa o Bleiburgu, a njegov rad objavljen je u zborniku *Bleiburg i Križni put 1945.* U listu *Glas antifašista* tekstovi Tvrtka Jakovine objavljeni su u tri broja (Tvrtko JAKOVINA, „Istina nam ne može štetiti“, *Glas antifašista*, 5. 11. 2006., 18-19; Tvrtko JAKOVINA, „Tito je jedini svjetski značajan Hrvat“, *Glas antifašista*, 15. 4. 2008., 22-23; Tvrtko JAKOVINA, „Zašto nam je Srb važan“, *Glas antifašista*, 1. 9. 2011., 12-13).

23 ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941. – 1945.*, 283.

24 Isto, 283.

„Literatura objavljena u Jugoslaviji svakako nije pripomogla rasvjetljavanju ukupnoga problema, nego ga je uporno pokušavala prikriti. Historiografska literatura objavljena u tom razdoblju nije izlazila izvan interesnih okvira određenih od političkoga sustava. Brojna literatura koja opisuje završne operacije uglavnom ne navodi okolnosti stradavanja, nego daje samo sumarne podatke koji tek indirektno upućuju na sporne događaje. S druge strane, sjećanja pripadnika JA, koja su objavljena u više navrata, spominju blajburške događaje, nudeći 'pobjedničku perspektivu'. No, bez obzira na opći dojam ta literatura nudi dio informacija (barem o broju žrtava, kao jednom od najvažnijih pitanja ukupnoga problema) koje se moraju konzultirati ako se želi objektivnije raspravljati i zaključivati o broju žrtava i stradalnika.“²⁵

Slično pristupu Anića i Bilandžića, događaji na Bleiburgu prikazani su i u zborniku *Bleiburg i Križni put 1945*. U radovima objavljenim u tom zborniku prevladava mišljenje da ostaje nepoznato je li na Bleiburgu uopće počinjen zločin ili je riječ o skupu nepreciznih i vrlo vjerojatno izmišljenih priča koje su puštene u javnost radi političke kampanje protiv Jugoslavije, pri čemu je naglasak na pojedinačnim incidentima, odnosno svojevrsnim „izoliranim slučajevima“.

Navedeno mišljenje najjasnije je formulirao Dušan Dragosavac, koji je ustvrdio da „priča o pokolju“ predstavlja „falsifikat“ izmišljen s ciljem „oklevetati Tita i njegovu armiju“.²⁶ Za razliku od Dragosavca, Tomislav Badovinac iznio je tvrdnju da su na Bleiburgu i u događajima obuhvaćenim pojmom „križni put“ počinjeni zločini, ali da je riječ o „nepredviđenim tragičnim ekscesima“. Njegova interpretacija tih događaja vrlo je slična onoj Goldsteinovoj. Poput Goldsteina, i Badovinac je naveo da se radilo o osveti jugoslavenskih vojnika koji su „samoinicijativno potajno ili javno ubijali, svetili se“.²⁷ Prema Badovincu, osveta je bila uvjetovana time što se u slučaju počinjenih zločina radilo „o mahom zarobljenim vojnim jedinicama, počiniteljima fašističkih nedjela“. U skladu s tim, Badovinac je iznio zaključak da je priča o Bleiburgu kao mjestu masovnoga zločina sastavni dio „psihološkog rata protiv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“.²⁸

Sumirajući navedene podatke o tri važne teme obrađene u dvije najvažnije publikacije u izdanju organizacije SABA RH, uočljivo je stajalište da se vodstvo KPJ pridržavalo međunarodnoga ratnoga prava i da je postrojbama pod svojim zapovjedništvom zabranjivalo bilo kakvu vrstu ratnih zločina. Oni zločini koji su se dogodili predstavljali su odstupanje od zapovijedi vodstva KPJ te su bili uvjetovani prevladavajućom društvenom klimom u Europi koja je najjasnije došla do izražaja u slučaju zločina počinjenih u Francuskoj. Promatrano na taj način, i zločini počinjeni na Bleiburgu, kao i događaji koji su uslijedili u narednim danima, zapravo su akti osвете, a ne posljedica odluka vodstva KPJ. Ti izrazi osвете uslijedili su zbog prethodnih zločina političkih i vojnih vlasti NDH. Razmjeri osвете na Bleiburgu i dalje su neistraženi i samim time nepoznati te se zato može zaključiti da su u značajnoj mjeri uvećani iz političkih razloga. Ti su zločini najvećim dijelom posljedica propagande protiv Jugoslavije.

Opisana interpretacija događaja jest prikaz prošlosti koju pokušava nametnuti vodstvo SABA RH preko svojih članova, kao i nekolicine svjetonazorski bliskih im povjesničara od kojih je najpoznatiji Goldstein. Navedeni prikaz prošlosti činjenično je netočan jer se temelji na tvrdnjama za koje ne postoje dokazi. Također, opisani prikaz prošlosti problematičan je zato

25 GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945.: Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, 24.

26 DRAGOSAVAC, „Iz rasprave na okruglom stolu“, 98.

27 BADOVINAC, „Zločin nad zločincima“, 82-83.

28 Isto, 79.

što ignorira čitav niz javno dostupnih dokumenata koji upućuju na bitno drugačiji zaključak.

Najjasniju kritiku opisanoga pristupa zastupljenoga u publikacijama SABA RH iznio je hrvatski povjesničar Vladimir Geiger s Hrvatskoga instituta za povijest. O temi jugoslavenskih poratnih zločina Geiger je napisao sljedeće:

„Masovne likvidacije zarobljenika, jasno je, nisu mogli počinuti usamljeni, pa ni masovni osvetnici zadojeni mržnjom. U bleiburškom slučaju ne radi se o osobnoj osveti nekog pijanog Sime Dubajića ili stotina ili tisuća takvih ludaka. Masovne likvidacije naime ne mogu biti eksces. U komunističkom pokretu u razdoblju staljinizma, a takav je bio i jugoslavenski komunistički pokret predvođen J. Brozom Titom tijekom Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću, 'nema (ne)djela posebno kad su masovna, bez odgovarajuće direktive'. A kakve su bile naredbe, pokazuje veći broj primjera.“²⁹

Uz dokumente iz kojih je vidljivo da je vodstvo KPJ naređivalo smaknuća ratnih zarobljenika, razlog zašto se Geigerovo mišljenje može smatrati relevantnim jest u tome što je Geiger u hrvatskoj historiografiji otvorio temu progona jugoslavenskih državljana njemačke nacionalnosti od strane jugoslavenskih vlasti. Tema je značajna jer upućuje na to da je vodstvo KPJ osim vojno sposobnih muškaraca koji su ulazili u kategoriju političkih protivnika, provodilo teror i prema etničkim kriterijima nad širokim slojevima društva koji su kategorizirani kao „civilni“. Progon jugoslavenskih državljana njemačke nacionalnosti započeo je krajem Drugoga svjetskog rata, a iz dokumenata koje je Geiger objavio vidljivo je da je taj proces progona nadziralo vodstvo KPJ, odnosno Tito osobno. U tom kontekstu vrijedi navesti zapovijed o „čišćenju“ grada Vršca u Vojvodini „od švapskih stanovnika“.³⁰ Riječ je o zapovijedi koju je Tito uputio Peku Dapčeviću 16. listopada 1944. godine. Zapovijed je u obliku prijepisa objavljena u ediciji Titovih sabranih djela 1982., odnosno godinu dana prije Anićeva umirovljenja. Među članovima redakcije koji su uredili svezak u kojem je ta zapovijed objavljena bio je i Dušan Bilandžić.³¹

Uzevši u obzir navedene podatke, može se zaključiti da su Anić i Bilandžić pri donošenju prosudbi o jugoslavenskim ratnim i poratnim zločinima ignorirali ne samo arhivske dokumente, nego i dokumente objavljene u razdoblju Jugoslavije, uključujući i one dokumente u čijoj su objavi (u slučaju Bilandžića) osobno sudjelovali. Slijedom toga, očito je da njihovi zaključci, neovisno o njihovim akademskim zvanjima, ne dosižu razinu znanstvene relevantnosti. Sličnu ocjenu potrebno je navesti i u slučaju radova autora zastupljenih u zborniku *Bleiburg i Križni put 1945*. Iako je riječ o zborniku tiskanom 2007., iz njegova sadržaja djeluje kao da je riječ o uratku napisanom u razdoblju Jugoslavije.

Odnos prema poratnim žrtvama Drugoga svjetskog rata u službenim priopćenjima „antifašista“

Uz publikacije obrađene u prethodnom poglavlju, drugi važan izvor za razumijevanje odnosa vodstva SABA RH prema temi kulture sjećanja na poratne žrtve Drugoga svjetskog rata su službena priopćenja te organizacije, kao i javni istupi njezinih istaknutih predstavnika.

U ovom poglavlju odnos vodstva organizacije prema poratnim žrtvama Drugoga svjetskog rata analizirat će se u tri teme. To su: pitanje pijeteta prema žrtvama jugoslavenskoga komunističkoga režima iz razdoblja rata i poraća, stajalište prema državnom pokrovitelj-

29 GEIGER, *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri*, 23.

30 BROZ TITO, *Sabrana djela*, svezak 24, 88.

31 GEIGER, *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri*, 37; BROZ TITO, *Sabrana djela*, svezak 24, 88.

stvu komemoracije na Bleiburgu i osvrt na način na koji je tema poratnih žrtava obrađena u hrvatskim povijesnim udžbenicima za povijest za osnovne i srednje škole.

Prije nego što se obradi spomenuto pitanje trima navedenim temama, potrebno je navesti kako je vodstvo SABA RH nominalno i deklarativno osudilo sve totalitarne režime te je svoje djelovanje povezal s rječnikom zapadnjačkoga političkog sustava (poput pojmova „demokracija“ i „ljudska prava“). Jasan primjer toga je ustanova pod nazivom Centar za studij demokracije i ljudskih prava koji je vodstvo organizacije pokrenulo 10. studenoga 2018. godine.³² Također, vodstvo SABA RH istaknulo je da se organizacija protivi „osvetoljublju“ i „svim ekstremima“. Ovu formulaciju naglasila je bivša predsjednica SABA RH Vesna Čulinović Konstantinović u intervjuu za list *Glas antifašista*, službeno glasilo organizacije, u lipnju 2007. godine. Razlog isticanja spomenute formulacije u ovom kontekstu jest činjenica da je organizacija prethodno prihvatila stajalište prema kojem su jugoslavenski poratni zločini, simbolično povezani s Bleiburgom, bili izrazi osvete (a ne planirane politike tadašnjega vodstva KPJ i jugoslavenske države). Slijedom toga, i njihova osuda tih zločina bila bi logična i očekivana te, dosljedno tako definiranom karakteru tih zločina, ne bi nužno podrazumijevala i osudu vodstva partije i države u ime kojih su ti zločini počinjeni.³³

Usprkos tome, vodstvo SABA RH odbilo je izraziti jasan i nedvosmislen pijetet prema ratnim i poratnim žrtvama jugoslavenskoga komunističkoga režima te je o toj temi zauzelo posve suprotno stajalište. Najjasniji primjer toga stajališta jest otvoreno pismo SABA RH pod nazivom „Protivimo se politikanstvu i manipulaciji mrtvima“ koje je potpisao potpredsjednik organizacije Josip Skupnjak u ime vodstva organizacije 25. ožujka 2011. godine. Pismo je upućeno predsjedniku RH Ivi Josipoviću, bivšem predsjedniku Stjepanu Mesiću, Vladi RH, Hrvatskom saboru i Klubovima zastupnika parlamentarnih stranaka. Pismo je poslano kao odgovor na usvajanje *Zakona o pronalaženju, obilježavanju i održavanju grobova žrtava komunističkih zločina nakon Drugog svjetskog rata* koji je u Hrvatskom saboru usvojen 4. ožujka te godine, odnosno puna tri tjedna prije upućivanja pisma.

Osim zbog načelnoga stajališta vodstva organizacije prema žrtvama jugoslavenskoga komunističkoga režima iz razdoblja rata i poraća, ovo pismo značajno je i kao svojevrsni historiografski dokument. Naime, u njemu su navedeni podaci koji su u suprotnosti s podacima iz dviju publikacija objavljenih u izdanju organizacije i analiziranih u prošlom poglavlju ovoga rada. Primjerice, za razliku od tvrdnje navedene u tim publikacijama prema kojoj su jugoslavenski ratni i poratni zločini bili izraz pojedinačne osvete, odnosno nemoći vodstva KPJ da zločine spriječi, u pismu koje je potpisao Skupnjak istaknuta je potpuno suprotna misao. Ti zločini nisu bili čin osvete, nego posljedica vojnih operacija, ali i svojevrsna pravedna kazna. Ova misao vidljiva je iz sljedećega dijela pisma u kojem se izričito negira osveta kao uzrok jugoslavenskih poratnih zločina:

„Mi smatramo da se takve poginule osobe s povijesno-ratnog stajališta ne može i ne treba tretirati kao bilo čije žrtve. Osim toga, ti su pripadnici kvislinških nacifašističkih postrojbi stradali u sukobu s oslobodilačkim jedinicama Jugoslavenske armije koja je tada bila dio međunarodne antifašističke koalicije ili su poginuli kasnije u sukobu s teritorijalnim organima legalne i legitimne narodne vlasti, tj. u sukobu s jedinicama tadašnje Narodne milicije i OZNE, a ne u sukobu ili kao žrtve samovolje komunista i tadašnje Komunističke partije.“

32 „SABA pokreće Studij demokracije i ljudskih prava: Voditelj Dragan Markovina, među predavačima Mesić i Josipović“.

33 Vesna ČULINOVIĆ KONSTANTINOVIĆ, „Mladi su garancija antifašističke budućnosti“, *Glas antifašista*, 15. 6. 2007., 3.

U daljnjem dijelu pisma, zauzeto je izrazito radikalno stajalište, prema kojem se jugoslavenske poratne zločine ne bi trebalo definirati pojmom „zločin“. Opisano stajalište koje ima karakter svojevrsne prijetnje tijelima RH kojima je upućeno, definirano je sljedećim riječima:

„Poznato je da se takve i slične događaje u danima i mjesecima nakon završetka Drugog svjetskog rata u Francuskoj, Norveškoj, Poljskoj, Ukrajini itd. nije tretiralo, niti se danas doživljava i kvalificira kao bilo čiji zločin, a pogotovo ne kao zločin neke stranke koja je bila na strani antihitlerovske koalicije.“³⁴

Vezano uz prethodni citat, vrijedi navesti da je navedeno stajalište formulirano u onom dijelu pisma u kojem se priznaje da je mjesto Tezno u blizini Maribora poprište masovne likvidacije. Podatak da je u Teznom izvršena likvidacija velikoga broja ljudi vodstvo SABA RH nije negiralo, ali je taj događaj pokušalo opravdati tvrdnjom da su na toj lokaciji ubijeni „ustaše koljači iz logora Jasenovac“.³⁵

Spomenuto opravdanje posebno je znakovito ako se uzme u obzir činjenica da je na kraju pisma naglašeno kako politički protivnici jugoslavenskoga komunističkog režima nemaju pravo na položaj žrtve i to neovisno o načinu na koji su likvidirani. Ovo stajalište formulirano je sljedećim riječima:

„Mi smo, međutim, protiv uvrštavanja pripadnika okupatorske vojske i njihovih kvislinga i zlikovaca – ustaša, četnika itd. u bilo čije žrtve.“³⁶

Kratice itd. navedena nakon pojmova ustaše i četnici prema svemu sudeći odnosila se na pripadnike ostalih vojski koje je vodstvo udruge definiralo kao „kvislinge“ i „zlikovce“. Iz prethodnoga dijela pisma u kojem su u navedenom kontekstu uz „ustaše“ i „četnike“ spomenute i vojske definirane pojmom „domobrani“ i „belogardejci“,³⁷ izvjesno je da se kvalifikacija „kvislinzi“ i „zlikovci“ odnosi i na njih. Na osnovi toga, može se zaključiti da je vodstvo SABA RH prihvatilo stajalište da se neku osobu moglo smatrati „zlikovcem“ na osnovi dva ključna kriterija. Prvo, ta je osoba morala biti pripadnik neke od četiri navedene vojske koje su bile politički i vojno suprotstavljene vodstvu KPJ i jugoslavenskih vlasti. Drugo, ta je osoba u uniformi te vojske trebala biti ubijena od strane jugoslavenskih postrojbi.

Opisano stajalište impliciralo je da osobe označene sintagmom „kvislinzi“ i „zlikovci“, odnosno pojmovima „ustaše“, „četnici“, „domobrani“ i „belogardejci“ nemaju pravo ni na kakvu vrstu pijeteta i da ih se u javnosti smije spominjati isključivo u kontekstu njihovih ratnih (ili poratnih) zločina. Ovo stajalište kao svoju posljedicu podrazumijevalo je jednak odnos vodstva organizacije i prema druge dvije važne teme – stajalište prema državnom pokroviteljstvu komemoracije na Bleiburgu i osvrt na pitanje povijesne istine u udžbenicima za povijest u osnovnim i srednjim školama.

Stajalište vodstva SABA RH prema državnom pokroviteljstvu komemoracije na Bleiburgu uočljivo je u različitim službenim priopćenjima tijekom relativno dugoga razdoblja. Vremenski okvir tih priopćenja važno je naglasiti kao potvrdu da se nije radilo o privremenom stajalištu koje je naknadno promijenjeno (revidirano), odnosno odbačeno kao pogrešno, nego je riječ o načelnom stajalištu SABA RH.

Jasno stajalište vodstva SABA RH protiv državnoga pokroviteljstva komemoraciji na

34 „Otvoreno pismo SABA RH: Protivimo se politikanstvu i manipulaciji mrtvima“, *Glas antifašista*, 1. 5. 2011., 22.

35 Isto.

36 Isto, 23.

37 Isto, 22.

Bleiburgu vidljivo je iz službenoga priopćenja te organizacije objavljenoga u listu *Glas antifašista* od 10. lipnja 2008. godine. U priopćenju se navodi protivljenje zbog pokroviteljstva Sabora i financijske potpore „obilježavanju kapitulacije vojske tzv. NDH kod Bleiburga“, pri čemu se naglašava da su „mnogi ubijeni nakon zarobljavanja kod Bleiburga“ krivi za zločine vlasti NDH.³⁸ Službeno priopćenje potpisala je predsjednica SABA RH Čulinović Konstantinović.³⁹ Svoje protivljenje Čulinović Konstantinović ponovila je i u razgovoru s predsjednikom Hrvatskoga sabora Lukom Bebićem. U razgovoru s njim izjavila je da je „na Bleiburgu bilo i dosta onih koji su se i nakon rata borili protiv Narodnooslobodilačke vojske“.⁴⁰ Međutim, Bebić se njezinoj argumentaciji suprotstavio te je naglasio da će Sabor i u budućem razdoblju biti pokrovitelj komemoracije na Bleiburgu jer su „sve nevine žrtve jednake“.⁴¹

U odnosu prema Bleiburgu još oštiri od Čulinović Konstantinović bio je drugi istaknuti član te organizacije, Ivan Fumić. On je, prema podacima uredništva lista *Glas antifašista*, izjavio da su „nakon Bleiburga“ uglavnom „ubijeni zločinci – vojnici i civili koji su počinili pokolje ili ih organizirali“.⁴² Glede načina na koji su provođene likvidacije na Bleiburgu i na dugim marševima smrti, Fumić je izjavio da su tamo smaknute osobe uglavnom ubijane „nakon zarobljavanja u Bleiburgu“.⁴³ Tom izjavom, Fumić je posredno potvrdio da je bila riječ o likvidacijama bez suda. Međutim, te likvidacije Fumić nije osudio, nego je prilično oštro zaključio da jugoslavenska vojska koja je organizirala te likvidacije „za te zločine nije odgovorna“.⁴⁴

Negodovanje zbog državnoga pokroviteljstva na Bleiburgu ponovljeno je i godinu dana kasnije, odnosno 2009. godine. Tada se vodstvo SABA RH ponovno pisanim putem obratilo medijima. U službenom priopćenju od 20. svibnja te godine prozvan je izaslanik Hrvatskoga sabora Andrija Hebrang čiji je govor ocijenjen kao „huškački“ te „pun neistine i mržnje“.⁴⁵ Iz teksta priopćenja vidljivo je da je Hebrang kritiziran u prvom redu zato što je izjavio da su partizani tijekom rata izvršili „ratne zločine nad civilima“.⁴⁶ Vodstvo organizacije osudilo je navedenu Hebrangovu tvrdnju iako dostupni povijesni radovi pokazuju da je činjenično točna.⁴⁷ Usporedno sa službenim priopćenjem, vodstvo SABA RH održalo je skupštinu na kojoj je ponovilo svoje nezadovoljstvo državnim pokroviteljstvom komemoraciji na Bleiburgu. Na toj skupštini jedan od članova vodstva SABA RH, Fumić, komemoraciju na Bleiburgu opisao je sljedećim riječima – „rone se suze za poraženom NDH“.⁴⁸ Kao glavni problem u društvu Fumić je označio „brojne napade na antifašizam u Republi-

38 „SABA RH: Zar su žrtve Jasenovca nižeg reda“, *Glas antifašista*, 10. 6. 2008., 8.

39 *Isto.*

40 „Neispunjena obaveza prema partizanima“, *Glas antifašista*, 1. 9. 2008., 2.

41 *Isto.*

42 Ivan FUMIĆ, „Ustaše su imale izdašnu pomoć Crkve“, *Glas antifašista*, 10. 6. 2008., 3.

43 *Isto.*

44 *Isto.*

45 „Neistine i mržnja na Bleiburgu“, *Glas antifašista*, 15. 6. 2009., 24.

46 *Isto.*

47 Povjesničari Rasim Hurem i Davor Marijan naveli su zločine nad civilima. Hurem je u svojoj knjizi naveo nekoliko zločina koje su partizani izveli nad civilima. Bili su to zločini u naselju Borač u sjevernoj Hercegovini u travnju 1942., zatim zločin u Prijedoru u svibnju 1942. i zločin u Bihaću u studenom 1942. U članku u kojem je opisao borbe za Livno, Marijan je iznio podatak da su partizani u livanjskim selima izvršili likvidaciju većega broja civila. U selu Priluka smaknuli su 28 osoba, dok su u selu Kablići smaknuli 14 osoba. Za razliku od Marijana, Hurem je točan broj smaknutih naveo samo za zločin u Prijedoru. Prema njegovu tumačenju, partizani su likvidirali 229 stanovnika toga grada. Jedan od dvojice recenzenata Huremove knjige bio je Tvrtko Jakovina, koji je time priznao točnost podataka koje je naveo Hurem. Vidi: HUREM, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, 298-299; MARIJAN, „Livno mora pasti“, 966.

48 Ivan FUMIĆ, „Guraju nas na stranu poraženih“, *Glas antifašista*, 15. 6. 2009., 6.

ci Hrvatskoj“, pri čemu se koriste „odavno otkrivene grobnice, kao one u rudniku Huda jama ‘Barbara’ kod Laškog“.⁴⁹ Fumić nije negirao da je rudnik Huda jama mjesto masovnih egzekucija, ali je izjavio da na tom mjestu nisu ubijana djeca.⁵⁰ Tom izjavom posredno je promovirao tvrdnju da su masovne likvidacije onih osoba koje nisu djeca – prihvatljive.

Fumićeve izjave o Bleiburgu iz 2008. i Hudoj jami iz 2009. godine bile su značajno radikalnije od svih drugih izjava istaknutih dužnosnika SABA RH, ili službenih priopćenja te organizacije do tada. Po svom sadržaju te se izjave mogu usporediti jedino s Otvorenim pismom SABA RH koje je potpisao Skupnjak. Međutim, budući da je to pismo objavljeno tek krajem ožujka 2011. godine, odnosno s obzirom na činjenicu da je pismo uslijedilo dvije, odnosno tri godine nakon navedenih Fumićevih izjava, može se zaključiti da je vodstvo SABA RH s vremenom radikaliziralo svoje stavove (umjesto da ih ublaži).

Bit radikalizma iznesenih stavova čiji su glasnogovornici bili Fumić i Skupnjak jest u tome što jugoslavenski poratni zločini nisu prikazani kao osveta neodgovornih pojedinaца, nego kao pravedna kazna za osobe koje nisu zaslužile ništa osim likvidacije bez suda. U slikovitom smislu oni su događaje na Bleiburgu interpretirali kao „pravednu kaznu nad zločincima“. Prema svemu sudeći, razlog za takvu radikalizaciju jest njihov pokušaj da opisanom retorikom izvrše pritisak na vlasti u RH usmjeren ukidanju državnoga pokroviteljstva komemoracije na Bleiburgu.

Uz navedeno, drugi vjerojatni razlog spomenutoga radikalizma treba tražiti u pozivu vodećih hrvatskih političara pripadnicima vodstva SABA RH da posjete Bleiburg. Prvi hrvatski političar koji je uputio takav poziv bio je tadašnji hrvatski premijer Ivo Sanader. On je uputio spomenuti poziv vodstvu SABA RH krajem 2008. godine. Cilj poziva na posjet Bleiburgu bilo je prema Sanaderovim riječima „prevladavanje prošlosti koje nam je itekako potrebno“.⁵¹ Međutim, vodstvo SABA RH na čelu s predsjednicom Čulinović Konstantinović odbilo je poziv. Odbijanje je objašnjeno u pismu pod znakovitim naslovom „Ne želimo se klanjati zločincima“.⁵² Za razumijevanje konteksta toga poziva treba navesti da je do datuma kada je taj poziv upućen vodstvo najjače oporbene političke stranke, Socijaldemokratske partije Hrvatske (SDP), posjetilo Bleiburg i Tezno. Vijesti o tim posjetima prenijele su vodeće hrvatske dnevne novine, *Jutarnji list* i *Večernji list*,⁵³ a kratak prilog o tom događaju objavljen je i u listu *Glas antifašizma*.⁵⁴

Nakon Sanadera, idući istaknuti hrvatski političar koji je uputio takav poziv vodstvu SABA RH bio je hrvatski predsjednik Josipović. S obzirom na to da se radilo o političaru koji je u prošlosti surađivao sa SABA RH te mu je kao jasan primjer te suradnje objavljen članak u zborniku *Bleiburg i Križni put 1945.*, Josipovićev poziv imao je veće izgleda za uspjeh od Sanaderova.

Međutim, Josipovićev poziv vodstvo SABA RH prihvatilo je tek djelomično. Naime, delegacija te organizacije na čelu s predsjednicom Čulinović Konstantinović zajedno s Josipovićem posjetila je Tezno. Tom prilikom pridružila se Josipoviću prilikom polaganja

49 *Isto.*

50 *Isto.*

51 „Premijerove poruke: U Jasenovac treba otići i vrh Katoličke crkve“, *Glas antifašista*, 15. 12. 2008., 4.

52 „SABA RH: Ne želimo se klanjati zločincima“, *Glas antifašista*, 15. 12. 2008., 4.

53 Iz članaka objavljenih u vodećim hrvatskim dnevnim novinama vidljivo je da su tom prilikom članovi izaslanstva bili Zoran Milanović, Ante Kotromanović, Ranko Ostojić, Biljana Borzan i Danijel Mondekar. Vidi: Ivica RADOŠ, „Isaslanstvo SDP-a na Bleiburgu: Poklonili se žrtvama komunističkog terora“, *Jutarnji list* (Zagreb), 15. 9. 2008., 7; Vojislav MAZZOCCO, „Počast žrtvama: Otvorimo, ali i zatvorimo dijalog o Križnom putu“, *Večernji list* (Zagreb), 15. 9. 2008., 6.

54 „Posjeta Bleiburgu“, *Glas antifašista*, 1. 11. 2008., 2.

vijenca na mjestu toga stratišta. Nasuprot tome, Čulinović Konstantinović odbila je otići na Bleiburg, uz komentar da „tamo nema žrtava, a pogotovo nema nevinih žrtava“.⁵⁵

Opisano stajalište u slučaju Bleiburga Čulinović Konstantinović ponovila je u razgovoru za *Glas antifašista* od 15. prosinca 2010. godine. U tom je razgovoru izjavila da je odbila otići na Bleiburg zbog odluke „našeg Predsjedništva“ koje smatra da „tamo nije bilo nevinih žrtava“. Za razliku od Bleiburga, u Teznom je prema njezinim riječima bilo „nevinih žrtava“ te je zato posjetila to stratište.⁵⁶ Nejasno je po kojem je kriteriju vodstvo SABA RH napravilo razliku između Bleiburga i Teznoga. Navodna razlika između ta dva mjesta dodatno je neobična ako se uzme u obzir sadržaj prethodno analiziranoga Skupnjakovoga pisma u kojem se problematizira upravo Tezno kao mjesto na kojem su sahranjeni „ustaše koljači iz logora Jasenovac“.⁵⁷

Usporedbom javno formuliranih stajališta, najprije Čulinović Konstantinović, a zatim Skupnjaka prema Teznom i Bleiburgu, može se zaključiti da su javni istupi Čulinović Konstantinović na temu Bleiburga bili uvod u još radikalnije Skupnjakove stavove. Stajališta Čulinović Konstantinović i Skupnjaka zasigurno su antagonizirali dio hrvatskoga društva te su dodatno pridonijela političkim podjelama. Međutim, za temu ovoga rada navedena su stajališta važna ponajprije kao krajnji oblik dehumanizacije poratnih žrtava (koje su proglašene „zločincima“).

S tim u vezi, može se zaključiti da vodstvo SABA RH u faktografskom smislu nije imalo jasne kriterije na osnovi kojih je javno djelovalo. Jasan argument za ovaj zaključak je posve različit odnos istaknutih pripadnika vodstva SABA RH prema stratištu u Teznom (i to u manje od godinu dana). Iako točni razlozi opisane promjene ostaju nepoznati, logičnim se čini zaključiti da je prilikom Josipovićeve odlaska na Bleiburg i u Tezno vodstvo SABA RH odbilo otići u samo jedno od ta dva mjesta – kako se ne bi stvorio dojam u javnosti da se inicijativa predsjednika Josipovića u potpunosti ignorira.

Međutim, nepunih godinu dana kasnije, odnosno u razdoblju kada spomenuta inicijativa više nije bila aktualna, vodstvo SABA RH zauzelo je negativno stajalište o komemoraciji u oba mjesta koje je Josipović posjetio. Slijedom toga, očito je da je vodstvo SABA RH opisanim postupcima pokušalo u što je većoj mjeri poratne žrtve obezvrijediti, odnosno umanjiti njihov značaj. Sastavni dio tih postupaka bio je i odlazak delegacije SABA RH u pratnji Josipovića u Tezno. S obzirom na javno formulirano stajalište u Skupnjakovome pismu o Teznom, spomenuti posjet Teznom od strane predsjednice SABA RH Vesne Čulinović Konstantinović može se definirati kao neiskren, ali ujedno politički motiviran postupak.

Glede odnosa vodstva SABA RH i visoke politike u Hrvatskoj treba navesti da je najveću podršku vodstvo SABA RH u prethodno opisanom radikalnom stajalištu prema poratnim žrtvama dobivalo od Josipovićeve prethodnika na mjestu predsjednika RH, Stjepana Mesića. Jasan primjer Mesićeve radikalizma jest njegova podrška predsjednici SABA RH Vesni Čulinović Konstantinović u njezinoj odluci da ne ode na Bleiburg. Tom prilikom Mesić je izjavio da je „kategorično protiv službenog odavanja počasti“ osobama stradalim na Bleiburgu, pri čemu se pozvao na pojam „povijesni kontekst“.⁵⁸ Mesićevi stavovi za temu ovoga rada značajni su zato što je on, uz to što je bio bivši predsjednik RH, ujedno

55 „Vijenac u Teznom“ i „Josipović posjetio Bleiburško polje“, *Glas antifašista*, 10. 9. 2010., 12.

56 Vesna ČULINOVIĆ KONSTANTINOVIĆ, „Nitko ne odgovara za 3000 porušenih spomenika“, *Glas antifašista*, 15. 12. 2010., 9.

57 „Otvoreno pismo SABA RH: Protivimo se politikanstvu i manipulaciji mrtvima“, *Glas antifašista*, 1. 5. 2011., 22.

58 „Tuhobić: Protiv odavanja počasti kvislinzima“, *Glas antifašista*, 10. 9. 2010., 14.

bio i počasni predsjednik SABA RH. S obzirom na njegove izjave, za pretpostaviti je da je tu funkciju dobio upravo zbog takvih radikalnih stajališta.

Odnos prema Bleiburgu definiran u razdoblju tijekom kojega je Čulinović Konstantinović bila predsjednica SABA RH nastavljen je i u narednom razdoblju, odnosno u razdoblju kada je predsjednik te organizacije postao Ratko Maričić. U tom razdoblju vodstvo SABA RH zauzelo je još radikalnije stajalište u odnosu na prethodno razdoblje. Jasan pokazatelj toga bilo je otvoreno pismo s Maričićevim potpisom upućeno Hrvatskom saboru, kao i tadašnjem premijeru Zoranu Milanoviću i predsjedniku Josipoviću. U pismu od 21. veljače 2012. pod znakovitim naslovom „Povucite pokroviteljstvo nad neoustaškim skupom na Bleiburgu“ zatraženo je da se ukine državno pokroviteljstvo komemoraciji na Bleiburgu.⁵⁹

Maričićev zahtjev je prihvaćen te je predsjednik Sabora Boris Šprem odluku o ukidanju državne komemoracije na Bleiburgu opravdao time što je bilo nevinih žrtava „na Križnom putu kroz Hrvatsku i Sloveniju, ali ne i na Bleiburškom polju“.⁶⁰ Prema Špremovom tumačenju događaja na Bleiburgu, tamo su se „odvijale završne, legitimne borbe Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije i Pavelićevih snaga i došlo je do stradanja s obje strane, ali nije bilo nevinih žrtava“.⁶¹ Ukidanje državnoga pokroviteljstva komemoracije na Bleiburgu u prvoj polovici 2012. može se smatrati završetkom političke inicijative koju je vodstvo SABA RH započelo još 2008. godine. Riječ je o dugogodišnjem i kontinuiranom pritisku na tijela javne vlasti s ciljem da se poratne žrtve obezvrijede i da se njihova nasilna smrt prikaže kao pravedna i zaslužena kazna.

SABA RH je opisano stajalište prema Bleiburgu zadržalo i nakon što je na Maričićevo mjesto imenovan Habulin. Kontinuitet opisanoga odnosa prema Bleiburgu u Maričićevom i Habulinovom mandatu vidljiv je iz pisma kojega je Habulin uputio predsjednici RH Kolindi Grabar Kitarović krajem lipnja 2015. godine. Iz datuma kada je pismo poslano, kao i njegova sadržaja, vidljiv je razlog slanja pisma. Naime, u pismu se negoduje zbog predsjedničina pokroviteljstva nad komemoracijom kod jame Jazovka, održane 22. lipnja 2015. godine tvrdnjom da skupovi na Bleiburgu i Jazovci predstavljaju „opravdavanje zločinaca“. Tekst pisma značajan je zato što Habulin naglašava da su u Jazovci likvidirani ranjenici iz zagrebačkih bolnica. Međutim, on te likvidacije u najvećoj mjeri smatra opravdanima. Prema njegovom tumačenju događaja, ranjenici iz zagrebačkih bolnica likvidirani su u Jazovci „zbog počinjenih zločina (...) a ne zbog svoje nacionalne ili vjerske pripadnosti“, ali su se među njima, „vjerojatno“, nalazili i oni „koji nisu trebali tamo završiti“.⁶²

Za razliku od Jazovke, Habulin nije problematizirao karakter zločina na Bleiburgu iz čega se može zaključiti da je posredno priznao da su na tom mjestu jugoslavenske vlasti počinile poratni zločin nad političkim protivnicima tadašnjega režima. Međutim, iz tvrdnje da su na Bleiburgu smaknuti „zločinci“, može se zaključiti kako Habulin smatra da je ta likvidacija opravdana i da se zato komemoracija na tom mjestu ne bi ni trebala organizirati.

Pristup temi žrtava u poraću u udžbenicima za povijest u osnovnim i srednjim školama jest treća važna cjelina na osnovi koje je vidljiv odnos vodstva SABA RH prema kulturi sjećanja na poratne žrtve Drugoga svjetskog rata. Stajališta istaknutih pripadnika SABA

59 „Zahtjev SABA RH Hrvatskom Saboru: Povucite pokroviteljstvo nad neoustaškim skupom na Bleiburgu“, *Glas antifašista*, 1. 3. 2012., 3.

60 „Sabor više nije pokrovitelj komemoracije na Bleiburgu“, *Glas antifašista*, 1. 5. 2012., 13.

61 Isto.

62 „Reagiranje SABA RH: Skupovi kod Jazovke i Bleiburga su opravdavanje zločinaca“, *Glas antifašista*, 31. 8. 2015., 10.

RH o ovoj temi vidljiva su u člancima objavljenima u službenom glasilu te organizacije, odnosno listu *Glas antifašista*. U tom mediju tema povijesnih udžbenika puta spominjala se nekoliko, i to isključivo u negativnom kontekstu.

Primjerice, istaknuti član SABA RH Fumić izjavio je da se provodi „falsificiranje povijesti“. Prema Fumićevu mišljenju, uzrok falsificiranja povijesti jest „politika međunarodne pomirbe“ koja je „dovela do velikog zla“.⁶³ S obzirom na to da je „politika pomirbe“ bila osnova političkoga programa prvoga hrvatskoga predsjednika dr. Franje Tuđmana, očito je da Fumić smatra da su povijesni udžbenici pisani prema konceptu „politike pomirbe“ doveli do iskrivljenja povijesne istine. Fumićevu izjavu vrijedi istaknuti jer je iz nje vidljivo i jasno negativno izraženo mišljenje o udžbenicima povijesti, ali i konkretan razlog toga negativnog mišljenja.

Iako Fumić nije naveo kako bi trebao izgledati objektivan prikaz povijesti Drugoga svjetskog rata i poraća, s obzirom na njegove prethodno opisane javne istupe može se pretpostaviti da je povijesne udžbenike pisane u razdoblju Jugoslavije smatrao objektivnima, odnosno točnima. Slično Fumiću, mišljenje o politici pomirbe kao konceptu na osnovi kojega se obrađuje navedeno povijesno razdoblje zauzeo je i prethodno spomenuti Anić. Doduše, on nije problematizirao pitanje povijesne istine u hrvatskim udžbenicima za povijest, ali se vrlo nepovoljno izrazio „o domaćoj literaturi iz tuđmanovske provenijencije“. Za takvu literaturu Anić je naveo da je producirala „izmišljene podatke“.⁶⁴ U knjizi u kojoj je iznio ovu tvrdnju, Anić nije naveo nijedan podatak te vrste, odnosno podatak za kojega je on sam uspio utvrditi i dokazati da je izmišljen. Slijedom toga, izvjesno je da se u slučaju literature koju on doživljava „tuđmanovskom“ ne radi o izmišljenim podacima, nego o povijesnom pristupu koji je Aniću (i Fumiću) identitetski i svjetonazorski neprihvatljiv.

Za razliku od Anića i Fumića, najjasnije stajalište o prikazu ratnih i poratnih zločina u hrvatskim povijesnim udžbenicima zauzela je bivša predsjednica SABA RH Vesna Čulinović Konstantinović. Ona je izjavila da podatke u povijesnim udžbenicima smatra netočnima i da je sadržaj povijesnih udžbenika potrebno promijeniti. Ona je u razgovoru za list *Glas antifašista* izjavila sljedeće:

„Nažalost, 'zahvaljujući' udžbenicima kakvi jesu, nekoliko generacija mladih je zadojeno lažima.“⁶⁵

Budući da je u vrijeme kada je dala ovu izjavu Čulinović Konstantinović bila predsjednica SABA RH, može se zaključiti da je njezino mišljenje bilo i službeno stajalište organizacije. Međutim, organizacija po ovom pitanju nije nikada zauzela konkretno stajalište kao što je to učinila u slučaju otvorenoga pisma iz ožujka 2011. godine koje je potpisao Skupnjak. Slijedom toga, ne može se govoriti o službenom stajalištu SABA RH po ovom pitanju, premda je očito da su istaknuti pripadnici te organizacije prikaz teme zločina iz razdoblja Drugoga svjetskog rata i poraća smatrali činjenično netočnim i konceptualno pogrešnim.

Iz dostupnih izvora ostaje nejasno i nekonkretizirano što je prema mišljenju istaknutih članova SABA RH problematično u hrvatskim udžbenicima povijesti. Naime, istaknuti članovi organizacije u nekoliko slučajeva naglašavali su da prikaz Drugoga svjetskog rata i poraća smatraju netočnim. Međutim, pritom nisu konkretno i argumentirano objasnili što je u tom prikazu netočno, odnosno što bi i na koji način trebalo ispraviti.

Radi pune slike o ovom pitanju nužno je navesti točnu i konkretnu razliku između

⁶³ Zlatko CRNČEC, „I antifašisti i branitelji dio civilnog društva“, *Glas antifašista*, 1. 5. 2011., 19.

⁶⁴ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941. – 1945.*, 15.

⁶⁵ Vesna ČULINOVIĆ KONSTANTINOVIĆ, „Mladi su garancija antifašističke budućnosti“, *Glas antifašista*, 15. 6. 2007., 3.

jugoslavenskih i hrvatskih razlika glede teme Drugoga svjetskog rata i poraća. Ovu temu dosad je najdetaljnije obradila hrvatska povjesničarka Snježana Koren u svom članku „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“. Zbog toga će na ovom mjestu biti prezentirani zaključci istraživanja koje je ona provela. Pritom treba naglasiti kako je riječ o povjesničarki identitetski bliskoj vrijednostima SABA RH. Najjasniji primjer za to je njezina ocjena Tuđmanove ideje pomirbe kao problematične jer se ta ideja, prema njezinu tumačenju, odnosila „primarno na Hrvate, dok su ostali hrvatski građani, osobito Srbi“, takvim pristupom bili „isključeni“.⁶⁶

U svom je članku Koren kao jednu od glavnih značajki prikaza Drugoga svjetskog rata u jugoslavenskim povijesnim udžbenicima navela da „u tim udžbeničkim prikazima nije bilo mjesta za problematične strane ratne povijesti, a partizanski zločini bili su tabuizirana tema“.⁶⁷ Slijedom toga, najuočljivija razlika između hrvatskih i jugoslavenskih povijesnih udžbenika jest u tome što su se i partizanski ratni i jugoslavenski poratni zločini počeli obrađivati kao nastavna cjelina, što znači da su prihvaćeni kao utvrđena povijesna činjenica. S obzirom na prethodno opisani odnos vodstva SABA RH o ovoj temi, izvjesno je da je upravo okolnost što se u hrvatskim povijesnim udžbenicima obrađuju i partizanski ratni i jugoslavenski poratni zločini razlog tome što su istaknuti pripadnici te organizacije javno kritizirali hrvatske udžbenike iz povijesti.

Glavni argument za zaključak da je prikaz ratnih i poratnih zločina, a ne neka druga povijesna tema razlog tome što je vodstvo SABA RH nezadovoljna hrvatskim povijesnim udžbenicima jest način na koji je (prema interpretaciji Snježane Koren) prikazan partizanski pokret. Koren je u svom članku navela da partizanski pokret nije prešućen i da mu je posvećena velika pozornost, ali „uz dvije bitne razlike u odnosu na prethodno razdoblje“, odnosno razdoblje Jugoslavije. Prva je razlika u tome što je naglasak u obradi tih tema „s vojnih aspekata rata (ratnih operacija, ofenziva) premješten na političke“, odnosno na odluke partizanskih političkih tijela kao što su AVNOJ i ZAVNOH, u cilju da se naglasi „stvaranje hrvatske države unutar jugoslavenske federacije“. Smisao ovoga pristupa Koren vidi u tome da se istakne dominantna ideologija „hrvatske državnosti“. Drugu razliku Koren je povezala s time što je partizanski pokret u Hrvatskoj, odnosno „hrvatski antifašistički pokret“ kako ga ona naziva, izdvojen od ostaloga dijela toga pokreta, ali i „iz jugoslavenskog konteksta općenito“. Koren takav opisani način pristupa partizanskome pokretu smatra problematičnim i definira ga kao „podjelu partizanskog pokreta s obzirom na etničke linije“.⁶⁸

Sumirajući podatke koje je o prikazu partizanskoga pokreta u hrvatskim povijesnim udžbenicima navela Koren, može se zaključiti da taj prikaz nije nepovoljan za partizanski pokret. Štoviše, tim se prikazom partizanskome pokretu pokušala dati primarna nacionalna dimenzija iz hrvatske perspektive, odnosno provesti svojevrsna „kroatizacija“ partizanskoga pokreta. Takav pristup u značajnoj mjeri odgovara ciljevima SABA RH budući da je na skupovima te organizacije naglašeno da se partizanski pokret borio „za Hrvatsku“.⁶⁹

⁶⁶ KOREN, „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“, 244.

⁶⁷ Isto, 242.

⁶⁸ Isto, 245.

⁶⁹ Tema svojevrsne „kroatizacije“ Narodnooslobodilačkog pokreta izlazi iz okvira teme ovoga rada. Međutim, radi punoga konteksta djelovanja SABA RH, nužno je navesti da vodstvo te organizacije pokušava naći dodirne točke između djelovanja KPJ u Drugom svjetskom ratu i događaja u Domovinskom ratu. S tim ciljem, SABA RH organizira određene skupove zajedno s pojedinim braniteljskim udrugama iz Domovinskoga rata. Ti su skupovi promovirani u listu *Glas antifašista*. Vidi: „Šibenik: Oni su stvarali hrvatsku državu“, *Glas antifašista*, 1. 9. 2008., 33; „Krki: Zajedno na ličkim bojištima“, *Glas antifašista*, 15. 12. 2008., 18.; „Opatija: susreti antifašista i branitelja“, *Glas antifašista*, 1. 11. 2010., 13. Osoba koja je najjasnije naglasila navodnu sličnost između borbe koju je vodila KPJ u Drugom svjetskom ratu i Domovinskoga rata je istaknuta jugoslavenska političarka Milka Planinc. Njezin intervju

Uzevši to u obzir, očito je da je jedini konkretan razlog opisanoga nezadovoljstva kod vodstva SABA RH sadržajem hrvatskih povijesnih udžbenika u tome što jugoslavenski ratni i poratni zločini više nisu prešućeni (kao što su bili u razdoblju Jugoslavije), nego su tema koju se obrađuje.

Zaključak

Kultura sjećanja na poratne žrtve Drugoga svjetskog rata tema je koja se još smatra kontroverzom u Republici Hrvatskoj. Jedan od glavnih razloga za to jest odnos Saveza antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske prema ovoj temi. Spomenuta organizacija koja djeluje pod navedenim nazivom jest pravni sljednik Saveza udruženja boraca Narodno-oslobodilačkoga rata iz doba Jugoslavije. U razdoblju Jugoslavije SUBNOR je bio sastavni dio političkoga pokreta te se smatra jednim od najjačih branitelja vrijednosnoga sustava jugoslavenskoga komunističkoga režima. SUBNOR je imao ustroj na republičkoj osnovi, što znači da su organizacije SUBNOR-a na razini republika djelovale relativno autonomno. Ova činjenica došla je do izražaja nakon sloma Jugoslavije jer su organizacije SUBNOR-a u Crnoj Gori i Srbiji zadržale stari, odnosno izvorni naziv. Zbog simbolike rata u Hrvatskoj, odnosno činjenice da je agresiju na RH vodila Jugoslavenska narodna armija uz pomoć srpskih paravojnih snaga, SUBNOR u Hrvatskoj odlučio je promijeniti naziv.

Međutim, promjena naziva nije značila i promjenu temeljne orijentacije i odbacivanje vrijednosti iz razdoblja Jugoslavije. Ovaj zaključak uočljiv je u slučaju javno izraženoga stajališta SABA RH, odnosno preimenovanoga SUBNOR-a Hrvatske, prema temi poratnih žrtava u Drugom svjetskom ratu.

Javno izražena stajališta SABA RH o ovoj temi vidljiva su u publikacijama objavljenima u njihovoj nakladi, kao i javnim istupima njihovih istaknutih pripadnika, odnosno dužnosnika koji su obnašali položaje predsjednika i potpredsjednika. Iz tih izraženih stajališta razvidno je da je SABA RH o poratnim žrtvama Drugoga svjetskog rata zauzela krajnje nepovoljan odnos i da je taj odnos s vremenom dodatno radikaliziran. Također, iz tih stajališta može se zaključiti da je vodstvo SABA RH svojim stajalištima pokušalo dati privid znanstvenosti. Zbog toga je organiziran skup pod nazivom *Bleiburg i Križni put 1945.* na osnovi kojega je objavljen istoimeni zbornik.

Sadržaj zbornika važan je zato što je iz njega očito da su glavni zaključci toga zbornika u osnovnim crtama vrlo slični tvrdnjama istaknutoga dužnosnika JNA i jugoslavenskoga pisca Nikole Anića navedenim u njegovoj knjizi *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941.-1945.* iz 2005. godine. U toj knjizi Anić je pokušao dokazati da je vodstvo Komunističke partije Jugoslavije tijekom Drugoga svjetskog rata zabranilo ratne zločine i da su, slijedom toga, ratni i poratni zločini za koje su odgovorne oružane snage pod nadzorom KPJ izolirani slučajevi, odnosno svojevrsni incidenti. Kao dodatan argument za ovaj zaključak Anić je istaknuo slučaj Francuske u kojoj su također počinjeni zločini u razdoblju neposrednoga poraća. Međutim, slabost Anićeva pristupa u tome je što je u slučaju Francuske naveo neprecizne podatke, dok o jugoslavenskim poratnim zločinima nije naveo nikakve konkretne podatke. Također, kako bi dokazao svoje tvrdnje, Anić temi Bleiburga nije posvetio gotovo nikakvu pozornost te je propustio navesti (makar u jednoj rečenici) da su

za *Jutarnji list* pod znakovitim naslovom „Partizanski i Domovinski rat su oslobodilački i antifašistički“ prenesen je u listu *Glas antifašista* (Zagreb), 15. 10. 2007., 16-17. Međutim, u okviru skupova pod pokroviteljstvom SABA RH promovirana je i suprotna teza, prema kojoj „Domovinski rat nije nastavak NOB-e“. Nositelj te teze je povjesničar Dragan Markovina. Vidi: Dragan MARKOVINA, „Zagreb: Jubilara obljetnica oslobođenja glavnog grada Hrvatske“, *Glas antifašista*, 1. 7. 2015., 9.

za zločine počinjene na tom mjestu odgovorne oružane snage koje su djelovale pod zapovjedništvom KPJ. Prema Anićevoj interpretaciji prihvaćenoj u zborniku radova *Bleiburg i Križni put 1945.*, jugoslavenski poratni zločini bili su manifestacija pojedinačne osvete koji se po svom karakteru ni na koji način nisu razlikovali od poratnih zločina u Francuskoj. Činjenica da je tadašnja politička situacija u Francuskoj i Jugoslaviji bila znatno različita, kao i pitanje ekshumirane masovne grobnice na području bivše Jugoslavije, u Anićevoj slici prošlosti bili su posve ignorirani.

U osnovnim crtama vodstvo SABA RH prihvatilo je Anićeve interpretacije Drugoga svjetskog rata i poraća, a s vremenom je sliku te prošlosti postupno radikaliziralo. Ovaj zaključak moguće je donijeti na osnovi javnih istupa vodećih pripadnika te organizacije kroz duže vremensko razdoblje.

Jasno uočljiva radikalizacija došla je do izražaja kada je potpredsjednik SABA RH Skupnjak u otvorenom pismu državnom vrhu RH od 25. ožujka 2011. izrazio nezadovoljstvo čitave organizacije zbog usvajanja *Zakona o pronalaženju, obilježavanju i održavanju grobova žrtava komunističkih zločina nakon Drugog svjetskog rata*. Tom prilikom Skupnjak je iznio tvrdnju da jugoslavenski poratni zločini nisu izraz osvete (kao što su tvrdili Anić i autori članaka u zborniku radova *Bleiburg i Križni put 1945.*), nego pravedna kazna nad likvidiranim osobama koje je nazvao „zločincima“. Prema glavnoj poruci Skupnjakova pisma, osobe obuhvaćene pojmom „ustaše“, „četnici“, „domobranci“ i „belogardejci“ ne mogu se smatrati žrtvama neovisno o načinu na koji su stradali. Samim time, njihova nasilna smrt ne može se javno definirati kao „zločin“.

Uz opisani sadržaj, dodatna važnost Skupnjakova pisma jest u tome što je nepunih godina dana prije objave njegova pisma vodstvo SABA RH na čelu sa svojom predsjednicom Čulinović Konstantinović posjetilo stratište u Teznom. Za dobivanje punoga uvida u taj događaj, potrebno je naglasiti da je odlazak u Tezno uslijedio na poziv tadašnjega hrvatskoga predsjednika Ive Josipovića koji je tom prilikom, uz Tezno, posjetio i Bleiburg. Međutim, vodstvo SABA RH odbilo je s Josipovićem otići na Bleiburg te je odlučilo svoje izaslanstvo poslati samo u Tezno. Uzevši to u obzir, može se zaključiti da je Skupnjakovo pismo predstavljalo svojevrsno javno izrečeno protivljenje tome činu. Osim po prethodno opisanom sadržaju pisma i vremenu kada je pismo poslano, neposredan dokaz za ovaj zaključak jest činjenica da je u tom pismu (bez ikakvoga dokaza) iznesena tvrdnja da su u Teznom likvidirani „ustaše koljači iz logora Jasenovac“. ⁷⁰ Tim riječima Skupnjak je htio naglasiti svoje stajalište, vidljivo i iz drugoga dijela pisma, da nitko od osoba koje su smaknule jugoslavenske vlasti ne zaslužuje ni sućut ni pijetet. Budući da je Skupnjakovo pismo objavljeno u mandatu kada se na čelu SABA RH nalazila Čulinović Konstantinović, odnosno osoba koja je posjetila Tezno, postavlja se pitanje u kojoj je mjeri njezin odlazak na to mjesto bio iskren, a u kojoj mjeri politički iznuđena odluka.

U narednom razdoblju položaj predsjednika SABA RH obnašao je prvo Ratko Maričić, a zatim Franjo Habulin. U tom razdoblju Skupnjakov odnos prema poratnim žrtvama dobio je institucionalni okvir. Naime, na funkciji predsjednika SABA RH Maričić je uputio zahtjev državnom vrhu RH 21. veljače 2012. godine da Sabor prestane biti pokrovitelj komemoracije na Bleiburgu. Taj je zahtjev prihvaćen te je SABA RH tu odluku istaknula kao svoj politički uspjeh. Promjenom u političkom vrhu RH 2015. godine, tadašnja hrvatska predsjednica Grabar Kitarović postala je pokrovitelj komemoracije na Bleiburgu, a uz tu je komemoraciju prihvatila biti pokrovitelj komemoracije na Jazovci. Zbog tih odluka na-

⁷⁰ „Otvoreno pismo SABA RH: Protivimo se politikanstvu i manipulaciji mrtvima“, *Glas antifašista* (Zagreb), 1. 5. 2011., 22.

sljednik Maričića na mjestu predsjednika SABA RH Habulin uputio je predsjednici pisani prosvjed. Kao glavni argument zašto je odluka o pokroviteljstvu problematična, naveo je političku ocjenu da su na ta dva mjesta stradali „zločinci“.

Uzevši u obzir navedeno, može se zaključiti da je SABA RH u slučaju poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata zauzela posve jednostrano i krajnje radikalno stajalište. Jasan izraz tih stajališta su prosvjedni dokumenti u formi otvorenih pisama protiv državne potpore obilježavanja mjesta stradanja, poput onih u Bleiburgu i Jazovki, i financiranja istraživanja masovnih grobnica iz razdoblja poraća. Na osnovi toga, očito je da SABA RH posve negira kulturu sjećanja na poratne žrtve Drugoga svjetskog rata i da svojim dugogodišnjim radom pokušava te žrtve na svaki način obezvrijediti. Krajnji cilj takvoga rada je potpuna dehumanizacija žrtve javnim formuliranjem teze da su to zločinci koji su zaslužili nasilnu i okrutnu smrt. Opisano stajalište dodatno produbljuje političke razlike u hrvatskom društvu i stvara okruženje u kojoj se jedan dio intelektualaca i znanstvenika plaši govoriti o temi poratnih zločina. Ova okolnost posebno je zabrinjavajuća jer je počasni predsjednik SABA RH Stjepan Mesić, odnosno političar koji je u dva navrata bio predsjednik RH. Navedena činjenica predstavlja jasan pokazatelj povezanosti SABA RH s visokom politikom u Hrvatskoj.

Popis izvora i literature

Tisak

- Glas antifašista* (Zagreb), 2006-2012, 2015.
Jutarnji list (Zagreb), 2007, 2008.
Večernji list (Zagreb), 2008.
Nacional (Zagreb), 2017.

Literatura

- ANIĆ, Nikola. *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1941. – 1945.* Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2005.
 BANAC, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita.* Zagreb: Globus, 1990.
 BROZ TITO, Josip. *Intervjui.* Zagreb: August Cesarec, 1980.
 BROZ TITO, Josip. *Izgradnja nove Jugoslavije*, svezak IV. Beograd: Kultura, 1952.
 BROZ TITO, Josip. *Sabrana djela*, svezak 24. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1982.
 DRAGOSAVAC, Dušan. „Iz rasprave na okruglom stolu“. U: *Bleiburg i Križni put 1945.*, ur. Juraj Hrženjak, Krešimir Piškulić i Petar Strčić. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2007, 96-99.
 DILAS, Milovan. *Revolucionarni rat.* Beograd: Književne novine, 1990.
 GEIGER, Vladimir. *Josip Broz Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.
 GOLDSTEIN, Ivo. „Povijesne okolnosti Bleiburga i Križnoga puta“. U: *Bleiburg i Križni put 1945.*, ur. Juraj Hrženjak, Krešimir Piškulić i Petar Strčić. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2007, 31-37.
 GRAHEK RAVANČIĆ, Martina. *Bleiburg i Križni put 1945.: Historiografija, publicistika*

i memoarska literatura. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

HOBBSAWM, Eric. *Zanimljiva vremena.* Zagreb: Disput, 2009.

HUREM, Rasim. *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu.* Zagreb: Plejada, 2016.

JANDRIĆ, Berislav. *Hrvatska pod crvenom zvijezdom.* Zagreb: Srednja Europa, 2005.

KOREN, Snježana. „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“. U: *Kultura sjećanja 1945.: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009, 239-264.

MARIJAN, Davor. „‘Livno mora pasti’: borbe dijelova V. ustaškog stajaćeg zdruga s II. proleterskom divizijom za Livno u prosincu 1942. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 40 (2008), br. 3: 951-968.

PAVLAKOVIĆ, Vjeran. „Komemorativna kultura Bleiburga, 1990-2009“. U: *Kultura sjećanja 1945.: Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009, 167-194.

Mrežne stranice

„O nama“. Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske. Pristup ostvaren 20. 12. 2024. <https://sabh.hr/saba-hr/>.

„SABA pokreće Studij demokracije i ljudskih prava: Voditelj Dragan Markovina, među predavačima Mesić i Josipović“. Tris. Pristup ostvaren 21. 12. 2024. <https://tris.com.hr/2018/10/saba-pokrece-studij-demokracije-i-ljudskih-prava-voditelj-dragan-markovina-medu-predavacima-mesic-i-josipovic/>.

SUMMARY

The Attitude of “Anti-Fascists” in Croatia Towards the Culture of Remembrance of Post-War Victims of the Second World War

Based on published documents, newspaper articles, and relevant literature, this paper describes the attitude of the Croatian Antifascist Association (SABA RH in Croatian, or CAS in English) toward the culture of remembrance of post-war victims of Second World War. SABA RH is the legal successor to the organization that operated in Croatia during the Yugoslav era under the name of the Alliance of Associations of Fighters of the National Liberation War (SUBNOR). During the dissolution of Yugoslavia in 1992, the organization changed its name but retained the value system of the Yugoslav communist regime. The Association's attitude toward the post-war victims of Second World War is evident in two main sources: the historiographical literature published by SABA RH and the official statements of its leadership. These sources reveal that SABA RH sought to prevent public expressions of respect for the post-war victims of Second World War, claiming they were “criminals”. Such efforts were manifested through criticism of history textbooks for primary and secondary schools that mentioned these crimes, resistance to financing the exhumation of mass graves from the post-war period, and demands that the Croatian Parliament does not sponsor commemorations in Bleiburg.

Keywords: Croatian Antifascist Association; Alliance of Associations of Fighters of the National Liberation War; Post-war victims; Mass graves; Bleiburg

Ana MIKULKA
Ivona PALTRINIERI
Ministarstvo hrvatskih branitelja
Zagreb, Republika Hrvatska
dr. sc. Amir OBHODAŠ
Hrvatski državni arhiv
Zagreb, Republika Hrvatska

Izvorni znanstveni rad

DJELOVANJE SEKTORA ZA ŽRTVE DRUGOGA SVJETSKOG RATA I POSLIJERATNOGA RAZDOBLJA PRI MINISTARSTVU HRVATSKIH BRANITELJA NA PRIMJERU ISTRAŽIVANJA MASOVNE GROBNICE KRIŽANOV JAREK 1, MACELJSKA GORA

U radu se donosi pregled dosad poduzetih radnji na istraživanju grobnice na lokaciji Križanov jarek 1 na Maceljskoj gori gdje su bili ukopani posmrtni ostatci hrvatskih vojnika stradalih neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Ova grobnica odabrana je kao primjer djelovanja Ministarstva hrvatskih branitelja na poslovima traženja nestalih osoba iz razdoblja Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja, koja može poslužiti kao ogledni prikaz i za druge masovne grobnice u kojima su pokopane žrtve stradale tijekom Križnoga puta koje je istraživalo ovo ministarstvo.

Ministarstvo je razvilo model istraživanja putem različitih istraživačkih metoda, nazvanim Hrvatski model traženja nestalih osoba, koji je u ovom obliku u aktivnoj primjeni od 2016. godine. Aktivnostima i djelovanjem Ministarstva te primjenom Hrvatskoga modela koji, između ostalih, koristi metode i tehnike iz različitih znanstvenih disciplina (antropologije, arheologije i povijesti), analiziran je rezultat istraživanja masovne grobnice. Sustavnim pristupom gradi se podloga za nadogradnju budućih interdisciplinarnih istraživanja.

Ključne riječi: Masovna grobnica; Ekshumacija; Drugi svjetski rat i poslijeratno razdoblje; Macelj; Hrvatski model traženja nestalih osoba

Uvod

Sudbina nekoliko stotina tisuća ljudi koji su smrtno stradali i nestali tijekom Drugoga svjetskog rata, a napose u poslijeratnom razdoblju prestankom vojnih djelovanja, ostala je nepoznata sve do danas, osam desetljeća nakon završetka ovoga sukoba.¹ Nositelj nadležnosti na predmetom području je Ministarstvo hrvatskih branitelja, odnosno njegova ustrojstvena jedinica Uprava za zatočene i nestale.

U Upravi za zatočene i nestale 2013. godine osnovan je Sektor za žrtve Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja, a iste godine kad je osnovan Sektor pokrenuto je i postupanje po predmetu „Macelj“.

Prethodna istraživanja grobišta na području Maceljske gore

Saborska Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata na prijavu Hrvatskoga društva političkih zatvorenika otpočela je iskapanja posmrtnih ostataka iz masovnih grobnica na području Maceljske gore 24. lipnja 1992. godine. Ova iskapanja trajala su do 17. kolovoza 1992. godine, dokad je na lokalitetima Ilovac, Lepa Bukva i Crni Jarak kod Gornjega Macelja istraženo i ekshumirano ukupno 21 grobište, dok je jedna grobnica na predjelu Lepe Bukve kraj kuće nekadašnjega vlasnika Freundlicha samo djelomično istražena.² U ovom periodu ekshumirani su posmrtni ostaci 884 osobe. Naknadno su istražene još dvije grobnice te je ukupan broj ekshumiranih osoba narastao na 1163. Nakon završenih iskapanja posmrtni su ostaci otpremljeni u Zavod za patologiju Medicinskoga fakulteta u Zagrebu sve do izgradnje zajedničke grobnice u Macelju. Ondje su sahranjeni 22. lipnja 2005. godine, a tada je obilježena i 60. obljetnica stradanja maceljskih žrtava.³

Osobe čiji su posmrtni ostaci ekshumirani iz grobnica na području Maceljske gore bile su pripadnici Hrvatskih oružanih snaga, njemačke vojske te hrvatskih civila, koji su nakon

¹ Više o procjeni gubitaka u: GEIGER, „Human losses of Croats in World War II and the immediate post-war period caused by the Chetniks (Yugoslav Army in the Fatherland) and the Partizans (People's Liberation Army and the partisan detachment of Yugoslavia / Yugoslav Army) and the Yugoslav Communist authorities. Numerical indicators“.

² HR-HDA-1944-Komisija, Serija III. Dokumenti u vezi istraživanja grobišta, Popis grobišta Krapinsko-zagorska županija, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Izvješće Saboru Republike Hrvatske-Komisiji za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, 4. 11. 1992.

³ BOROVIČAK, *U spomen žrtvama*, 112-113, 328-329.

predaje na području Austrije i Slovenije bili sprovedeni u logore na području tadašnjega kotara Krapina gdje je bilo uspostavljeno više logora za prihvata ovih zarobljenika.⁴ Prvotno su bila uspostavljena dva logora, jedan u Đurmancu, na području tamošnje pilane, a drugi u Krapini na mjestu nekadašnjega željezničkoga kolodvora i pučke škole. Međutim, zbog velikoga priljeva zarobljenika koncem svibnja 1945., uspostavljena su još tri logora; dva u mjestu Mirkovac kraj Sv. Križa Začretje i jedan u Oroslavlju. Dva logora u Mirkovcu bila su smještena ispred samoga dvorca Mirkovec, a međusobno su bili odijeljeni cestom. S lijeve strane ceste nalazile su se barake Državne radne službe Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i tu su bili smješteni domobranci i civili, a u logoru s desne strane ceste bili su smješteni pripadnici Ustaške vojnice i njemački vojnici. Za upravu nad ovim logorima bilo je zaduženo Odjeljenje za zaštitu naroda (OZN-a), a zapovjednik na području kotara Krapina bio je poručnik Stjepan Hršak, koji je ujedno bio i odgovoran za selekciju zarobljenika te njihovu likvidaciju. Pogubljenja su izvršena najvećim dijelom u šumi Macelj tijekom svibnja i lipnja 1945., ali su se događala i u samim logorima, posebice u logoru Mirkovec gdje su bili smješteni ustaški vojnici. U ovom je logoru postupak prema zarobljenicima bio najstroži, bila im je uskraćivana hrana i voda, tako da je na ovom mjestu mnogu ljudi umrlo zbog pothranjenosti, različitih bolesti i nedostatka zdravstvene skrbi.⁵

Od dosad ekshumiranih tijela na području Maceljske gore identificirani su posmrtni ostaci 21 svećenika i bogoslova zahvaljujući zapisu iz kronike Franjevačkoga samostana u Krapini. Naime, svećenici su bili izdvojeni od ostalih zarobljenika i bili su smješteni u samostanu, odakle su ih 4. lipnja odveli pripadnici OZN-e te ih pogubili u večernjim satima istoga dana.⁶ Posmrtni ostaci 21 svećenika ekshumirani su iz jame na lokaciji Lepa Bukva oznake IV D u kojoj se ukupno nalazilo 90 tijela.⁷

Uz posmrtnu ostatku pronađena je velika količina osobnih predmeta koji su danas izloženi kao dio postava spomen-sobe na Macelju. Zahvaljujući ovim predmetima identificirane su još dvije osobe i to Leon Heger i Antun Juran.

Na osnovi podataka koje je prikupila Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata pretpostavlja se kako je broj žrtava na području Maceljske gore daleko veći.

Hrvatski model traženja nestalih osoba

Traženje nestalih osoba iz Domovinskog rata institucionalizirano je 1991. godine, a sustavni rad na ekshumacijama masovnih i pojedinačnih grobnica počeo je 1995. Iskustva s prvim ekshumacijama na Banovini dovela su do razvoja specifičnoga pristupa i standardnih operativnih procedura, a koji čine temelj hrvatskoga modela traženja nestalih osoba.⁸

Institucionalizirani pristup razvijao se kroz godine primjene te stečenih iskustava. Tako je tijekom vremena Vlada Republike Hrvatske (RH) osnovala različita tijela nadležna za provedbu modela. Početne komisije (1991. – 1993.)⁹ fokusirale su se na lociranje i repatri-

4 HR-HDA-1944-Komisija, Serija III. Dokumenti u vezi istraživanja grobišta, Popis grobišta Krapinsko-zagorska županija, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Predsjedništvu Izvršnog vijeća u Krapini, 2. (nečitko) 1993.

5 BOROVIČAK, *U spomen žrtvama*, 55-56.

6 BOROVIČAK, *U spomen žrtvama*, 46-48. Vidi i: BELJO, „Uz 77. godišnjicu: Macelj 1945. – 2022.“

7 HR-HDA-1944-Komisija, Serija III. Dokumenti u vezi istraživanja grobišta, Popis grobišta Krapinsko-zagorska županija, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Izvješće Saboru Republike Hrvatske – Komisiji za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, 4. 11. 1992.

8 FILKO, „Masovne grobnice žrtava Domovinskoga rata na području hrvatskoga Podunavlja“, 48.

9 „Uredba o osnivanju i radu Komisije za postupanje s osobama zarobljenim u oružanim sukobima u Republici Hrvatskoj“. *Narodne novine* (Zagreb), 50 (1991). Pristup ostvaren 5. 12. 2024. <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/>

jaciju ratnih zarobljenika i nestalih osoba. Dvije Komisije su 1993. godine objedinjene u Komisiju za zatočene i nestale Vlade RH¹⁰. Ured Vlade RH (2000. – 2004.) centralizirao je napore traženja.¹¹ Uprava za zatočene i nestale u sklopu Ministarstva hrvatskih branitelja (MHB) trenutačno je središnje tijelo koje nadzire cijeli proces, uključujući dvije regionalne ispostave ustrojene 2017. godine (Vukovar i Split).¹²

Potrebno je naglasiti kako prioritet imaju aktivnosti traganja za nestalim osobama iz Domovinskoga rata. RH još uvijek traga za 1.782¹³ nestale osobe iz Domovinskoga rata. Zahvaljujući tim naporima, ali i uspjesima, aktivnosti su proširene i na traženje lokacija iz Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja, pri čemu se primjenjuju svi navedeni postupci kao i kod traženja osoba iz Domovinskoga rata.¹⁴

Ured za pronalaženje, obilježavanje i održavanje grobova komunističkih zločina nakon Drugoga svjetskog rata, čija je nadležnost ustanovljena 10. ožujka 2011. putem *Zakona o pronalaženju, obilježavanju i održavanju grobova žrtava komunističkih zločina nakon Drugoga svjetskog rata*¹⁵, djelovao je do 1. siječnja 2013. kada nadležnost preuzima MHB. Postupanje s posmrtnim ostacima žrtava Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja uređeno je *Zakonom o istraživanju, uređenju i održavanju vojnih groblja, groblja žrtava Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja*. Opći cilj Zakona je očuvanje sjećanja na sve stradale žrtve koje odražava temeljno načelo postupanja, a to je pravo na dostojno i vječno počivalište, pravo na grob.¹⁶

Uz predmetni zakon, tu je niz međudržavnih sporazuma sklopljenih između RH i matičnih država pripadnika stranih oružanih sila koji su svoje živote izgubili tijekom Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja na našem teritoriju. Tako trenutačno postoje potpisani međudržavni sporazumi s Republikom Slovenijom, Talijanskom Republikom, Saveznom Republikom Njemačkom te Memorandum o suglasnosti s Sjedinjenim Američkim Državama (SAD).¹⁷

Uz MHB koje je operativno i provedbeno tijelo koje se bavi pitanjima iz nadležnosti Zakona, savjetodavno tijelo Vlade RH koje MHB-u daje preporuke i mišljenja za rad je Povjerenstvo za istraživanje, uređenje i održavanje vojnih groblja, groblja žrtava Drugoga svjetskog rata i groblja poslijeratnoga razdoblja. Sastoji se od 21 člana, predstavnika državnih mjerodavnih institucija, svih većinskih vjerskih zajednica, predstavnika udruga koje se bave očuvanjem sjećanja na žrtve i ljudskim pravima.¹⁸

[sluzbeni/1991_09_50_1231.html](https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_09_50_1231.html); „Uredba o osnivanju i radu Komisije za traženje osoba nestalih u ratnim djelovanjima u Republici Hrvatskoj“. *Narodne novine* (Zagreb), 72 (1991). Pristup ostvaren 5. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_72_1857.html

10 „Uredba o osnivanju Komisije za zatočene i nestale“. *Narodne novine* (Zagreb), 46 (1993). Pristup ostvaren 1. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1993_05_46_893.html

11 „Uredba o osnivanju Ureda Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale“. *Narodne novine* (Zagreb), 94 (2000). Pristup ostvaren 1. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_09_94_1867.html

12 FILKO, „Međunarodni dan nestalih osoba i Dan sjećanja na nestale osobe u Domovinskom ratu. Hrvatski model traženja nestalih osoba“, 62-65

13 MHB-UZN-STOZND: Evidencija osoba nestalih u Domovinskom ratu i Evidencija smrtno stradalih osoba u Domovinskom ratu za koje nije poznato mjesto ukopa (na dan 20. 1. 2025.).

14 „Hrvatski model traženja nestalih osoba“.

15 „Zakon o pronalaženju, obilježavanju i održavanju grobova žrtava komunističkih zločina nakon drugog svjetskog rata“. *Narodne novine* (Zagreb), 31 (2011). Pristup ostvaren: 3. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_03_31_677.html

16 „Žrtve II. svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja“.

17 „Žrtve II. svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja“. „S kojim državama Republika Hrvatska ima zaključene međudržavne ugovore/sporazume ili druge međunarodne akte?“.

18 „Odluka o Povjerenstvu za istraživanje, uređenje i održavanje vojnih groblja, groblja žrtava Drugog svjetskog rata i groblja poslijeratnog razdoblja“. *Narodne novine* (Zagreb), 46 (2013). Pristup ostvaren: 4. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_04_46_1867.html

Uprava surađuje s raznim državnim institucijama i međunarodnim organizacijama. Dva sektora unutar Uprave fokusirana su na traženje nestalih osoba slijedeći standardizirane postupke; Sektor za istraživanje, uređenje i održavanje vojnih groblja, groblja žrtava Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja između ostaloga istražuje lokacije grobišta Drugoga svjetskog rata / poslijeratnoga razdoblja.¹⁹

Međunarodni instrumenti i nacionalni propisi kojima se regulira pitanje nestalih osoba i odgovornosti sukobljenih strana te prema kojima se uređuje standardna operativna procedura Hrvatskoga modela su Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata (1949.) i Dopunski protokoli (1977.),²⁰ Zakon o osobama nestalim u Domovinskom ratu koji pravno regulira sva pitanja u području traženja osoba nestalih u Domovinskom ratu²¹ te Zakon o istraživanju, uređenju i održavanju vojnih groblja, groblja žrtava Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja – postupanje s posmrtnim ostacima žrtava Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja.²²

Sudjelovanje institucija, organizacija i stručnjaka određuju zahtjevi lokacije. Stoga su u istraživanje uključeni: Županijska državna odvjetništva i sudove, Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP) (kriminalistička policija, protueksplozijska služba, temeljna policija), Ministarstvo obrane RH (MORH), Zapovjedništvo za potporu, Opsežna bojna, Pododsjek za ekshumacije te Hrvatska kopnena vojska, Gardijsko oklopno mehanizirana brigada, Inženjerijska bojna i Vojno-obavještajna satnija, Sigurnosno-obavještajna agencija (SOA), Hrvatska gorska služba spašavanja (speleologija, potražni psi), znanstveno-medicinske ustanove i Sveučilište u Zagrebu.²³

Integriranim pristupom Hrvatskoga modela, sve institucije i službe uključene u proces tijekom navedenoga razdoblja koordiniraju se oko glavnih zadaća, a to su: evidentiranje nestalih osoba, prikupljanje saznanja o nestalim osobama i lokacijama masovnih i pojedinačnih grobnica, ekshumacije masovnih i pojedinačnih grobnica, identifikacije posmrtnih ostataka te pokop (identificiranih) žrtava.²⁴

Kod provođenja terenskih istraživanja koristi se pet ključnih metoda: ljudski izvori, zračno snimanje i analiza terena, biodetektor (potražni psi), elektronički senzori (detektori metala, georadar) te strojno i/ili ručno iskapanje.²⁵ Prati se tehnološki napredak kako bi se olakšala identifikacija, skratilo potrebno vrijeme kao i dobivanje dobrih DNK rezultata iz degradiranih uzoraka čija se analiza provodi u tri laboratorija.²⁶

Problemu nestalih osoba pristupa se sustavno iz više smjerova – od prikupljanja početnih informacija i ekshumacija do identifikacije i ponovnoga pokopa, uvijek u uskoj suradnji s obiteljima nestalih, udrugama i jedinicama lokalne samouprave. Pristup je kompatibilan s različitim pristupima međunarodnih organizacija i drugih država što olakšava međun-

ne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_04_46_884.html

19 „Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva hrvatskih branitelja“. *Narodne novine* (Zagreb), 97 (2020). Pristup ostvaren 3. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_08_97_1826.html

20 „Ženevske Konvencije i dopunski protokoli“. *Narodne novine* (Zagreb), 5 (1994). Pristup ostvaren 3. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/1994_05_5_23.html

21 „Zakon o osobama nestalim u Domovinskom ratu“. *Narodne novine* (Zagreb), 70 (2019). Pristup ostvaren 3. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_07_70_1444.html

22 „Zakon o istraživanju, uređenju i održavanju vojnih groblja, groblja žrtava Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja“. *Narodne novine* (Zagreb), 143 (2012). Pristup ostvaren 3. 12. 2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_12_143_3028.html

23 PETAROS et al., „Investigation of WWII/postwar mass burials in Croatia—The implementation of the Croatian model of searching for the imprisoned and missing persons“, 1-7.

24 Isto.

25 Isto.

26 Isto.

arodnu suradnju i razmjenu iskustava.²⁷ Model nije namijenjen samo ratnim situacijama, već i drugim scenarijima s masovnim žrtvama (prirodne katastrofe, terorizam i sl.).

Metode terenskih istraživanja

Ulaznom informacijom o postojanju grobnice pokreće se postupak istraživanja. Svoja saznanja o postojanju grobnice s MHB-om, odnosno Upravom, može podijeliti bilo koja fizička ili pravna osoba. Fizičkim osobama, ako to žele, jamči se anonimnost. Nakon zaprimanja saznanja, MHB, odnosno Uprava pokreće zakonski postupak prikupljanja saznanja od nadležnih međuresornih službi. Kod prikupljanja operativnih saznanja ključnu ulogu imaju MUP, SOA, Vojna sigurnosno-obavještajna služba (VSOA)²⁸ i nadležna županijska državna odvjetništva. Po potrebi, njihova saznanja MHB dodatno proširuje traženjem saznanja od drugih relevantnih institucija ili pravnih osoba zavisno o specifičnosti svake lokacije. Nakon što prikupi saznanja svih relevantnih tijela, MHB, odnosno Uprava pristupa detaljnoj analizi i obradi podataka s ciljem stvaranja kvalitetne podloge za terensko istraživanje. S obzirom na protok vremena, postojanje primarnih svjedoka je upitno, no ako su dostupni, predstavljaju ključni dio cijeloga istraživanja.

Bespilotne letjelice za traženje nestalih osoba unutar Hrvatskoga modela koriste se posljednjih osam godina. Ove letjelice primarno omogućavaju zračno snimanje i analizu terena; moguće je, na primjer, uvidjeti promjene u vegetaciji koje mogu ukazivati na potencijalna mjesta grobnica, odnosno lokaciju od interesa. Iako promjene u vegetaciji ne jamče prisutnost grobnica, pružaju osnove za daljnje istraživanje i planiranje opsega terenskoga rada. Zračno snimanje je posebno korisno na nepristupačnim terenima, kao što su dalmatinsko zaleđe ili šumska područja.²⁹

Potražni psi, nazivaju se još i *cadaver* psi, odnosno biodetektor pomažu u potrazi za nestalim osobama u RH. Oni su specijalno obučeni da njuhom otkrivaju promjene u strukturi tla i razaznaju hlapljive organske spojeve karakteristične za raspad organske tvari ljudskoga podrijetla, čak i kada su posmrtni ostaci premješteni.³⁰

Georadar (GPR)³¹ je geofizička metoda koja koristi radarske impulse za pregled stanja i uvjeta u podzemlju. Ova metoda temelji se na refleksiji elektromagnetskih valova na granici materijala s različitim električnim svojstvima. Mjerenja se provode pomicanjem antene iznad tla, a informacije se bilježe kao vremenski tragovi koji sadrže odbijene impulse od bilo kakvih razlika od kontinuiteta većinskoga medija tla, poput granica slojeva ili zakopanih objekata. Moderni georadari su malih dimenzija, često postavljeni na kotače i jednostavni za korištenje, a mogu imati i GPS za precizno lociranje snimljenih točaka. Podaci se mogu eksportirati u različite formate, što inženjerima i arheolozima olakšava njihovu obradu.

Međutim, georadar ima ograničenja, osobito na određenim vrstama tla. Dok antena od 250 MHz može otkriti objekte do 1,50 m u glinenim područjima, na pješčanim terenima dubina može biti veća od 6 m. Za dublje pretrage u glinenim područjima mogla bi biti potrebna antena od 100 MHz, unatoč smanjenju horizontalne rezolucije. Stoga je važno

27 Isto.

28 Zakon o obavještajnom sustavu RH (*Narodne novine* 79/06, 105/06) definira osnivanje dvije sigurnosno-obavještajne agencije: SOA i VSOA.

29 Više u: CAMPANA, „Drones in archaeology. State of the art and future perspectives“.

30 Više u: GLAVAŠ, PINTAR, „Human remains detection dogs as a new prospecting method in archaeology“, 1106-1124.

31 Više u: DUPRAS et al., *Forensic Recovery of Human Remains*, 128-135.

odabrati pravu antenu za specifične uvjete.

Smisao primjene georadara je, kao i u slučaju korištenja potražnih pasa, smanjivanje područja od interesa za provedbu probnih iskapanja, čime se u slučaju pozitivnoga nalaza smanjuje vrijeme obrade lokacije. Također, primjena obje metode je preporučljiva pogotovo kada nema preciznih informacija o lokaciji grobnice, kao što se pokazalo na primjeru iz Vaganca u Ličko-senjskoj županiji, gdje su uočene promjene, odnosno psi su markirali sumnjivo područje na kojem su pronađeni posmrtni ostaci iz Drugoga svjetskog rata.³²

Strojna i ručna obrada³³ najvažniji su i ključni dijelovi standardnoga operativnoga postupka obrade grobnice, odnosno lokacije od interesa. Metoda je to kojom se konstatira pozitivan nalaz ako se posmrtni ostaci pronađu te se potvrde saznanja prikupljena međuresornom suradnjom, ili negativan nalaz ako se posmrtni ostaci ne pronađu te se ne potvrde saznanja. Pozitivan i negativan nalaz smatraju se rezultatom jer se potvrdila ili otклонila sumnja u postojanje grobnice na tom dijelu terena. Negativnim nalazom nastavlja se daljnji operativni rad na prikupljanju saznanja i traganju za mjestom ukopa. Potporu u logističkom dijelu strojne i ručne obrade grobnica MHB-u daje Ministarstvo obrane. Usporediva su iskustva drugih država koja također rješavaju pitanja grobnica iz Drugoga svjetskog rata, gdje u ekshumacijama sudjeluju pripadnici vojske, kao na primjer SAD-a te Bjelorusije gdje je u veljači 2019. pronađena masovna grobnica žrtava ubijenih tijekom njemačke okupacije Istočne Europe za vrijeme Drugoga svjetskog rata.³⁴

Tijek istraživanja lokacije Križanov jarek 1

S obzirom na raspoloživa saznanja nadležnih službi uključenih u proces kao i prethodna istraživanja, istraživanju lokacije pristupilo se s pretpostavkom kako na području Maceljske gore postoji velik broj neistraženih lokacija s većim brojem žrtava. Stoga se uz lokaciju Križanov jarek 1, općina Đurmanec paralelno i nakon ekshumacije pretraživalo šire područje Maceljske gore.

Terenski izvid lokacije Križanov jarek 1³⁵ proveden je 24. i 25. rujna 2019. uz pomoć lokalnih istraživača iz udruge „Macelj 1945.“, pri čemu je izvršen obilazak više mogućih lokacija na širem području Maceljske gore. Samo pretraživanje terena putem postupaka Hrvatskoga modela, odnosno pretraživanje terena i ekshumacija provedeni su u razdoblju od 18. svibnja do 29. svibnja 2020. godine.³⁶

Lokacija se nalazila na nepristupačnom, zaraslom i povišenom terenu u šumi, stoga je mali stroj – bager raščistio raslinje s lokacije od interesa. Potom je djelatnik Protueksplozijske službe MUP-a detektorom metala pregledao raščišćenu lokaciju.³⁷ Na dubini od 0,1 do 0,2 m pronađeno je 13 čahura te je to područje dogovoreno kao početak probnoga strojnoga kopanja. U probnom rovu, širine 120 cm, na dubini od 0,5 m uočena je promjena u zemlji. Pristupilo se provjeri promjene ručnim alatima te je ustanovljeno, od strane forenzičkoga antropologa na terenu, kako se radi o ljudskim posmrtnim ostacima.

32 MHB-UZN-SŽDSRPR, Terensko izvješće „17-LS-2SR-5“ od 1. svibnja 2017.; MHB-UZN-SŽDSRPR, Terensko izvješće „17-LS-2SR-32“ od 17. svibnja 2017.

33 DUPRAS et al., *Forensic Recovery of Human Remains*, 110-121.

34 Vidi više u: „Nazi-Era Mass Grave Found in Former Jewish Ghetto in Belarus“.

35 MHB-UZN-SŽDSRPR, Terensko izvješće „13-KZ-2SR-16“ od 1. listopada 2019.

36 MHB-UZN-SŽDSRPR, Terensko izvješće „13-KZ-2SR-16“ od 28. kolovoza 2020.

37 Budući da se traže žrtve oružanoga sukoba, za očekivati je prisutnost metalnih predmeta, čahura, kopči, ojačanja iz čizama i slično. Međutim, i da se nisu pronašle, prema standardnoj operativnoj proceduri Hrvatskoga modela cijelo bi se područje pretražilo (što je nakon ekshumacije i učinjeno).

Potom je obaviješteno Županijsko državno odvjetništvo u Zagrebu. Nakon toga se pristupilo strojnom površinskom određivanju rubova grobnice. Rubovi su potom označeni te se utvrdilo kako je riječ o relativno pravilnom kvadratnom obliku. S obzirom na kišovito vremensko razdoblje, kao i određeni vremenski rok potreban za obradu grobnice, obradi same grobnice pristupilo se metodom postolja.³⁸ Lokacija iskopa proširena je kako bi se nesmetano moglo pristupiti uzdignutom dijelu s koštanim ostacima te kako bi se grobnica kvalitetno drenirala (*Fotografija 1.*).

Razotkrivena je grobnica površine 4 x 4,6 m, odnosno 18,4 m². Nastavljeno je strojno skidanje slojeva zemlje unutar rubova grobnice, na način da zadužena osoba gleda svaki potez strojara te kontrolira promjene u zemlji, dok druga osoba pregledava iskapanu zemlju iz sloja. Prema procjeni, s ručnim iskapanjem nastavljalo se kontinuirano dok cijela grobnica nije bila na istoj razini.³⁹ Zbog svoga kvadratnoga oblika, otežano je bilo iskapanje središnjega dijela grobne jame. Zemlja na lokaciji je ilovača s većim udjelom gline.⁴⁰

Zračna snimka šireg prostora grobišta

Nakon razotkrivanja cijele površine grobnice, odnosno svih tijela i nalaza, pristupilo se dokumentiranju. Svakoj od lubanja po otkrivanju dodijeljen je broj, a svaki predmet, odnosno vidljivi nalaz (osobni predmeti, čizme, čahure, zrna itd.) djelatnici MUP-a također

38 Odabir tehnika potpovršinskih iskapanja ovisi o prostornim karakteristikama grobnice i okolnoga terena. Prema Tuller i Đurić, metoda postolja uključuje uklanjanje zemlje oko tijela, ostavljajući ih na „postolju“ kako bi se omogućio nesmetani pristup sa svih strana. To olakšava pregled, fotografiranje i prikupljanje dokaza. Prednosti su jednostavniji pristup tijelima, bolja dokumentacija, lakša drenaža i skraćeno vrijeme obrade. Tijela se uklanjaju prema dostupnosti, a sam zahvat zahtijeva veću površinu. Izbor metode ovisi o iskustvu istraživača, dostupnim resursima (ljudstvo, oprema) i vremenskim ograničenjima. TULLER, ĐURIĆ, „Keeping the pieces together: comparison of mass grave excavation methodology“.

39 Više o navedenom u: KLINKER, SMITH, *The Bournemouth University Protocol of Mass Grave Protection and Investigation*. United Nations Human Rights Special Procedures; COX, *The Scientific Investigation of Mass Graves: Towards Protocols and Standard Operating Procedures*.

40 Sastav zemlje koji površinu kosti isušuje te pridonosi lošoj očuvanosti koštanoga materijala; više o navedenom u: PYE, *Geological and Soil Evidence: Forensic Applications*.

su posebno označili i dokumentirali „in situ“.

Grobnica je prema standardnoj operativnoj proceduri fotografirana i snimljena sa zemlje pomoću digitalnog fotoaparata, zatim iz zraka pomoću bespilotne letjelice te je dokumentirana u prostoru pomoću totalne stanice. Služba kriminalističke tehnike Ravnateljstva policije u sklopu radnji očevida i ekshumacije snimila je grobnicu 3D skenerom s deset stajališta (*Fotografija 2.*). Sa svakoga stajališta dokumentiranje je trajalo od osam do deset minuta u visokoj rezoluciji. Ovo je drugi put da je ostvarena ovakva suradnja.⁴¹

3D prikaz grobnice - orto pogled

U prvom očišćenom sloju prije uklanjanja tijela vidljive su i označene 62 lubanje te je, gdje je bilo moguće, utvrđen smjer pružanja tijela. Na tijelima položenima na trbuh i bočnu stranu vidljivo je da su im ruke bile svezane žicom. Zbog izrazite isprepletenosti koštanih ostataka, pogotovo ekstremiteta, ali i činjenice da su tijela na pojedinim mjestima položena izravno jedno na drugo te su pod pritiskom zemlje i tafonomskih procesa potpuno „upala“ jedna u druge, odnosno preostale kosti su se izmiješale i oštetile (*Fotografija 2.*), grobnica je tretirana kao izmiješana masovna grobnica.

Promjene koje se događaju na biološkim ostacima od trenutka smrti do njihova razotkrivanja i analize nazivaju se tafonomija.⁴² Definirao ju je Efremov 1940. godine kao

41 Prvi put je provedena aktivnost na lokaciji Prudnice, Brdovec 2020. godine. MHB-UZN-SŽDSRPR, Terensko izvješće „16-ZŽ-2SR-19“ od 6. srpnja 2020.

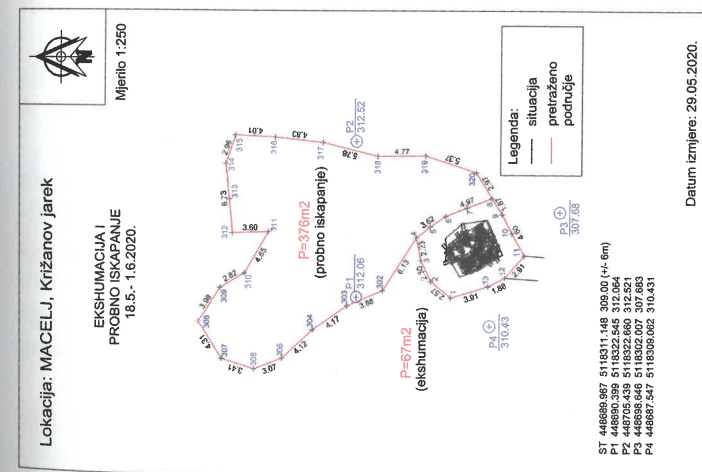
42 Pokines et al., *Manual of forensic taphonomy*, 2021., 3.

„znanost o pokapanju“. Stiner navodi kako se nekad čini da je tafonomija samo niz loših vijesti budući da tafonomski procesi utječu na mogućnost rekonstruiranja i procjenjivanja biološkoga profila osobe, posebno individualizirajućih obilježja.⁴³ Lyman navodi četiri općenita tafonomski učinka koji se javljaju nakon smrti: disartikulacija, raspršenje / disperzija, fosilizacija i mehanička alteracija. U svakoj od tih faza postoji potencijal za gubitak vrijednih podataka o osobi. Kod ljudskih ostataka, disartikulacija se obično događa kao posljedica djelovanja životinja strvinara ili prirodnoga procesa truljenja⁴⁴, što je posebno izraženo kod masovnih grobnica zbog same količine biološke mase.

Nakon ekshumacije prvoga sloja, razotkrio se drugi sloj te se cijeli postupak vađenja ponovio. Pritom se po otkrivanju svake nove lubanje dodjeljivao novi broj. Pri ekshumaciji su se uz lubanje i predmete, a radi utvrđivanja preliminarnoga najmanjega broja osoba izdvajale natkoljenične kosti. Na terenu je utvrđeno kako je riječ o najmanje 82 osobe te su posmrtni ostaci i predmeti prevezeni na Zavod za sudsku medicinu i kriminalistiku u Zagrebu radi pregleda.⁴⁵ Predmeti su pregledani i dokumentirani te je mišljenje povjesničara koji je pregledao i analizirao pronađene predmete dio terenskoga izvješća.⁴⁶

Djelatnik Protueksplozijske službe prisutan na terenu procijenio je kako su pronađene čahure većinom pištoljske čahure 9 mm. Od ostalih kalibara u manjoj mjeri bile su prisutne pištoljske 7,62 mm te pušćane 7,9 mm čahure.⁴⁷

Članovi udruge naveli su kako postoji mogućnost da se u blizini pronađene masovne grobnice nalazi druga, odnosno još jedna grobnica. Ponovno je određena zona interesa, prostor je pregledan detektorom metala te je provedeno probno iskapanje; međutim, posmrtni ostaci nisu pronađeni. Ni na jednom dijelu od pregledanoga, na dubini do 2 m, nisu uočene nikakve promjene u strukturi tla koje bi ukazivale na mogućnost postojanja grobnice (*Skica 1.*). Probno iskapanjem obuhvaćeno je područje površine 443 m². Lokacija je zatrpana i poravnata te se smatra istraženom i vraćenom u prvobitno stanje.⁴⁸

Skica 1. Pretraženo područje (izradio Zvonko Juras)

43 Isto, 6

44 LYMAN, „What taphonomy is, what it isn't, and why taphonomists should care about the difference“.

45 Više o navedenom procesu u: HANSON, „Mass graves investigation and identifying missing persons: challenges and innovations in archaeology and anthropology in the context of mass death environment“.

46 MHB-UZN-SŽDSRPR, Terensko izvješće „13-KZ-2SR-16“ od 28. kolovoza 2020.

47 Isto.

48 Isto.

Antropološka analiza

Antropološki pregled cjelokupnoga ekshumiranoga materijala proveden je u Spomen-grobnici neidentificiranih (NN) žrtava Domovinskoga rata na zagrebačkom groblju Mirogoj.⁴⁹

Na koštanom materijalu Križanov jarek 1 utvrđen je najmanji broj osoba (NBO), spol, starost te ozljede.⁵⁰ Nakon pregleda svega ekshumiranoga materijala, posebno su za analizu izdvajani sljedeći koštani elementi postkranija: duge kosti ruku (nadraklična, lakatna i palčana kost), duge kosti nogu (natkoljenične, goljenične i lisne kosti) te bočne kosti. Lubanje su na terenu posebno pakirane i označavane stoga su pod tom oznakom i pregledane. Ostale sitne kosti nisu odvajane posebno, već su pregledane kako bi se utvrdile promjene na kostima, kao na primjer perimortalne i antemortalne ozljede.

Riječ je o izrazito tafonomski oštećenom i fragmentiranom koštanom materijalu; rekonstrukcija lubanja u većini slučajeva nije bila moguća, ali su utvrđeni potrebni biološki profili kao i ozljede te dentalne specifičnosti. Očuvanost koštanih ostataka ovisila je i o lokaciji tijela u grobnici na kojoj su kosti pronađene. Očuvanost kostiju bila je u širokom rasponu – od izrazito loše očuvanih do jako dobro očuvanih kostiju.⁵¹

Nadalje, duge i bočne kosti poslagane su na način da su odvojene na lijevu i desnu stranu kako bi se detaljno pregledale kosti koje su najčešće zahvaćene ozljedama i prijelomima te koje se koriste pri odredbi doživljene starosti i utvrđivanju spola.

NBO ili „minimalan broj osoba“⁵² je najčešće korištena metoda kojom se utvrđuje koliko se osoba nalazi u izmiješanoj masovnoj grobnici.⁵³ Nastala je kako bi se pravilno izbrojali, često izrazito fragmentirani, koštani ostaci, odnosno kako bi se točno mogao utvrditi broj osoba prisutnih na dostupnim koštanim ostacima, a da se pritom ne broji isti koštani element dvaput.⁵⁴ Također, kako su često takvi elementi loše očuvani ili fragmentirani, potrebno je pri brojanju voditi računa da se broji isti dio prisutne kosti, na primjer distalni kraj lijeve natkoljenice ili proksimalna polovina desne nadlaktice.

NBO zapravo označava koliko je osoba prisutno u ekshumiranoj skupini, ali ne znači da se uspio očuvati baš svaki koštani element osoba koje su ubijene i pokopane. Zbog toga se stavlja predznak „najmanji“ broj utvrđen fizičkom prisutnošću koštanih elemenata.

Prebrojane su sve pojedinačne lubanje i duge kosti postkranija te je za svaki od koštanih elemenata (bilo pojedinačnoga elementa kao lubanja ili element lijeve ili desne strane tijela) utvrđen najveći broj koji je prisutan u skupini. Najveći broj određenoga koštanoga elementa je onaj koji predstavlja najmanji broj osoba ekshumiranih s lokacije. Ovakvim sustavnim pregledom moguće je ustanoviti kako su unatoč lošoj očuvanosti koštanoga materijala u ovim tafonomskim uvjetima ekshumirani su svi koštani elementi osoba koji su se očuvali iz izmiješane grobnice.

Tijekom analize koštanoga materijala⁵⁵ primijenjene su standardizirane antropološke

49 MHB-UZN-SŽDSRPR, Izvješće o provedenoj aktivnosti „13-KZ-2SR-16“ od 2. lipnja 2021.

50 MHB-UZN-SŽDSRPR, Zavod za sudsku medicinu i kriminalistiku u Zagrebu, Zapisnik sudskog vještaka za lokaciju „Macelj, Križanov Jarek 1“ od 2. lipnja 2021.

51 Više u: HAGLUND, SORG, *Advances in forensic taphonomy*.

52 eng. *minimal number of individuals (MNI)*

53 UBELAKER, „Commingling analysis: historical and methodological perspectives“, 1-6.

54 ADAMS, KONIGSBERG, „Estimation of the most likely number of individuals from commingled human skeletal remains“.

55 Zbog loše očuvanosti materijala i budući da tijela nisu individualizirana te većina kostiju nije cjelovita, analiza je rađena na dostupnim obilježjima.

metode⁵⁶ koje obuhvaćaju odredbu spola deskriptivnim metodama temeljenim na morfološkim karakteristikama dostupnih anatomskih regija⁵⁷, kao i osteometrijska mjerenja. Na temelju karakteristika lubanje korištene su i sekundarne metode određivanja doživljene starosti⁵⁸ u kombinaciji s ostalim metodama kako bi se optimizirao rezultat analize. Dakle, spol je određen na temelju spolnih značajki anatomskih struktura lubanje.⁵⁹ Spol je, nadalje, tijekom analize kostiju postkranija određen na temelju morfoloških karakteristika kostiju zdjelice te osteološkim mjerama dugih kostiju⁶⁰, s naglaskom na natkoljeničnim kostima⁶¹ budući da su robusne i bolje očuvane.

Odredba doživljene starosti na kostima lubanje određena je prema stupnju srastanja lubanjskih i nepčanih šavova prema Mannu i sur.⁶² i Khandare i sur.⁶³ te trošenja griznih ploha kutnjaka prema Gustafsonu⁶⁴ kao i prema Moorreesu⁶⁵ za formiranje zubi za osobe do 25 godina.

Primjena metoda za određivanje doživljene starosti na kostima postkranija odnosno njihova kombinacija, također je uvjetovana očuvanošću koštanih regija.⁶⁶ Doživljena starost određena je na temelju stupnja promjena na uškastoj površini crijevnice kosti⁶⁷ te sternalnom dijelu ključnih kostiju⁶⁸, na temelju prisutnosti degenerativnih promjena na zglobovima dugih kostiju i kralježaka, stupnju osifikacije (sraštavanja) epifiza (i duljine) dugih kostiju kod subadulta i mlađih odraslih osoba.⁶⁹ Doživljena dob subadultnih osoba prikazana je u rasponu karakterističnom za pojedini element prema kojem je utvrđena,⁷⁰ dok je slijedom navedenih kombinacija metoda starost odraslih osoba procijenjena u rasponu od 10 godina (npr. 20-30, 25-35).⁷¹

Pregled je obuhvatio određivanje antemortalnih,⁷² perimortalnih⁷³ i postmortalnih ozljeda,⁷⁴ odnosno ozljeda koje ostavljaju tragove na kostima.⁷⁵ Zbog spomenutoga stupnja očuvanosti koštanoga materijala,⁷⁶ pristupilo se bilježenju onih ozljeda koje su se jasno mogle utvrditi.

56 BUIKSTRA, UBELAKER, *Standards for data collection from human skeletal remains*.

57 Vidi više u: IŞCAN, STEYN, *The human skeleton in forensic medicine*.

58 Uz preporučeni standardni oprez prema: HINCAK-DARIS, *Uvod u biološku antropologiju*, 159-163.

59 ACSADI, NEMESKERI, *History of Human Life Span and Mortality*.

60 MOORE-JANSEN, JANTZ, *Data collection procedures for forensic skeletal material*.

61 ŠLAUS et al., „Discriminant function sexing of fragmentary and complete femora“.

62 MANN et al., „Maxillary suture obliteration: a visual method for estimating skeletal age“.

63 KHANDARE, BHISE, SHINDE, „Age estimation from cranial sutures—a Postmortem study“.

64 GUSTAFSON, „Age determination on teeth“.

65 MOORREES, „Normal variation in dental development determined with reference to tooth eruption status“.

66 Primjera radi, korištenje uobičajene procjene doživljene starosti na simfizijskoj površini onemogućeno je budući da nisu očuvane stidne kosti s potrebnom površinom, već samo dio robusnije, uškaste površine na crijevnoj kosti

67 LOVEJOY et al., „Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium“.

68 McKERN, STEWART, *Skeletal age changes in young American males: analysed from the standpoint of age identification*.

69 CUNNINGHAM, SCHEUER, BLACK, *Developmental juvenile osteology*, 2016.

70 Isto.

71 Prilagođeno temeljem podjele dobnih skupina prema Martinu (1957).

72 CUNHA, PINHEIRO, *Antemortem trauma*, 2016., 364-387.

73 KIMMERLE, BARAYBAR, *Skeletal trauma: identification of injuries resulting from human rights abuse and armed conflict*, 321-400.

74 CATTANEO, CAPPELLA, *Distinguishing between Peri-and Post-Mortem Trauma on Bone*, 2017., 352-368.

75 Više o tumačenju ozljeda u: SAUER, „The timing of injuries and manner of death: distinguishing among antemortem, perimortem and postmortem trauma“, 321-332.

76 Više o navedenom u: UBELAKER, *Taphonomic Applications in Forensic Anthropology*.

Rezultat

Prilikom ukopa, tijela su bila naslagana jedno na drugo, većinom u orijentaciji noge-glava u dva sloja, dok su uzduž zapadnoga ruba grobnice tijela mjestimice položena u tri sloja. Većina tijela imala je svu prisutnu vojničku opremu; od čizama na nogama, pojaseva oko struka te čutura i osobnih predmeta uz tijela kroz cijelu grobnicu. Većina od na terenu „in situ“ dokumentiranih tijela, njih 82, bila je položena na bok i trbuh, odnosno za njih 63 mogao se sa sigurnošću odrediti položaj i smjer pružanja tijela, dok za njih 19 nemamo podataka, ali imamo zabilježenu poziciju lubanje u grobnici. Dvadeset (20) osoba nalazilo se na lijevom boku, sedamnaest (17) na desnom boku, šesnaest (16) na trbuhu te deset (10) na leđima. Na svim pojedinačnim tijelima koja se „in situ“ nisu nalazila položena na leđima, vidljivo je kako su im ruke na leđima bile zavezane žicom.

Detalj iz masovne grobnice – obratiti pozornost na stanje koštanih ostataka, žicu oko kostiju podlaktica te položaj potplata obuće

Antropološkom analizom cjelokupnoga koštanoga materijala iz masovne grobnice Križanov jarek 1 utvrđeno je kako se u njoj nalaze posmrtni ostaci najmanje osamdeset i četiri (84) osobe na temelju najmanje utvrđenoga fizičkoga broja desnih i lijevih natkoljenica. Sve osobe pokazuju morfološko-fizička obilježja koje ukazuju na osobe muškoga spola.

Prema pregledanim indikatorima doživljene starosti u skupini (aurikularna ploština bočne kosti, srastanje epifiza te šavovi na lubanji i dentalni status) riječ je o posmrtnim ostacima muških osoba doživljene starosti u rasponu od 16 do 45 godina, odnosno 11 osoba spada u grupu od 16-20 godina doživljene starosti dok ostatak spada u grupu od 20 do 45 godina doživljene starosti.⁷⁷

Zabilježene su perimortalne ozljede, odnosno ozljede nastale oko trenutka smrti. Na sedamnaest (17) lubanja utvrđene su ulazne strijelne ozljede, dok su na devetnaest (19) lubanja utvrđene izlazne strijelne ozljede, odnosno ukupno trideset i šest (36) osoba je imalo strijelne ozljede lubanje. Pregled stanja lubanja i denticije bio je izrazito otežan zbog lošega stanja koštanoga materijala (tafonomska i postmortalna oštećenja) te zbog nemogućnosti izvršenja rekonstrukcije lubanje.

⁷⁷ Raspon doživljenih godina za odrasle osobe širi je radi veće točnosti zbog loše očuvanosti koštanoga materijala.

Procijenjen je zubni status te su dentalne specifičnosti zabilježene kod četiri osobe. Tri (3) osobe imale su dentalne radove na gornjoj čeljusti u vidu navlaka srebrne boje (kod dvije osobe zahvaćaju dva zuba, kod jedne osobe tri zuba), dok je jedna (1) osoba također na gornjoj čeljusti imala navlake zlatne boje koje zahvaćaju dva zuba.

Strijelne ozljede postkranija, odnosno dugih i bočnih kostiju zabilježene su nadlaktičnim kostima četiri (4) osobe, na lijevoj bočnoj kosti jedne osobe i na desnoj bočnoj kosti druge osobe, na natkoljениčnim kostima osam (8) osoba te na goljениčnoj kosti jedne osobe. Ukupno je zabilježeno petnaest (15) strijelnih ozljeda postkranija.

Što se tiče antemortalnih ozljeda, patoloških stanja i varijacija, zabilježena su specifična obilježja kod tri osobe kako slijedi: zadebljanje (kalus) na polovini tijela lijeve natkoljениčne kosti jedne osobe, kolodijafizni kut lijeve i desne natkoljениčne kosti druge osobe oko 90° i egzostoza distalne polovine tijela desne natkoljениčne kosti smještena postero-lateralno treće osobe.

Predmeti pronađeni uz tijela koja su u dovoljno dobrom stanju kako bi se mogli izvoditi zaključci o pripadnosti su sljedeći (Tablica 1.):

PREDMET	REZULTAT
različita vojnička dugmad – dugmad s točkastim reljefom i natpisom JFS 1944 na poledini	koristili su se na njemačkim odorama*
dugmad plave boje	korištena su na odorama olovno-plave boje, kolokvijalno zvane „finska odora“ koje su u oružanim snagama NDH uvedene u uporabu od konca 1944. godine*
alumijska dugmad	za košulje i donje rublje*
alumijsko dugme s ćirilčnim natpisom „Beograd“	korišteno je u kraljevskoj Jugoslavenskoj vojsci*
dvije vojničke čuture	njemačke
alumijske vojničke porcije	njemačke i talijanske
vojnička žlica te četiri obične žlice	njemačka i talijanska
štitnici (sjenila) s tvrdih vojničkih kapa	kolokvijalno zvane „Telerice“; ukupno su pronađena četiri ovakva štitnika; tvrde kape upućuju da se u grobnici nalaze najmanje četiri posmrtna ostatka časnika ili dočasnika
ostaci vojničkih čizama	crne kožne visoke čizme na vezanje s metalnim ojačanjima
različiti ostaci kopči za remene	metalni, većinom korodirani
više cjelovitih i fragmentiranih ostataka tvrde žice s prisutnim čvorovima većinom s vezanim čvorovima	izolir žica crvene i crne boje
razni osobni predmeti	ostaci pribora za brijanje, ogledalca, češljevi, kondomi, prstenje, kovanice, upaljač, prsten te ostaci metalnih predmeta koje je zbog korozije teško sa sigurnošću identificirati, zatim pištaljka i medaljon Majke Božje srebrne boje

Tablica 1. Pronađeni predmeti uz tijela i u grobnici uzeti za analizu

Rasprava

Demografski pokazatelji upućuju kako je riječ o isključivo muškim osoba, prosjek starosti približno 30,6 godina. Dakle, riječ je većinom o odraslim, zdravim osobama, odnosno rezultat analize potvrđuje informaciju o žrtvama kao o vojno sposobnim muškarcima. U kontekstu pronađenih predmeta, ostaci vojne opreme pronađenih u masovnoj grobnici odgovaraju opremi kakvu su koristile oružane snage NDH, koje su se snabdijevale iz različitih izvora. Na osnovi pronađenih predmeta možemo ustvrditi da se u masovnoj grobnici nalaze posmrtni ostaci pripadnika oružanih snaga NDH, najvjerojatnije iz sastava domobranskih postrojbi.

Tijela su u grobnicu položena u odjeći, obući te s osobnim i vojnim predmetima. Ostaci odjevnih predmeta, većinom izrađeni od metala i aluminijske (kopče i dugmad) pronađenih „in situ“, ukazuju na to kako su bili odjeveni, dok je tkanina razgrađena. Oružje nije pronađeno. Pojedinačno vezane ruke na leđima kao i pravilno iskopana grobna jama te položaji tijela mogu upućivati na određeno iskustvo i organizaciju pri postupanju prema ratnim zarobljenicima. Potrebno je na isti način provesti analizu više masovnih grobišta iz istoga razdoblja, uzeti u obzir prostor i linije kretanja kako bi se mogli izvesti daljnji zaključci.

Rezultat istraživanja potvrđuje prethodna saznanja na temelju kojih je istraživanje pokrenuto, odnosno rezultat je u skladu s prethodno istraženim grobištima s Macelske gore.

Prema kategorizaciji masovnih grobnica prema Filko⁷⁸, odnosno prema okolnostima nastanka masovnih grobnica, ovo grobište spada u skupinu masovnih grobnica nastalih na stratištima ratnih zarobljenika / civila. Grobnica spada u ovu kategoriju budući da je riječ o homogenoj skupini, žrtve su svi muškarci sličnih godina kao i vojne pripadnosti, ruku vezanih na leđima, prisutnosti različitih čahura, a koji su relativno uredno bačeni u grobnicu koja se nalazi na povišenoj, prikrivenoj lokaciji u šumi. Filko navodi kako se u ovoj skupini nalaze:

„pokopani posmrtni ostaci žrtava usmrćenih u istome događaju odnosno istome vremenu i u jednakim okolnostima. Najčešće se radi i o žrtvama homogenim po određenim obilježjima radi kojih su usmrćene.“

Dodatno navodi kako se obično koriste prirodni resursi lokacije za prikrivanje grobišta.⁷⁹

Standardna operativna procedura, odnosno njeno provođenje pokazalo se uspješnim budući da je na terenu preliminarno ustanovljen NBO od 82, dok je nastavak sustavnoga pristupa ustanovio fragmentirane ostatke još dvije osobe, odnosno dodatne fragmente dva lijeva i dva desna tijela kosti natkoljenice. Zbog loše očuvanoga stanja koštanih elemenata, antropološka obrada je bila otežana, ali je kvalitetnom kombinacijom metoda prikupljeno dovoljno informacija iz koštanoga materijala za izvođenje osnovnih demografskih karakteristika i ozljeda te preciznije određivanje najmanjega broja osoba. Dakle, na terenu je preko očuvanih lubanja i natkoljeničnih kostiju ustanovljen preliminarni najmanji broj osoba, dok je pregledom svega prikupljenoga koštanoga materijala u kontroliranim uvjetima isto ponovljeno te je koštani materijal pregledan u svojoj cjelokupnosti, prema pravilima struke, odnosno metodi utvrđivanja NBO.

Zabilježeno je nekoliko faktora individualizacije unatoč relativno ujednačenim biološkim karakteristikama u skupini. Četiri osobe imale su zubne navlake, dok je jedna osoba imala za života dobro srastao prijelom lijeve natkoljenične kosti. Kod druge osobe zabilježen je smanjeni kolodijafizni kut od 90°, pri čemu kut manji od 120° ukazuje na

⁷⁸ FILKO, „Masovne grobnice žrtava Domovinskoga rata na području hrvatskoga Podunavlja“, 315.

⁷⁹ Isto.

patološko stanje nepoznate etiologije koksa vara (lat. *coxa vara*).⁸⁰ Manji kolodijafizni kut povećava mogućnost prijeloma natkoljenične kosti⁸¹ i ukazuje na to kako je osoba vjerojatno imala izraženih problema pri hodaњу (šepanje).

Standardnu operativnu proceduru Hrvatskoga modela prožimaju razne discipline, koriste se metode i tehnike iz forenzičke antropologije, arheologije i povijesti. Preporuka je, na temelju prikazanoga rezultata, stručnjake navedenih područja uključiti u faze istraživanja gdje se njihova stručnost može najbolje primijeniti.

Prema istoj standardnoj operativnoj proceduri pretražen je i širi prostor oko lokacije, kao i druge prijavljene lokacije u blizini. Na primjer, razumijevanje prostornih obrazaca povezanih s odlaganjem tijela može dati uvid u okolnosti smrti, ponašanje počinitelja te pomoći u pronalasku nestalih osoba.⁸² Kako je nalaz negativan, odnosno na drugim mikrolokacijama nisu pronađene grobne jame s posmrtnim ostacima, te se lokacije mogu isključiti iz budućih istraživanja kao potencijalnih lokacija grobišta.

Zaključak

Koordinacija aktivnosti MHB-a, kao i postupanje svih sudionika pri istraživanjima grobišta Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja ujedinjena su pod Hrvatskim modelom traženja nestalih osoba. Pristup je oblikovan iskustvom stečenim pri traženju nestalih osoba iz Domovinskoga rata. Mandat MHB-a vođen je s ciljem njegovanja kulture sjećanja te podizanja svijesti u javnosti o važnosti ovoga pitanja svojim aktivnostima.

Na primjeru istraživanja masovne grobnice Križanov jarek 1, prikazan je sustavan pristup i primjena standardne operativne procedure. Ovako uspostavljen skup aktivnosti omogućuje uspješan rezultat istraživanja koji uključuje lokalne istraživače, službe i agencije te stručnjake iz raznih disciplina koji pridonose rezultatima analize. Prije izlaska na teren, potrebno je prikupiti dovoljno saznanja koja upućuju na postojanje grobišta, odnosno na mikrolokaciju od interesa. Pažljivim odabirom metoda i tehnika potrebno je obraditi samu lokaciju, grobnu jamu, posmrtnu ostatku te pronađene predmete i sve zajedno detaljno dokumentirati. Institucionaliziran pristup i dobro dokumentirano istraživanje odolijevaju protoku vremena. Podaci dobiveni na ovakav način služe stručnjacima i istraživačima iz različitih područja. Prikazano je kako se i iz loše očuvanih koštanih ostataka osoba mogu dobiti kvalitetni podaci o žrtvama, kako individualni tako i skupni. Podaci mogu potvrditi saznanja u istražnim postupcima ili ih pak isključiti te preusmjeriti.

Iz rezultata ovako provedena sustavnoga pregleda, detaljne dokumentacije i rezultata analize, sadašnji i budući istražitelji mogu izvoditi daljnje zaključke pri istraživanju grobišta iz Drugoga svjetskog rata i poslijeratnoga razdoblja.

Popis izvora i literature

Arhivski i neobjavljeni izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond 1944-Komisija: Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata

⁸⁰ SHAPIRO, *Ortopedic Deformities, Basic Science*, 606-732.

⁸¹ HINCAK-DARIS, *Uvod u biološku antropologiju*, 75.

⁸² CONGRAM, KENYHERCZ, GREEN, „Grave mapping in support of the search for missing persons in conflict contexts“.

MHB: Ministarstvo hrvatskih branitelja

UZN-STOZNDR: Uprava za zatočene i nestale, Sektor za traženje osoba zatočenih i nestalih u Domovinskom ratu

UZN-SŽDSRPR: Uprava za zatočene i nestale, Sektor za žrtve Drugog svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja

Objavljeni izvori i tisak

Narodne novine. Službeni list Republike Hrvatske (Zagreb), 1991, 1993-1994, 2001, 2011-2013, 2019-2020.

Literatura

ACSADI, György; NEMESKERI, János. *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

ADAMS, Bradley J.; KONIGSBERG, Lyle W. „Estimation of the most likely number of individuals from commingled human skeletal remains“. *American Journal of Physical Anthropology: The Official Publication of the American Association of Physical Anthropologists* 125 (2004), br. 2: 138-151.

BOROVČAK, Damir. *U spomen žrtvama, Macelj 1945., povodom 70. obljetnice komunističkih zločina*. Zagreb-Đurmanec: Udruga Macelj 1945., 2015.

BUIKSTRA, Jane E.; UBELAKER, Douglas H., ur. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archaeological Survey, 1994.

CAMPANA, Stefano. „Drones in archaeology. State-of-the-art and future perspectives“. *Archaeological Prospection* 24 (2017), br. 4: 275-296.

CATTANEO, Cristina; CAPPELLA, Annalisa. „Distinguishing between Peri-and Post-Mortem Trauma on Bone“. U: *Taphonomy of Human Remains: Forensic Analysis of the Dead and the Depositional Environment: Forensic Analysis of the Dead and the Depositional Environment*, ur. Eline M. J. SCHOTSMANS, Nicholas MÁRQUEZ-GRANT i Shari L. FORBES. Chichester: John Wiley & Sons, 2017.: 352-368.

CONGRAM, Derek; KENYHERCZ, Michael; GREEN, Arthur Gill. „Grave mapping in support of the search for missing persons in conflict contexts“. *Forensic Science International* 278 (2017): 260-268.

COX, Margaret. *The scientific investigation of mass graves: towards protocols and standard operating procedures*. New York: Cambridge University Press, 2008.

CUNHA, Eugénia; PINHEIRO, Joao. *Antemortem trauma. Handbook of forensic anthropology and archaeology*. Routledge, 2016.

CUNNINGHAM, Craig; SCHEUER, Louise; BLACK, Sue, *Developmental juvenile osteology*. Bath: Academic Press, 2016.

DUPRAS, Tosha L.; SCHULTZ, John J.; WHEELER, Sandra M.; WILLIAMS, Lana J. *Forensic Recovery of Human Remains: Archaeological Approaches, Second Edition (2nd ed.)*. Boca Raton: CRC Press, 2011.

FILKO, Ana „Međunarodni dan nestalih osoba i Dan sjećanja na nestale osobe u Domovinskom ratu. Hrvatski model traženja nestalih osoba“. *Hrvatski vojnik* (2021), br. 613: 62-65.

FILKO, Ana. „Masovne grobnice žrtava Domovinskoga rata na području hrvatskoga

Podunavlja.“ *Doktorska disertacija*, Sveučilište u Zagrebu, 2023.

GEIGER, Vladimir. „Human losses of Croats in World War II and the immediate post-war period caused by the Chetniks (Yugoslav Army in the Fatherland) and the Partizans (People's Liberation Army and the partizan detachment of Yugoslavia/Yugoslav Army) and the Yugoslav Communist authorities. Numerical indicators“. *Review of Croatian History* 8 (2012), br. 1: 77-121.

GLAVAŠ, Vedrana; PINTAR, Andrea, „Human remains detection dogs as a new prospecting method in archaeology“. *Journal of archaeological method and theory* 26 (2019), br. 3: 1106-1124.

GUSTAFSON, Gösta. „Age determination on teeth“. *Journal of the American Dental Association* 41 (1950), br. 1: 45-54.

HAGLUND, William D.; SORG, Marcella H., ur. *Advances in forensic taphonomy: method, theory, and archaeological perspectives*. Boca Raton: CRC Press, 2001.

HANSON, Ian. „Mass grave investigation and identifying missing persons: Challenges and innovations in archaeology and anthropology in the context of mass death environments“. U: *Handbook of missing persons*, ur. Stephen J. MOREWITZ i Caroline STURDY COLLS. Switzerland: Springer International Publishing, 2016.: 491-514.

HINCAK-DARIS, Zdravka. *Uvod u biološku antropologiju*. Trento: Edizioni del faro, 2024.

IŞCAN, Mehmet Yasar; STEYN, Maryan. *The human skeleton in forensic medicine*. Springfield: Charles C Thomas Publisher, 2013.

KHANDARE, S. V.; BHISE Sadanand S.; SHINDE, A. B. „Age estimation from cranial sutures—a Postmortem study“. *International Journal of Healthcare and Biomedical Research* 3 (2015), br. 3: 192-202.

KIMMERLE, Erin H.; BARAYBAR, José Pablo. *Skeletal trauma: identification of injuries resulting from human rights abuse and armed conflict*. Boca Raton: CRC press, 2008.

KLINKER, Melanie; SMITH, Ellie. *The Bournemouth University Protocol of Mass Grave Protection and Investigation*. Bournemouth: United Nations Human Rights Special Procedures, 2021.

LOVEJOY, Owen C.; MEINDL, Richard S.; PRYZBECK, Thomas R.; MENSFORTH, Robert P. „Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death“. *American journal of physical anthropology* 68 (1985), br. 1: 15-28.

LYMAN, Lee R. „What taphonomy is, what it isn't, and why taphonomists should care about the difference“. *Journal of Taphonomy* 8 (2010) br. 1: 1-16.

MANN, Robert W.; JANTZ, Richard L.; BASS, William M.; WILLEY, Patrick S. „Maxillary suture obliteration: a visual method for estimating skeletal age“. *Journal of Forensic Sciences* 36 (1991), br. 3: 781-791.

MARTIN, Rudolf; SALLER, Karl. *Textbook of anthropology*. Stuttgart: Fischer, 1957.

McKERN, Thomas W.; STEWART, Thomas Dale. *Skeletal age changes in young American males: analysed from the standpoint of age identification*. Nantick: Headquarters, Quartermaster Research & Development Command, 1957.

MOORE-JANSEN, Peer H.; JANTZ, Richard L. *Data collection procedures for forensic skeletal material*. Knoxville: Forensic Anthropology Center, Department of Anthropology, University of Tennessee, 1990.

MOORREES, Coenraad F. A. „Normal variation in dental development determined

with reference to tooth eruption status". *Journal of Dental Research* 44 (1965), br. 1: 161-173.

PETAROS, Anja; MIKULKA, Ana; BAKOVIĆ, Marija; DEFINIS-GOJANOVIĆ, Marija; STEMBERGA, Valter. „Investigation of WWII/postwar mass burials in Croatia—The implementation of the Croatian model of searching for the imprisoned and missing persons". *Forensic science international* 318(2021): 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.forsci-int.2020.110609>.

POKINES, James T.; L'ABBE, Ericka N., SYMES, Steven A., ur. *Manual of forensic taphonomy*. Boca Raton: CRC press, 2021.

PYE, Kenneth. *Geological and soil evidence: forensic applications*. Boca Raton: CRC press, 2007.

SAUER, Norman J. „The timing of injuries and manner of death: distinguishing among antemortem, perimortem and postmortem trauma". U: *Forensic Osteology: Advances in the Identification of Human Remains, 2nd ed.*, ur. Kathleen J. REICHS. Springfield: Charles C. Thomas, 1998.: 321-331.

SHAPIRO, Fredric. *Ortopedic Deformities: Basic Science Diagnosis and Treatments*. San Diego: Academic Press, 2001.

ŠLAUS, Mario; STRINOVIĆ, Davor; ŠKAVIĆ, Josip; PETROVEČKI Vedrana. „Discriminant function sexing of fragmentary and complete femora: standards for contemporary Croatia". *Journal of forensic sciences* 48 (2003), br. 3: 147-152.

TULLER, Hugh; ĐURIĆ, Marija. „Keeping the pieces together: comparison of mass grave excavation methodology". *Forensic Science International* 156 (2006), br. 2-3: 192-200.

UBELAKER, Douglas H. „Taphonomic Applications in Forensic Anthropology". U: *Forensic Taphonomy: The Postmortem Fate of Human Remains, vol. 1., ch. 5*, ur. William D. HAGLUND i Marcella H. SORG. Boca Raton: CRC Press, 1997.

UBELAKER, Douglas H. „Commingling analysis: historical and methodological perspectives". U: *Commingled Human Remains*, ur. Bradley ADAMS i John BYRD. San Diego: Academic Press, 2014.: 1-6.

Mrežne stranice

„Hrvatski model traženja nestalih osoba". Ministarstvo hrvatskih branitelja. Pristup ostvaren 3. 12. 2024. <https://branitelji.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug/mjere/nestale-osobe/hrvatski-model-trazenja-nestalih-osoba/1002>.

„Nazi-Era Mass Grave Found in Former Jewish Ghetto in Belarus". Smithsonian MAGAZINE. Pristup ostvaren: 2. 12. 2024. <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/nazi-era-mass-grave-found-former-jewish-ghetto-belarus-180971587/>.

„S kojim državama Republika Hrvatska ima zaključene međudržavne ugovore / sporazume ili druge međunarodne akte?". Ministarstvo hrvatskih branitelja. Pristup ostvaren: 2. 12. 2024. <https://branitelji.gov.hr/djelokrug/mjere/nestale-osobe/zrtve-ii-svjetskog-rata-i-poslijeratnog-razdoblja/8-s-kojim-drzavama-republika-hrvatska-ima-zakljucene-medjudrzavne-ugovore-sporazume-ili-druge-medjunarodne-akte/999>.

„Žrtve II. svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja". Ministarstvo hrvatskih branitelja. Pristup ostvaren 2. 12. 2024. <https://branitelji.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug/mjere/nestale-osobe/zrtve-ii-svjetskog-rata-i-poslijeratnog-razdoblja/849>.

BELJO, Ante. „Uz 77. godišnjicu: Macelj 1945. – 2022." Portal hrvatskog kulturnog vijeća. Pristup ostvaren: 27. 1. 2025. <https://www.hkv.hr/domovini/2-svjetski-rat/39695-a-beljo-puste-i-prazne-jame-a-pokraj-njih-ni-slova-ni-imena.html>.

SUMMARY

Activities of the Sector for Victims of World War II and the Post-War Period at the Ministry of Croatian Veterans on the Example of the Investigation of the Mass Grave Križanov Jarek

The site Križanov jarek 1 in Macelj Mountain was selected in order to illustrate the efforts of the Ministry of Croatian Veterans in locating missing persons from armed conflicts, specifically World War II and the post-war period. This site is part of the broader historical context of the "Way of the Cross" and has been the subject of prior investigations. The Ministry has developed a research model using various investigative tools known as the Croatian Model of Searching for Missing Persons, which has been actively applied in its current form since 2016. The research conducted by the Ministry in 2020 on the Križanov jarek 1 mass grave exemplifies the standard operating procedure (SOP) for such investigations. The SOP incorporates methods and techniques from diverse scientific disciplines, including anthropology, archaeology, and history. This established set of activities facilitates successful research outcomes by engaging local researchers, services, agencies, and specialists from various fields who contribute analyses to the mass grave investigation results. The study demonstrates how valuable data on victims, both individual and collective, can be extracted from poorly preserved and commingled bone remains, and how comprehensive documentation of findings lays the groundwork for future interdisciplinary research.

Keywords: Mass Grave; Exhumation; World War II and Post-War Period; Macelj; The Croatian Model of Searching for Missing Persons

Bože Vukušić
Počasni bleiburški vod
Zagreb, Republika Hrvatska

JUGOSLAVENSKA UDBA PROTIV POČASNOGA BLEIBURŠKOGA VODA (NA TEMELJU DOKUMENTACIJE IZ ARHIVA HRVATSKE, BOSANSKO-HERCEGOVAČKE I SAVEZNE UDBe)¹

Ovaj rad istražuje sustavno djelovanje jugoslavenske Udbe protiv Počasnoga bleiburškoga voda (PBV) na temelju arhivskih dokumenata hrvatske, bosansko-hercegovačke i savezne Udbe. Analizira se povijesni kontekst Bleiburške tragedije i osnivanje PBV-a kao ključne organizacije hrvatske emigracije, posvećene očuvanju sjećanja na žrtve Križnoga puta 1945. Posebna se pozornost posvećuje strategijama represije, uključujući nadzor, ucjene, ubojstva i druge subverzivne metode koje je Udba koristila kako bi suzbila aktivnosti PBV-a. Rad također razmatra međunarodne i političke implikacije djelovanja PBV-a te reakcije austrijskih i jugoslavenskih vlasti na održavanje komemoracija na Bleiburškom polju. Zaključno, studija pruža uvid u povijesne procese formiranja i očuvanja identiteta hrvatske političke emigracije usprkos represivnim mjerama.

Ključne riječi: Bleiburška tragedija; Počasni bleiburški vod; Jugoslavenska Udba; Hrvatska emigracija; Politička represija

¹ Rad se u najvećoj mjeri temelji na knjizi *Čuvari bleiburške uspomene – Počasni bleiburški vod 1952. – 2017.*, zbog čega se u fusnotama neće posebno navoditi citati i/li pozivanja na knjigu. Vidi: VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene – Počasni bleiburški vod 1952. – 2017.*

Uvod

U završnici Drugoga svjetskog rata² na europskom jugoistoku, krajem 1944. i početkom 1945. godine, jugoslavenske partizanske jedinice rukovođene Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ)³, uz stratešku pomoć sovjetske Crvene armije, ušle su u Srbiju i zauzele Beograd⁴. Potom su započele postupno osvajati istočne i jugoistočne krajeve Nezavisne Države Hrvatske (NDH)⁵, zbog čega je nekoliko stotina tisuća Hrvata krenulo u masovni zbjeg preko Slovenije prema južnoj Austriji nadajući se da će tamo naći utočište kod britanskih vojnih snaga koje su upravo zaposjedale to područje.⁶

Izbjegličke kolone nastale su u istočnim i jugoistočnim krajevima NDH, a najprije su se uputile prema središnjoj Bosni i srednjoj Dalmaciji. Nadolazeća partizanska osvajanja odredila su njihove daljnje smjerove kretanja prema glavnom hrvatskom gradu Zagrebu.⁷ Nakon pada Srijemskoga fronta, počelo je i povlačenje hrvatske vojske iz sjeveroistočnih i sjevernih krajeva hrvatske države prema Zagrebu.⁸

Kada je Vlada NDH 5. svibnja 1945. donijela odluku o izvlačenju svojih oružanih snaga i ostalih pripadnika državnoga aparata, egzodus je nastavljen prema slovensko-austrijskoj granici odnosno prema prostorima koji su već bili potpali pod kontrolu savezničkih britanskih i američkih snaga ili se očekivalo da će se to dogoditi u najskorije vrijeme, u nadi da će kod njih naći utočište.⁹

Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda u svibnju 1945.

Prema britanskim vojnim izvorima, utemeljenima na podacima koje su prikupile njihove zrakoplovne izviđačke jedinice, izbjegličke kolone kroz Sloveniju prema Austriji, među kojima je bilo i njemačkih vojnika, srpskih i crnogorskih četnika te slovenskih domobranaca i civila, činilo je između 500.000 i 700.000 osoba. Većina su, međutim, bili Hrvati.¹⁰ Prema nekim procjenama, oko dvije trećine hrvatskih izbjeglica zarobljeno je između 8. i 15. svibnja 1945. na slovenskom teritoriju, najvećim dijelom u trokutu Celje – Slovenj Gradec – Dravograd. Odvođeni su u obližnje partizanske zarobljeničke logore, uglavnom

- 2 Drugi svjetski rat započeo je 1. rujna 1939. napadom Njemačke na Poljsku, nakon što su Hitlerovi i Staljinovi ministri vanjskih poslova, Joachim von Ribbentrop i Vjačeslav Mihajlovič Molotov, 23. kolovoza 1939. tajnim protokolom dogovorili podjelu Istočne Europe. Završio je bezuvjetnom kapitulacijom Japana 15. kolovoza 1945., nakon što su nekoliko dana prije, 6. i 9. kolovoza, bačene atomske bombe na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki.
- 3 Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) ima korijenje u Jugoslavenskoj komunističkoj grupi (JKG), osnovanoj sredinom 1918. pri Ruskoj komunističkoj partiji (boljševika). Članovi spomenute grupe osnovali su 5. studenoga 1918. u Moskvi Komunističku partiju (boljševika) Srba, Hrvata i Slovenaca. Potom su njezini vođe u travnju 1919. organizirali Kongres ujedinjene ljevice u Beogradu, na kojem je osnovana Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), skraćeno SRPJ(k). Sljedeće godine, krajem lipnja 1920., u Vukovaru je održan Drugi partijski kongres na kojem je SRPJ(k) promijenio ime u Komunistička partija Jugoslavije. Napokon, KPJ je 1952. promijenio ime u Savez komunista Jugoslavije (SKJ), koje je zadržao do raspada komunističke Jugoslavije.
- 4 Jedinice Crvene armije i Bugarske vojske iz sastava Ukrajinskoga fronta ušle su u istočnu Srbiju krajem kolovoza i početkom rujna 1944. godine. Partizani, potpomognuti jedinicama Crvene armije, zaposjeli su Beograd 20. listopada 1944.
- 5 NDH uspostavljena je 10. travnja 1941., a nestala je u svibnju 1945., krajem Drugoga svjetskog rata u Europi.
- 6 MIJATOVIĆ, *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda godine 1945.*, 10-14; JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 214-222.
- 7 Partizani su zaposjeli Dubrovnik 18. listopada 1944., Split 26. listopada 1944., Mostar 14. veljače 1945., Sarajevo 6. travnja 1945. itd.
- 8 Partizani, potpomognuti jedinicama Crvene armije, probili su Srijemski front 12. travnja 1945., a već 14. travnja 1944. zaposjeli su Osijek.
- 9 MIJATOVIĆ, *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda godine 1945.*, 15-28; JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 222-235.
- 10 BETHELL, *The Last Secret: Forcible Repatriation to Russia 1944-7*, 75-102; TOLSTOJ, *Ministar i pokolji*, 98-104; RULITZ, *Bleiburška i vetrinjska tragedija*, 69-100.

u široj okolici Celja, gdje su pripadnici komunističke Jugoslavenske armije (JA)¹¹ počeli s masovnim ubojstvima hrvatskih vojnika i civila.¹²

Prema istraživanjima austrijskoga povjesničara Florian Thomasa Rulitza¹³ „približno 150.000 hrvatskih civila i vojnika uspjelo se probiti na austrijski teritorij“. Od toga, smatra Rulitz, „nekoliko desetaka tisuća hrvatskih civila i vojnika je stiglo na Bleiburško polje, a ostali su se raspršili po Koruškoj“.¹⁴

Oni koji su se uspjeli probiti kroz obruč snaga JA na austrijski teritorij, kako je već navedeno, očekivali su zaštitu britanskih vojnih snaga koje su nešto ranije zaposjele jugoistočnu austrijsku pokrajinu Korušku. Zbog toga su se u najvećem broju okupili na polju pred austrijskim gradićem Bleiburgom (slovenski Pliberk), smještenim u dolini Jauntal na podnožju brda Petzen uz samu austrijsko-slovensku granicu.¹⁵ No njihova su se nadanja pokazala potpuno pogrešnima. Britanci ne samo da im nisu pružili zaštitu, nego su 15. svibnja 1945. na Bleiburškom polju prisilili hrvatsku vojsku na kapitulaciju i predaju oružja te su ih zajedno s civilima počeli izručivati partizanima.¹⁶ Drugim riječima, prepustili su ih na milost i nemilost ratnim i ideološkim neprijateljima koji su već pokazali da ne drže ni do kakvih ratnih pravila niti konvencija.¹⁷

Nekoliko desetaka tisuća hrvatskih izbjeglica uspjelo je izbjeći izručenje partizanima s Bleiburškoga polja. Jedan dio prebačen je u izbjegličke kampove u sjevernoj Austriji i Italiji, ali je veći broj ostao u zoni britanske okupacijske uprave u južnoj Austriji odnosno u pokrajini Koruškoj.

Najveći izbjeglički kamp u Koruškoj, prema svjedočenju Josipa Đakića, nalazio se u Klagenfurtu, smješten na prostoru današnjega stadiona nogometnoga kluba FC Kärnten.¹⁸ Za vrijeme Trećega Reicha taj je prostor s nastambama najprije služio kao vojni zatvor, a potom kao smještaj za strane radnike na prinudnom radu. Zauzimao je oko 42.000 četvornih metara i sastojao se od 20 stambenih baraka, ostava za potrepštine, kuhinje, kantine za društvene djelatnosti, ambulante, dviju baraka za pranje rublja, improvizirane crkvene zgrade i skladišta za ogrjevna drva. Izbjeglicama u kampu bili su osigurani hrana i spavanje. Od svibnja 1945. do kolovoza 1946. kamp je bio pod nadležnošću Uprave Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu ratom opustošenih zemalja (UNRRA).¹⁹ Nakon toga je upravu i službeno preuzela britanska okupacijska vojska i zadržala je do lipnja 1950., kada je civilni dio upravljanja njime predala austrijskim vlastima.²⁰

Važno je napomenuti da je hrvatskim izbjeglicama bilo ograničeno kretanje na samo 10

- 11 Pred sam kraj Drugoga svjetskoga rata, 1. ožujka 1945., Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije (NOV I POJ) preimenovani su u Jugoslavensku armiju (JA) koja je u prosincu 1951. promijenila ime u Jugoslavensku narodnu armiju (JNA).
- 12 JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 214-235.
- 13 Florian Thomas Rulitz (1980., Klagenfurt, Austrija) austrijski je povjesničar koji istražuje zločine nakon Drugoga svjetskoga rata u južnoj Austriji. Diplomirao je 2008., a doktorirao 2011. na Sveučilištu u Klagenfurtu na temu „Kroatiens Bleiburg / Sloweniens Viktring“ („Hrvatski Bleiburg / slovenski Viktring“).
- 14 RULITZ, *Bleiburška i vetrinjska tragedija*, 100-109.
- 15 MIJATOVIĆ, *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda godine 1945.*, 28-32.
- 16 TOLSTOJ, *Ministar i pokolji*, 106-154; MIJATOVIĆ, *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda godine 1945.*, 32-33; RULITZ, *Bleiburška i vetrinjska tragedija*, 109-116.
- 17 BETHELL, *The Last Secret: Forcible Repatriation to Russia 1944-7*, 75-102; TOLSTOJ, *Ministar i pokolji*, 123-176; JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 302-364; RULITZ, *Bleiburška i vetrinjska tragedija*, 145-211.
- 18 Josip Đakić (1922., Čepin, Hrvatska – 2012., Klagenfurt, Austrija) koji je preživio Bleiburšku tragediju i našao utočište u izbjegličkom kampu u Klagenfurtu. Nekoliko godina bio je civilni upravitelj dijela izbjegličkoga kampa u kojem su bili nastanjeni hrvatske izbjeglice. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Osijeku (HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 155014 Đakić Josip br. 155014).
- 19 United Nations Relief and Rehabilitation Administration.
- 20 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Josipa Đakića, veljača 2003.

kilometara od kampa, a posebno im je bilo zabranjeno odlaziti u četrdesetak kilometara udaljeni Bleiburg i na Bleiburško polje. Osim toga, kad su izbjeglice uvidjele da se neće tako brzo vratiti u domovinu, već sredinom ljeta 1945. godine osnivaju Hrvatsko kulturno prognaničko društvo Lisinski i Hrvatski emigrantski športski klub (HEŠK) Velebit. Prvi predsjednik HEŠK-a Velebit bio je Ladislav Zakanji²¹, a tajnik Ante Mikrut²².

S vremenom se u izbjegličkom kampu u Klagenfurtu sve intenzivnije počelo razgovarati o posjetu Bleiburškom polju, kako su ga oni tada doživljavali, mjestu početka te strašne nacionalne tragedije. O tome svjedoči Ilija Abramović²³, koji je tragediju preživio zahvaljujući činjenici što je na Bleiburško polje došao kao ranjenik.²⁴ Britanski vojnici nisu ga izručili partizanima, nego su ga odveli u svoju vojnu bolnicu, gdje je bio operiran i zadržan na rehabilitaciji, a od 2007. je predsjednik PBV-a:

„Četrdeset pete godine, kasno ujesen, došao sam u lager. Bilo nas je osamnaest u sobi. Počelo se u lageru razgovarati o Bleiburgu, da probamo posjetiti Bleiburško polje.“²⁵

Prvi dolazak na Bleiburško polje

Glavni zagovaratelji odlaska na Bleiburško polje bili su dr. sc. Dragutin Zudenigo²⁶, urednik kampovskoga glasila Plamen, Mikrut, Nikica Martinović²⁷ i Franjo Vranjković²⁸. Potkraj 1950. godine, dr. Zudenigo predložio je da se Stjepana Mauera²⁹, inače zubara u kampu, kao navodnoga plućnoga bolesnika pošalje na liječenje u Bleiburg, zapravo u Unterloibach s namjerom da izvidi stanje u Bleiburgu i na Bleiburškom polju.³⁰

21 Ladislav Zakanji (1920., Osijek, Hrvatska – 1991., Klagenfurt, Austrija) preživio je Bleiburšku tragediju i nastanio se u Klagenfurtu. Premda se već sredinom pedesetih godina povukao u obiteljski život, Udba ga je još dugo „obrađivala“.

22 Ante Mikrut (1920., Osijek, Hrvatska – 1996., Leicester, Velika Britanija) preživio je Bleiburšku tragediju. Iz Austrije je 1960. protjeran u Englesku. Za obradu Mikruta, prema broju 5139 u knjizi evidencija obrada, bila je zadužena slovenska Udba (SLO-ARS-1931-2871). Također, obradu nad Mikrutom vodio je i centar Udbe u Osijeku. Vidi: HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 157209 Mikrut Ante.

23 Ilija Abramović (1925., Grebnice, Bosna i Hercegovina – 2021., Klagenfurt, Austrija) dočekaao je Drugi svjetski rat kao maloljetni mladić u svom rodnom mjestu. U studenom 1943. pristupio je hrvatskoj vojsci te je ostatak rata proveo na raznim bojištima u sjevernoj Bosni, Slavoniji i Hrvatskom zagorju. Preživio je Bleiburšku tragediju i ostao živjeti u Klagenfurtu. Obradu nad njim vodili su Udbini centri u Tuzli i Doboju. Vidi: Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970.-1992. Osobni dosje D-2172 i D-2438. Abramović je, prije nego što je imenovan predsjednikom, bio dugogodišnji rizničar PBV-a.

24 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

25 Isto.

26 Dr. Dragutin Zudenigo (1902., Senj, Hrvatska – 1987., Ashland, Sjedinjene Američke Države) diplomirao je i doktorirao pravo na sveučilištima u Zagrebu i Parizu. Bio je istaknuti pripadnik Hrvatske seljačke stranke (HSS), a za vrijeme koalicijske vlade u Kraljevini Jugoslaviji radio je u beogradskom ministarstvu policije. U NDH je služio u promidžbenim sekcijama hrvatske vojske. Nakon 1945. završio je u izbjegličkom kampu u austrijskom gradu Lienzu, gdje je izdavao list Vidici, a kasnije u Klagenfurtu list Plamen. Godine 1957. odselio se u Sjedinjene Američke Države (SAD), gdje je radio kao profesor suvremene povijesti te francuskoga jezika i književnosti na Le Moyne Collegeu u Syracuseu. Bio je član Hrvatsko-američke akademije. Obradu nad Zudenigom vodio je Udbin centar u Zagrebu (HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 127552 Zudenigo Dragutin).

27 Nikica Martinović (1912., Brčko, BiH – 1975., Klagenfurt, Austrija) preživio je Bleiburšku tragediju. Ostao je živjeti u Austriji, a Udbini agenti su ga likvidirali 1975. za obradu Nikice Martinovića, prema broju 5139 u knjizi evidencija obrada, bila je zadužena slovenska Udba; u napomeni piše da je Martinović „umrl 1975.“, pa da je stoga njegov dosje „uništen“ (uništen) (SLO-ARS-1931-2871).

28 Franjo Vranjković (1921., Čitluk, BiH – 2010., Chicago, SAD) preživio je Bleiburšku tragediju. Sredinom pedesetih godina prošlog stoljeća odselio se u SAD.

29 Stjepan Mauer (1922., Varaždin, Hrvatska – nepoznato, Njemačka), zarobljen od partizana krajem 1944. u istočnoj Slavoniji, ali su ga kao zubara zadržali u svojoj službi. Dezertirao je 1950. iz JNA i pobjegao u Austriju, gdje je nekoliko godina proveo u izbjegličkom kampu u Klagenfurtu prije nego što je dobio dozvolu za useljenje u Njemačku. Obradu nad njim vodio je centar Udbe u Varaždinu (HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 32204 Mauer Stjepan).

30 KOLARIĆ, *Počasni bleiburški vod*, 52; LUKINOVIĆ, POMPER, *Vilim Cecelja (1909.-1989.): utjelovljena hrvatska*

Mauer je u Unterloibachu proveo nekoliko tjedana i zbližio se s lokalnim stanovništvom, posebice s Helenom Kosmatsch³¹, koja je stanovala u blizini mjesnoga groblja. Ona je Mauera, među ostalim, posvjedočila da su na tom groblju, u zajedničkoj grobnici s pripadnicima Wehrmachta, Nijemcima i Austrijancima, i posmrtni ostaci 16 ubijenih hrvatskih vojnika.³² Ona je, naime, u svibnju 1945. osobno sudjelovala u njihovu zakapanju, a kasnije je održavala okoliš groba u nadi da će se jednoga dana javiti netko od njihove rodbine i preuzeti brigu o održavanju. Njezin motiv za takvu brigu nalazio se u činjenici da se njezina dva sina, kao Wehrmachtovi vojnici, nisu vratili živi iz rata i nije znala mjesto njihove pogibije i ukopa pa je kao majka suosjećala s roditeljima ubijenih hrvatskih vojnika.³³

Kada se Mauer vratio u Klagenfurt i izvijestio o stanju u Bleiburgu, skupina hrvatskih izbjeglica u kampu odlučila je ilegalno posjetiti Bleiburško polje. Njih devetorica – od kojih samo jedan nije bio na tom polju u svibnju 1945. – krenuli su u ranim jutarnjim satima na blagdan Svih svetih, 1. studenoga 1951., prema Bleiburgu.

Mikrut, Martinović i Vranjković bili su prvi Hrvati koji su položili vijenac na grob hrvatskih vojnika na groblju u Unterloibachu.³⁴ Prethodno su uz njega, prema nacrtu Ilije Jurića³⁵, postavili drveni križ sa staklenom pločom, na kojoj je pisalo: „Svim palim znanim i neznanim borcima za hrvatsku nezavisnost za spomen teške i nezaboravne tragedije kod Bleiburga podigli ovaj križ uz znak vanjske pažnje njihovi božjom pomoći preživjeli suborci.“³⁶

Članovi vodstva PBV-a Mirko Karačić, Halil Dedić, Petar Hrstić, Ante Samovojska, Ante Mačinković, Josip Đakić i pokraj Bleiburga u blizini jugoslavenske granice - 1953.

caritas, 298; Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

31 Helena Kosmatsch (1897., nepoznato – 1979., Unterloibach, Austrija) austrijska je Slovenka koja se od svibnja 1945. do svoje smrti brinula o grobu hrvatskih vojnika na vojnom dijelu groblja u Unterloibachu.

32 KOLARIĆ, *Počasni bleiburški vod*, 53-54.

33 KOLARIĆ, *Počasni bleiburški vod*, 51-55; Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

34 Isto.

35 Ilija Jurić (1922., Donji Velešnji kod Kostajnice, Hrvatska – 2002., Springfield, SAD) za vrijeme Drugoga svjetskoga rata bio je domobranski časnik, a 1945. je zarobljen i mobiliziran u JNA. No krajem 1945. biva uhićen i osuđen na četiri godine zatvora. Nakon izlaska na slobodu pobjegao je u Austriju, a nakon nekoliko godina odselio je u SAD. Obradu nad Jurićem vodio je Udbin centar u Zagrebu (HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 42649 Jurić Ilija).

36 Arhiv PBV-a.

Nakon toga su krenuli prema samom Bleiburškom polju, gdje su Mirko Karačić³⁷, Petar Hrštic³⁸, Ante Mačinković³⁹, Đakić, Halil Dedić⁴⁰ i Anton Samovojska⁴¹ od zaostaloga oružja načinili križ te prisegnuli da će trajno čuvati uspomenu na žrtve svojih suboraca i sunarodnjaka.

Samovojska je sedam godina kasnije, 1958., izručen Jugoslaviji te je istražiteljima Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN) u Karlovcu, među ostalim, ispričao o prvom dolasku Hrvata nakon svibnja 1945. na Bleiburško polje:

„1951. god. išli smo na dan Svih Sveti na groblje u Bleiburg, da upalimo svijeće i da položimo vijence na grobnicu od poginulih Hrvata, koji su poginuli na austrijskoj granici, a pokopani su na groblju u Bleiburgu. Nakon što smo položili vijence, tu smo se zajednički slikali. Onda nas je Mikrut pozvao na Bleiburško polje. Tamo je Mikrut rekao da kleknemo i dignemo tri prsta od svoje desne ruke, da se zakunemo da ćemo čuvati uspomenu na svoju ubijenu braću. Mi smo bez oklijevanja klekli, digli tri prsta desne ruke, i počeli ponavljati za Mikrutom riječi zakletve.“⁴²

Šestorica hrvatskih izbjeglica, usprkos zabrani britanskih okupacijskih vlasti, prikradaju se bleiburškom polju za Sve svete 1951.

37 Mirko Karačić (1921., Zborište, BiH – 2011., Klagenfurt, Austrija) Drugi je svjetski rat i raspad Jugoslavije dočekao kao dvadesetogodišnjak u rodnom selu pokraj Dervente te se odmah prijavio u Seljačku zaštitu, a potom se pridružio Željezničkoj bojini i preselio se u Sarajevo. Nakon što je preživio Bleiburšku tragediju, ostao je živjeti u Klagenfurtu. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Doboju. Vidi: Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970. – 1992. Osobni dosje D-70 i D-2437. Također, podaci o njemu prikupljani su i u sjedištu republičke Udbe u Zagrebu. Vidi: HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 209808 Karačić Mirko.

38 Petar Hrštic (1923., Ljubuški, BiH – 2007., Klagenfurt, Austrija) preživio je Bleiburšku tragediju i ostao živjeti u Austriji.

39 Ante Mačinković (1928., Bukovica, BiH – 2006., Klagenfurt, Austrija) preživio je Bleiburšku tragediju i ostao živjeti u Austriji. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Banjoj Luci. Vidi: Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970. – 1992. Osobni dosje D-119 i D-2537.

40 Halil Dedić (1920., BiH) preživio je Bleiburšku tragediju. Austriju je samovoljno napustio 1955. i preselio se u Englesku.

41 Anton Samovojska (1930., Duga Resa, Hrvatska – nepoznato, Švedska) jedini među spomenutima nije bio u svibnju 1945. na Bleiburškom polju. On je 1948. pobjegao iz Jugoslavije u Austriju, odakle je 1958. izručen Jugoslaviji. Nakon dvanaestogodišnje robije ponovo je pobjegao i trajno se nastanio u Švedskoj. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Karlovcu (HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 69732 Samovojska Anton).

42 Arhiv PBV-a, Izjava Antona Samovojske, 30. studenoga 1960.; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 69732 Samovojska Anton.

Osnivanje PBV-a

Slijedeće, 1952. godine, također za blagdan Svih svetih, organiziran je prvi masovni pohod Bleiburgu. Naime, vodstvo HEŠK-a Velebit u međuvremenu je uspostavilo kontakt s lokalnim nogometnim klubom iz Bleiburga te su dogovorili da se za Sve svete te godine organizira nogometna utakmica u Bleiburgu.

Prva komemoracija na groblju u Unterloibachu, Svi sveti 1952.

Nakon odigrane utakmice, kako su prethodno isplanirali, igrači HEŠK-a Velebit i nekoliko desetaka njihovih „navijača“ posjetili su Bleiburško polje. Bio je to prvi masovni posjet Hrvata Bleiburškom polju nakon svibnja 1945. Vrativši se u Klagenfurt, njih nekoliko sastali su se u Mikrutovoj baraci, gdje su donijeli odluku o osnivanju PBV-a, kao udruge koja će se trajno brinuti o organiziranju komemoracija na Bleiburškom polju.⁴³

Mikrut je taj događaj od 1. studenoga 1952. opisao u emigrantskom časopisu *Drina*:

„Odavanje počasti paloj braći moralo je biti neprimjetno, neometano i dostojanstveno. Doći će vrijeme i nadamo se uz pomoć Božju da će to biti vrlo brzo, kada će se sastaviti lista Hrvata na uzor sadašnjim i budućim pokoljenjima, koja će čuvati uspomenu na Bleiburšku tragediju. Dobit će naziv Počasni bleiburški vod. Mi smo pobijedili Bleiburg i današnjim danom započinje jedna nova era.“⁴⁴

Prijedlog naziva udruge dao je Karačić, koji je tijekom Drugoga svjetskoga rata bio pripadnik jedne hrvatske vojne jedinice u Sarajevu koja je odavala počast prilikom pokapanja hrvatskih vojnika. Mikruta se smatralo vođom novoosnovane udruge do formalnoga održavanja izborne skupštine i izbora vodstva.⁴⁵

Glavni problem u organiziranju komemoracija na Bleiburškom polju bila su rigorozna ograničenja koja su nametnule britanske okupacijske vlasti i austrijska policija, prema kojima hrvatski prognanici nisu smjeli dolaziti u Bleiburg bez posebnoga odobrenja. Stoga su u PBV-u počeli smišljati rješenje ne bi li zaobišli te restrikcije. Netko je predložio da se pokuša pronaći svećenika koji bi bio spreman svake godine za Sve svete služiti misu u crkvi na groblju u Unterloibachu pa da se pod tim izgovorom dobije dozvola za dolazak u Bleiburg.⁴⁶

43 „Počasni bleiburški vod“, *Hrvatska* (Buenos Aires), 31. 10. 1960., 3; NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*; Arhiv PBV-a, Svjedočenje Mirka Karačića, veljača 2003.

44 Ante MIKRUT, „Mi smo pobijedili Bleiburg“, *Drina* (Madrid), 1953., 17.

45 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Mirka Karačića, veljača 2003.

46 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

Crkva i katoličke organizacije bile su stožerni čimbenik očuvanja Hrvata u iseljeništvu pa tako i hrvatskih prognanika u Austriji. Vlač. Vilim Cecelja⁴⁷, tadašnji voditelj Hrvatske katoličke misije u Salzburgu, organizirao je prvi Katolički kongres s duhovnim vježbama za Hrvate katolike u izbjeglištvu početkom travnja 1953. u Villachu.⁴⁸ U pripremi kongresa sudjelovali su Vranjković, kao njegov predstavnik u Klagenfurtu, i Mikrut, kao predsjednik Hrvatske katoličke mladeži u tom gradu. Na njihov prijedlog je vlač. Cecelja 5. travnja 1953. posjetio vojno groblje u Unterloibachu i Bleiburško polje.⁴⁹

Neposredno nakon posjeta vlač. Cecelje Bleiburgu i Bleiburškom polju, izabrano je prvo vodstvo PBV-a. Za prvoga predsjednika potvrđen je Mikrut, za njegova zamjenika izabran je Karačić, za glavnoga tajnika Martinović i za rizničara Jakov Radoš⁵⁰. Za ostale članove užega vodstva izabrani su, među ostalim, Hršić kao stjegonoša i Abramović kao vođa jednoga PBV-ova ogranka u Klagenfurtu.⁵¹ Najveći broj članova regrutiran je među preživjelim hrvatskim izbjeglicama u Koruškoj i Austriji, ali i među onima koji su se već preselili u druge europske zemlje, Njemačku, Francusku, Italiju..., pa i u prekontinentalne zemlje, SAD, Kanadu, Argentinu i Australiju.⁵²

Nakon što je tadašnji austrijski ministar vanjskih poslova dr. Bruno Kreisky⁵³ 1959. posjetio Tita na Brijunima, nastupilo je nepovoljno razdoblje za rad PBV-a. Austrijske su vlasti 27. travnja 1960. protjerale PBV-ova predsjednika Mikruta u Englesku. Za novoga predsjednika PBV-a izabran je Karačić, a za njegova zamjenika Omer Vrabac.⁵⁴ Martinović je ostao glavni tajnik, a Abramović je postao rizničar.⁵⁵

Početak komemoracija na Majčin dan na Bleiburškom polju

Sve do 1964. godine komemoracije su se održavale na groblju u Unterloibachu. Prva je na bleiburškom polju održana na Majčin dan u svibnju 1964. kad je, po običaju, vlač. Cecelja najprije služio svetu misu u crkvi na groblju u Unterloibachu.

47 Vlač. Vilim Cecelja (1909., Golubarov Breg, Sveti Ilija, Hrvatska – 1989., Salzburg, Austrija) za svećenika je zaređen u lipnju 1932. Kako je Vatikan još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije vojnim vikarom imenovao zagrebačkoga nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca, ovaj je dekretom od 7. siječnja 1942. svojim zamjenikom imenovao vlač. Cecelju, koji je tu dužnost obnašao do 8. svibnja 1944. kada je, po Stepinčevoj zapovijedi, otišao na novu zadaću u Hrvatski vojno-odgojni ured u Beču. Jedna od inkriminacija nadbiskupu Stepincu na suđenju 1946. bili su upravo njegovo poznanstvo i suradnja s vlač. Ceceljom. No Stepinac je ponosno posvjedočio: „Poznam Cecelju kao čestitog svećenika i ne mogu prigovoriti niti jedne riječi. On je svećenik neokaljanog života, pošten i pravičan. Da su svi ljudi bili kao Cecelja, ne bi nikome ni vlas s glave pala.” Godine 1950. vlač. Cecelja preuzeo je Hrvatsku katoličku misiju u Salzburgu, gdje je osnovao hrvatski ogranak Caritasa za Austriju – Caritas Croatia (LUKINOVIĆ, POMPER, *Vilim Cecelja (1909.-1989.): utjelovljena hrvatska caritas*, 15-356).

48 KOLARIĆ, *Počasni bleiburški vod*, 46.

49 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

50 Jakov Radoš (1919., Tomislavgrad, BiH – 2016., Klagenfurt, Austrija) preživio je Bleiburšku tragediju i ostao živjeti u Austriji.

51 Arhiv PBV-a, Ustroj PBV-a.

52 Arhiv PBV-a, Članstvo PBV-a.

53 Bruno Kreisky (1911., Beč, Austrija – 1990., Beč, Austrija) bio je dugogodišnji predsjednik Socijaldemokratske stranke Austrije i austrijski ministar vanjskih poslova, a od 1970. do 1983. i austrijski kancelar.

54 Omer Vrabac (1925., Nevačka kod Han-Pijeska, BiH – 2017., Wernberg, Austrija) je kao maloljetnik, kad su četnici u lipnju 1941. napali njegov rodni kraj i počinili pokolj nad tamošnjim muslimanskim stanovništvom, sa skupinom preživjelih sumještana izbjegao u Sarajevo. Nedugo kasnije prijavio se u hrvatsku vojsku. Preživio je Bleiburšku tragediju, nekoliko godina živio je u Venezueli pa se vratio u Austriju. Obradu nad njim vodio je centar Udbe u Sarajevu. Vidi: Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970. – 1992. Osobni dosje 1341 i 6113.

55 Arhiv PBV-a.

Predsjednici PBV-a od osnivanja 1952. do 2017. - Ilija Abramović, Ante Mikrut i Mirko Karačić na groblju u Unter-Loibachu, Svi sveti 1953.

Prva komemoracija na Bleiburškom polju za Majčin dan 1965.

Nažalost, među austrijskim državnim dužnosnicima i službenicima bilo je i onih koji su usko surađivali s beogradskim režimom pa i Udbom. Jedan od takvih bio je tadašnji gradonačelnik Bleiburga Siegfried Kristan. Iz dokumentacije slovenske Udbe vidi se da je Kristan često putovao u Jugoslaviju, sastajao se sa službenicima jugoslavenske tajne policije, prenosio im informacije i od njih primao instrukcije za rad. Na sastanku s Udbinim službenicima 12. listopada 1965. u gostionici „Brančurik“ u Prevaljama, pravdao se da uopće nije mogao pretpostaviti da će Hrvati tako uporno i u tom broju dolaziti na komemoracije, odnosno da je to mogao pretpostaviti, da im uopće ne bi dao dozvolu za održavanje komemoracija u Unterloibachu i na Bleiburškom polju.⁵⁶

56 SLO-ARS-1931-2538-2542, Informacija br. II. - Z 47/570, 30. 10. 1965.

Kupnja zemljišta na Bleiburškom polju

Neovisno o PBV-u, u međuvremenu je u hrvatskom iseljeništvu nekoliko pojedinaca na mnoge načine nastojalo prikupiti saznanja o Bleiburškoj tragediji. Hrvatski emigrant iz Clevelanda Ivan John Prcela⁵⁷ sredinom šezdesetih godina prošloga stoljeća odlučio je prirediti knjigu o Bleiburškoj tragediji na engleskom jeziku. Knjigu Operation Slaughterhouse želio je ilustrirati, među ostalim, zračnim snimkama Bleiburškoga polja.⁵⁸ Vlač. Cecelja je na Prcelinu molbu u srpnju 1965. angažirao članove PBV-ova vodstva – Đakića, Abramovića i Martinovića – da u tu svrhu iznajme privatni zrakoplov. Đakić je o tom događaju rekao:

„Nikica Martinović me zamolio da pomognem oko organiziranja snimanja Bleiburškog polja iz zraka. Trebalo je pronaći zrakoplov, pilota i profesionalnog fotografa, ali i dobiti odobrenje od austrijskog ministarstva vojske za let u blizini austrijsko-jugoslavenske granice. Uspio sam to organizirati i sjedio sam u zrakoplovu dok se polje snimalo.“⁵⁹

Istodobno, na Bleiburškom polju bili su Martinović, Abramović, Ivan Zubak⁶⁰ i Miro Batinić⁶¹. Jedan znatizeljni mještatin, suvlasnik dijela zemljišta na Bleiburškom polju, prišao je Martinoviću i Abramoviću, koji su s njim zapodjenu razgovor o parceli na kojoj su bili borovi, simboli središta tragedije iz svibnja 1945. Mještatin im je pomogao doći u kontakt s vlasnikom te parcele Josefom Petratschem koji ju je, pokazalo se, bio spreman prodati.⁶²

Tijekom razgovora o detaljima kupoprodaje nametnulo se, međutim, pitanje na koga prenijeti zemljište budući da ga je prema austrijskom zakonu mogla kupiti isključivo osoba koja se bavila zemljoradnjom i koja je u tu svrhu već imala u vlasništvu poljoprivredno zemljište.⁶³ Jedini koji je ispunjavao takve uvjete bio je Vrabac, koji je o tome posvjedočio:

„Dođe mi Ilija (Abramović) i kaže: ‘Hoćeš ti pripisati zemlju na sebe?’. Ja sam odgovorio da hoću, iako prijeti velika opasnost meni i mojoj obitelji, mojoj djeci. Kad je Udba dočula za to, prijetila mi je. Imam još ta prijeteća pisma, da se moram riješiti toga, da ne smijem uzimati zemlju. Ja sam Iliji rekao: ‘Slušaj, ja uzimam zemlju. Ako treba umrijet’ - umrijet ću!“⁶⁴

Udba je pratila Vrabca i, u jednom elaboratu desetak godina kasnije, zapisala o njemu: „Vrabac je jedan od najpovjerljivijih emigranata u Klagensfurtu, i u Počasnom bleiburškom vodu. Kontaktira s izrazito ekstremnim emigrantima – dr. Josipom Niki-

57 Ivan John Prcela (1922., Košute kod Sinja, Hrvatska) krajem rata studirao je na Visokoj franjevačkoj bogosloviji u Makarskoj, otkud je mobiliziran u JNA. Iz Trsta je 1945. pobjegao u Italiju i uspio se upisati na Papinsko sveučilište Antonianum u Rimu, gdje je studirao dvije godine. Potom je teško obolio te je nakon dugoga oporavka istupio iz Franjevačkoga reda. Odlazi u SAD, gdje 1954. diplomira englesku književnost i njemački jezik. Kasnije je stekao i dva magisterija, iz francuskoga jezika i književnosti te iz povijesti.

58 Prvo izdanje knjige pod nazivom *Operation Slaughterhouse* Prcela je objavio u suradnji s hrvatsko-američkim povjesničarom Stankom Guldscuom (PRCELA, GULDESCU, *Operation Slaughterhouse: Eyewitness Accounts of Postwar Massacres In Yugoslavia*). Knjiga je u međuvremenu prevedena na hrvatski jezik i u proširenom izdanju, koje je Prcela priredio s hrvatskim demografom Draženom Živićem, objavljena u Zagrebu 2001. godine (PRCELA, ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust*).

59 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Josipa Đakića, veljača 2003.

60 Ivan Zubak (1925., Derventa, BiH – 1993., Klagensfurt, Austrija) preživio je Bleiburšku tragediju i nastanio se u Klagensfurtu. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Tuzli. Vidi: Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970.-1992. Osobni dosje 2170.

61 Miro Batinić (1924., Lovreć kod Imotskoga, Hrvatska – 1973., Klagensfurt, Austrija) preživio je Bleiburšku tragediju i ostao živjeti u Klagensfurtu.

62 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

63 Isto.

64 Arhiv PBV-a, Kaufvertrag (kupoprodajni ugovor), Bleiburg, 11. listopada 1965.; Arhiv PBV-a, Kaufvertrag, Bleiburg, 25. listopada 1965.; Arhiv PBV-a, Svjedočenje Omera Vrabca, veljača 2003.

ćem⁶⁵, Vilimom Ceceljom, Mirkom Karačićem i Perom Milošom. Isti zalaze kod njega, gdje održavaju i sastanke. Aktivan je na propagandnom planu. Povremeno putuje u Španjolsku i Italiju, vjerojatno po zadacima emigracije. Financira rad PBV-a. Saznanja SDB-a o neprijateljskoj djelatnosti Omera Vrabca su potvrđena.“⁶⁶

Operativna obrada nad PBV-om

Jugoslavenska Udba pratila je PBV-ov rad od njegova osnivanja 1952. godine. Međutim, početak komemoracija i kupnja zemljišta na Bleiburškom polju označili su novo razdoblje Udbine aktivnosti. Naime, kratko nakon komemoracije u svibnja 1964. zavedena je cjelokupna obrada nad PBV-om koja je dobila naziv „Operativna obrada (OO) Pliberški vod“ (Bleiburški vod). Savezna beogradska Udba taj je posao povjerila kolegama u republičkoj centrali u Ljubljani, a oni su za nositelje obrade odredili mariborski centar. Dosje slovenske Udbe o PBV-u ima gotovo 3000 stranica. U njemu su stotine izvješća suradnika slovenske Udbe o njegovu djelovanju i osobnom životu nekoliko desetaka članova užega i širega vodstva od osnivanja 1952. pa do kraja 1990. godine.⁶⁷

Austrijski povjesničar Rulitz osvrnuo se na Udbino proganjanje članova PBV-a:

„Nijedna druga tajna i obavještajna služba u Austriji nije bila slično aktivna kao jugoslavenska. U Koruškoj se pojavljuje preko 100 osoba na različitim listama kao suradnici jugoslavenske tajne službe. Samo na prostoru Klagensfurta već ih je identificirano više od 72.“⁶⁸

Austrijske su vlasti, pod pritiskom Beograda, nadzirale PBV-ov rad i uhodile članove njegova vodstva, ali ipak nikad nisu prihvatile jugoslavenske zahtjeve za zabranom Bleiburške komemoracije.⁶⁹ Stoga su se beogradski vlastodršci, kako bi ugušili svako podsjećanje na činjenicu da je jugoslavenska komunistička država utemeljena na strašnom zločinu, odlučivali na samostalne aktivnosti protiv članova vodstva PBV-a, od prijetnji i ucjena sve do tzv. „specijalnih“ ili „ofenzivnih akcija“, koje su zapravo bile eufemizam za bombaške atentate i druge vrste diverzija, likvidacija, otmica itd.⁷⁰

Otmica Krunoslava Draganovića i ubojstvo Ive Bogdana

Vlač. Krunoslav Draganović⁷¹, tajnik Zavoda Sv. Jeronima u Rimu, bio je jedna od poznatijih osoba koje su već pedesetih godina prošlog stoljeća obilazile bleiburško polje. Vlač.

65 Josip Nikić (1906., Kreševo, BiH – 1974., Klagensfurt, Austrija) za vrijeme Drugoga svjetskoga rata radio je kao odvjetnik u Zagrebu i nije bio angažiran u državnim i političkim strukturama NDH, ali je svejedno zbog protukomunističkih uvjerenja u svibnju 1945. napustio domovinu. Preživio je Bleiburšku tragediju i nastanio se u Klagensfurtu. Nije bio član PBV-a, ali je pomagao njegove aktivnosti.

66 TAFRA, *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977.*, 42.

67 SLO-ARS-1931-2538-2542, Dosje Operativne obrade „Pliberški vod“.

68 RULITZ, *Bleiburška i vetrinjska tragedija*, 241-265.

69 S izuzetkom zabrane komemoracije za Sve svete 1972., o čemu će biti riječi u nastavku članka.

70 VUKUŠIĆ, Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva, 204; Omerza u dokumentarnom filmu „Čuvare bleiburške uspomene“. YouTube kanal, 14. 5. 2018., pristup ostvaren 5. 1. 2025., <https://www.youtube.com/watch?v=reHoYB-dEMZw>.

71 Krunoslav Draganović (1903., Brčko, BiH – 1983., Sarajevo, BiH) studirao je u Beču, Sarajevu i na papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu. Godine 1940. doktorirao je na Teološkom fakultetu Zagrebačkoga sveučilišta. U ljeto 1943., na preporuku kardinala Alojzija Stepinca Draganović je dodijeljen hrvatskom predstavništvu kod Svete Stolice s posebnom zadaćom da pomaže hrvatskom Caritasu i Crvenom križu. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Sarajevu. Vidi: *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970.-1992.* Osobni dosje D-186. Za obradu Draganovića, prema broju 5139 u knjizi evidencija obrada, bila je također zadužena slovenska Udba (u napomeni piše da je Draganovićev dosje uništen). Vidi: SLO-ARS-1931-2871. Obradu nad njim vodio je i zagrebački centar Udbe (HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 304205 Draganović Krunoslav).

Draganović bavio se, među ostalim, sustavnim prikupljanjem dokumenata i svjedočanstava o partizanskim zločinima nad Hrvatima nakon završetka Drugoga svjetskoga rata. Sredinom šezdesetih odlučio je prikupljeni materijal objaviti u knjizi. Kad je već bila u tiskari, nekoliko tjedana prije nego što je knjiga ugledala svjetlo dana, 10. rujna 1967., u blizini Trsta, Draganović se iznenada našao na jugoslavenskoj strani granice, u Udbinim rukama.

Tijekom istražnoga postupka u Beogradu, Udbini inspektori posebno su 28. studenoga 1967. ispitivali Draganovića o njegovoj suradnji s PBV-om i o samom PBV-u. Draganović im je rekao:

„Martinović me je i inače zvao da ga posjetim. Tako sam ove godine bio kod njega u posjeti, u srpnju mjesecu (...) Što se tiče Bleiburškog voda, znam da je nekada bio šef Ante Mikrut. Rodom je iz Osijeka, ali starinom potiče iz Imotskoga.“⁷²

Potom su ga jugoslavenski udbaši upitali za Abramovića, aktualnog PBV-ova predsjednika: „Taj mladić, kada je emigrirao, bio je još bez brkova. On je vjerni pomoćnik Martinovića. Ne može se zamisliti Bleiburški vod bez njega. Mislim da ono što se kaže o Martinoviću, to treba podijeliti s Ceceljom i onda izađe Ilija Abramović. Oni su istih misli, prijatelji su, sastaju se itd.“⁷³

Neposredno nakon objave knjige *La Tragedia de Bleiburg* 1963. godine, Udба je naglo pojačala zanimanje za Bogdana, priređivača i urednika dotične knjige. Osam godina kasnije, 18. kolovoza 1971., Bogdan je pronađen mrtav u Buenos Airesu. Istraga argentinske policije utvrdila je da su Bogdanovi ubojice, njih najmanje troje, ušli u njegovu kuću s pomoću krivotvorena ključa. Napali su ga sleđa i izboli nožem.⁷⁴

Pokušaj otmice vlč. Vilima Cecelje

U ljeto 1972. godine, nakon što je devetnaesteročlana skupina „Feniks 72“ upala s austrijskoga teritorija u Jugoslaviju, uslijedila je nova žestoka kampanja Beograda protiv PBV-a, a posebno protiv vlč. Cecelje. Udба je, naime, optužila vlč. Cecelju da je surađivao s vođama akcije „Feniks 72“ i, štoviše, da je on bio njezin inicijator.

Tada je u jugoslavenskoj centrali Udbe donesena odluka da se vlč. Cecelju ilegalno dovede u Jugoslaviju. Zadaću da to izvede dobila je republička centrala slovenske Udbe u Ljubljani. O tome svjedoči Igor Omerza:

„U centralnom arhivu slovenske Udbe vidi se da je otmica vlč. Vilima Cecelje bila vođena pod kodnim imenom 'Duet 5'. Otmica nije uspjela. No, od dokumentacije koju su kod njega ukrali suradnici slovenske Udbe, najvažniji dokument bio je povijest koju je vlč. trebao održati u sljedećoj misi.“⁷⁵

Te su godine austrijske vlasti, pod pritiskom beogradskoga režima, zabranile vlč. Cecelji dolazak za Sve svete na Bleiburško polje, a lokalni župnik nije dopustio služenje svete mise u crkvi na groblju u Unterloibachu pa je ona nakon komemoracije u Bleiburgu održana u Klagenfurtu.⁷⁶ Tadašnja Uprava za emigraciju u Udbinoj saveznoj centrali u Beogradu⁷⁷ de-

72 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 304205 Draganović Krunoslav, „Bleiburški vod“ – izvod iz zapisnika o saslušanju dr. Krunoslava Draganovića.

73 Isto.

74 VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, 273-274.

75 Omerza u dokumentarnom filmu: „Čuvari bleiburške uspomene“. YouTube kanal, 14. 5. 2018., pristup ostvaren 5. 1. 2025., <https://www.youtube.com/watch?v=reHoYBdEMZw>.

76 KOLARIĆ, *Počasni bleiburški vod*, str. 53-54; Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

77 Udба se sastojala od više odjela, tj. uprava. Prve tri bile su najvažnije. Prva se bavila „unutrašnjim neprijateljem“, druga emigracijom, a treća djelovanjem stranih obavještajnih službi na teritoriju SFRJ.

pešom je izvijestila republičke centrale Udbe u Ljubljani, Zagrebu i Sarajevu o rezultatima političke i obavještajne akcije Beograda protiv PBV-a.⁷⁸ U depeši je, među ostalim, pisalo:

„Prema naknadno dobijenim podacima od SSIP⁷⁹, šef austrijske DB⁸⁰ Pachernegg obavestio je predstavnika naše ambasade u Beču da su austrijski nadležni organi doneli zabranu okupljanja i komemoracije na ustaškom groblju u Pliberku koja je trebala da se održi 1.11.1972. Zabrana se odnosi ne samo za ovu godinu već se ni u ubuduće neće moći održavati. Šta se tiče učešća sveštenika Vilima Cecelje u Pliberku, GK⁸¹ u Salzburgu obavestio nas je da ga je austrijska policija tražila radi razgovora. Posle razgovora u policiji Cecelja je bio veoma potišten /izjavio je da za odlazak u Pliberk treba dozvolu MUP Austrije/.“⁸²

Očito su rezultati te istrage promijenili odnos austrijskih vlasti prema vlč. Cecelji pa je Udbin analitičar, koji je dvije godine kasnije, u sklopu elaborata Indikativne informacije o neprijateljskoj delatnosti emigracije⁸³ sastavio separat „Novija saznanja o neprijateljskoj djelatnosti ekstremnog emigranta Vilima Cecelje“, među ostalim zapisao:

„Predstavnici austrijske policije tvrde da nemaju mogućnosti za njegovo kazneno gonjenje ili protjerivanje, ali zato uvjeravaju da nad njim primjenjuju takve mjere koje im omogućavaju veoma dobru kontrolu nad njegovim kretanjem i radom. Zanimljivo je, međutim, da austrijska policija i pored toga nije u mogućnosti pružiti nam ništa više osim svojih nagovještaja o mogućnosti Ceceljine povezanosti sa „stranim krugovima“. Stječe se čak dojam da austrijska policija poduzima u odnosu na Cecelju određene mjere ne samo radi kontrole već i radi njegova osiguranja.“⁸⁴

U uvodu citiranoga separata navodi se da su podaci o Cecelji prikupljeni „preko četiri izvora (dva od navedenih su pouzdani i provereni, dok za dvojicu ne posedujemo ocenu o pouzdanosti i proverenosti)“. Međutim, to je jedini dokument u cijelom Ceceljinom dosjeu u hrvatskoj Udbi koji sadrži 318 stranica, u kojem se u samo dvije rečenice spominje njegova aktivnost na Bleiburškom polju.⁸⁵

Nasuprot tome, u mnogim drugim dosjeima mogu se naći razni dokumenti iz kojih se vidi da su sačinjeni iz podataka prikupljenih obradom hrvatske Udbe nad vlč. Ceceljom pa su se ponajprije trebali nalaziti u njegovu dosjeu. Primjerice, u rekonstrukcijskom dosjeu o Bruni Bušiću⁸⁶ nalaze se čak tri takva dokumenta, odnosno informacije koje je suradnik zagrebačkoga Udbina centra pod pseudonimom „Branko“, pravoga imena Ivan Cesar⁸⁷,

78 SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 10325 /2-2228 od 27. listopada 1972.

79 SSIP – Savezni sekretarijat za inostrane/inozemne poslove.

80 DB – Državna bezb./ednost.

81 GK – Generalni konzulat.

82 Arhiv PBV-a, „Novija saznanja o neprijateljskoj djelatnosti ekstremnog emigranta Vilima Cecelje“, Indikativne informacije o neprijateljskoj delatnosti emigracije, Beograd, 17. siječnja 1974.

83 Arhiv PBV-a, „Novija saznanja o neprijateljskoj djelatnosti ekstremnog emigranta Vilima Cecelje“, Indikativne informacije o neprijateljskoj delatnosti emigracije, Beograd, 17. siječnja 1974.

Vidi također: HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 312843 Cecelja Vilim; SLO-ARS-1931-1202.

84 Arhiv PBV-a, „Novija saznanja o neprijateljskoj djelatnosti ekstremnog emigranta Vilima Cecelje“, Indikativne informacije o neprijateljskoj delatnosti emigracije, Beograd, 17. siječnja 1974.

85 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 312843 Cecelja Vilim.

86 Bruno Bušić (1939., Donji Vinjani kod Imotskoga, Hrvatska – 1978., Pariz, Francuska) proganjan je kao hrvatski domoljub od rane mladosti, ali je svejedno 1965. diplomirao ekonomiju na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Bušić je prvi put emigrirao 1966., ali se na nagovor dr. Franje Tuđmana vratio u domovinu. Drugi put, 1969., legalno je otišao u iseljništvo, ali se početkom 1971. vratio da bi sudjelovao u hrvatskom proljeću. Nakon 1975. snažno se angažirao u hrvatskom političkom iseljništvu. Udbini agenti ubili su ga 16. listopada 1978. u Parizu. Njegovi posmrtni ostaci preneseni su 1999. na zagrebačko groblje Mirogoj.

87 Ivan Cesar (1936., Beletinec kod Varaždina, Hrvatska – 1993., Zagreb, Hrvatska) javno je prokazan kao Udbin suradnik pod pseudonimom „Branko“ u dokumentarnom filmu „Bruno Bušić – život, djelo i mučko ubojstvo“, koji

dostavio svojim nadležnicima u Zagreb o susretima i razgovorima s vlč. Ceceljom⁸⁸.

Ubojstvo Nikice Martinovića i ostale „specijalne akcije“

U sljedećim je godinama – dakle, pored bombaškoga atentata na članove PBV-a 1966., pokušaja otmice vlč. Cecelje 1972. i otmice dr. Draganovića 1967. te ubojstva Bogdana 1971. – Udba izvela još nekoliko „specijalnih akcija“ protiv članova vodstva.

Pokretačka snaga PBV-ova djelovanja u to vrijeme bio je njegov glavni tajnik Martinović.⁸⁹ On je krajem 1974. i početkom 1975. vodio pripreme za obilježavanje 30. godišnjice Bleiburške tragedije. Planirao je na tu obljetnicu organizirati komemoraciju na koju bi došlo nekoliko desetaka tisuća Hrvata.⁹⁰ Beogradski vlastodršci odlučili su to spriječiti. Istodobno s diplomatskom protestnom notom austrijskim vlastima, otpočele su i intenzivne pripreme Martinovićeve ubojstva.⁹¹

Martinović se 17. veljače 1975., po običaju malo iza 18 sati, dovezao automobilom na posao i parkirao ispred svoje trgovine cvijećem i povrćem na Baumbachplatzu u Klagenfurtu. Ubrzo nakon ulaska u trgovinu, odjeknuli su hici. Sve se odigralo munjevito. Atentator, koji je pucao iz pištolja s prigušivačem i nije ostavio nikakve tragove, pobjegao je s mjesta zločina, a Martinović je izdahnuo na putu prema bolnici.⁹²

Austrijska policija je u rekonstrukciji događaja otkrila da je više osoba danima prije Martinovićeve ubojstva promatralo njegovu trgovinu i okolni prostor te da su se koristili automobilima ljubljanskih registarskih oznaka, među ostalim LJ 137-725 (VW) i LJ 120-295 (BMW) u vlasništvu tvrtke „Kompas Rent a car“ iz Ljubljane.⁹³

Abramović, jedan od najboljih prijatelja i najbližih suradnika Martinovića, bio je sljedeća Udbina meta. U „Pregledu ustaških ekstremista po zemljama boravka“ u izdanju republičke centrale bosanskohercegovačke Udbe, o Abramoviću, među ostalim, piše:

„Aktivan je u ogranku tzv. Počasnog bleiburškog voda. Jedan je od organizatora vjerskog praznika Svi sveti, koji se održava svake godine u Bleiburgu, kada se u znak sjećanja na poginule i umrle ustaše u toku i poslije rata polažu vijenci, drže govori, evociraju uspomene itd. Abramović je (prema podacima SSUP-a iz 1973. godine) veza Vilima Cecelje u Klagenfurtu. Najčešće se kreće u društvu Omera Vrabca. Preko poznanika, nositelja naših putnih isprava, poručuje da neće doći u zemlju 'dok Drina ne bude granica Hrvatske države'.“⁹⁴

No kako bi mogućom likvidacijom i Abramovića izazvala previše pozornosti i sumnji, Udba je pribjegla pokušaju njegova kompromitiranja pred austrijskim vlastima da bi ga na

je 16. listopada 1992. emitiran na HTV-u. Kao suradnik zagrebačkoga centra Udbe djelovao je od 7. srpnja 1960. do 23. svibnja 1990. Diplomirao je jugoslavistiku i psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i radio na sveučilištima u Zagrebu i Münchenu. Utemeljio je Hrvatsku kršćansku demokratsku stranku (HKDS) i bio je njezin prvi predsjednik (1990. – 1992.). Obnašao je dužnost ministra bez portfelja u Vladi RH (1991. – 1992.). Bio je kandidat na hrvatskim predsjedničkim izborima 1992. godine.

88 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, Bruno Bušić, 10.0/44-I, Informacija br. 250 od 20. srpnja 1977.; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, Bruno Bušić, 10.0/44-I, Informacija br. 261 od 2. kolovoza 1978.; HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, Bruno Bušić, 10.0/44-I, Informacija br. 266. od 4. listopada 1978.

89 Vidi bilješku 27.

90 VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, 318; RULITZ, *Bleiburška i vetrinjska tragedija*, 250-259.

91 VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, 318; ELSTE, WADL, *Titos langer Schatten: Bomben- und Geheimdienstterror im Kärnten de 1970er Jahre*, 9, 44, 79, 624, 628, 631, 634, 639, 693.

92 VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, 318.

93 Arhiv PBV-a, Policijska direkcija Klagenfurt, Službena zabilješka, 21. veljače 1975.

94 TAFRA, *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977.* 15.

taj način onemogućila u radu. Abramović je tako sredinom ožujka 1975. primio anonimno pismo u kojem je stajala uputa kako u garderobi na željezničkom kolodvoru u Klagenfurtu treba podići kofer. Abramović o tome svjedoči:

„Otišao sam s tim pismom kod šefa policije dr. Artura Winklera⁹⁵. Preveo sam mu što je pisalo, a on reče: 'Ilija, to je šala.' Ja kažem, dobro, pa onda vi idite po kufer, ja neću. Na to se predomislio i kaže da će poslati sa mnom jednog policajca na kolodvor. Na kraju je i on pošao s nama. Pozadi su prorezali kufer i otvorili ga. U njemu su bila dva samokresa, dvije kile dinamita, dvije NATO-uniforme i još kojekakvih stvari. Kad je to vidio, dr. Winkler mi je kazao: 'Ajmo, Ilija, ovo nije šala.'“⁹⁶

Sljedeće, 1976. godine u svibnju, neposredno pred komemoraciju za Majčin dan, zaredala se serija ucjena, prijetnji i podvala na račun članova PBV-ova vodstva. Redomice su primali prijeteća pisma s porukom da te godine ne dolaze na komemoraciju na Bleiburško polje jer će u suprotnom završiti kao i Martinović. Pismo je bilo napisano na slovenskom jeziku s istaknutom glavnom porukom: „Dan konačnog obračuna z vami [Dan konačnog obračuna s vama].“⁹⁷

Nešto više od godinu dana nakon ubojstva Martinovića, samo dan uoči komemoracije na Bleiburškom polju 8. svibnja 1976., Karačić je ujutro, kao i obično, krenuo prema svojoj gostionici. Zaustavio se malo prije ulaza jer je sreo jednoga poznanika, Austrijanca, koji mu je htio ispričati kako planira godišnji odmor provesti na hrvatskom Jadranu. Dok su razgovarali, odjeknula je eksplozija pred ulazom u Karačićevu gostionicu. Bomba je bila skrivena pod nekim šeširo, a aktivirana je točno u 8 sati, kad se gostionica trebala otvoriti:

„Pakleni stroj postavljen ispred gostionice hrvatskoga emigranta Mirka Karačića iz Klagenfurta sastojao se od pola funte eksploziva TNT (trinitrotoluol), jednog električnog upaljača, tri suhe baterije od 1,5 volta kao izvora struje i jedne sprave za (kratko) mjerenje vremena (kuhinjski sat) marke Hirsch KG, BRD.“⁹⁸

Sljedeća meta postao je PBV-ov stjegonoša Petar Hrستیć.⁹⁹ Udba je iskoristila činjenicu da su njegova tri sina bili poznati nogometaši u klubu FC Austria iz Klagenfurta.¹⁰⁰ Beograd je diplomatskim putem činio pritisak na upravu kluba, koja je onda braći Hrستیć pravila probleme u nastupanju za klub i, općenito, nogometnoj karijeri. Stoga se Petar Hrستیć krajem sedamdesetih prošloga stoljeća odlučio politički pasivizirati te je prestao sudjelovati u PBV-ovu radu.¹⁰¹

Osim „Operativne akcije Pliberški vod“ i dosjea operativnih obrada praktično nad svim članovima širega vodstva PBV-a, Udba je sastavila više popisa hrvatskih emigranata, među kojima se našlo dosta imena iz širega članstva udruge.¹⁰² Primjerice, Mirko Glamuzina¹⁰³

95 Artur Winkler (1928., nepoznato – 2008., Klagenfurt, Austrija) bio je dugogodišnji pokrajinski šef policije u Klagenfurtu.

96 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

97 RULITZ, *Bleiburška i vetrinjska tragedija*, 250-260.

98 Aktenbestand Untersuchungskommission (Prema aktualnom stanju u dokumentaciji istražne komisije). RULITZ, *Bleiburška i vetrinjska tragedija*, 257-258.

99 Za obradu Petra Hrستیća, prema broju 5134 u knjizi evidencija obrada, bila je zadužena slovenska Udba. Vidi: SLO-ARS-1931-2871.

100 Davor Hrستیć (1959., Klagenfurt, Austrija), Petar Hrستیć (1961., Klagenfurt), Josip Hrستیć (1963., Klagenfurt)

101 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Mirka Karačića, veljača 2003.

102 Jedan od takvih popisa jest „Pregled ustaških ekstremista po zemljama boravka“, koji je izradila Služba državne bezbednosti Republičkoga sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1977. godine. TAFRA, *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977.*

103 Mirko Glamuzina (1933. kod Čitluka, BiH – 1982., Linz, Austrija) emigrirao je 1954. u Austriju i odmah se ukl-

i Marijan Pinjuh iz Salzburga¹⁰⁴, Franjo Bušić¹⁰⁵ iz Linza, Nikola Grčić¹⁰⁶ iz Beča, Marijan Šokčević¹⁰⁷ iz Klagenfurta, Stipo Pavić¹⁰⁸ iz Njemačke itd.

U zajedničkoj akciji dviju udruga, Njemačkoga saveza za brigu oko ratnih grobova (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge) i Austrijskoga Crnoga križa (Österreichisches Schwarzes Kreuz), 3. kolovoza 1974. ekshumirani su posmrtni ostaci svih pokopanih na vojnom dijelu groblja u Unterloibachu, uključujući i Hrvate, te su preneseni na novosagrađeno vojno groblje u pedesetak kilometara sjeverozapadno udaljenom St. Veitu. Uklonjeno je tada i pet križeva s kacigama koji su bili postavljeni pokraj vojnih grobova.¹⁰⁹

O negodovanju PBV-ova vodstva zbog prebacivanja posmrtnih ostataka hrvatskih vojnika s groblja Unterloibach u St. Veit izvijestio je suradnik zagrebačkoga Udbina centra pod pseudonimom „Mostar“¹¹⁰:

„Dolaskom u Klagenfurt suradnik je posjetio Mirka Karačića, gostioničara u ulici Siebenhugelstrasse br. 20. Poslije kraćeg zadržavanja kod Karačića u njegovoj gostionici, suradnik je otišao kod svog brata u stan, koji se nalazi u neposrednoj blizini i kako nije našao brata vratio se ponovno kod Mirka i tom prilikom zatekao je emigranta Martinović Nikicu, sa kojim se poznaje od ranije [...] Sutradan u petak 1.11. se već po dogovoru kretalo u pravcu Blajburga. Na groblju je pored drugih emigranata iz Klagenfurta bio i svećenik Cecelja iz Salzburga, koji je rekao da je emigracija jako ogorčena na austrijsku vladu, jer su iz groblja u Blajburgu izvađena tijela 5 ljudi i negdje su ukopani na drugoj strani, a grobnice su ostale prazne.“¹¹¹

O istom događaju izvijestio je i suradnik banjolučke Udbe, pod pseudonimom „Avdo“. Za razliku od „Mostara“, koji je živio u Zagrebu i dolazio po zadatku u Klagenfurt prikupljati informacije za zagrebačku Udbu, pod izlikom da posjećuje brata, „Avdo“ je bio emigrant koji je živio na sjeveru Austrije. Iza pseudonima „Avdo“ skrivao se dugogodišnji PBV-ov član Ivan Jurić¹¹² iz Linza:

„Kao i ranijih godina glavnu riječ je vodio Vilim Cecelja, koji je na groblju održao misu. U propovijedi se je osvrnuo na propust i neaktivnost Počasnoga bleiburškoga

jučio u rad hrvatske emigrantske zajednice u Salzburgu, a početkom šezdesetih godina i u rad PBV-a. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Mostaru. Vidi: *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970.-1992.* Osobni dosje 2779.

104 Iz Salzburga su, osim spomenutih, još gotovo redovito dolazili Josip Gluić, Stjepan Jurić, Ilija Golemac i Anton Golemac, kao i Milan Djulović iz Linza.

105 Franjo Bušić (1908., Gorica kod Gruda, BiH – 1978., Linz, Austrija) u svibnju 1945. preživio je Bleiburšku tragediju i nastanio se u Linzu na sjeveru Austrije. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Mostaru sve do njegove smrti. Vidi: *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970. – 1992.* Osobni dosje 490.

106 Nikola Grčić (1922., Jasensko kod Sinja, Hrvatska – 1991., Beč, Austrija) emigrirao je 1961. i nastanio se u Beču, gdje je bio aktivan u hrvatskoj iseljeničkoj zajednici. Skoro svake godine dolazio je na komemoracije na Bleiburško polje.

107 Marijan Šokčević (1922., kod Gradačca, BiH – 1997., Klagenfurt, Austrija) preživio je Bleiburšku tragediju i nastanio se u Austriji.

108 Stipo Pavić (1940., nepoznato – 2013., Rašeljke kod Tomislavgrada, BiH) emigrirao je 1961. u Njemačku, gdje se odmah uključio u rad hrvatske političke emigracije. Obradu nad njim vodio je Udbin centar u Livnu. Vidi: *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970.-1992.* Osobni dosje 3204 i 5393.

109 KOLARIĆ, *Počasni bleiburški vod*, 54; Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

110 Iza pseudonima „Mostar“ skrivao se Hilmo Hrle, inače brat PBV-ova člana Sulejmana Hrle; operativac zagrebačke Udbe Asim Halilić periodično je slao „Mostarca“ iz Zagreba u Klagenfurt da prikuplja informacije o aktivnostima članova PBV-a.

111 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 200175 Prusac Ivan, Izvještaj, 7. studenoga 1974.

112 Ivan Jurić (1929., Banja Luka, BiH – nepoznato, Linz, Austrija) do 1976. radio je za banjolučki centar Udbe, kada je predan na vezu operativcu Službe za istraživanje i dokumentaciju u Linzu. Vidi: *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970. – 1992.* Osobni dosje D-141; Arhiv PBV-a, Suradnički dosje Josipa Vlahe D-141.

HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 200175 Prusac Ivan, Informacija strogo pov., br. 336, 2. prosinca 1974.

voda kao i ostalih, što je dozvoljeno da se izvrši iskop kostiju poginulih.“¹¹³

Kako proizlazi iz Informacije Generalnoga konzulata SFRJ-a u Klagenfurtu, Beograd je pokušao spriječiti povratak posmrtnih ostataka hrvatskih vojnika iz St. Veita u Unterloibach. Kad to nije uspjelo, poduzeo je akciju protiv PBV-ove namjere da uz hrvatski grob podigne spomenik:

„U vezi s ovom situacijom, iz ovoga konzulata je poduzeta akcija i obavljeno je nekoliko razgovora, i to s dr. Hauerom, direktorom Zemaljska vlade Koruške, dr. Bachnerom, direktorom Direkcije bezbednosti za Korušku i dr. Winklerom, šefom državne policije u Direkciji celovške policije. U razgovorima je svima, pored ostalog, ukazano, prvo, da se to kosi s obavezama Austrije iz Državnog ugovora i, drugo, da tako nešto sigurno ne bi doprinelo stvaranju atmosfere poverenja Jugoslavija-Austrija.“¹¹⁴

Međutim, unatoč beogradskim naporima, PBV je tijekom 1976. ishodio potrebne dozvole za postavljanje nadgrobno spomenika pokraj hrvatskoga groba na groblju u Unterloibachu. Glavni organizator čitavoga pothvata bio je Petar Miloš. Ovaj događaj potaknuo je mjesec kasnije Udbinu bosanskohercegovačku centralu da se u jednom elaboratu o hrvatskim političkim emigrantima opširnije osvrne na Miloša:

„Prije rata je bio trgovac, sada autoprijevoznik u Klagenfurtu. Potječe iz bogate trgovačke obitelji koja je u toku rata bila naklonjena ustaškom pokretu. U mjestu rođenja završio je osnovnu školu, a u Mostaru pohađao je učiteljsku, ali ju je napustio i zaposlio se u očevoj trgovini. Pripadao je HSS-u. Uoči rata nalazio se na položaju načelnika općine Žitomislić, što je ostao i u toku rata. Prigodom oslobođenja povukao se s okupatorom u Austriju, gdje je ostao cijelo vrijeme. U emigraciji je vrlo utjecajan i aktivan. Organizator je osnivanja Počasnog bleiburškog voda i nalazi se u njegovom rukovodstvu. Na većem broju emigrantskih skupova istupa kao govornik i na grub način napada naše društveno uređenje i poziva na otvorenu borbu.“¹¹⁵

Petar Miloš otkriva nadgrobni spomenik na grobu hrvatskih vojnika u Unterloibachu

Pritisci Beograda na Beč kulminirali su u razdoblju neposredno prije i nakon smrti jugoslavenskoga diktatora Josipa Broza Tita, kada je još jednom postavljen zahtjev za zabranom PBV-ova rada, potkrijepljen tvrdnjom da naziv udruge ima „militaristički prizvuk“. To je bio glavni argument beogradskih vlasti koje su se pozivale na odredbe Državnoga

113 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 209808 Karačić Mirko, Depeša br. 527/3, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb, 13. studenoga 1974.

114 SLO-ARS-1931-2538-2542, Informacija GK Celovec, 8. listopada 1975.

115 TAFRA, ur., *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977*, str. 31.

ugovora od 15. svibnja 1955., odnosno Zakona o neutralnosti čiji je supotpisnik bila i Jugoslavija, a kojim se Austrija obvezala zabraniti djelovanje svih udruga s „militarističkim i paramilitarističkim karakterom“.¹¹⁶

Beč je djelomično podlegao tim pritiscima pa je većem broju hrvatskih emigranata iz cijeloga svijeta zabranio ulazak u Austriju. Pojačan je bio i nadzor nad hrvatskim emigrantima u Austriji te su uvedene dodatne kontrole komemoracija u Bleiburgu, što je uključivalo i legitimiranje svih sudionika komemoracije koji nisu bili poznati lokalnim policijskim službenicima.¹¹⁷ Suradnik Generalnoga konzulata SFRJ u Klagenfurtu dojavio je kako je Miloš, nakon komemoracije za Majčin dan u svibnju 1978., tijekom ručka u obližnjem restoranu, „uputio prekor austrijskim vlastima zbog angažovanja austrijske policije i legitimisanja na prilazu na groblje u Blajburgu“.¹¹⁸

Taj policijski režim ponovio se i za Sve svete 1978. godine. Udba je i tom prilikom djelovala po uobičajenom planu; preko više suradnika pratila je pripreme komemoracije i opservirala njezino održavanje. Suradnik „Osman“, pravim imenom Ibrahim Ljubijankić¹¹⁹, emigrant iz Salzburga, dojavio je da je „(Marijan) Luburić delil osmrtnico ob uboju Brune Bušića“ (Luburić dijelio osmrtnicu nakon ubojstva Brune Bušića).¹²⁰ Te je godine, naime, Udba posebno zadužila svoje suradnike da memoriraju komentare članova PBV-ova vodstva o ubojstvu Brune Bušića, koje se dogodilo petnaestak dana ranije u Parizu.

Ista situacija ponavljala se i sljedećih godina. Vezano uz komemoraciju za Majčin dan 1981., glavno izvješće podnio je suradnik tajne beogradske centrale SID-a iz Linza, o čemu je u Beogradu sastavljena informacija u kojoj je, među ostalim, stajalo:

„Pre održavanja 7. maja Cecelju je posetila austrijska policija i prenela mu nalog MUP-a kojom se zabranjuje polaganje venaca u ime organizacija. Cecelja je o odluci austrijske policije obavestio /Josipa/ Vlahu i zamolio ga da u Bleiburg ne nosi venac. Cecelja je, takođe, obavešten od dr. /Ivana/ Jelića¹²¹ da austrijski konzulati u SR Njemačkoj primenjuju taktiku odugovlačenja izdavanja viza hrvatskim emigrantima i da zahteve rešavaju tek nakon 7 dana i zbog toga su mnogi odustali od puta u Blajburg (...) Ovogodišnja proslava u Blajburgu je u odnosu na protekle bila u znatnoj meri siromašnija po sadržaju i odazivu emigranata koji se iz subjektivnih ili objektivnih razloga nisu mogli ili nisu željeli odazvati proslavi. Neuspehu proslave su u značajnoj meri doprineli i austrijski organi preduzimanjem restriktivnih mera kako u periodu pre održavanja proslave, tako i u toku same manifestacije.“¹²²

Činjenica da je upravo Josip Vlaho¹²³, inače Milošev nećak (sin njegove sestre Šime), bio

116 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

117 Isto.

118 SLO-ARS-1931-2450, Informacija Službe državne bezbednosti Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove br. 9468/1, 14. srpnja 1978.

119 Ibrahim Ljubijankić (1933., kod Bosanske Krupe, BiH – 2014., Salzburg, Austrija) bio je – pod pseudonimom „Osman“ – suradnik Udbina centra u Slovenj Gradecu. Živio je kao emigrant u Salzburgu te je izvještavao o životu i aktivnostima hrvatskih emigranata u tom gradu i komemoracijama u Bleiburgu. Istodobno, njegov brat Hašim Ljubijankić, koji je radio kao gastarbajter u Salzburgu, bio je suradnik Udbina centra u Bihaću pod pseudonimom „Lord“. Vidi: *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970. – 1992.* Osobni dosje D-5235; Arhiv PBV-a, Suradnički dosje Hašima Ljubijankića D-5235.

120 SLO-ARS-1931-2450, Operativno poročilo br. I/31-Z-58/13, 6. studenoga 1978.

121 Ivan Jelić (1912., Dolac Donji kod Omiša, Hrvatska – 1988., München, Njemačka) bio je u to vrijeme predsjednik emigrantske organizacije Hrvatski narodni odbor (HNO) sa sjedištem u Münchenu.

122 SLO-ARS-1931-2450, Informacija br. 1593/2, 29. svibnja 1981.

123 Josip Vlaho (1926., Žitomislj kod Čitluka, BiH – 1996., Linz, Austrija) za vrijeme Drugoga svjetskoga rata studirao je u Zagrebu. U svibnju 1945. pridružio se ocu Milivoju koji je bio visoki časnik HOS-a (ustaški pukovnik), u povlačenju iz Hrvatske. Otac mu je bio zarobljen i likvidiran na nepoznatoj lokaciji, a on je uspio preživjeti

spomenuti suradnik SID-ova „punkta“ u Linzu, najbolje govori o tome u kojim je uvjetima PBV tada djelovao.¹²⁴ Najveći broj informacija o Vlahinim dojavama svojim nadležnicima u Beograd nalazi se u dosjeu koji je o njemu vodio Udbin zagrebački centar.¹²⁵

Unatoč svemu, austrijske su vlasti načelno tolerirale djelatnost PBV-a, no odbijale su njegovu formalnu registraciju sukladno zakonu o udrugama. Drugim riječima, PBV je cijelo to vrijeme, od osnivanja 1952. do početka osamdesetih godina prošloga stoljeća, djelovao kao građanska inicijativa, zapravo polu/i/legalno.

Stoga je nekolicina austrijskih državnih službenika, prijateljski raspoloženih prema hrvatskim emigrantima, sugerirala da se osnuje nova udruga s „neutralnim“ nazivom, a koja bi provodila iste aktivnosti kao i PBV. Vodstvo udruge prihvatilo je tu ideju te je na temeljima Kulturnoga društva Lisinski, osnovanoga još krajem 1945. u izbjegličkom kampu u Klagenfurtu, registrirano Hrvatsko kulturno društvo Bleiburg (HKDB).¹²⁶

Četrdeseta obljetnica Bleiburške tragedije

Krajem 1984. u središte savezne Udbe u Beogradu pristizale su informacije s više strana da HKDB priprema „što šire obeležiti ‘40-godišnjicu hrvatske tragedije kod Blajburga“ i da komemoraciju tim povodom želi pretvoriti „u objedinjenu akciju celokupne hrvatske emigracije“. Udba je bila uznemirena, kao i krajem 1974. kad je dobila dojavu o pripremi obilježavanja 30. obljetnice Bleiburške tragedije (zbog čega je odlučeno da se likvidira glavnoga organizatora komemoracije Nikicu Martinovića).

Tadašnji šef Druge (protuemigrantske) uprave u saveznoj Udbi, Ivan Lasić¹²⁷, u jednoj depeši citira mišljenje šefova (SID) „da bi održavanje ove manifestacije predstavljalo jednu od najvećih antijugoslavenskih provokacija poslednjih godina“ te svoje podređene instruirao:

„Molimo usmeravanje saradnika Službe na saznavanje što više detalja u vezi ove ‘proslave’, radi naše orijentacije, i preduzimanja i naših mera.“¹²⁸

Lasić je tom prilikom upoznao Udbine republičke šefove u Zagrebu, Sarajevu i Ljubljani o tome „da SID priprema mere na obaveštajno-bezbednosnom planu“.¹²⁹

Ovaj put, nakon višemesečnoga prikupljanja informacija, Udba je donijela odluku da se obavještajnim i diplomatskim pritiskom na austrijske vlasti, oslanjajući se na činjenicu kako je HKDB-ov tajnik Vlaho bio SID-ov suradnik, osujete namjere PBV-a. Nekoliko „bezbednosnih informacija“, sastavljenih sljedećih mjeseci u SID-ovu sjedištu, ukazuju na posljedice tih aktivnosti. U prvom u nizu među ostalim je pisalo:

Bleiburšku tragediju te se nastanio u Linzu. Prema evidenciji bosanskohercegovačke Udbe, zavrbovan je 1954. „na bazi određenih usluga njemu i obitelji“ te je pod pseudonimom „Johan“ korišten ne samo protiv PBV-a, nego općenito protiv hrvatske emigracije u Austriji. U studenom 1976. predan je SID-u kao posebno važan „punkt“ te službe u Austriji, a kasnije i u cijeloj Europi. Kao agent-provokator nanosio je veliku štetu PBV-ovu radu i njegovim članovima. Vidi: *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970. – 1992.* Osobni dosje D-346; Arhiv PBV-a, Suradnički dosje Josipa Vlaho D-346.

124 Podatak o Vlahi kao suradniku SID-a otkrio je i nekadašnji šef SID-a Frane Krnić u razgovoru s dužnosnicima VII. (obavještajne) uprave Ministarstva vanjskih poslova RH. Arhiv PBV-a, Frane Krnić – zabilješka o razgovoru, VII. uprava, Ministarstvo vanjskih poslova, Zagreb, 22. listopada 1993.

125 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 200987 Vlaho Josip.

126 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Mirka Karačića, veljača 2003.

127 Ivan Lasić (1934., Uzarići kod Širokog Brijega, BiH) od 1964. do 1983. radio je u Udbinu mostarskom centru, na kraju kao šef njegova Drugoga (protuemigrantskoga) odjela. Nakon toga, od 1983. do umirovljenja 1986., rukovodio je istim odjelom u saveznoj Udbinoj centrali u Beogradu.

128 SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 29942/1, 19. prosinca 1984.

129 Isto.

„23. februara predsjednik i tajnik tzv. HKD 'Blajburg' Pero Miloš i Jozo Vlaho bili su pozvani na razgovor u Sigurnosnu policijsku direkciju za Korušku u Celovcu, gdje ih je primio direktor Schmidmayer i tražio detalje o pripremama, obimu i karakteru ovogodišnje komemoracije u Blajburgu. Schmidmayer se interesovao koliko će biti učesnika i koji od poznatijih emigranata dolaze. To moraju utvrditi jer to od njih zahteva MUP. On je potvrdio da će biti jaka kontrola, kao i da se lista onih kojima je zabranjen dolazak u Austriju ne može ukinuti. Ukazao je da ne smije biti ništa organizovano što bi izgledalo kao napad na Jugoslaviju. Ne interesuje ih broj, nego karakter priredbe i namjera. Naglasio je da državu Jugoslaviju ne smije nitko napadati, a što se tiče ličnosti 'ako neko želi, može'. U tom slučaju neka napadnuti 'zadovoljstvo' traži na sudu. Na Miloševo inzistiranje da će sve biti u okviru onog što čine i druga austrijska društva, Schmidmayer je pripremio da mogu HKB 'Blajburg' i zabraniti, kao što je to svojevremeno bio slučaj sa 'Velebitom' u Beču, kad su ga zabranili zbog rasturanja antijugoslavenske štampe.“¹³⁰

Osim SID-a, podatke o pripremama komemoracije za Majčin dan 1985. prikupljali su, naravno, i drugi Udbini suradnici. Jedan od najaktivnijih u to vrijeme u vezi s komemoracijama bio je suradnik Udbina centra u Mariboru pod pseudonimom „Prizma“, pravoga imena Ante Radman¹³¹. „Prizma“ je poznavao Vlahu kao tajnika HKDB-a i mislio je da od njega može doznati informacije koje zanimaju njegove poslodavce. Tako mariborska Udba izvještava republičku centralu u Ljubljani da je doznala sljedeće:

„Suradnik 'Prizma' razgovarao je s Vlahom u vezi komemoracije koja će se održati 12.5.1985. u Unter-Loibachu. Ovaj mu je ispričao da će iz Švedske doputovati 52 emigranta, iz Belgije 38, iz Francuske 25, iz Njemačke i okolice 200 osoba. Samo iz Kolna će doći dva autobusa.“¹³²

„Prizma“ nije znao, vjerojatno ni slutio, da je Vlaho sva ta saznanja već dostavio SID-u u Beograd¹³³. Štoviše, Vlaho je u međuvremenu uspio nagovoriti Miloša da u ime HKDB-a odašalje jedno „okružno pismo“ u emigrantske zajednice diljem svijeta, u kojem će ih upoznati s problemima koje mogu očekivati pri dolasku na komemoraciju. To je pismo zapravo trebalo imati subverzivni karakter, tj. odvratiti potencijalne hodočasnike od dolaska na Bleiburško polje:

„U Kružnom pismu je, prema izvoru, navedeno da će Austrijanci vraćati neke s granice, druge da će zadržavati u nekim drugim delovima Austrije i neće im dozvoliti odlazak na Bleiburg, zatim, da će biti stroga kontrola i verovatno šikaniranje na samom Blajburgu. Sem toga da će i Jugoslaveni sve to filmovati, pa će moći pojedince i identifikovati a što bi moglo pogoditi one koji inače odlaze u posete u Jugoslaviju, itd.“¹³⁴

Služba državne bezbednosti Saveznoga sekretarijata za unutrašnje poslove (SDB SSUP), nakon što je prikupila izvješća od više suradnika, sastavila je cjelovito, vrlo opširno izvje-

130 SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 1266/1, 13. ožujka 1985.

131 Ante Radman (1924., Šargovac kod Banje Luke, BiH – nepoznato, Beč, Austrija) prekinuo je studij teologije u Zagrebu i 1955. otišao živjeti u Beč, gdje je radio kao vjeroučitelj. Pod pseudonimom „Prizma“, bio je najvažniji suradnik slovenske Udbe među Hrvatima u Beču. ELSTE, WADL, *Titos langer Schatten: Bomben – und Geheimdienstterror im Kärnten der 1970er Jahre*, 649.

132 SLO-ARS-1931-2538-2542, Informacija br. I/9-RTZ-132/5, 30. travnja 1985.

133 SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 910/3, 13. ožujka 1985.; SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 910/3, 15. ožujka 1985.; SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 1208/2, 18. ožujka 1985.; SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 1266/1, 18. ožujka 1985.

134 SLO-ARS-1931-2538-2542, Bezbednosna informacija br. 273/4, 27. travnja 1985.

šće o komemoraciji u kojem je, među ostalim, pisalo:

„Ustaška emigracija, naime, vršila je opširne pripreme da ovogodišnju, jubilaru 40. po redu 'komemoraciju blajburškim žrtvama' obeleži na način da više nego do sada, skrene pažnju međunarodne javnosti na 'hrvatsko pitanje' i grubo provocira SFRJ, s obzirom da se manifestacija održava na samoj njenoj granici. U tom cilju je od strane grupe emigranata iz Celovca, tzv. Počasnog bleiburškog voda, formiran odbor za proslavu, koji je kontaktirao sa predstavnicima emigrantskih organizacija iz više zapadnih zemalja. Cilj im je bio da 12. 5. 1985. dovedu što više emigranata i naših radnika na privremenom radu u inozemstvu, za što su u SAD, Kanadi, Australiji, Švedskoj vršile pripreme. [...] Ustaška glasila, kao i radio-časovi, već duže vremena eksploatirali su ovogodišnju 'komemoraciju bleiburškim žrtvama', a i jedan milanski časopis objavio je do sada dva članka na tu temu. [...] Već sama činjenica da je ova manifestacija sazvana na paroli 'odgovornosti Jugoslavije za najveći genocid hrvatskog naroda', ukazivala je da se na Blajburgu sprema održavanje manifestacije sa izrazito antijugoslavenskim karakterom. Mere SDB intenzivirane pred manifestaciju u Blajburgu, rezultirale su, pored ostalog, i prilivom većeg broja podataka o pripremama, kao i o dolascima pojedinih istaknutih ekstremista. [...] S obzirom da je ovako široko zamišljena manifestacija ustaške emigracije imala poseban političko-bezbednosni značaj, blagovremeno su dogovorene i u skladu s tim permanentno poduzimane diplomatsko-političke mere, a preduzimane su operativne i druge mere SDB kao i SID SSIP. Nadležne uprave SSIP poslale su instrukcije DKP u SAD, Kanadu, Australiju, Evropu i LA da prate pripreme UE i da se aktivno postave na onemogućavanju izvođenja 'proslave'. Formirana je interesorska grupa koju su sačinjavali predstavnici SSUP, SSIP, SSNO i SSINF, koja je pratila pripreme UE i dogovarala odgovarajuće mere. Naši zvanični predstavnici redovno su kontaktirali nadležne u austrijskom MIP i MUP. U SDB SSUP (II. uprava) održano je više operativno-radnih dogovora sa predstavnicima SDB SR i SAP, kao i s predstavnicima SID SSIP. U okviru poseta savezskog sekretara za unutrašnje poslove Austriji, između ostalog je bilo reči i o 'obeležavanju 40-godišnjice Blajburga'. U razgovorima je naglašeno da treba preduzeti takve mere kako ova manifestacija ustaške emigracije ne bi dobila politički karakter. Također, savezni sekretar za unutrašnje poslove je insistirao da austrijski nadležni organi spreče dolazak emigranata iz drugih zemalja. Od strane zvaničnih austrijskih organa obećano je da neće dozvoliti nikakvo 'političko istupanje' protiv SFRJ, a ukoliko do toga dođe, da će skup biti prekinut. [...] Obećana je pojačana kontrola na granici kao i revidiranje spiskova emigranata, kojima će se zabraniti ulazak u Austriju. Ministar unutrašnjih poslova obavestio je našeg ambasadora da je doneo odluku o zabrani održavanja konferencije za štampu u Beču. Direktor Savezne policijske direkcije u Celovcu, pozvao je Petra Miloša, jednog od organizatora 'proslave' i rekao mu da neće dozvoliti da se u gradu 'povodom Blajburga' održi bilo kakva manifestacija, demonstracija ili javna priredba, koja bi na bilo koji način bila uperena protiv SFRJ. Organizator je, također, morao da zvaničnim austrijskim organima podnese kompletan program proslave i bio je obavezan da umnogome program reducira i nadležnim podnese potrebne prijave, tako je 'proslava' protekla u okvirima odobrenog programa od strane nadležnih austrijskih organa. Mere naših, kao i austrijskih organa, doprinele su da manifestacije ustaške emigracije proteknu u okvirima procene Službe. Proslave su počele 11. maja o.g. u crkvi u Heiligenplatzu u

Celovcu, otkrivanjem ploče 'hrvatskim žrtvama'. Uveče je održan kulturno-zabavni program u kome su, pored ostalih, učestvovali i emigranti iz ustaške organizacije 'Katarina Zrinski' iz Švedske. Dana 12. maja o.g. u Libučama je održana glavna komemoracija, kojoj je prisustvovalo oko 600 lica, što je mnogo manje od onog što je organizator očekivao. [...] Sve prethodno preduzete, kao i mere preduzimane neposredno pred održavanje, u toku same 'proslave', dale su rezultate, tako da manifestacija ustaške emigracije u povodu 40-godišnjice 'bleiburške tragedije' ni izbliza nije protekla, niti dobila onakve dimenzije, kako je to organizator, odnosno ustaška emigracija u celini, očekivala.¹³⁵

Spomenik na Bleiburškom polju

Sljedeća HKDB-ova (odnosno PBV-ova) akcija bila je postavljanje spomenika žrtvama Bleiburške tragedije na samom Bleiburškom polju. Odluka je potvrđena upravo u svibnju 1985. godine, nakon komemoracije u povodu 40. obljetnice Bleiburške tragedije.¹³⁶

Udba je, međutim, nastojala pod svaku cijenu spriječiti podizanje spomenika na Bleiburškom polju. U tu svrhu je, među ostalim, isplanirala izazivanje sukoba u HKDB-ovu odnosno PBV-ovu vodstvu. Točnije, Udbin centar u Kranju 23. listopada 1985. predložio je slovenskoj republičkoj centrali u Ljubljani „akciju za produbljivanje nekih svađa u 'Pliberškom vodu'“. Šefovi republičke Udbe u Ljubljani složili su se s prijedlogom i akciji dali naziv „Operativna akcija (OA) Vrtlar“ (Vrtlar) te su 14. studenoga 1985. prosljedili zahtjev u Beograd na odobrenje.¹³⁷ Tadašnji načelnik Druge (protuemigrantske) uprave u saveznoj centrali Udbe u Beogradu Lasić, izdao je 9. prosinca 1985. odobrenje za akciju. No nasuprot optimističnim očekivanjima Udbinih planera, ta dezinformacijska akcija nije polučila apsolutno nikakve rezultate među hrvatskim emigrantima pa je 18. studenoga 1986. ukinuta.¹³⁸

U međuvremenu je iz Beograda pokrenuta još jedna akcija kojom se htjelo kompromitirati vodstvo HKDB-a i PBV-a te spriječiti podizanje spomenika na samom Bleiburškom polju. Akciju je vodila Druga (protuemigrantska) uprava SID-a na čelu s Franom Krnićem¹³⁹, a glavni suradnik u njezinoj realizaciji bio je Vlaho, koji je poslao informaciju u Beograd da su Vrabac, Miloš i Karačić nabavili eksploziv za pripremu diverzija protiv Jugoslavije, koji su deponirali na Vrabčevu imanju. U depeši „Predmet: Deponovanje eksploziva“, Krnić prepričava Vlahinu dojavu:

„Miloš želi da se zajedno sa nekim drugim delovima emigracije stvori jedna udarna teroristička grupa koja bi se naslanjala na HKD Blajburg i stvarala baze i uslove za takav rad.“¹⁴⁰

Vlaho je tvrdio da je to doznao od Miloša. Beograd je tu informaciju prosljedio austrijskoj policiji koja je načinila pretres kuće i imanja Vrabca.¹⁴¹ Naravno, nisu pronašli ništa

135 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, Informacija br. 13782/1, 31. svibnja 1985.

136 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Ilije Abramovića, veljača 2003.

137 Udbine republičke centrale morale su tražiti odobrenje savezne centrale u Beogradu za sve akcije u inozemstvu.

138 SLO-ARS-1931-1169, Zadeva: OA „Vrtlar“ – predlog za zaključitev.

139 Frane Krnić (1943., Zadvarje, Hrvatska) diplomirao je 1965. na Pravnom fakultetu u Beogradu, a od 1971. do raspada Jugoslavije radio je na raznim mjestima u saveznom Ministarstvu vanjskih poslova u beogradskoj centrali i jugoslavenskoj diplomaciji u inozemstvu. Od 1984. do 1985. bio je zamjenik šefa SID-a, a od 1985. do 1987. i njegov šef. Od 1991. radi u hrvatskom Ministarstvu vanjskih poslova; među ostalim, bio je veleposlanik RH u Čileu, Španjolskoj, Nizozemskoj i Češkoj.

140 SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 5138, 1. travnja 1986.

141 SLO-ARS-1931-2538-2542, Depeša br. 13222/2, 28. svibnja 1986.

jer je dojava bila lažna. Da je podvala kojim slučajem uspjela, nastale bi dalekosežne posljedice za HKDB-ov i PBV-ov rad u Austriji pa bi samim time došlo u pitanje održavanje komemoracija u Bleiburgu. No austrijske su vlasti bile svjesne toga da su se članovi vodstva tih dviju udruga, zbog uloge koju su na sebe preuzeli kao čuvari bleiburške uspomene, strogo čuvali svake protuzakonite aktivnosti, pogotovo vezane za eksploziv i diverzije.¹⁴²

Petar Miloš pored spomenika na Bleiburškom polju

Ususret hrvatskoj državnoj neovisnosti

Šef Udbina centra u Slovenj Gradecu sastavio je sredinom listopada 1988. informaciju s naslovom „Hrvaška emigracija v Avstriji pozorno spremlja razvoj političnih dogodkov v SFRJ [Hrvatska emigracija u Austriji pažljivo prati razvoj političkih događaja u SFRJ]“. Bio je to zapravo prepričani razgovor koji je vodio suradnik toga centra pod pseudonimom „Krešo“ s tadašnjim PBV-ovim predsjednikom Karačićem, na temelju kojega je zaključio da PBV-ovo vodstvo „ocjenjuje, da se bosta Slovenija in Hrvaška lahko uspešno uprli srbskim pritiskom in se osamosvojili [procjenjuju da će se Slovenija i Hrvatska uspješno oduprijeti srpskom pritisku i osamostaliti se]“.¹⁴³

Posljednja svibanjska komemoracija na Bleiburškom polju prije prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj održana je za Majčin dan, 14. svibnja 1989. Videosnimku posljednje bleiburške komemoracije prije raspada komunističke Jugoslavije, od 13. svibnja 1990., možemo zahvaliti slovenskoj Udbi:

„Vidi se iz arhive da je saradnik slovenačke Udbe iz mariborskog centra, kodno ime 'Hanzi', pravo ime Milan Dorič, brižljivo pratio sve što se događalo na Bleiburškom polju.“¹⁴⁴

142 Arhiv PBV-a, Svjedočenje Omera Vrabca, veljača 2003.

143 SLO-ARS-1931-2538-2542, Informacija br. I/4-RTZ-132/97-88, 14. listopada 1988.

144 Omerza u dokumentarnom filmu „Čuvari bleiburške uspomene“. YouTube. 14. 5. 2018. Pristup ostvaren 5.1.2025.

„Hanzi“ je, naime, snimao komemoraciju 13. svibnja 1990. i dostavio je svojim nadležnicima u Ljubljani.¹⁴⁵

Svetu misu za za Majčin dan 1990., kao i prethodne 1989. za Sve svete, a nakon smrti vlč. Cecelje, predvodio je fra Tomislav Duka.¹⁴⁶ Međutim, njegove propovijedi značajno su odudarale od ponašanja i odaslatih poruka vlč. Cecelje, što se nimalo nije svidjelo vodstvu HDK Bleiburg odnosno PBV-a. Štoviše, pojavile su se informacije da je fra Duka bio dugogodišnji Udbin suradnik, a njihovu točnost kasnije je potvrdio i Josip Manolić u svojoj knjizi Špijuni i Domovina¹⁴⁷. Stoga su se, i ne znajući tada sve detalje mračne pozadine fra Dukina ponašanja, obratili novopostavljenom voditelju Hrvatske katoličke misije u Klagenfurtu, fra Sebastijanu Goleniću,¹⁴⁸ koji je misiju preuzeo u rujnu 1990., sa zamolbom da on ubuduće predvodi misno slavlje za Sve svete i Majčin dan na groblju u Unterloibachu i na Bleiburškom polju.

Slovenska Udba, ako je za vjerovati njezinoj dokumentaciji koja se danas nalazi u Arhivu Republike Slovenije, prestala je pratiti članove PBV-ova vodstva krajem 1990. godine, odnosno „Operativnu obradu Pliberški vod“ formalno je ukinula 19. prosinca 1990.¹⁴⁹ Dakle, tri dana prije izglasavanja Božićnoga Ustava u Hrvatskom saboru 22. prosinca 1990. kojim je iz naziva Republike Hrvatske uklonjen prefiks „socijalistička“, a komunistička obilježja na državnom grbu i zastavi (zvijezda petokraka te srp i čekić) zamijenjena su hrvatskim grbom s 25 crvenih i bijelih polja.

Nekoliko suradnika jugoslavenskih tajnih službi nastavilo je djelovati u krugu članova vodstva PBV-a i nakon raspada Jugoslavije, primjerice: Bogdan Vrdoljak – suradnik livanjske Udbe pod pseudonimom „Oblak“, Jure Žižić – suradnik splitske Udbe pod pseudonimom „Miloš“, Branko Dilberović – suradnik SID-a itd., ali su i oni s vremenom bili otkriveni i odstranjeni iz članstva PBV-a.

Fra Tomislav Duka predvodi molitvu kod spomenika na Bleiburškom polju, iza njega stoji Branko Dilberović

<https://www.youtube.com/watch?v=reHoYBdEMZw>.

145 SLO-ARS-1931-2538-2542, Videokaseta.

146 Tomislav Duka (1932., Igrane, Hrvatska – 2007., Zabok, Hrvatska) bio je svećenik na hrvatskim katoličkim misijama u Njemačkoj, a nakon uspostave samostalne hrvatske države zastupnik u Hrvatskom saboru. Tijekom sukoba u HDZ-ovu vodstvu 1994., stao je na stranu Josipa Manolića protiv dr. Franje Tuđmana. Dosje o Duki vodio je splitski centar Udbe pod brojem 83504, a iz njega se vidi da je on još 1966. izjavio da je spreman „do određene granice“ surađivati s Udbom (HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosje br. 83504 Duka Tomislav).

147 MANOLIĆ, Špijuni i domovina, 226-227.

148 Sebastijan Golenić (1940., Kašina, Hrvatska – 2023., Klenovnik, Hrvatska), franjevac, diplomirao je na Teološkom fakultetu i Muzičkoj akademiji u Zagrebu. Od 1989. na službi je u inozemnoj pastvi, od kraja 1990. do 1999. u Klagenfurtu pa u Grazu od 1999. do povratka u domovinu 2004.

149 SLO-ARS-1931-2538-2542, Dosje „Operativne obrade Pliberški vod“.

Popis izvora i literature

Arhivski i neobjavljeni izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond 1561-SDS RSUP SRH: Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske.

SLO-ARS: Slovenija, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana:

- fond 1931-RSNZ

Arhiv PBV-a: Arhiv Počasnoga bleiburškoga voda, Klagenfurt – Zagreb

Tisak

Drina (Madrid), 1953.

Hrvatska (Buenos Aires), 1960.

Literatura

BETHELL, Nicholas. *The Last Secret: Forcible Repatriation to Russia 1944-7*. London: Andre Deutsch Limited, 1974.

ELSTE, Alfred; WADL, Wilhelm. *Titos langer Schatten: Bomben- und Geheimdienstterror im Kärnten de 1970er Jahre*. Klagenfurt: Verlag des Kärntner, 2015.

JURČEVIĆ, Josip. *Bleiburg: jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*. Zagreb: DIS, 2005.

JURČEVIĆ, Josip; ESIH, Bruna; VUKUŠIĆ, Bože. *Čuvari bleiburške uspomene* (drugo prošireno izdanje). Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, 2005.

KOLARIĆ, Juraj, „Počasni bleiburški vod“. U: *Spomenica Bleiburg 1945. – 1995.*, ur. Mirko Valentić. Zagreb: Družba Braće hrvatskog zmaja – Hrvatska katolička misija Klagenfurt – Počasni Bleiburški vod, 1995.

LUKINOVIĆ, Andrija; POMPER, Ivan. *Vilim Cecelja (1909.-1989.): utjelovljena hrvatska caritas*. Zagreb: Glas Koncila, 2009.

MANOLIĆ, Josip. *Špijuni i domovina*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2016.

MIJATOVIĆ, Anđelko. *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda godine 1945*. New York – Zagreb: Hrvatski svjetski kongres, 2007.

NIKOLIĆ, Vinko. *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*. München-Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976.

NIKOLIĆ, Vinko. *Pred vratima domovine: susret s hrvatskom emigracijom I*. Pariz – München: Knjižnica Hrvatske revije, 1967.

PRCELA, Ivan John; ŽIVIĆ, Dražen, ur. *Hrvatski holokaust: dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*. Zagreb: Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, 2001.

PRCELA, John; GULDESCU, Stanko, ur. *Operation Slaughterhouse: Eyewitness Accounts of Postwar Massacres In Yugoslavia*. Philadelphia: Dorrance&Company, 1970.

RULITZ, Thomas Florian. *Bleiburška i vetrinjska tragedija: partizansko nasilje u Koruškoj na primjeru protukomunističkih izbjeglica u svibnju 1945*. Zagreb: Počasni bleiburški vod, 2012.

RULLMANN, Hans Peter. *Mordauftrag aus Belgrad*. Hamburg: Ost-Dienst, 1990.

TAFRA, Robert, ur. *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH 1977*. Prozor – Split: Bo-nistas – Laus, 2000.

TOLSTOJ, Nikolaj. *Ministar i pokolji: Bleiburg i Kočevski Rog 1945*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991.

VUKUŠIĆ, Bože. *Čuvari bleiburške uspomene – Počasni bleiburški vod 1952. – 2017*. (drugo, prošireno izdanje). Zagreb: Hrvatski križni put, 2018.

VUKUŠIĆ, Bože. *Hrvatsko revolucionarno bratstvo – rat prije rata* (drugo izdanje). Za-greb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, 2012.

VUKUŠIĆ, Bože. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*. Za-greb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, 2002.

VUKUŠIĆ, Bože. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva* (treće prošireno izdanje). Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, 2002.

VUKUŠIĆ, Bože; VUKOJEVIĆ, Vice, ur. *Djelovodnik šefova bosansko-hercegovačke Udbe 1970. – 1992*. Zagreb: Klub hrvatskih podratnika iz iseljništva, 2013.

Mrežne stranice

„Čuvari bleiburške uspomene“. YouTube kanal, 14. 5. 2018. Pristup ostvaren 5. 1. 2025., <https://www.youtube.com/watch?v=reHoYBdEMZw>.

SUMMARY

The Yugoslav UDB Repression Against the Bleiburg Honor Guard: A Study Based on Archival Documents

This paper investigates the systematic repression carried out by the Yugoslav secret police (UDB) against the Bleiburg Honor Guard (PBV), a Croatian émigré organization dedicated to commemorating the Bleiburg tragedy and the Death March of 1945. Based on archival documents from Croatian, Bosnian Herzegovinian, and federal UDB sources, the study provides a comprehensive analysis of the historical, political, and ideological dimensions of this repression.

The Bleiburg tragedy marks the end of the Second World War on the southeastern European front, where thousands of Croatian soldiers and civilians fled towards Austria, hoping for protection from British forces. Instead, many were forcibly repatriated to Yugoslavia, where they faced mass executions and the hardships of the “Death March.” Survivors of these events established the PBV in the early 1950s, with the mission to preserve the memory of the victims and organize commemorations on the Bleiburg field.

The paper traces the UDB’s efforts to suppress PBV’s activities, beginning with covert surveillance and intelligence gathering. The UDB monitored PBV leaders through the use of infiltrators and collaborators, targeting them with intimidation, blackmail, and, in some cases, assassinations. For example, key figures like Nikica Martinović were assassinated, while others faced bomb attacks, imprisonment, or public discreditation. These met-

hods reveal the lengths to which the Yugoslav regime went to eliminate any opposition or challenges to its narrative of post-war events.

The international dimensions of PBV’s work are also explored, highlighting its connections to the broader Croatian diaspora in Europe, North America, and Australia. PBV’s efforts to raise awareness about the Bleiburg tragedy included publishing books, organizing cultural and religious events, and lobbying for international recognition of these historical injustices. However, such actions drew intense scrutiny from the Yugoslav government, which utilized diplomatic channels to pressure Austrian authorities to limit or prohibit PBV activities. Despite this, PBV successfully continued its commemorations, adapting to evolving political circumstances.

The study further examines the impact of PBV’s work on the preservation of Croatian national identity during the Cold War. The Bleiburg commemorations became a focal point for the Croatian émigré community, symbolizing resistance to oppression and the struggle for historical truth. The paper contextualizes these efforts within the broader framework of political repression and ideological conflict in post-war Europe.

In conclusion, this research highlights the enduring significance of the Bleiburg tragedy in Croatian collective memory and the resilience of the PBV in the face of state-sponsored repression. It sheds light on the historical processes through which émigré communities preserved their cultural and political identity while navigating the challenges posed by transnational surveillance and hostility. The findings contribute to a deeper understanding of the intersections between diaspora politics, historical memory, and state violence in the context of Cold War Europe.

Keywords: Bleiburg tragedy; Bleiburg Honor Guard; Yugoslav Secret Police; Croatian diaspora; Political repression

SLOVENSKA UDBA PROTIV POČASNOGA BLEIBURŠKOGA VODA – SLUČAJ NIKICE MARTINOVIĆA¹

U ovom radu uglavnom opisujem kako je slovenska tajna politička policija (poznata kao Udba) uhodila i ubila 17. veljače 1975. najvažnijeg člana Počasnoga bleiburškoga voda (PBV) Nikicu Martinovića. Dodatno, opisujem i svibanjsku komemoraciju PBV-a 1975. godine, dakle nekoliko mjeseci nakon Martinovićeva ubojstva, odnosno kako je austrijska policija taj po-božni čin nastojala što više ometati pod pritiskom jugoslavenskog režima.

Ključne riječi: Udba; Počasni bleiburški vod; Hrvatsko revolucionarno bratstvo; Nikica Martinović; Fenix; Vilim Cecelja; Bleiburg; Komemoracija

¹ Rad se u najvećoj mjeri temelji na knjizi Igora Omerze *Slovenska Udba i Počasni bleiburški vod* koja će biti izdana u proljeće 2025. godine, zbog čega se u fusnotama neće posebno navoditi citati i/li pozivanja na knjigu.

Uvod

U Arhivu Republike Slovenije mnogo je Udbine građe koja se odnosi na hrvatsku političku emigraciju, ali i na emigraciju drugih jugoslavenskih naroda. To je posljedica činjenice da se sjeverna teritorijalna granica socijalističke Jugoslavije, zapravo granica sa zapadnom, demokratskom Europom, preklapala s vanjskom granicom Slovenije, koja je tada bila samo jedna od šest socijalističkih republika jugoslavenske federacije. Dakle, sama blizina zapadne granice povoljno je utjecala na angažiranje slovenskog ogranka jugoslavenske Udbe u uhođenju emigracije i pri uporabi njezinih najagresivnijih te državno-terorističkih metoda, poput ubojstava, bombaških napada i otmica.

No sadržaj ovoga rada nije opis djelovanja slovenske Udbe protiv cjelokupne jugoslavenske emigracije, nego samo protiv one najorganiziranije i najopasnije za nedemokratski jugoslavenski režim, dakle hrvatske političke emigracije. Čak i u tom „hrvatskom“ okviru ograničit ću se samo na neke aspekte udbaškoga uhođenja PBV-a, koji je osnovan 1952. godine sa željom da se očuva sjećanje na masovna komunistička ubojstva iz Austrije vraćenih hrvatskih vojnika i civila, među kojima je bilo i žena i djece, što se dogodilo u svibnju 1945. Kronološki je pritom značajno da je slovenska Udba počela intenzivno uhoditi i onesposobljavati PBV ne u godini njegova nastanka, nego dobrih desetak godina kasnije, dakle 1964. godine.

Tajna bleiburška građa u Arhivu Republike Slovenije prilično je dobro sačuvana² jer je inače tužna činjenica da je slovenska udbaška dokumentacija najvećim dijelom uništena te je završila u strojevima za mljevenje papira ili termo-pećima, ali se možda neki dijelovi te dokumentacije još uvijek nalaze u privatnim arhivima. Osim toga, postoji nada da je mnogo dokumentacije sačuvano u Beogradu jer su brojni tajni dokumenti iz Ljubljane poslani saveznoj Udbi i vojnoj Kontraobavještajnoj službi (KOS). Ali ta dokumentacija neće biti na raspolaganju u skorije vrijeme. Vjerojatno će trebati još puno godina, ako ne i desetljeća, da beogradski arhivi Udbe i KOS-a postanu u potpunosti dostupni javnosti!

Na završetku ovoga uvodnoga dijela želim navesti da uglate zgrade u nastavku razgraničavaju moje napomene, a u radu se usredotočujem samo na udbaško uhođenje i na ubojstvo glavnoga tajnika PBV-a Nikice Martinovića te na bleiburšku komemoraciju 1975. godine. Više mi ne dopušta opseg rada u ovom Zborniku.

² SLO-ARS-1931, RSNZ, prije svega kutije 2538 do 2542.

Obrada PBV u Arhivu Republike Slovenije

Uhođenje Nikice Martinovića prije ubojstva

Prema sačuvanoj udbaškoj dokumentaciji (fond SLO-ARS-1931, RSNZ u Arhivu Republike Slovenije o PBV-u), jasno je da je najprogonjeniji član ove udruge bio emigrant Nikica (Nikola, Niko) Martinović – Aga. Sa suprugom Lorom, rođenom Rosse, živio je u Klagenfurtu gdje je imao trgovinu i rasadnik, a ujedno je bio i glavni tajnik PBV-a. Bio je među sretnicima koji su promakli poslijeratnoj ubilačkoj ruci novoga komunističkoga režima u Jugoslaviji.

U fondu SLO-ARS-1931, RSNZ, Arhiva Republike Slovenije ima toliko spomena Martinovića da moram napraviti selekciju. Počinjem s izvješćem suradnika s kodnim brojem 1203, to je bio „Jeran“, pravim imenom Maximilian Mattes, austrijski vojni obavještajac iz Beča koji je s Martinovićem razgovarao u Klagenfurtu u nedjelju poslijepodne, 22. siječnja 1967. godine. Iz „Jeranova“ pisana izvješća Udbi vidi se da je Martinović prema ovom „vojnom“ policajcu bio dosta rezerviran, o čemu je napisano:

„S hrvatskim emigrantom Nikom Martinovićem prvo sam razgovarao o nevažnim privatnim stvarima, a tek kasnije sam prešao na razgovor o posjetu maršala Tita u Austriji. Na pitanje hoće li otići u Beč tijekom posjeta maršala Tita, odgovorio je da još ne zna. Državna policija u Klagenfurtu naredila mu je da za vrijeme posjeta maršala Tita ostane u Klagenfurtu. Ali državnu policiju neće moći poslušati jer će nekoliko dana prije posjeta maršala Tita otputovati u Zapadnu Njemačku. Na pitanje što će raditi u Njemačkoj, odgovorio je da ide u posjet rodbini. Bio je pozvan na vjenčanje neke rođakinje koja će se udati u Münchenu. Titov posjet Austriji ga ne zanima. Ako je Austrija pozvala Tita, onda već zna zašto je to uradila. Na pitanje može li doći do atentata na maršala Tita, Niko Martinović dugo nije odgovorio, a onda je rekao da ne vjeruje u to, iako takav suvenir Titu ne bi naškodilo. Hrvatski će pokret svoje ciljeve u Jugoslaviji ostvariti i mirnim putem. Tito ima već 73 godine, ali udarac koji su zadobili Srbi i neprijateljstvo s Rankovićem nanijeli su mu više štete nego bilo koja druga nasilna akcija. Era maršala Tita u Jugoslaviji je pri kraju, ali nakon te ere narodi (Hrvati, Srbi, Slovenci, Makedonci, Dalmatinci) će ponovno slobodno živjeti.“³

Za kraj „Jeran“ piše:

„Nakon posljednjeg intervjua s Nikom Martinovićem shvatio sam da je postao puno

3 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2538, Razgovor s Nikom Martinovićem u Klagenfurtu (nedjelja popodne, 22. siječnja 1967.), dvije stranice, nepotpisano, str. 1.

oprezniji u svojim izjavama. Odgovarao je samo na pozitivna pitanja, a inače je bio vrlo rezerviran. Zapanjujuće je bilo da je pokazao tako malo interesa za posjet maršala Tita Austriji. Ponašao se kao da ga jugoslavenski šef države uopće ne zanima. Smatram da je Niko Martinović lagao da putuje u Zapadnu Njemačku kako bi mogao nesmetano doći u Beč. U Beču ću, naravno, prije posjeta maršala Tita obići sve gostionice koje posjećuju Hrvati. Potražit ću Niku Martinovića jer sam siguran da će otići u Beč. Ako ga nađem u Beču, odmah ću vam javiti.“⁴

Ispostava Udbe u Kranju, tj. njen djelatnik Jože Gostinčar izradio je „Informaciju“ od 10. lipnja 1970., u kojoj uz pomoć konfidenta⁵ „Žana“, pravim imenom Milan Borić, opisuje bleiburšku komemoraciju u svibnju te godine. Tu se kratko spominje i Martinović, citiram:

„Suradnik ‘Žan,’ koji ima kontakte s pojedinim ustaškim emigrantima u Klagenfurtu, u posljednje vrijeme nije primijetio nikakvu značajniju neprijateljsku aktivnost, osim uobičajenih neprijateljskih istupa pojedinaca [...] Prema riječima Adema Delića, na proslavi u Bleiburgu sudjelovalo je oko 200 emigranata iz nekoliko europskih zemalja. Govornici su bili Branko Jelić, izvjesni Ivan Miloš i jedan inženjer iz Italije, a vjerski obred vodio je Viljem [Vilim] Cecelja. Osiguravala ih je austrijska policija. Nakon proslave imali su zajednički ručak u Bleiburgu. Prijave za sudjelovanje prikupljao je emigrant Martinović iz Klagenfurta.“⁶

Martinovića nalazimo i u analitičkom i strogo povjerljivom dokumentu savezne Udbe od 10. svibnja 1972., koji nosi naslov „Neprijateljska djelatnost jugoslavenske ekstremne emigracije s i preko područja teritorija Austrije protiv Jugoslavije“, točka „Ustaška grupacija u Klagenfurtu“, citiram:

„Ustašku grupaciju u Klagenfurtu pod nazivom Počasni bleiburški vod, sastavlja skupina od petnaestak emigranata (Niko Martinović, Mirko Karačić, Ivan Zubak, Pero Miloš i dr.), od kojih su neki povezan s HRB-om [Hrvatsko revolucionarno bratstvo, najekstremnija hrvatska emigrantska organizacija]. Većina članova ove skupine već je dobila austrijsko državljanstvo. Povodom raznih ustaških proslava skupina javno nastupa, demonstrirajući protiv SFRJ-a. Članovi skupine su i neki emigranti koji dolaze iz SR Njemačke. S Petrom Milošem su povezani i dr. Nikić, Pera Hrštic, Slavko Došen, dr. B. Jelić i drugi.“⁷

Martinovića spominje i tajna „Informacija“ iz 26. srpnja 1972., u kojoj udbašica Skobir opisuje sprovod Branka Jelića, predsjednika Hrvatskoga narodnog odbora (HNO), citiram:

„Sprovod Branka Jelića održan je 9/6-1972 na groblju u Münchenu. U ime Bleiburškog voda iz Klagenfurta sprovodu je prisustvovalo deset emigranata. Među njima su bili: Adem Delić, Mirko Karačić, Ilija Abramović, Pero Miloš, Nikola Martinović, Marijan Šokčević i drugi. Na sprovodu nisu bili čelnici drugih emigrantskih organizacija. Poslali su svoje predstavnike. Osim emigranata iz Austrije i SR Njemačke, bilo ih je i nekoliko iz Švedske i Australije. Na sprovodu nije bio Ante Vukić, ekstremist iz Münchena, koji je bio u zavadi s Jelićem zbog njegove proistočnjačke politike [...] Prisutnima je rečeno da je umro od srčanog udara.“⁴⁸

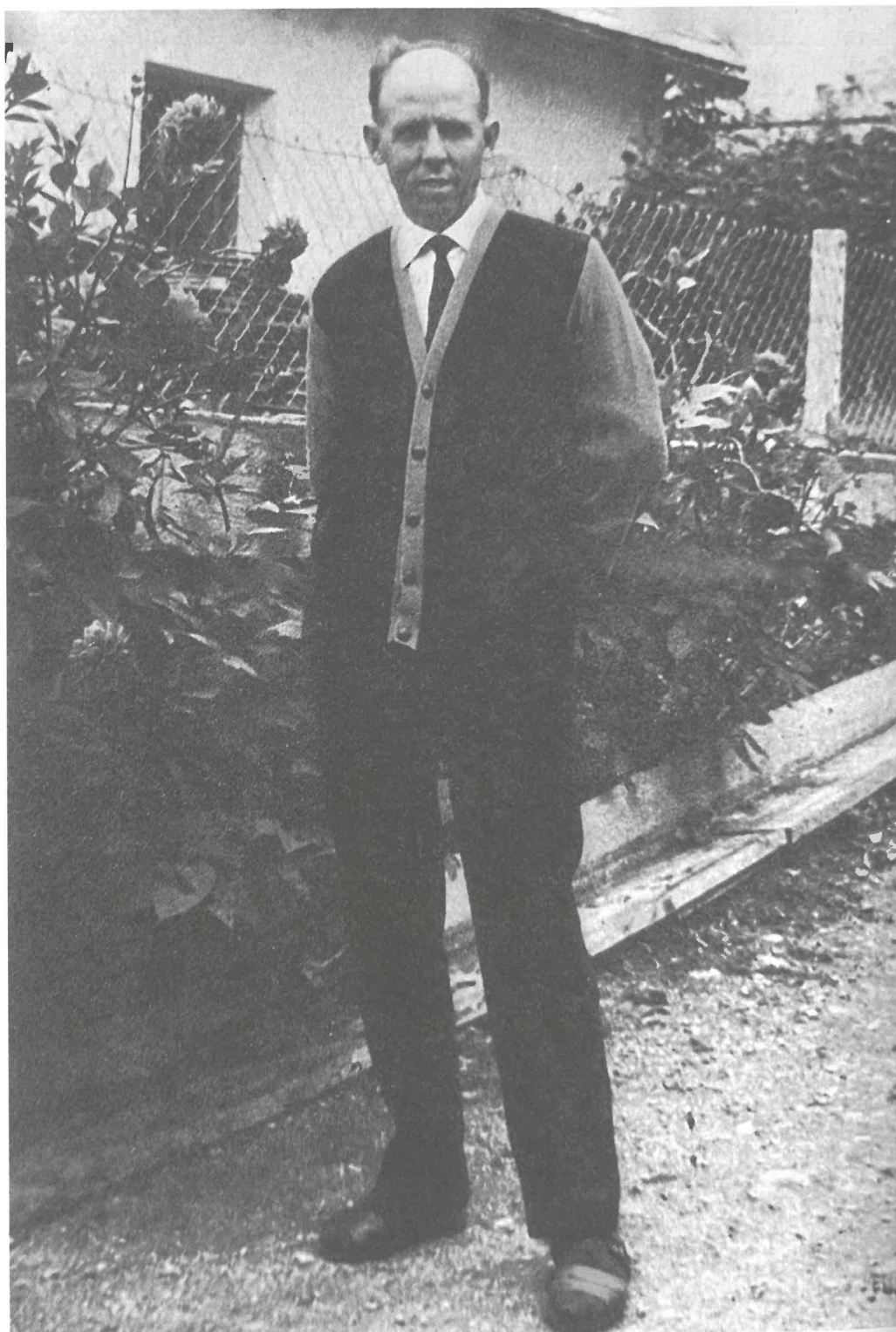
4 *Isto, str. 2.*

5 Moj zajednički naziv za sve, koji su tajno surađivali s Udbom, bili oni registrirani suradnici ili registrirani izvori sa kodnim imenima.

6 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2538, „Informacija“, IDV Kranj, 10. lipnja 1970., sastavio Jože Gostinčar, izvor: „Žan“, jedna stranica, s potpisom voditelja ispostave kranjske Udbe Franca Koprivnika, dostavljena u Ljubljani.

7 SLO-ARS-1931, RSZN, k. 1201, „Neprijateljska djelatnost jugoslavenske ekstremne emigracije“, Beograd, save-
8 zna Udba, 10. svibnja 1972., Prilog 2, pet stranica, str. 2.

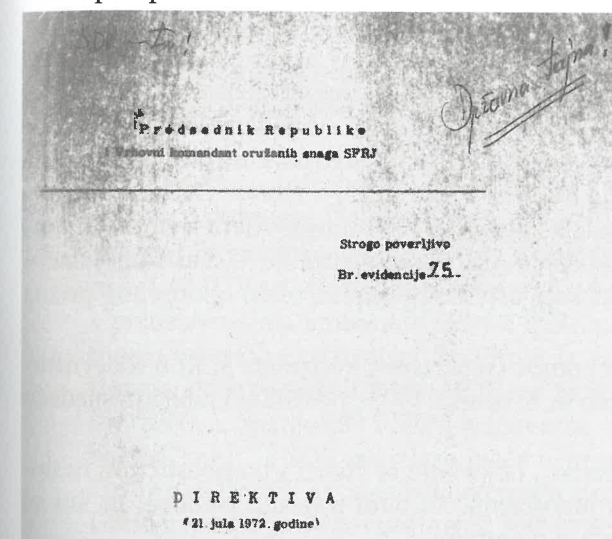
8 SLO-ARS-3131, RSNZ, 1972., Prilog 2., pet stranica, str. 2.
SLO-ARS-3131, RSNZ, 1972., (mikrofilmski džepić) A-21-25., „Informacija“, dvije stranice, 26. srpnja 1972., sa-
stavila Danica Skobir, izvor: suradnik „Žan“ (Milan Borić) - pouzdan, potpisao pomoćnik načelnika Udbe Boris

Nikica Martinović prije ubojstva

Sredinom lipnja 1972. dogodio se upad 19 hrvatskih diverzanata u Bosnu i Hercegovinu. Organizatori HRB-a akciju su nazvali „Fenix“, a Udba svoju protuakciju „Raduša“. Diverzanti su očekivali podizanje narodnog ustanka, slom jugoslavenskog komunističkog režima i uspostavu samostalne, demokratske hrvatske države. To nisu uspjeli pa su ubijeni ili u borbi ili nakon zarobljavanja, s tim da su ubijali i ranjenike, a četvorica zarobljenika osuđena su na smrt. Najmlađega od njih Predsjedništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) pomilovalo je i osudilo na 20 godina zatvora. Vrh režima i njegova Udba su poludjeli, uglavnom zbog toga jer su diverzanti neprimjetno došli sve do Bosne. Zbog toga je Tito 21. srpnja 1972. izdao posebnu, super-tajnu „Direktivu“ za poučavanje svojih političkih i udbaških sljedbenika, u kojoj je objavio rat oporbi u zemlji i inozemstvu.⁹

Dakako, ne mogu dokazati je li udbaško ubojstvo Martinovića u veljači 1975. bilo posljedica „Fenixa/Raduše“ odnosno Titove opake „Direktive“, ali ne vjerujem da bi Martinović bio ubijen da nije bilo tog upada HRB-ovih diverzanata u Jugoslaviju. Ali još nismo stigli do samog ubojstva pa pogledajmo još nekoliko „predubojstvenih“ redaka o Martinoviću ispod pera udbaša.

Opaka Titova „Direktiva“

Tako u godini 1973. nalazimo tajnu „Informaciju“ u vezi s Martinovićem od 30. siječnja, koju je sastavio kranjski udbaša Jože Gostinčar, citiram:

„Ustaški emigranti Mirko Karačić i Marijan Šokčević spomenuli su ‘Žanu’ da su pripadnici Bleiburškog voda prije Nove godine imali sastanak u hotelu Wörthersee. Vodio ga je Nikola Martinović [...] Razgovarali su uglavnom o pritužbi austrijskim vlastima zbog zabrane njihova okupljanja u Bleiburgu. Razgovaralo se o ispitivanju šest poznatijih emigranata (Adema Delića, Pere Miloša, Ilije Abramovića i dr.) od strane dr. Winklera u sigurnosnoj direkciji u Klagenfurtu, gdje su morali potpisati izjavu da u Bleiburgu neće organizirati komemoracije, nositi svoju zastavu i sl. Kritizirali su da ova izjava nije smjela biti potpisana bez znanja cijelog Bleiburškog voda. Neki od njih kasnije su dobili prijeteća pisma i smatraju da ih je Winkler izdao SDS-u [Služba državne sigurnosti]. Kažu i da im je nakon njihove žalbe austrijski

⁹ Mužić, dostavljeno u Beograd, str. 1.,

9 Detaljnije vidi: OMERZA, HRB, Fenix i Udba - Slučaj Stjepana Crnogorca.

parlament odobrio daljnja vjerska okupljanja i nošenje 'nacionalne zastave' u Bleiburgu [...] Prema 'Žanu', Nikola Martinović je neke vrste sekretar Bleiburškog voda i vjerojatno se sav materijal nalazi kod njega. Uputili smo ga da utvrdi eventualni dolazak Vukića i Krnjevića u Köln, svrhu posjeta, daljnje kontakte klagensfurtskih emigranata s Ceceljom i eventualne pripreme emigranata za ovogodišnju 'proslavu 10. travnja' u Bleiburgu. 'Žan' nema osobnih kontakata s Martinovićem.¹⁰

U ožujku 1973. jugoslavenski režim, još uvijek uzdrman prošlogodišnjom akcijom diverzanata HRB-a na Bosnu i Hercegovinu, doživio je novi šok jer su se u austrijskim novinama pojavili članci o pripremi nove invazije hrvatskih emigranata na Jugoslaviju. Primjerice, *Neue Zeit* je 5. ožujka 1973. objavio članak pod naslovom „Australija upozorava Jugoslaviju na napad hrvatskih terorista: 200 ustaša na putu za Jugoslaviju“.¹¹ U njemu su začuđeni udbaši mogli pročitati sljedeći sadržaj:

„Canberra, Graz (NZ). Jugoslaviji ponovno prijeti 'ustaška afera' slična onoj od prošlog ljeta, ali puno većih razmjera: U Australiji je jučer objavljeno da je australsko veleposlanstvo u Beogradu upozorilo jugoslavensku vladu na 200 hrvatskih nacionalista koji su u posljednja tri tjedna napustili Australiju i, prema tvrdnjama tamošnjih vlasti, planiraju terorističke napade u Jugoslaviji! Još prošlog ljeta je 20 [točno je 19] naoružanih Hrvata - koje su jugoslavenske vlasti imenovala ustašama - prešlo austrijsko-jugoslavensku granicu u Štajerskoj i nekoliko su tjedana vodili ogorčene borbe s jugoslavenskom policijom i vojskom. Prema jugoslavenskim vijestima, na kraju su svi ubijeni, ali su i policija i vojska imale mnogo žrtava. Od ove skupine, deset ih je došlo iz Australije, a ostali iz Njemačke i Salzburga. Afera je dovela do diplomatskih napetosti između Jugoslavije i Austrije te Australije. U Australiji i danas žive mnogi pripadnici bivšeg hrvatskog 'ustaškog pokreta', oštro oporbenog prema jugoslavenskoj vlasti.“¹²

Dakako, mariborska Udba, koja se uz pomoć Generalnog konzulata SFRJ u Klagensfurtu dokopala ovog i sličnih članaka, odmah je, 8. ožujka 1973., poslala u Ljubljano sljedeću depešu:

„U austrijskim i gracerskim novinama... objavljuju se članci s bombastičnim naslovima da je 200 ustaša na putu za Jugoslaviju. To budi izvjesnu psihozu, na što su austrijske sigurnosne vlasti reagirale, a planiraju:

- pojačanje sigurnosti jugoslavenskog predstavništva
- osiguranje terena u sklopu kojeg traže dodjelu helikoptera za južno granično područje
- pooštriti kontrolu nad svim sumnjivim osobama jugoslavenskog podrijetla, s posebnim naglaskom na one koje nemaju urednu egzistenciju ili stalno prebivalište
- iskazati potrebu dogovora bržeg međusobnog informiranja i eventualno koordiniranje s nadležnim jugoslavenskim sigurnosnim institucijama
- posebno pojačanu kontrolu oko 10. travnja (travanjska proslava).“¹³

10 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Informacija“, IDV Kranj, 30. siječnja 1973., sastavio Jože Gostinčar, izvor: „Žan“ (Milan Borić), dvije stranice, potpisao voditelj kranjske Udbe Franc Koprivnik, dostavljena u Ljubljano drugom, vanjskom sektoru Udbe, str. 1-2.

11 Prijevod članka u: SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163, jedna stranica.

12 Isto.

13 Depeša, dostavljena II. sektoru Udbe (protuemigrantski), potpisao voditelj mariborske Udbe Tone Tratnik, jedna stranica, SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163.

Primatelj depeše, drugi vanjski sektor slovenske tajne policije,¹⁴ sljedećega je dana podatke iz ove mariborske depeše prosljedio saveznoj Udbi u Beogradu. Ona je očito provjerila činjenice i poslala potvrdne podatke natrag u Ljubljano. Taj dokument nisam našao, ali to mogu zaključiti iz depeše koju je 12. ožujka 1973. drugi vanjski sektor slovenske Udbe poslao svim načelnicima Uprave javne sigurnosti (UJS) i svim voditeljima ispostava SDS-a u Sloveniji. Tu depešu sastavio je udbaš Mile Paulin, a potpisao ju je slovenski ministar unutarnjih poslova Marjan Orožen, citiram:

„ZSNZ SFRJ dostavio nam je provjerene informacije da neke ekstremističke skupine hrvatske emigracije pripremaju akcije i napade na SFRJ, osobito već početkom travnja u vezi s 'Danom NDH-a' [...] S obzirom na ozbiljnost gore navedenih informacija, naređujem sljedeće zadatke i mjere:

u roku treba izvršiti zadatke koje je regionalnim štabovima za suzbijanje i likvidaciju terorističkih bandi na sastanku 20/2-1973 odredio republički podsekretar Egon Conradi u svojstvu voditelja republičkog štaba za protugerilsku borbu

- pojačati kontrolu na graničnim prijelazima i na odgovarajući način upozoriti carinska tijela na tu činjenicu
- uvesti strože kriterije u postupanju s ilegalnim i legalnim povratnicima
- akcija se vodi pod šifrom Travanj 1973.“¹⁵

Tome bih dodao „Informaciju“ od 15. ožujka 1973., koju je pripremio Edo Kranjčević, šef V. sektora¹⁶ slovenske Udbe. Citiram:

„Glavni direktor austrijske javne i državne sigurnosti dr. Peterlunger i visoki dužnosnici MUP-a [Ministarstvo unutarnjih poslova] Austrije, u službenom razgovoru s predstavnicima ambasade SFRJ-a u Beču, izjavili su da imaju saznanja o pripremama ustaških ekstremista, koji bi se iz Austrije trebali infiltrirati u SFRJ oko 10. travnja 1973. (godišnjica tzv. NDH-a). Skupinu će sačinjavati ekstremisti iz Australije, SAD-a, Španjolske i SRNj-a [Savezne Republike Njemačke, odnosno Zapadne Njemačke] [...] SDS raspolaže inače neproverjenim podacima da je iz Australije u Europu stiglo 200 hrvatskih ekstremnih emigranata [u drugom dokumentu savezna Udbe napisala je da je riječ o čak 500 emigranata] te još nekim pokazateljima koji donekle potvrđuju službene izjave predstavnika austrijskog ministarstva unutarnjih poslova, a saznanja SDS-a pokazuju da je riječ o pripremanju terorističke skupine, koju navodno čine pripadnici Hrvatskog revolucionarnog bratstva - HRB-a, i koja će se navodno infiltrirati u SFRJ u prvoj polovici travnja 1973. O tome su austrijske novine *Neue Zeit* 5. ožujka 1973. i *Kleine Zeitung* (5. ožujka 1973.) [također i *Tagespost*] obavijestile austrijsku javnost [...] S tim u vezi već su u tijeku pripreme u tijelima unutarnjih poslova SRS za sprječavanje infiltracije skupine odnosno njezine likvidacije, ako bi se pojavila na teritoriju SRS-a.“¹⁷

14 Sektori su 1975. preimenovani u odjele.

15 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163, „Depeša“, jedna stranica, sastavio Milan Paulin, potpisao Marjan Orožen, poslana i Stalnoj službi RSNZ i Upravi milicije.

16 Sektor analitike i arhiva.

17 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163, „Informacija o pripremama ustaških ekstremista za invaziju na SFRJ“, 15. ožujka 1973., jedna stranica, potpisao Edo Kranjčević, iz dokumenta se ne vidi komu je dostavljena.

RTZ 274

II. sektor SDV RSNZ SRS
Ljubljana, 12/3-1973

Št. 990

VSEM NAČELNIKOM UJV
VSEM VODJEM IZPOSTAV SDV V SRS

ZSNZ SFRJ nam je posredovao preverjene podatke, da neke ekstremistične skupine hrvatske emigracije pripremaju akcije in vpade v SFRJ, predvsem že v začetku meseca aprila v zvezi z "Dnevom NDH".

Spričo resnosti navedenih podatkov odrejam naslednje naloge in ukrepe:

- V roku je treba izvršiti naloge, ki jih je pred regionalne štabe za zoperstavljanje in likvidacije terorističnih band odredil na sestanku dne 20/2-1973 republiški podsekretar Egon Conradi v svojstvu vodje republiškega štaba za protigverilsko bojevanje;
- povečati kontrolo na mejnih prehodih in na ustrezen način opozoriti na to dejstvo tudi carinske organe;
- uvedite strožje kriterije pri obravnavanju ilegalnih in legalnih povratnikov;
- akcija se vodi pod šifro "April 1973".

Republiški sekretar

Marjan Orožen

1 x Stalni službi RSNZ
1 x Upravi milice tu

Depeša o akciji „Travanj“

Dakle, postavio sam okvire akcije „Travanj 1973.“ u koju se, očekivano, više puta „uhvatio“ i Martinović, no spomenut ću samo jedan primjer toga (dokument iz 4. travnja 1973.), kada je Milan Paulin iz drugoga vanjskoga sektora slovenske tajne političke policije u Mariboru poslao sljedeću depešu Toni Tratniku, šefu ispostave Udbe:

„U vezi s informacijama o dolasku ekstremista u Graz moraju se izvršiti sljedeći zadaci:

- razgovarati s odgovarajućim studentima iz vašeg područja koji studiraju u Grazu, s ciljem da saznamo imaju li veze sa studentima iz SR Hrvatske, preko kojih bismo mogli dobiti signale o pojavi Australaca na području Graza, te bi također mogli biti korišteni kao promatrači u Društvu prijatelja Matice Hrvatske. Pri tome treba imati u vidu podatak suradnika 'Hanzija' [Milan Dorić] da mu je

Ante Vukić rekao kako su studenti u Grazu 'dobri dečki'.

- saznati ima li među studentima u Grazu Tolja, za kojeg se kaže da je rođak nekog ubijenog ekstremista iz akcije Raduša
- potrebno je reaktivirati suradničku mrežu koja je izgrađena među pripadnicima Bleiburškog voda, s posebnim naglaskom na Petra Miloša i Martinovića, s ciljem identificiranja i pokrivanja njihovih veza na području Graza.

Molimo vas da nas o svojim nalazima i prijedlozima obavijestite depešom.¹⁸

No od bombastične najave o 200 hrvatskih ekstremista, a jednom čak 500, koji su navodno krenuli iz Australije s namjerom masovne invazije na Jugoslaviju, očito nije bilo ništa, a sva nastojanja Udbe da dozna nešto konkretno u vezi s tim bila su neuspješna. Sve iz jednostavnoga razloga što je to bila izmišljotina koja je iz Australije ne znam kojim spletom okolnosti stigla u Jugoslaviju i Austriju te tako izazvala dodatnu paniku u, još od „Fenixa/Raduše“, ionako iznerviranom jugoslavenskom režimu. Strah, naime, ima velike oči!

Stoga je, zbog nedostatka konkretnih saznanja o namjeravanom masovnom upadu hrvatskih diverzanata u Jugoslaviju preko Slovenije, Orožen odlučio da od 3. svibnja 1973. akcija „Travanj 73.“ završava i s tim u vezi otkazuje sve zadatke i akcije.¹⁹ Iako je akcija zaključena, Udbe je i dalje marljivo pratila PBV i, s tim u vezi, njegova pokretača Martinovića. S tim u vezi, međutim, zanimljivo je stajalište austrijskoga policajca Valentina Schönlieba, zadužen za praćenje hrvatskih emigranata u dvojezičnoj Koruškoj, koji je početkom lipnja 1973. rekao udbaškom suradniku „Jagodi“, pravim imenom Alojz Jagodič,

„da je dovoljan jedan problem - koruški - da se olabave odnosi s Jugoslavijom [mislio je na probleme sa slovenskom manjinom] – a ustaše bi, ako bi bilo po njegovu, do zadnjeg ukrkali u stočne vagone i poslali u Jugoslaviju. Rekao je da nije za Jugoslaviju i njezinu politiku, ali bi nam sa zadovoljstvom poslao takvu pošiljku. Da nemamo ustaša u Koruškoj, imali bismo manje posla i manje problema.“²⁰

„Jagoda“ zatim prenosi:

„Schönliebova mržnja prema ustaškim emigrantima uvjetovana je određenim uzrokom... prije nekog vremena imao je s njima ozbiljan incident... U Ebentalu je bilo slavlje“, i Schönlieb je upozorio jednog Hrvata na njegovo ponašanje, „dok su drugi emigranti nasrnuli na njega tako da se jedva obranio. Zaustavio ih je s tri pucnja, a zatim pozvao dežurni vod policajaca iz Klagenfurta. Uhitili su velik broj ustaških emigranata - neki od njih nisu bili ni krivi ni dužni - i odveli ih u zatvore u Klagenfurt, gdje su držani puna tri tjedna. Schönlieb je rekao da su ih ispitivali i tukli kao slamu.“²¹

Oko sredine lipnja 1973. slovenski udbaši ponovno provjeravaju eventualnu prisutnost hrvatskih diverzanata u Klagenfurtu, iako je akcija navodnoga upada hrvatskih diverza-

18 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163, „Depeša“, jedna stranica, II. sektora Udbe, sastavio Paulin, potpisao šef vanjskog sektora Udbe Boris Podbevšek.

19 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163, „Depeša“, sastavio Mile Paulin, 3. ožujka 1973., jedna stranica, upućena svim načelnicima UJS-a u SRS-u, svim načelnicima podružnica SDS-a u SRS-u, Inspektoratu milicije, potpisao Marjan Orožen.

20 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2512, „Informacija“, 5. lipnja 1973., sastavio celjski udbaš Martin Krštinc, izvor: pouzdani suradnik „Jagoda“, dvije stranice, potpis šefa celjske Udbe Janeza Bučara, dostavljena u Ljubljani I. i II. sektoru (vanjski i antiemigrantski) Udbe, str. 1.

21 Isto.

nata, „Travanj 73.“, bila završena još početkom svibnja. Sada više nije bilo govora o 200 ili čak 500 diverzanata, nego više o pojedinim skupinama ili pojedincima. To je vidljivo iz „Operativnog izvještaja“ mariborske Udbe, citiram:

„U danima od 3 do 7/6-1973 naši promatrači u Klagenfurtu provjeravali su prisutnost diverzantskih skupina odnosno pojedinačnih osoba koje bi bile u vezi s njima i u tu su svrhu promatrali sljedeće točke:

- gostionicu Ilije Abramovića - Gasthaus Condola na adresi Siebenhügelstrasse 96/b
- hotel Waidmansdorfer - Caffé na Waidmansdorferstrasse 72, čiji je vlasnik Robert Kaschitz
- gostionicu Valentine Müller na adresi Ranken Gasse 21
- trgovinu N. Martinovića na uglu Kanaltalerstrasse i Maria Platzer Strasse
- rasadnik Nikice Martinovića
- prebivalište Petra Miloša na Friedlstrasse 3 i prebivalište Adema Delića.

U radu je bilo angažirano petero promatrača. Njihovi troškovi (piće i kilometraža) iznose 860 šilinga i 465 dinara [...] Prema izjavama promatrača, trgovina N. Martinovića je vrlo neuredna. U njemu radi žena, oko 50 godina, snažne građe. Martinović je 4/6-1973, u 8 sati i 15 minuta ujutro automobilom Taunus Karavan svijetle boje, registracije K 100-692 u trgovinu dovezao jagode. Istog dana dva su ga promatrača još tri puta uočila u gradu u spomenutom automobilu. Dana 4/6-1973 promatrači nisu primijetili radnike u Martinovićevu rasadniku. Također nigdje nisu vidjeli Adema Delića, kojeg osobno poznaju. Ni na pijaci gdje inače prodaje nije ga bilo tog dana.“²²

U navedenom dokumentu nalazi se i sljedeći neinspirativan zaključak:

„Između 3 i 7/6-1973 s petoricom promatrača provjeravali smo prisutnost pojedinih emigranata i eventualnu povezanost s diverzantskim skupinama i u tu svrhu promatrali pojedine emigrantske točke u Klagenfurtu. Tijekom promatranja nismo naišli na podatke koji bi upućivali na postojanje bilo kakve subverzivne skupine odnosno osobe koje bi bile s njom povezane.“²³

Zato mariborski tajni dokument završava sljedećim prijedlogom:

„Napominjemo da su promatrači, unatoč dobroj volji i požrtvornosti, neuspješni u ovakvim i sličnim perifernim akcijama. Osim toga, takav rad povezan je sa značajnim materijalnim troškovima i određenim rizikom kompromitacije. Mišljenja smo da će biti korisnije ako se krene u širu operativnu obradu već naznačenih osoba i emigrantskih točaka. U republici bi prvenstveno trebalo obaviti analizu dosadašnjeg rada u vezi s problematikom Ustaše u Koruškoj odnosno o Bleiburškom vodu, a zatim dati smjernice gdje i u kojem bi smjeru tko trebao raditi.“²⁴

Zatim, 1974. nalazimo tajni dokument, koji također sadržava podatke koji su, prema mom mišljenju, učinili Martinovića glavnim metom među svim hrvatskim emigrantima u Koruškoj, ako ne i u cijeloj Austriji.²⁵ Dokument je izradila savezna Udba. Napisan je

²² SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativno izvješće“, IDV Maribor, 12. lipnja 1973., sastavio mariborski udbaša Milan Koprivnik, tri stranice, potpisao šef mariborske Udbe Tone Tratnik, poslano II. sektoru (antiemigrantskom) u Ljubljani, str. 1-2.

²³ Isto, str. 3.

²⁴ Isto.

²⁵ S njim se možda „natjecao“ samo Cecelja.

27. ožujka 1974. i poslan je u Ljubljani, a nosio je naziv „Bilješka o operativnom radnom sastanku predstavnika SDB-a SR Hrvatske, BiH, Slovenije i SSUP-a“. Na navedenom sastanku nazočili su M. Marčeta iz II. Uprave Saveznoga sekretarijata unutrašnjih poslova (SSUP), Đ. Lukić i M. Manfreda iz Službe državne sigurnosti (SDS) Socijalističke Republike (SR) Hrvatske, Paulin iz SDS-a SR Slovenije i Marijan Mikić iz SDS-a SR BiH.²⁶ U Bilješci sa sastanka navedeno je:

„Sastanak je održan 21. ožujka 1974. godine u RSUP²⁷ – SDB-u²⁸ SR Hrvatske. Na ovom radnom sastanku izvršena je razmjena podataka (dobivenih iz dvaju izvora – SDB-a SR Slovenije i Hrvatske) o dolasku iz prekomorskih zemalja u Klagenfurt – Austrija trojice ili četvorice emigranata, i to: Jakova Butkovića, Dane Frkovića i Marka Vučetića, pripadnika hrvatske tajne organizacije čiji je zadatak da izvode terorističke akcije na jugoslavenske građane i objekte i u zemlji i u inostranstvu. U Klagenfurtu su kontaktirali poznate emigrante Nikicu Martinovića, Mirka Karačića, Adema Delića i ostale. Navedeni emigranti su se sklonili, prema podacima izvora, u Italiju, što je također zauzelo vidno mjesto tijekom raspravljanja ove problematike jer je realno zaključeno da bi i tamo morali imati neku bazu (pa barem i privremeno) [...] Nakon svestrane razmjene podataka i mišljenja zajednički je ocijenjeno da bi ekstremna emigracija u planiranju terorističkih akcija morala imati bazu u blizini jugoslavenske granice radi prihvaćanja terorista koji bi odatle odlazili na izvršenje akcija. Ista baza mogla bi služiti i za prihvata terorista na kraće vrijeme po izvršenju akcija. Ocijenjeno je da bi emigrantska grupacija u Klagenfurtu (Nikica Martinović, Miro Karačić, Adem Delić, Petar Miloš, Ivan Zubac, Omer Vrabac - Karlo, Milivoj Ašner, Ivan Tanković, Marijan Šokčević i dr.) bila vrlo pogodna da posluži kao baza teroristima. Ovo je istaknuto posebno i radi toga što je jedan od osnivača HRB-a Geza Pašti vrbovao Nikicu Martinovića [!!!] i osposobio ga da služi kao punkt za prihvata i ubacivanje emigranata u Jugoslaviju. Ovdje je bilo prisutno i to što svi zagovornici diverzantsko-terorističkih akcija dobro znaju da su pripadnici grupacije u Klagenfurtu bivši ustaše i protivnici SFRJ-a, da su nastanjeni od 1945. godine gdje imaju stanove, gostionice, trgovine, a neki i manja imanja, gdje mogu smjestiti teroriste i njihovu opremu (oružje i sl.).“²⁹

Podatak o tome da je Martinović povezan s osnivačem HRB-a Gezom Paštijem za njega je, prema mom mišljenju, bio „smrtonosan“, iako je Pašti „nestao“ još 1965. kada su ga progutale udbaška noć i magla! To je značilo da je Martinović bio povezan s jugoslavenskom režimu najopasnijom emigrantskom organizacijom, što je HRB svakako bio! „Progutala“ je Udba Paštija, a „progutat“ će nepunih deset godina poslije i Martinovića. No, nismo još stigli do toga. Naime, za godinu 1974. moram dodati još izvještavanje suradnika „Borje“, kojega je mariborska Udba preuzela od banjalučke Udbe, a „Borje“ alias Josip Lukenda – Jozo radio je kod Martinovića!

Hrvat Lukenda rođen je 25. ožujka 1941. u Bukovici kod Banje Luke. Imao je samo niže obrazovanje, te je radio kao vrtlar. U veljači 1970. dragovoljno je postao suradnik banjaluč-

²⁶ SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163, „Bilješka“, 27. ožujka 1974., pet stranica, strogo povjerljivo, SDB - II. uprava (antiemigrantska), dostavljeno: Silvo Gorenc, Josip Bukovac, Branko Kostić, Tomo Bralo, Srećko Šimuna, Boris Podbevšek, Milan Paulin, Ivan Nahtigal, Jovo Miloš, str. 1.

²⁷ Republički sekretarijat za unutrašnje poslove.

²⁸ Služba državne bezbednosti, naziv SDS-a na srpskom jeziku.

²⁹ SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163, „Bilješka“, 27. ožujka 1974., pet stranica, strogo povjerljivo, SDB - II. uprava (antiemigrantska), dostavljeno: Silvo Gorenc, Josip Bukovac, Branko Kostić, Tomo Bralo, Srećko Šimuna, Boris Podbevšek, Milan Paulin, Ivan Nahtigal, Jovo Miloš, str. 1-2.

ke Udbe i u tom je svojstvu poslan u inozemstvo. Nastanio se u Klagenfurtu i zaposlio kod Martinovića zajedno sa suprugom. U slovenskom arhivu prvi se put pojavljuje 1. travnja 1974. u depeši koju je bosanskohercegovačka Udba poslala drugom, vanjskom, sektoru slovenske Udbe. U njoj se bosanskohercegovački udbaši slažu da „Borju“ ustupaju slovenskoj Udbi, uz napomenu: „Obavijestite nas je li potrebno naše posredovanje kod preuzimanja navedenog“.³⁰ „Ustupanje“ Lukende bilo je uvjetovano blizinom Klagenfurta Sloveniji, a svakako i u funkciji političke odluke vrha jugoslavenskoga režima da se Martinović ubije.

Postavlja se pitanje kada se zapravo dogodila ta prvotravanjska spremnost bosanskohercegovačke Udbe da Lukendu preda slovenskoj Udbi? O tome je u Sloveniji sačuvano „Operativno izvješće“ od 11. lipnja 1974., s podnaslovom „Obrada: Ustaše u Koruškoj – podaci i preuzimanje ‘Borje’“, u kojem se navodi:

„Prema prethodnom dogovoru operativni djelatnik DS-a Banja Luka Nedeljko Đakarić 9/6-1974 predao je suradnika ‘Borju’ djelatniku IDS-a [Ispostava DS-a, od g. 1975 Centar SDS-a] Maribor Milanu Koprivniku. Osobne podatke o suradniku s ocjenom rada poslat će SDS BiH naknadno. Suradnik se složio s predajom, ali smatra da mi u Sloveniji zbog njegove blizine [misli na Klagenfurt] igramo samo posredničku ulogu. U razgovoru je rekao sljedeće: 26/5-1974 suradnikova supruga Vera izrazila je želju da ode u Italiju. Čuli su to bračni par Martinović i pitali mogu li poći s njima. Tako su se oko 9 sati odvezli iz Klagenfurta u Travisio u suradnikovu autu i odatle se vratili navečer. Sva četvorica cijelo su vrijeme bili zajedno i Martinović se ni u kojem trenutku nije udaljio. Obilazili su grad, jeli i pili, a Martinović se jako napio. Suradnik kaže da je Martinović u posljednje vrijeme prilično bolestan. Njegova žena Lora izjavila je da ima rak [...] Peru Miloša suradnik osobno poznaje, ali ne zna gdje živi. Rekao je da su se Martinović i Miloš posvađali prije dvije godine i od tada Miloš više nije dolazio kod Martinovića. Prije otprilike dvije godine Martinovićeve supruga Lora zabranila je suprugu pozivanje emigranata na sastanke u vlastiti stan. Od tada su se, prema izjavi suradnika, sastajali u ribljem restoranu koji vodi kći kriminalističkog policajca Schönlieba te u gostionici koja se nalazi na gradskom predjelu Satnica. Do tog se restorana dolazi iz Siebenhügelstrasse preko mosta - potoka Satnica. Tu su se i sastali 11/5-1974. Do Martinovića se toga dana osobnim automobilom dovezao emigrant Zdenko Bakula iz SRNj-a. Martinovića je poveo na komemoraciju u Loibach. Suradnik ne zna gdje je Bakula proveo noć, ali tvrdi da sigurno nije bio s Martinovićem ili Delićem [...] Opširnije izvješće suradnika, koje govori i o drugim emigrantima kao što su Pero Čvorak, Slavko Došen, Hrستیć, Ivo Zubak, Ante Mačinković, Mirko Karačić, Vrabac i drugi, slijedi naknadno, kada naš operativni djelatnik razjasni neke stvari u razgovoru s operativcima iz BiH-a. Tada ćemo vam poslati i niz fotografija s prošlogodišnje komemoracije na kojima je suradnik tijekom razgovora identificirao pojedine emigrante [...] Napomena: prema dojmu i iz razgovora, suradnik je loše informiran, plašljiv, inače konspirativan, nacionalno vezan za Jugoslaviju. S obzirom na to da živi u blizini Martinovića [a i radi s njim] i jer je u dobrim odnosima s njim i njegovom suprugom, omogućeno mu je da evidentira sve posjete kod njega te mjesta kamo Martinović odlazi. U perspektivi, uz odgovarajuću edukaciju i materijalnu stimulaciju, mogao bi se šire primijeniti. Trenutačno ima sljedeće dužnosti:

- registracija svih posjeta kod Martinovića

30 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 1163, „Depeša“, IV. sektor SDB-a SR BiH, 1. travnja 1974., jedna stranica, nepotpisana, predana drugom (vanjskom) sektoru SDV-a SR Slovenije.

783

Strogo zaporno

1/4-2-143/2
11/6-1974

OPERATIVNO POROČILO

II

RTZ-132-75-1

ZADEVA: Obdelava "Ustaši na Koroškem" - podatki in prevzem sodelavca "Borje"

ZVEZA: RTZ 132

SESTAVIL: KOPRIVNIK Milan

Po predhodnem dogovoru je operativni delavec DV Banja Luka ĐAKARIĆ Nedeljko dne 9/6-1974 predao sodelavca "Borja" na sveso delavcu IDV Maribor KOPRIVNIK Milanu. Osebnne podatke o sodelavcu s delovno oceno pošlje SDV BiH naknadno. Sodelavec se je s predajo strinjal, smatra pa, da mi v Sloveniji zaradi njegove blizine odigramo le posredniško vlogo. Na razgovoru je povedal naslednje:

dne 26/5-1974 je sodelavčeva žena Vera izrazila željo, da se peljeje v Italijo. To sta slišala zakonca MARTINOVIĆ in vprašala, če lahko gresta z njima. Tako so se okoli 9. ure s sodelavčevim avtomobilom odpeljali iz Celovca v Trbiž in se od tam vrnili proti večeru. Ves čas so se vsi štirje nahajali skupaj, brez, da bi se Martinović kam oddaljil. Ogle dovali so si mesto, jedli in pili, Martinović pa se je močno opil. Sodelavec pravi, da je MARTINOVIĆ sadnje čase precej bolan. Njegova žena Lora je izjavila, da ima rak.

Emigrant DELIČ Adam se nahaja v bolnišnici. Sodelavec pravi, da je "šlagiran", ne more govoriti, bil je operiran. Pri njemu sedaj dela njegov nečak. DELIČ ima v hlevu osem majhnih konjev, ki jih je nakupil po Avstriji, narodene pa ima še štiri. Martinovičev brat se zanima za nakup Deličevega posestva.

ABRAMOVIČ Ilija redno obiskuje MARTINOVIČA. Ilijeva žena občasno pomaga prodajati v Martinovičevi trgovini.

MILOŠ Pera sodelavca osebno pozna, ne ve pa kje stanuje. Povedal je, da sta se MARTINOVIĆ in MILOŠ pred dvema leti spela in da od takrat Miloš ne prihaja več k Martinoviču. Pred oca dvema leti je Martinovičeva žena Lora prepovedala možu vabljenje emigrantov na sestanke v lastno stanovanje.

Lukenda, alias „Borje“ –
preuzimanje suradnika

- identifikacija dviju točaka susreta emigranata (gostionica Schönliebove kćeri i gostionica u Satnici)
- sudjelovanje u eventualnim antijugoslavenskim demonstracijama, ako bi ih emigracija organizirala
- akcija Rajna - primio instrukcije [Titov posjet SRNj-u].³¹

Nadalje se u dokumentu navodi:

„Sljedeći kontakt zakazan je za 21/7-1974 u 10 sati u prvom hotelu na graničnom prijelazu Ljubelj. Po potrebi suradnik može pisati na adresu Filip Bohinc, 62000 Maribor, Trubarjeva 19 ili u posebno hitnim slučajevima nazvati 'Filipov' telefon (062 22-603), koji je izravni telefon u samačkom domu, gdje se dan i noć nalazi dežurni. Ako 'Filip' (naš izvor) ne bi bio dostupan, svi dežurni obavješteni su da za njega

31 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativni izvještaj“, sastavio mariborski udbaš Milan Koprivnik, tri stranice, potpisao vršitelj dužnosti šefa ispostave mariborske Udbe Ivo Mrevlje (za njega je kasniji šef ove ispostave bio Franc Zalašček), poslano u II. sektor Udbe u Ljubljani, str. 1-2.

preuzmu dojavu [...] Suradnik inzistira da zbog supruge i emigrantske sredine rjeđe dolazi u Jugoslaviju - uvijek na Ljubelj, gdje mu je najbliže, odnosno predlaže da s njime kontaktiramo u Klagenfurtu. Ako je naša služba osobito zainteresirana za uspostavljanje kontakta s njim, dogovoreno je da ga operativac ili netko drugi osobno posjeti na radnom mjestu (vrtlarstvo) uz kod da ga šalje 'Nedeljko' odnosno 'Filip' (operativni radnik Koprivnik suradniku se predstavio kao Filip Bohinc). Smatramo da bismo na ovaj način, prilikom posjeta maršala SRNj-u, ostvarili jedan kontakt jer bi to bilo u interesu službe, bio bi test za buduće izvanredne situacije, a operativac iz BiH-a, s kojim je do sada bio na vezi, tada će se nalaziti u Mariboru [...] Na razgovoru smo suradniku 'Borji' predali 500 austrijskih šilinga kao naknadu putnih troškova.³²

Na kraju dokumenta navode se i detaljniji podaci o Lukendi:

„Suradnik 'Borje' je Jozo Lukenda, rođen 1942., živi u Klagenfurtu, Josef Gruber Strasse 50, bez zanimanja, posjeduje osobni automobil VW (buba) tamnoplave boje, reg. br. K 300 430. Njegov otac, kao ustaški časnik, danas je upravitelj Hrvatskog doma u Argentini, a sestra njegove žene likvidirana je kao križarica odmah nakon rata.³³

Sljedeći sastanak s uhom Lukendom održao je udbaš Milan Paulin iz drugoga vanjskog sektora slovenske tajne policije, 21. srpnja 1974. godine. O tome je Paulin u „Izješću o kontaktu“ napisao:

„Kontakt s suradnikom 'Borjom' bio je na Ljubelju u hotelu Kompas. Suradnik je izvijestio sljedeće: Dana 12. srpnja 1974. nepoznati emigrant iz Kanade došao je u posjet iseljeniku Nikici Martinoviću, koji se s Martinovićem zadržao 15-ak minuta u razgovoru. Osobni opis: oko 42 godine, visok 165 cm, srednje tjelesne građe, riđe kose, loše kose, normalno ošišan, nosi brkove, nije imao prtljagu. Kada je tražio Martinovića, prvo se javio suradniku koji je radio u vrtu. Suradnik mu se predstavio, a on je samo nešto promrmľao. Kada ga je suradnik upitao kako se preziva, rekao mu je da mu je prezime jako teško zapamtiti. Potom je došao Martinović s kojim su razgovarali 15-ak minuta. Martinovićeva supruga tada je suradniku rekla da je spomenuti vjerojatno agent SDS-a i da zato njezin suprug ne želi s njim razgovarati, da je rodom negdje iz okolice Zagreba, da spava u gostionici Kaschitz i da je na putu u SFRJ da da izvješće, ali on je inače po zanimanju mehaničar i stalno nastanjen u Kanadi. Tada sam suradniku pokazao fotografiju 'Žutog' - Matičevića [Ivica, ubijen na Velebitu 31. listopada 1974.], ali on je rekao da ne sliči na njega. Navedena informacija 21. srpnja 1974. proslijeđena je depešom II. upravi SDS-a u Beogradu [...] Navedenog emigranta pokušali smo identificirati preko suradnika 'Žana' i 'Adema' [obično još i Vilić, pravo ime meni nepoznato], odnosno ako ekipa za OS Austrije ima priliku provjeriti navedene informacije. Suradniku smo pokazali i fotografije pripadnika Bleiburškog voda snimljene na komemoraciji 12. svibnja 1974. godine u Bleiburgu. Suradnik je identificirao neke od njih koje prije nismo znali. Ponovni kontakt sa suradnikom obaviti će se u nedjelju, 18. kolovoza 1974., u 9.00 sati na istom mjestu. S suradnikom sam se dogovorio da ako sazna za posjet iz prekooceanskih zemalja ili SR Njemačke, odmah obavijesti IDS Maribor kao što je dogovoreno. Suradnik je rekao da ako kontakt dolazi u Klagenfurt s registracijom MB, automobil treba ostaviti najmanje 1,5 km od

32 Isto, str. 2-3.

33 Isto.

njegova radnog mjesta jer su ti automobili najuočljiviji.³⁴

I doista, po dogovoru, udbaš, sada Koprivnik, a ne više Paulin, sastao se s Lukendom 18. kolovoza 1974. na Ljubelju, o čemu je u Udbinom dokumentu zabilježeno:

„'Borje' tvrdi da u vremenu od prethodnog kontakta nitko od njemu nepoznatih osoba nije došao posjetiti Nikicu Martinovića u rasadnik. Čak ni sam Martinović za to vrijeme nije nikamo otputovao da cijeli dan ne bi bivao doma. Martinovićovo zdravstveno stanje sada se popravilo pa ponovno može sam voziti automobil. Svakog dana ide dva do tri puta od rasadnika do trgovine. Dana 1/8-1974, kada Martinović nije bio doma, iz Salzburga ga je telefonom nazvao svećenik Cecelja. Na telefon se javio suradnik. Cecelja je rekao suradniku da Martinoviću kaže da 15/8 (crkveni blagdan) dođe u Klagenfurt odnosno na službu u Maria Saal koja je od Klagenfurta udaljena oko 15 kilometara. Suradnik je Martinoviću prenio poruku i primijetio da je Martinović tom porukom posebno zadovoljan. Dana 15/8-1974 velik broj ljudi prisustvovao je bogoslužju u hodočasničkoj crkvi Marije Saal. Suradnik je primijetio gotovo sve one emigrante iz Počasnoga bleiburškog voda koje osobno poznaje. Među automobilima je vidio dosta zapadnonjemačkih i francuskih registracija te 10-ak automobila ljubljanske registracije. Bile su tri mise, i to u 9 sati njemačka, u 10 sati hrvatska i u 11 sati slovenska. Cecelja nije vodio misu, iako su to svi Hrvati očekivali. Misu za Hrvate vodio je svećenik Franjo, koji je u Klagenfurt došao iz Jugoslavije prije dvije godine. Cecelja toga dana u rasadniku nije posjetio Martinovića. Suradnik smatra da su se Cecelja i Martinović vidjeli prije crkvenih obreda. Martinović je tog dana vrlo rano krenuo od kuće na mopedu.³⁵

Na kraju je još zabilježeno:

„Za potrošeno vrijeme i putne troškove suradniku smo predali 500 austrijskih šilinga. Sljedeći kontakt s njim dogovoren je 29/9-1974 u 8 sati ujutro u hotelu na Ljubelju. U hitnim slučajevima suradnik će nam pisati ili će nas nazvati. Dogovorili smo se i za slučaj hitnog kontakta, ako za to bude interesa s naše strane.³⁶

I taj zajednički dogovor o susretu 29. rujna 1974. na Ljubelju se ostvario, a mariborski udbaš Koprivnik o tome je ovako zapisao:

„Suradnik 'Borje' ima stalnu zadaću identificirati i pratiti neprijateljsko djelovanje ustaša - pripadnika Počasnoga bleiburškog voda u Klagenfurtu. Posebno je usmjerena na kontrolu Nikice Martinovića kao navodnog eksponenta HRB-a. 'Borje' ima mogućnost bilježiti sve ljude koji posjećuju Martinovića u rasadniku na Josef Gruber Strasse te registrirati njegove odlaske izvan grada Klagenfurta. U kolovozu je suradnik dobio i konkretan zadatak kod šogora emigranta provjeriti i utvrditi najavljeni posjet dviju osoba iz Australije [...] Prema izjavi suradnika, Martinović je 15/8-1974 (u Austriji je to bio crkveni blagdan) u jutarnjim satima na mopedu otputovao u hodočasničku crkvu Maria Saal. Toga su dana u ovoj crkvi služena tri bogoslužja, i to: austrijska, hrvatska i slovenska misa. Martinović se doma vratio nešto iza podneva. Doma je ispričao ženi da je emigrant Jozo, posjednik iz mjesta Eisenkappel, ponudio

34 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Izješće o kontaktu sa suradnikom 'Borjem'“, 21. srpnja 1974., na Ljubelju, II. sektor (protuemigrantski) slovenske Udbe, sastavio Milan Paulin, dvije stranice, dostavljen mariborskoj Udbi, str. 1-2.

35 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativno izvješće“, IDS Maribor, 20. kolovoza 1974., strogo povjerljivo, sastavio udbaš Milan Koprivnik iz Maribora, izvor: „Borje“ četiri stranice, potpisao šef mariborske Udbe Ivo Mrevlje (kasniji šef ove ispostave postao je Franc Zalašček), dostavljeno u II. sektor (protuemigrantski) slovenske Udbe, str. 1-2.

36 Isto, str. 4.

Martinovića domaćim kobasicama u gostionici kod crkve, te ga je ujedno pozvao na bogoslužje u subotu 17/8 koje će po Jozinu nalogu i plaćanju obaviti svećenik Viljem [Vilim] Cecelja. 'Borje' navodi da je Martinović 17/8 oko 12 sati automobilom otišao od kuće i vratio se nešto nakon 14 sati. Martinovićeva supruga Lora bila je začuđena što joj se suprug tako brzo vratio. Gdje je bio ovaj crkveni obred odnosno ako ga je uopće i bilo, suradniku nije poznato [...] 'Borje' napominje da je Martinović u posljednje vrijeme više puta telefonom zvao policajca Schönlieba. Kad je suradnikova supruga jednom prilikom čula da Martinović traži Schönlieba na telefon i htjela prisluškivati, Martinović ju je otjerao prije nego što je počeo razgovarati s njim. Suradnik i njegova supruga posvetit će više pažnje tim razgovorima. Prije otprilike dvije godine suradnik je čuo kada je načelnik policije Winkler telefonom Martinovića upućivao kako treba održati komemoracijske svečanosti. Tada su kod Martinovića bili okupljeni Cecelja, Abramović i Bakula. Kada je Martinović završio razgovor, rekao je prisutnima: 'Sad vidite što smijemo, a što ne smijemo. Moramo se držati okvira koje nam dopušta policija'. Martinović je prije nekoliko godina kupio njivu u Leisdorfu uz glavnu cestu, 17 kilometara od Klagenfurta prema Beču, bez gospodarske zgrade, a prije tri godine građevinsko zemljište (600 m²) u Adelwegu - u neposrednoj blizini njegova rasadnika u Klagenfurtu. Sada on i njegova supruga pregovaraju o najmu i kupnji pokretnine od emigranta Delića za 300.000 austrijskih šilinga. Nikica supruzi postavlja uvjet da je spreman dati novac samo ako mu u sadašnji rasadnik dođe raditi brat Tunjo iz Jugoslavije. Lora se s tim ne slaže i želi da sami obrađuju oba rasadnika.³⁷

Nadalje se u dokumentu navodi:

„Martinovićev brat Tunjo ima oko 50 godina i živi u Brčkom - BiH. U Austriji je prije više godina jedno vrijeme bio zaposlen kod Nikice, a jedno vrijeme u nekoj tvornici. Tunjo ima dva sina koji su zaposleni u SR Njemačkoj. Naime, Božo regularno radi, a sin Ivo je u SR Njemačkoj kao turist, živi kod emigranta Bakule u Münchenu i povremeno radi za razne firme. Tunjo i njegovi sinovi posljednje dvije godine nisu dolazili u posjet Martinoviću [...] Suradnik još nije popravio odnose s Martinovićem. Kako kaže, nedavno su se opet posvađali. Suradnik je ljutito okrivio Martinovića rekavši da ga se ne boji, iako je on - Martinović - povezan s austrijskom policijom. Martinović je, međutim, suradniku dvosmisleno poručio da si ne pravi iluzije ako je povezan sa 'svojima'. Suradnik zbog konspiracije - njegove vlastite zaštite - predlaže buduće kontakte s njim u Klagenfurtu. Suradnikovu putovnicu, naime, u policiji produžava Martinović, a koliko je puta i kada bio u Jugoslaviji ima priliku saznati uvidom u pečate (naši mu u putovnicu uvijek stave pečat).³⁸

Na kraju su dogovoreni daljnji koraci:

„Sljedeći kontakt sa suradnikom dogovoren je za 16/11-1974 između 19 i 20 sati u gostionici ADI u Klagenfurtu. U slučaju važnijih saznanja imamo dogovoren hitan kontakt s njim odnosno pisanim putem ili telefonom. Na razgovoru smo suradniku predali 500 austrijskih šilinga kao naknadu putnih troškova.³⁹

I tako se Lukenda, prema dogovoru, 16. studenoga 1974. sastao s dvojicom udbaša Mi-

37 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativno izvješće“, IDS Maribor, 2. listopada 1974., sastavio Milan Koprivnik iz Maribora, izvor: „Borje“, šest stranica, potpisao šef mariborske Udbe Ivo Mrevlje (kasniji šef ove ispostave postao je Franc Zalašček), dostavljeno u II. sektor (protuemigrantski) slovenske Udbe, str. 1-2

38 Isto, str. 2-3.

39 Isto, str. 6.

lanom Koprivnikom i Zlatanom Josipovićem. O Martinoviću im je rekao sljedeće:

„Dana 31/10-1974 u 18 sati okupili su se kod Martinovića u stanu u rasadniku Viljem Cecelja, Ilija Abramović, Bakula iz Münchena i Franjo, hrvatski svećenik iz Klagenfurta. Martinović ih je ponudio vinom. U njegovoj baraci ostali su oko sat vremena. O čemu su pričali, 'Borje' ne zna. Čuo je samo svećenika Franju kada je nagovarao Cecelju da mu nabavi nabožnu literaturu. Čuo je i kad je Cecelja rekao da zbog bolesti - teške prehlade, taj dan gotovo nije mogao doći u Klagenfurt. Iz Salzburga u Klagenfurt Cecelja je stigao vlakom, a u Martinovićev rasadnik dovezen je automobilom emigranta Ilije Abramovića, koji ga je kasnije i odvezao. 'Borje' je doznao da Cecelja kada dođe u Klagenfurt uvijek prespava u Klagenfurtskoj biskupiji. Tu u stanu živi i svećenik Franjo. Ovaj put Bakula je prespavao u Martinovićevu stanu u stambenoj zgradi na Siebenhügelstrasse. Martinović ga je tamo dovezao vlastitim automobilom, dok je svoj automobil preko noći parkirao u šupi kod rasadnika. Sutradan ujutro t. j. 1/11-1974, u ranim jutarnjim satima svojim automobilom odvezao je Bakula Martinovića na komemoracijske svečanosti u Loibach. Tog dana Martinović se vratio kući tek u 16 sati. 'Borje' je u posljednje vrijeme u posjetu u Martinovićevu rasadniku primijetio samo emigranta Omera Vrabeca. Suradnik je uvjeren da se Martinović s emigrantima susreće u trgovini ili stanu na Siebenhügelstrasse. Prema priopćenju 'Borje', Martinovićovo zdravstveno stanje se znatno poboljšalo. Sada redovito radi u trgovini, gdje mu pomažu i supruga Ilije Abramovića te jedna Austrijanka. Ponedjeljkom i srijedom poslijepodne Martinović je uvijek sam u trgovini. 'Borje' napominje da Martinović većinu pošte dobiva na adresu trgovine ili u svoj stan na Siebenhügelstrasse. U rasadnik na adresi Josef Gruber Strasse 50 ne dobiva gotovo ništa. 'Borje' je uočio samo neko pismo u kojem ga neidentificirana osoba na srpskohrvatskom jeziku moli da mu se Martinović javi na priloženoj dopisnici odnosno da javi kako je s njim. U rasadnik ne prima ni novine. Emigrantski list Nova Hrvatska Martinović uvijek donese doma nedjeljom, kad se vraća s mise. Prema izjavi 'Borje', pištolj koji je Martinović prijavio kao trgovac, sada drži u trgovini.⁴⁰

Na kraju je navedeno:

„'Borje' planira doći u domovinu 1/12 ili 18/12-1974 na dvomjesečni odmor. Čim dođe, pismeno nam javlja. Inače, ako će trebati, kontakt je dogovoren za 7/12-1974 u 18 sati u Klagenfurtu. S njim je dogovoreno da o svim saznanjima o Đakiću [Josip, bivši Martinovićev knjigovoda] i eventualnim dolascima Cecelje u Klagenfurt odmah izvijesti telefonom. Smatramo da je suradnik snalažljiv i da ima mogućnosti surađivati s nama, ali ga okolnosti (supruga, stalni posao i financijska situacija) onemogućuju u širem angažmanu.⁴¹

Prema tom dogovoru, mariborski udbaši Milan Koprivnik i Zlatan Josipović iz Maribora sastali su se 7. prosinca 1974. u Klagenfurtu s uhomom „Borjom“, koji im je ispričao da su:

„2/12-1974 emigranti Viljem [Vilim] Cecelja i Ilija Abramović došli u stan u rasadniku Nikice Martinovića u Klagenfurtu u 18.45 sati. Zadržali su se oko 20 minuta. U to vrijeme Cecelja je na telefon pozvao Omera Vrabeca ili Mirka Karačića. Suradnik nije mogao prisluškivati razgovor jer ga je Martinovićeva supruga Lora namjerno poslala po drva u dvorište. Kad se suradnik vratio u stan, telefonski razgovor je već

40 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativno izvješće“, IDS Maribor, 19. studenog 1974., sastavio mariborski udbaša Milan Koprivnik, izvor: „Borje“, pet stranica, potpisao vršitelj dužnosti šefa mariborske Udbe Franc Zalašček, dostavljeno u II. sektor (protuemigrantski) slovenske Udbe, str. 1-2.

41 Isto, str. 4-5.

završen. Prije odlaska Martinović je Cecelji poklonio teglu feferona i salamu. Cecelja se potom pozdravio s Lorom, nakon čega su Cecelja, Abramović i Martinović otišli u Kašičev hotel, nedaleko od Martinovićeve stana, gdje su imali sastanak. Htjeli su u salu za prijeme, ali im Kašić [Kaschitz] nije dopustio (hotel je bio zatvoren), pa su bili u drugom prostoru hotela. Suradnik ne zna je li još netko prisustvovao sastanku. Suradniku nije poznato kada se Martinović vratio kući, no ujutro mu je rekao za Kašića: 'Pseto me odbija pustiti unutra, iako je kod mene kupio voće i tražio drugu pomoć'. Cecelja kasnije nije više došao u Martinovićev stan. Ujutro 3/12-1974 u Martinovićev stan došao je emigrant Marijan Šokčević. U razgovoru sa suradnikom (suradnik nije znao ništa o namjerama emigracije) Šokčević je rekao da u Bleiburg idu s ciljem povratka posmrtnih ostataka palih ustaša koje su prethodno iskopali u groblju u Loibachu kod Bleiburga, a ujedno se čudio što suradnik to ne zna. Suradnik mu je odgovorio da ga to ne zanima, a i inače mu Martinović ništa ne kaže. U 9 sati ujutro 3/12-1974, suradnik se zajedno s Martinovićem i Šokčevićem odvezao Martinovićevim automobilom do svoje trgovine, gdje su Martinović i Šokčević izašli, a suradnik se automobilom vratio u stan u rasadniku [...] Suradniku nisu poznati sudionici odlaska u Bleiburg, ali pretpostavlja da su među ostalima bili Cecelja, Martinović, Mirko Karačić, Omer Vrabac, Marijan Šokčević, Ilija Abramović i Adem Delić. Martinović se doma vratio isti dan u 15 sati. Prije Martinovićeve dolaska Šokčević je došao u stan i rekao suradniku da su on, Martinović i još neki bili u posjetu emigrantu Dragu Rotini, koji je kupio zemlju u blizini mjesta Eisenkappel, gdje sada živi. Kasnije je u stan došao i emigrant Ante Vrdoljak [zvani Antić] (zaposlen u tvornici kože Knoch u Klagenfurtu, u blizini Delićeva rasadnika) i rekao da je bio u posjetu svom zemljaku, nositelju naše putovnice, koji je u bolnici u Klagenfurtu, ali nije rekao ime. Šokčević je nakon Vrdoljakova dolaska prekinuo razgovor o posjetu Bleiburgu, napomenuvši da će se Martinović vjerojatno vratiti Karačićevim automobilom. Suradniku nije poznato jesu li spomenuti negdje ručali.⁴²

Na kraju se navodi:

„Borje planira doći u domovinu 15/12 ili 22/12-1974 na dvomjesečni odmor. Čim dođe, pismeno će nas obavijestiti [...] Cijena kontakta sa suradnikom je 30,00 dinara (predali smo litru rakije).“⁴³

Eto, dogurao sam do zadnjega Lukendina izvješća o živom Martinoviću jer će za mjesec dana ovaj nesretnik biti mrtav, odnosno ubijen. Citiram:

„18 i 19/1 1975 operativni radnik podružnice SDS Maribor Zlatan Josipović u Banjoj Luci kontaktirao je suradnika 'Borju', koji mu je ispričao o Nikici Martinoviću sljedeći sadržaj: 'Do odlaska suradnika na odmor u Jugoslaviju dana 22/12-1974 nitko nije došao u Martinovićev stan u rasadnik. Prije odlaska na godišnji odmor suradnik je od Ante Mačinkovića, emigranta iz Klagenfurta, čuo da Martinović ima rak. Izvanbračni sin Martinovićeve supruge, Karl, vratio se iz vojske i sada je podnio zahtjev nadležnim tijelima za promjenu prezimena te želi prezime Rosse. Iz braka s Lorom Martinović ima dvije kćeri - Ana-Mariju od 5 godina i Marija-Tereziju od 14 godina. Uoči odlaska suradnika u SFRJ, Martinović se nije izjašnjavao o daljnjem zaposlenju kod njega, stoga 'Borje' nije siguran da će ga ponovno zaposliti kod njega

42 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativno izvješće“, IDS Maribor, 10. prosinca 1974., sastavio mariborski udbaša Zlatan Josipović, izvor: „Borje“, tri stranice, potpisao vršitelj dužnosti šefa ispostave mariborske Udbe Franc Zalašček, dostavljeno u II. sektor (protuemigrantski) slovenske Udbe, str. 1.

43 Isto, str. 2, 3.

u drugoj polovici veljače 1975. godine. Godine 1971. suradnik se htio zaposliti u tvrtki Udeschane u Klagenfurtu (tada je već radio kod Martinovića), djelatnica za vodu za zapošljavanje u Klagenfurtu odmah je nazvala Martinovića i kada joj je ovaj rekao da suradnika treba on, 'Borje' u navedenoj tvrtki nije mogao dobiti posao. Ako 'Borje' nakon povratka ne dobije stalni posao kod Martinovića, zaposlit će se u nekoj tvornici, a u slobodno vrijeme će raditi kod Martinovića.“⁴⁴

882

OPERATIVNO POROČILO

SADEVA: O "PLIBERŠKI VOD" - sodelavec "Borje", poročilo
SVERA: RTS 132
SESTAVIL: JOSIPOVIČ Zlatan

Dne 18. in 19/1-1975 je operativni delavec I SDV Maribor JOSIPOVIČ Zlatan v Banja Luki kontaktiral sodelavca "BORJE", ki mu je povedal:

1/ MARTINOVIČ NIKICA

Do odhoda sodelavca na dopust v Jugoslavijo dne 22/12-1974 na MARTINOVIČEVO stanovanje v vrtarji ni nihče prihajal. Sodelavec je pred odhodom na dopust od MAČINKOVIČ ANKA, emigranta v Celovcu, slišal, da ima MARTINOVIČ raka. Nezakonski sin MARTINOVIČEVE ANA KARL se je vrnil od vojakov in je sedaj vložil pri pristojnih organih prošnjo za spremembo priimka in želi priimek ROSSE. Iz zakona z Loro ima MARTINOVIČ dve hčerki - ANA-MARIJO, staro 5 let, in MARIJA-TEREZIJU, staro 14 let.

MARTINOVIČ pred sodelavčevim odhodom v SFRJ glede njegove nadaljnje zaposlitve pri njem ni povedal ničesar in tako "Borje" ni siguran, da bo v drugi polovici februarja 1975 ponovno dobil zaposlitev pri njem. Sodelavec se je leta 1971 hotel zaposliti pri firmi UDESCHANE v Celovcu /v tem času je še delal pri MARTINOVIČU/, je udeležbenka Arbeitsamta v Celovcu takoj poklicala MARTINOVIČA in ko ji je le-ta povedal, da sodelavca potrebuje, "Borje" v omenjeni firmi ni mogel dobiti zaposlitve. Kolikor "Borje" po vrnitvi ne bo dobil stalne zaposlitve pri MARTINOVIČU, se bo zaposlil v neki tovarni, v prostem času pa bi delal pri MARTINOVIČU.

- identificirati Slovenko, ki stanuje in dela v hotelu KASCHITSCH, prav tako tudi ostale domce, ki stanujejo v hotelu;
- po možnosti naj ostane še nadalje na delu pri MARTINOVIČU;
- ugotoviti oz. posanimati se ali sta v Celovcu dva emigranta, katera bi naj prišla iz ZR Nemčije;
- identificirati lastnika gostilne "Espresso Prinz" v Celovcu, ki je baje emigrant;
- identificirati emigranta z vzdevkom "Tito";

Naloge, dane na prejšnjih kontaktih, ostanejo. Posebej je poudarjena nujnost hitrega obveščanja o prihodu CECELJE in ostalih emigrantov k MARTINOVIČU oz. v Celovec. V tem cilju smo mu dali novo telefonsko številko /33-704, stanovanje operativnega delavca/ in pismena javka: JAGODIČ SAŠA, 62000 Maribor, Frankolovska 1.

"Borje" se bo vrnil v Celovec dne 15/2-1975.

Naslednji kontakt s sodelavcem je dogovorjen za dne 22/2-1975 v Celovcu.

Povzetek: Sodelavec "Borje" je na kontaktih dne 18. in 19/1 nakazal nekaj podatkov o pripadnikih iz O "Pliberški vod".

Izdelano v 3 izvodih:

2 x RSNZ SRS - SDV, II. sekt.
1 x O "Pliberški vod" - tu

Zadnji susret Martinovića s „Borjem“

Lukendi, zvanom „Borje“, udbaša Josipović ujedno je dao i sljedeće zadatke:

- „doznati je li netko posjećivao Martinovićev stan nakon što je suradnik otišao na godišnji odmor, posebice V. Cecelja
- identificirati Slovenku koja živi i radi u hotelu Kaschitsch te ostale iseljenike koji žive u hotelu
- po mogućnosti neka nastavi raditi za Martinovića
- saznati ili raspitati se postoje li u Klagenfurtu dvojica emigranata za koje se tvrdi da su došli iz SR Njemačke
- identificirati vlasnika gostionice Espresso Prinz u Klagenfurtu, koji je navodno emigrant
- identificirati emigranta nadimka 'Tito'.

44 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativno izvješće“, IDS Maribor, 21. siječnja 1975., sastavio mariborski udbaša Zlatan Josipović, izvor: „Borje“, pet stranica, potpisao vršitelj dužnosti šefa ispostave mariborske Udbe Franc Zalašček, dostavljeno u II. sektor (protuemigrantski) slovenske Udbe, str. 1.

Zadaci dani u prethodnim kontaktima ostaju. Posebice je istaknuta nužnost brzog obavještanja o dolasku Cecelje i ostalih emigranata kod Martinovića, odnosno u Klagenfurt. U tu svrhu dali smo mu novi broj telefona (33-704, stan operativnog radnika) i pismenu adresu: Saša Jagodič, 62000 Maribor, Frankolovska 1. 'Borje' će se vratiti u Klagenfurt 15/2-1975. Sljedeći kontakt sa suradnikom zakazan je za 22/2-1975 u Klagenfurtu.⁴⁵

Posljednje navedenog datuma Martinović više nije bio među živima. Vjerojatno je to i razlog zašto do kontakta između "Borje" i udbaša Josipovića nije došlo na dogovoreni datum 22. veljače, nego tek 19. svibnja 1975., ne u Klagenfurtu, kako je bilo planirano, nego ponovno u Banjoj Luci. Sigurno je da su ovo zakašnjenje i promjena mjesta kontakta posljedica činjenice da Josipović i Lukenda nisu htjeli riskirati da ih netko primijeti u Klagenfurtu odmah nakon ubojstva Martinovića jer je „Borje“ bio među osumnjičenima za ubojstvo i stoga vjerojatno pod policijskim nadzorom.

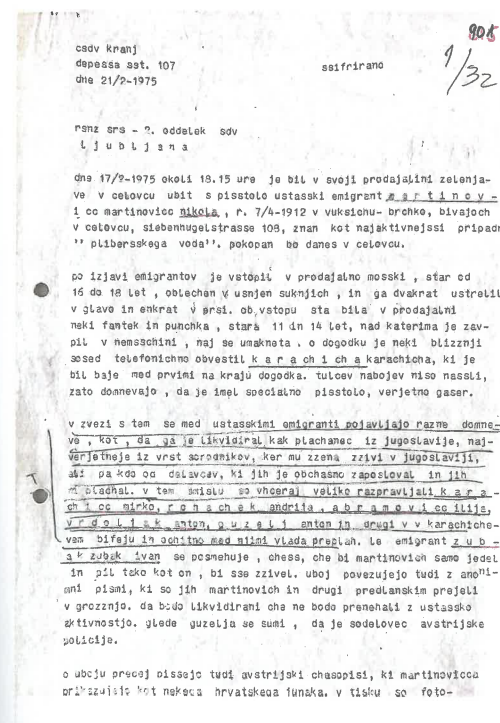
Ubojstvo Nikice Martinovića

Prvi udbaški dokument o ubojstvu Martinovića u slovenskom arhivu je depeša od 21. veljače 1975. koju je Centar SDS Kranj, bivša ispostava, poslao drugom vanjskom odjelu, ranijem sektoru Udbe u Ljubljani, citiram:

„Dana 17/2-75 oko 18.15 sati u svojoj prodavaonici povrća pištoljem je ubijen ustaški emigrant Nikola Martinović rođen 7/4-12 u Vukšiću - Brčko, živio u Klagenfurtu, Siebenhügelstrasse 108, poznat kao najaktivniji pripadnik Bleiburškog voda; pokopan će biti danas u Klagenfurtu [...] Prema izjavi emigranata, u trgovinu je ušao muškarac u dobi između 16 i 18 godina, odjeven u kožnatu jaknu, te mu dva puta pucao u glavu i jednom u prsa. Tijekom ulaska u trgovinu su se nalazili dječak i djevojčica, u dobi od 11 i 14 godina, kojima je na njemačkom doviknuo da se maknu. O događaju je Karačića telefonom obavijestio obližnji susjed, koji je, navodno, među prvima izašao na lice mjesta. Čahure nisu pronađene pa se pretpostavlja da je imao poseban pištolj, vjerojatno Gasser. U vezi s tim postoje razne pretpostavke među ustaškom emigracijom da ga je likvidirao neki plaćenik iz Jugoslavije, najvjerojatnije iz redova rodbine jer mu supruga živi u Jugoslaviji ili netko od radnika koje je on povremeno zapošljavao i kome nije platio. U tom su smislu jučer u Karačićevu bifeu dosta raspravljali Mirko Karačić, Andrija Rohaček, Ilija Abramović, Anton Vrdoljak, Anton Guzelj i drugi, a među njima očito vlada panika. Samo se emigrant Ivan Zubak ruga govoreći da je Martinović samo jeo i pio kao on, još bi bio živ. Ubojstvo se povezuje i s anonimnim pismima koja su Martinović i ostali dobivali pretprošle godine u kojima im se prijeti likvidacijom ako ne prestanu s ustaškim djelovanjem. Za Guzelja se sumnja da je suradnik austrijske policije [...] O ubojstvu puno pišu i austrijske novine, prikazujući Martinovića kao nekakvog hrvatskog heroja. U tisku se pojavljuju fotografije s ustaške komemoracije u Unterloibachu s crnom crtom preko očiju nazočnih da ih se ne prepozna. Policija o događaju šuti, no čini se da intenzivno istražuje. U vezi s istragom ubojstva i reakcijom među ustaškim emigrantima, naš konzul Milan Miškov iz Klagenfurta jučer je preko iseljenice Edite Vračar pozvao suradnika u konzulat kako bi se informirao o stvari i obavijestio ga o nalazima u ponedjeljak. 'Adem Vilić' mu je to obećao. Kako smo ranije izvještavali, 'Adem Vilić' priznao je konzulu da održava kontakte s nama [...] Karačić je savjetovao da suradnik ne ide na sprovod jer bi mogao imati posljedice u Jugoslaviji.

45 Isto, str. 4-5.

Emigrant Andrija Rohaček pitao ga je zanimaju li se za njega naše vlasti na granici.⁴⁶

Depeša kranjske Udbe o ubojstvu Nikice Martinovića

Istoga dana, dakle 21. veljače, Udbin centar iz Kranja šalje još jednu depešu u Ljubljani, citiram:

„Žan' navodi sličnu verziju [...] Upucan je 17/2-1975 u 17.30 sati neposredno prije nego što je namjeravao zatvoriti trgovinu na Kanaltalerstrasse 24 u Klagenfurtu, kada je iz podruma dolazio u trgovinu. Događaju je svjedočilo dvoje djece, od kojih je 11-godišnja djevojčica policiji dala osobni opis počinitelja: 17-20 godina, tamne puti, duge kose, odjeven u kožnu jaknu i crne duge hlače, u visokim cipelama s patentnim zatvaračem, nosio je aktovku. Na njega je pucano iz pištolja kalibra 7,65 mm, vjerojatno s prigušivačem. Jedan metak dobio je u čelo iznad nosa, koji je bio smrtonosan - metak je izašao kroz potiljak u prodajni pult. Dva hica dobio je u prsa. Preminuo je ubrzo nakon što je prevezen u bolnicu. Sigurnosna i kriminalistička policija temeljito istražuje ubojstvo. Prema izjavama emigranata, policijska pomoć stigla je i iz Graza i Beča. Emigranti uporno tvrde da je riječ o političkom ubojstvu kojim je dirigirala Udba iz Jugoslavije. Ova pretpostavka temelji se na tome što dnevni prihod od otprilike 4000 šilinga koji je imao kod sebe nije ukraden, kao i anonimna telefonska i pismena prijetnja od prošle godine da će biti ubijen ako ne prekine političko djelovanje. Supruga je to prijavila policiji i predala im anonimnu prijetnju. Policija s vrlo malom vjerojatnošću sumnja na razbojničko ubojstvo, da bi počinitelj pobjegao ne pokupivši novac zbog straha od djece. Policija u Klagenfurtu legitimira sve sumnjive. Jučer oko 10 sati dvojica policajaca u civilu legitimirali su 'Žana' u

46 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Depeša“, CSDS Kranj, 21. veljače 1975., dvije stranice, izvor: „Adem Vilić“, potpisao šef kranjske Udbe Franc Koprivnik, str. 1-2.

blizini stadiona, koji je otišao do Karačićeva lokala. Tražili su osobne dokumente i raspitivali se gdje radi, razlog dolaska u Klagenfurt, kamo putuje i tako dalje. Rekao je da želi posjetiti poznanika Petra Čoraka. Nakon ispitivanja i provjere putovnice pustili su ga bez bilježenja podataka.⁴⁷

Dalje se u dokumentu navodi:

„Sprovod je bio danas u 11 sati prijepodne u Klagenfurtu. Već sinoć se očekivao dolazak Viljema Cecelje, dr. Ivana Jelića, ing. Hamida Hromalića i ostalih. Cecelja je također bio u Klagenfurtu u nedjelju 16/2-75, gdje su imali zajednički sastanak i gozbu u restoranu Kaschitz. Ne zna se tko je od ustaške emigracije bio prisutan. Priča se da će za sprovod donirati 18.000 šilinga [...] Mirko Karačić kaže da je policija obećala iseljenicima da će od sada, radi osobne sigurnosti, svim hrvatskim političkim iseljenicima izdavati dozvolu za nošenje pištolja, a onima koji ga sami ne mogu nabaviti, dat će ga besplatno.“⁴⁸

Martinovićeva supruga Lora sa kćerima

Sprovod Nikice Martinovića

47 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Depeša“, CSDS Kranj, 21. veljače 1975, dvije stranice, izvor: „Žan“ (Milan Borić), potpisao šef kranjske Udbe Franc Koprivnik, str. 1.

48 Isto, str. 2.

Mariborska je Udba 25. veljače 1975. poslala u Ljubljano „Informaciju“ o tome što je tisk u Austriji pisao o ubojstvu Martinovića, o čemu su naveli:

„Austrijske novine od 20. i 21. veljače 1975. donose i članke o ubojstvu ustaškog eksponenta Martinovića u Klagenfurtu. Zajedničko svim novinskim izvjestiteljima je uglavnom sljedeće:

- da je riječ o ustaši koji je izbjegao iz Jugoslavije 1945. godine i koji je zauzimao dosta istaknute položaje u redovima iseljenika, dok neke novine navode da je Martinović pripadao umjerenoj skupini ustaške emigracije

- prije ili kasnije, svi novinski izvjestitelji složni su u tome da nije riječ o pljačkaškom napadu jer je otprilike 4000 šilinga - dnevna zarada koju je Martinović imao tog dana - ostalo netaknuto

- izvjestitelji su prilično jednoglasni i u tome da je Martinović bio spreman na napad jer je i ranije više puta primao prijeteće telefonske pozive da će ubojice biti iz njegova rodnog grada

- novinari su jednoglasni i u opisu likvidatora kojeg je na djelu navodno uhvatila 11-godišnja djevojčica (mladić od 17 do 20 godina, visok 174 do 178 cm, duge kose), a pritom navode i da je počinitelj vjerojatno već u bijegu u inozemstvo. Novinari, međutim, nisu potpuno jedinstveni oko motiva ubojstva. Iako većina njih kao najizgledniju mogućnost navodi da su političke prirode, Neue Zeit otvara mogućnost da je riječ o unutarnjem obračunu ustaških bandi. Isti list spominje i mogućnost da je u tu stvar umiješana jugoslavenska tajna policija.“⁴⁹

Početkom ožujka 1975. austrijski policajac Johann Lobenwein, suradnik Udbe kodnoga imena „Hart“, javlja se celjskoj Udbi i dosta priča o ubijenom Martinoviću, citiram:

„Suradnik ‘Hart’ u kontaktu 2/3-75 izvijestio je da načelnik I. odjela PD-a Celje Winkler i dalje vrlo rezolutno i dosljedno zastupa stav da u slučaju ubojstva ustaškog emigranta Nikole Martinovića nije riječ o političkom, već o običnom kaznenom deliktu, stoga odbija i čuti za to da bi I. odjel pružao bilo kakvu pomoć u rasvjetljavanju ovog slučaja. Čak je i odbio sudjelovanje u savjetovanju u ovom slučaju. Policajac Valentin Schönlieb rekao je suradniku da ‘Winkler ne želi priznati istinu’, da ‘ne želi priznati da je riječ o političkom ubojstvu, iako vrlo dobro zna da je tako’. Policijski službenik Erich Begusch rekao je da je Winkler zabranio nekim svojim zaposlenicima - spomenuo je sebe, Schönlieba, Karla Krenna i Johanna Hagera - koje je smatrao bliskim suradnicima, da daju bilo kakve izjave o mogućnosti ili da policija sumnja da je u ovom slučaju riječ o političkom deliktu. Naglasio je da takvo gledište mora biti zastupano jer ovaj slučaj ne smije imati negativan utjecaj na već oslabljene odnose između Austrije i Jugoslavije. Kada je policajac Hans Viertler, poznati pristaša Heimatdiensta, doznao za Winklerov stav o ubojstvu Martinovića, izjavio je da je ‘iznenađen njegovom neobjektivnošću i neodgovornošću’ te da ‘njegov stav nije prihvatljiv za načelnika političke policije’ [...] Policajac Begusch, koji je imao Martinovića na vezi, izjavio je da je iznenađen ovim ubojstvom osobito zato što, po njegovu mišljenju, ni Martinović ni ostali ustaše u Koruškoj ne predstavljaju potencijalnu opasnost za Jugoslaviju – ‘oni su samo moguće točke iseljenika iz drugih zemalja, ali oni sami ne djeluju neprijateljski prema Jugoslaviji’. Policajci Richard Dalmatiner i

49 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Informacija“, 25. veljače 1975., CSDS Maribor, dvije stranice, sastavio Vinko Testen, iz austrijskih novina preveo suradnik „Mikluž“, potpisao vršitelj dužnosti načelnika centra Franc Zalašček, str. 1.

Karl Piskacek izjavili su kako je moguće i da Martinović nije pružio potrebnu financijsku pomoć svojoj organizaciji te su ga stoga sami likvidirali. Dalmatiner smatra da je to osobito moguće jer Martinović nije bio aktivno neprijateljski djelovao protiv Jugoslavije. Do sada su ispitali stotinjak ljudi, ali nisu došli do korisnih zaključaka. Dvanaestogodišnja djevojčica, koja je bila u blizini u trenutku ubojstva, dala je opis osobe koju je tada tamo vidjela, ali si time nisu mogli pomoći. Iz razgovora s ustašama nalaze da su svi krajnje preplašeni i u velikim brigama.⁵⁰

Nadalje u dokumentu stoji:

„22/2-75 Peterlunger, šef policije u Beču, prisustvovao je završetku vježbi gađanja; zbog odsutnosti vozača suradnik je vozio njega i dr. Herberta Bachnera, šefa državne sigurnosti za Korušku. Bili su i u stanu dr. Winklera; Peterlunger i Winkler su, naime, u srodstvu. Bachner je izjavio Peterlungeru da je on osobno skloniji zaključku da je Jugoslavija umiješana u ubojstvo Martinovića. Peterlunger je odgovorio da je to vjerojatno istina jer da je riječ o običnom kaznenom djelu, onda bi ubojica sigurno uzeo novac koji je Martinović imao kod sebe. Potom je rekao da je vrlo zadovoljan ponašanjem Winklera u vezi s tim i naglasio da se trebaju zalagati da njihovi zaposlenici ne budu tumači varijante da je u ovom slučaju riječ o političkom ubojstvu. Naprotiv, takve zaključke moraju kategorički zaniijekati. Bachner je nakon toga izjavio da će se ustaše svakako pokušati osvetiti za ubojstvo i da bi za Austriju bilo krajnje nepovoljno da se osveta izvrši na njihovu teritoriju. Policajac Schönlieb rekao je suradniku da austrijska policija ima saznanja da je u Austriju došla skupina ustaških terorista iz SR Njemačke, koji namjeravaju izvesti diverzantske akcije u Austriji, a možda i u Jugoslaviji, kao osvetu za ubijenog Martinovića. U toj skupini je navodno i Ante Soldić iz Mannheima. Austrijska policija izgubila im je trag. Zbog navedenog policija je osiguravala jugoslavenski konzulat u Klagenfurtu s jednim civilnim djelatnikom - promatračem (pored uniformirane straže).“⁵¹

Ovdje moram dati svoj komentar. Policajac Begusch, kaže policajac „Hart“, iznenađen je ubojstvom „osobito zato što, po njegovu mišljenju, ni Martinović ni ostali ustaše u Koruškoj ne predstavljaju potencijalnu opasnost za Jugoslaviju.“ To je bila istina jer iz sve dostupne dokumentacije o PBV-u u Slovenskom državnom arhivu, osim ponekih verbalnih prijetnji ili hvalisanja, PBV-ovci nikada nisu planirali, a kamoli izveli, diverzantske akcije u Jugoslaviji. Istina, oni su bili povezani i s tako borbenom hrvatskom organizacijom kao što je HRB odnosno s pojedinim iseljenicima koji su namjeravali izvoditi oružane akcije u Jugoslaviji ili napadati jugoslavenska predstavništva u inozemstvu i slično. Ali neprestano PBV-ovo komemoracijsko javno podsjećanje na krvavo i masovno poslijeratno ubojstvo predstavljalo je nepodnošljiv pritisak na jugoslavenski režim, koji se temeljio na moru prolivene krvi, ne samo Hrvata, već i ostalih stanovnika Jugoslavije.

U radu sam već naglasio da je Martinović sam sebi potpisao smrtnu presudu zbog povezanosti s čelnikom HRB-a Paštijem. No udbaška noć i magla odnijele su Paštiju 1965. i zbog toga se Martinovićevo ubojstvo 1975. čini besmislenim. No ovdje treba uzeti u obzir da se bližila 30. obljetnica svibanjskoga stradanja Hrvata, a Martinović, kao glavni pokretač PBV-a, imao je veliku ulogu u pripremama za ovu okruglu obljetnicu. S tim u vezi, kombinacija HRB-a i obljetnice masakra postala je smrtonosni koktel za Martinovića!

50 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2512, „Informacija“, 4/3-1975, CSDS Celje, dvije stranice, sastavio i potpisao načelnik celjske Udbe Janez Bučar, izvor: suradnik „Hart“ - potpuno pouzdan, dostavljeno II. odjelu Udbe u Ljubljani, str. 1-2.

51 Isto, str. 2.

Ometana svibanjska komemoracija 1975.

Udbin suradnik „Hart“ 8. svibnja 1975. javlja:

„...da je zbog jugoslavenske note Austriji zbog događaja na sprovodu ustaškog iseljenika Nikole Martinovića austrijsko ministarstvo unutarnjih poslova, kako bi se izbjeglo pogoršanje odnosa s Jugoslavijom, spriječilo održavanje veće proslave u Bleiburgu, koju su ustaše planirali za 11/5. Tako je Ministarstvo unutarnjih poslova izdalo pisanu naredbu svim graničnim prijelazima sa zapadnim zemljama da na granici moraju odbijati hrvatske iseljenike ako ih prepoznaju, koji će krenuti u Austriju kako bi sudjelovali na spomenutoj proslavi. Isto tako, sigurnosna direkcija za Korušku i direkcija policije za Klagenfurt dobile su pismeni nalog Ministarstva unutarnjih poslova da hrvatskim iseljenicima ne dopuste organiziranje namjeravane proslave - skupa, da im se može dopustiti samo 'interna proslava' na kojoj ne smije sudjelovati niti jedan hrvatski iseljenik čije je stalno prebivalište izvan područja Klagenfurta [...] Policijski službenik I. odjela direkcije policije Valentin Schönlieb rekao je suradniku da je, sukladno uputama ministarstva unutarnjih poslova, policija zaključila, odnosno odlučila da će hrvatskim iseljenicima koji žive na području Klagenfurta dozvoliti 'internu proslavu', kako bi mogli položiti vijence, kako bi imali misu, ali neće smjeti koristiti svoju zastavu. Schönlieb je dalje rekao da su on i policijski službenik Erich Begusch razgovarali s više hrvatskih iseljenika s područja Klagenfurta i od njih zahtijevali da se moraju pridržavati navedenih uputa, a posebno da ne smiju primati posjete hrvatskih iseljenika iz drugih mjesta i zemalja. Svoje operativne pozicije među njima su angažirali - zadužili da na groblju odnosno bilo gdje ne bi došlo do izgređa i demonstracija protiv Jugoslavije. Policajac Begusch rekao je da do 8/5 do 11 sati policija nije ustanovila nikakve podatke na temelju kojih bi se moglo zaključiti da postoji opasnost od izgređa. Tvrdio je da su im hrvatski iseljenici obećali da neće biti izgređa.“⁵²

Na kraju informacije stoji:

„U sklopu predviđenih mjera, policija od 26/4 provodi pooštrene kontrole svih hotela, ugostiteljskih objekata, poznatih mjesta hrvatskog iseljeničtva te pojedinih istaknutih hrvatskih iseljenika. Kontrola se provodi u večernjim i noćnim satima. U policijskoj upravi pojačano je dežurstvo, a prema raspoloživim evidencijama, informacije o svim novopridošlim gostima na širem području Klagenfurta provjeravaju se u hodu; u tu svrhu dežurne policijske ekipe noću popisuju sve automobile stranih registracija. Od 7/5 u ponoć policija noću ima stalnu stražu na Martinovićevo grobu, a danju redovne policijske ophodnje u neposrednoj blizini groblja. Te mjere provode policijski službenici I. odjela policijske direkcije i I. odjela državne policije.“⁵³

Šef celjske Udbe Janez Bučar poslao je 12. svibnja 1975. depešu u Ljubljani:

„Valentin Schönlieb, policijski službenik I. odjela u Klagenfurtu, sinoć u 21 sat na povratku iz Bleiburga na pitanje suradnika 'Jagode' [Alojz Jagodič] gdje je bio, odgovorio je: 'Kvrugu sve to, uzalud gubiš dane. Bio sam u Bleiburgu na osiguravanju ovih gnjida, ali je bilo više nas nego njih'. Inače, nastavio je, mi u posljednje vrijeme radimo samo to - ustaše, ili ih kontroliramo ili ih štitimo. Schönlieb je bio vrlo loše

52 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2512, „Informacija“, 12. svibnja 1975., CSDS Celje, dvije stranice, sastavio i potpisao načelnik celjske Udbe Janez Bučar, izvor: suradnik „Hart“ - potpuno pouzdan, dostavljeno II. odjelu Udbe u Ljubljani, str. 1-2.

53 Isto, str. 2.

volje i umoran, pa suradnik nije nastavio s detaljima o tijeku, sudjelovanju i ostalom. Schönlieb je, više za sebe, dodao da bi za sve to bila dovoljni jedan ili dva uniformirana policajca, da se jednostavno vidi jesu li na događaju ostali u granicama dogovora ili ne, a da su im za to dali jako osiguranje jer su to tražili, rekavši da se boje osvetničkih akcija. Petar Miloš dobio je već treće prijeteće pismo pa se jako boji i uopće se ne pojavljuje u javnosti niti izvan stana. Ante Mačinković rekao je da ga telefonom koji ima u lokalu maltretiraju i prijete mu. On, Miloš, Mirko Karačić i još dvojica dobili su dozvolu za nošenje oružja zbog opisanih prijetnji. Za sebe je rekao da više ništa ne radi jer se ne usuđuje, da mu nije stalo ni do čega, ali je čuo da se opet nešto sprema i da će u skoroj budućnosti biti 'milo za drago' - za Nikolu Martinovića.⁵⁴

Sredinom svibnja 1975. UJS je sjedištu Granične službe u Ljubljani poslao dokument o „ustaškoj komemoraciji u Loibachu“, citiram:

„11/5-75 u Loibach je stiglo oko 30 ustaša iz Austrije, među kojima i dvije žene u narodnim nošnjama. Prva skupina stigla je u 11 sati sa sedam automobila, zaustavila se u austrijskom naselju Hruster, udaljenom 1,5 km od granične crte, a sudionici su se uputili prema crkvi u Loibachu. Nakon obreda dvojica iz ove skupine su se odvojila i uputila do graničnog prijelaza Grablach (Holmec). Tu su se zadržali oko 10 minuta i promatrali naše područje i karaulu Holmec. Ta skupina je potom oko 13 sati krenula za Bleiburg. U 13 sati na isto mjesto stigla je druga skupina sa šest vozila koja se tu zadržala do 15 sati. Od ove se skupine odvojio automobil VW koji se dovezao na udaljenost od 2 m od državne granice u Unterloibachu. Trojica sudionika izašla su iz automobila i 15-ak minuta promatrali naš teritorij te se potom vratili u unutrašnjost Austrije. Kasnije, u 18.55 sati, viđene su tri osobe kako se kreću u pravcu Unterloibacha prema jugoistoku, ali nije utvrđeno je li riječ o pripadnicima navedenih skupina ili stanovnicima toga mjesta. Sve su to promatrali vojnici iz karaule Holmec, koji su pojačano osiguravali državnu granicu [...] Prema priči građanina Štefana Orešnika iz Prevalja, koji je poslan na promatranje, tog su dana bili blokirani svi pristupi groblju. Austrijska policija nije propuštala vozila sa stranim registracijama. Orešnik se tamo dovezao poznanikovim automobilom austrijskih registracija. Policija je bila prisutna na groblju, dosta ih je bilo u civilu. Ali svi su imali UKV odašiljače. Nakon polaganja vijenaca na groblju uslijedila je misa u crkvi. Nije bilo nikakvih protujugoslavenskih ispada, osim onoga što je svećenik opleo tijekom propovijedi. Nakon propovijedi počeo je govoriti još jedan stariji čovjek bijele brade, koji se kasnije odveo automobilom bečkih registracija. Zamjenik načelnika policije iz Klagenfurta, koji je bio nazočan, preko policajca je upozorio župnika da je ceremonija gotova. Župnik se pobunio, rekavši da je govornik austrijski državljanin i da ima pravo govoriti, ali to nije pomoglo i morali su se razići. Govornik je samo primijetio nešto poput ovih riječi: 'Sestre i braćo, sada smo i ovdje poraženi' i otišao [...] Među automobilima nekoliko je bilo austrijskih plavih tablica (privremene registracije). Među sudionicima je bilo i nekoliko mladih ljudi, odnosno onih koji su rođeni nakon rata. Na licu mjesta bili su i novinar lista Večer i TV komentator Zvone Zorko [suradnik Zorko], koji su bili okruženi policajcima [...] Svugdje je bilo više policajaca i naoružanih ljudi nego prethodnih godina. Željeznički kolodvor u Bleiburgu također je imao pojačano osiguranje [...] Još 8/5-75 zaposlenik porezne uprave Herbert Orosch izjavljuje našem građaninu Ivanu Rožanecu iz Črne da ustaše neće imati proslavu i otkrivanje

54 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539 Centar SDS Celje, „Depeša“, šifrirano, izvor: suradnik „Jagoda“ na vezi Martina Krštinca, jedna stranica.

spomenika u Loibachu jer im to njihova vlast neće dopustiti. Zanimljivo je i to da su tog dana na graničnom prijelazu Grablach (Holmec) dežurali nepoznati pripadnici carinske straže jer su drugi u civilu prisustvovali svečanosti u Loibachu.⁵⁵

Mariborska Udba 20. svibnja 1975. izdala je klasificirani dokument pod nazivom „Operativno izvješće o Komemoraciji ustaša u Unterloibachu kod Bleiburga dana 11/5-75 - izvještaj suradničke mreže“. Dokument je pripremio Zlatan Josipović uz pomoć suradnika „Borje“, „Ožbeja“, pravim imenom Josef Krasnik, „Jagera“, pravim imenom Johan Štefan te izvora „Maleka“, „Iveka“ i „Cima“, a Štefana Orešnika angažirala je policijska postaja Dravograd. Tajni dokument od pet stranica potpisao je vršitelj dužnosti načelnika CSDS-a Maribor Franc Zalašček i dostavio drugom vanjskom odjelu Udbe. U izvješću se nalazio niz podataka:

„Dana 10/5-75 utvrđeno je da je netko u poslijepodnevnom satima položio vijenac od svježeg cvijeća i objesio ga na bor, kao i obično. Dana 11/5-75 komemoracija je započela u 10 sati misom u crkvi u Loibachu. Bilo je prisutno između 35 i 40 ustaša, među kojima i dvije žene u narodnoj nošnji - hrvatskoj. Uočeno je ukupno 19 automobila koruških registracija, a od toga nekoliko automobila drugih registracija. Misu u crkvi vodio je iseljenik Viljem [Vilim] Cecelja. Nakon mise otišli su na groblje, a nakon vjerskih obreda položili su dva vijenca s trobojnicama, od kojih je jedan bio službeni, a drugi privatni. Na službenom vijencu stajao je natpis: 'Povodom 30. obljetnice ubijenoj braći - Hrvati u Austriji'. Na komemoraciji nisu zamijećena nacionalna obilježja, odnosno grbovi i zastave, a neki su sudionici na prsima nosili nacistička odlikovanja i ustaške značke. Nakon polaganja vijenaca, iseljenik Lukač, dobi oko 60 godina, kratke bijele brade, govorio je na njemačkom jeziku i rekao da mu je jako žao što su službene vlasti u Beču spriječile da se misa pretvori u političku manifestaciju i time prouzrokovale odlazak samo malog broja ljudi na misu. Nakon njegovih riječi prišao mu je policajac i rekao mu da prestane pričati, na što je Lukač rekao: 'Schon fertig', te odmah nastavio na srpskohrvatskom: 'Ja sam star i ne mogu ništa više učiniti, ali naši će mladi moći jednom reći doviđenja na onoj strani... Potpuno je razumljivo što je time mislio' [...] Kada je suradnik 'Ožbej' počeo fotografirati sudionike, prišao mu je 55-godišnji ustaša bez ruke (Josip Đakić - op. oper.) i upitao ga na njemačkom je li on ovdje privatno, na što je 'Ožbej' odgovorio da je službeno. Odmah nakon toga, spomenuti ustaša je u društvu još jednog ustaše prišao šefu osiguranja, kojem su rekli da su lojalni austrijski građani i da ne dopuštaju da ih se fotografira. Policajac im je rekao da je ovo javni događaj i da je fotografiranje dopušteno. Tada su dvojica ustaša počela fotografirati suradnika 'Zorka' [Zvone Zorko] i dopisnika Tanjuga iz Beča [ujedno i novinar lista Večer]. Jedan ustaša ironično je rekao suradniku: 'Samo fotografiraj, idi do borova pa slikaj' [...] Izvor 'Malek' primijetio je na misi 11/5-75 u Klagenfurtu, koju je slavio svećenik Franjo, da značajniji članovi Bleiburškog voda Petar Miloš, Mirko Karačić, Antun Antičević, Adem Delić i drugi nisu nazočili misi, na temelju čega je zaključio da su išli na komemoraciju u Unterloibach.⁵⁶

Nadalje se u izvješću navodi:

55 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, Predmet: „Ustaška komemoracija u Loibachu“, 15. svibnja 1975., UJS Maribor, ustupljeno Udbi, dvije stranice, potpis Milan Zorec, str. 1-2.

56 SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativno izvješće“, 20. svibnja 1975., CSDS Maribor, četiri stranice, sastavio Zlatan Josipović, izvori: „Ožbej“, „Jager“, „Borje“, „Malek“, „Iveka“, „Cima“, Štefan Orešnik, pet stranica, potpisao vršitelj dužnosti načelnika CSDS-a Franc Zalašček, poslano u Ljubljani, str. 1-2.

„Suradnik ‘Borje’ čuo je od Martinovićeve supruge da je na komemoraciji bio i Zdenko Bakula, iseljenik iz Münchena. Nakon komemoracije u posjet Martinovićevoj supruzi Lori došao je sredovječni emigrant Stipe iz Švedske koji je želio fotografirati obitelj Martinović, što Lora nije dopustila. Rekao je da su Austrijanci odbili neke iseljenike na granici, ali da je on došao u automobilu koji nije bio njegov. Kada je Lora rekla da ga se ne sjeća, on je rekao da ju je već posjetio prije nekoliko godina, ali da je tada nosio brkove, a sada ih više nema [...] Čim su sudionici mise u Loibachu položili vijence, sjeli su u svoje automobile i u pratnji policije odvezli se prema Klagenfurtu. Nisu išli do borova u polju između Loibacha i državne granice. Sva događanja u Loibachu završila su do 11 sati. Kao posebnost, suradnik ‘Jager’ primijetio je da je na misi bilo dosta mještana, što do sada nije bio običaj. Suradnik ‘Ožbej’ po dolasku na groblje u 9 sati osim policajaca zatekao je i mještane. Suradnik ‘Jager’ ustanovio je koje su bile registracije automobila kojima su sudionici došli na komemoraciju. Policija je koristila automobile sljedećih registarskih oznaka: BP 2000, K 9-255 i KK-180. Na fotografijama se mogu vidjeti i sljedeće registracije vozila, i to: K-86-817, K-86-361. Izvor ‘Cima’ uočio je pet automobila sa salzburškim registracijama ispred gostionice kod groblja 11/5-75 u popodnevnim satima. Više nije znao reći [...] Dana 11/5-75 žandari su odmah nakon 7 sati ujutro došli u Unterloibach i osigurali prostor oko crkve i pristupe Unterloibachu. Malo iza njih došli su djelatnici SD-a iz Klagenfurta. Odmah ujutro osigurali su i prostor na poljani kod borova, tu je bila stalna zasjeda dvojice žandara. Primjetno je da je ovoga puta na osiguranju komemoracije angažirano više žandara i djelatnika SD-a nego na prethodnim manifestacijama. Žandari su sudionike komemoracije kontrolirali prema nekom popisu. Te popise imale su žandarmerijske zasjede na sva tri ulaza u Loibach. Mještane nisu kontrolirali, ali su kontrolirali sve slučajne strance i nisu im dopuštali da se zadržavaju u blizini crkve. Policija je pri osiguranju koristila UKV veze. Sve sudionike komemoracije fotografirala je širokokutnim objektivima. Suradniku ‘Ožbeju’ dopustila je fotografiranje, odnosno praćenje komemoracije, no on je morao dati osobne podatke. Osim suradnika, komemoraciju su pratili dopisnik Tanjuga iz Beča i Zvone Zorko, dopisnik iz Klagenfurta.“⁵⁷

Na kraju izvješća je navedeno:

„Štefan Orešnik, rodnom iz Prevalja, koji je zajedno sa svojim poznanikom, austrijskim državljaninom, bio na komemoraciji (na groblje se dovezao automobilom svog poznanika), primijetio je da se na graničnom prijelazu Grablach (Holmec) na poslu nalaze nepoznati financijeri, a oni koji su inače ovdje nazočili su komemoraciji u Loibachu u civilu [...] Suradnička mreža koja je pratila komemoraciju jedinstvena je u tome da su ovoga puta sigurnosni organi postupili strože nego što smo navikli. Zvone Zorko rekao je suradniku ‘Ožbeju’ da je ovo prvi put da je austrijska policija poduzela ozbiljniju akciju u vezi s komemoracijom.

Fotografije s komemoracije prosljeđene RSNZ-u SRS-a SDV-a, 11/5-75, u II. odjel Ljubljana. Kroz suradničku mrežu pokušat ćemo identificirati sudionike komemoracije te vlasnike automobila s kojima su sudionici došli na komemoraciju.“⁵⁸ Dakle, to je bilo izvješće suradničke mreže u kojoj je bio i Josip Lukenda, alias “Borje”. No mariborski udbaša Zlatan Josipović izradio je „Operativno izvješće“ na devet stranica, u kojem je jedini izvor „Borje“

⁵⁷ Isto, str. 2-4.

⁵⁸ Isto, str. 5.

a taj je dokument datiran na isti dan, 20. svibnja 1975., kao i netom spomenuti dokument mreže suradnika. Citiram:

„Operativni djelatnik CSDS-a Maribor Zlatan Josipović u Banjoj Luci je 19/5-75 kontaktirao suradnika ‘Borju’, koji je rekao da se 16/2-75 vratio s odmora iz Jugoslavije, a 17/2-75 ubijen je ustaša Nikica Martinović. Za ubojstvo su saznali sat vremena nakon ubojstva. Nakon Martinovićeva ubojstva, u njegov su stan (Klagenfurt, Josef Gruber Strasse) došli pripadnici SD-a ili kriminalističke policije iz Beča. Tada su počeli ispitivati Loru (Martinovićevu suprugu), suradnika i suradnikovu suprugu. Zanimalo ih je je li suradnik doveo nekoga iz SFRJ-a u Austriju 16/2, što je suradnik negirao, pitali su ga koliko puta godišnje suradnik odlazi na godišnji odmor u SFRJ, u kakvom su odnosu bili suradnik i Martinović te zna li suradnik tko bi mogla biti osoba koja je ubila Martinovića. Suradnik je policiji ispričao da s odmora u SFRJ-u nije dovezao nikoga, da na godišnji odmor u SFRJ ide jednom ili dva puta godišnje, da je s Martinovićem nekad bio u dobrim, nekad lošim odnosima te da ne zna tko bi to mogao biti ubojica. Lora je prevodila i ujedno potvrđivala navode suradnika. Nakon toga policajci su sljedećih dana ponovno dolazili u stan na ispitivanje: jednom dva, jednom jedan, tri puta dva i jednom trojica. Pitanja su bila otprilike istog sadržaja. Lora je rekla da su ti službenici iz Beča. Kad je djelatnik došao u stan na ispitivanje, Loru je nakon ispitivanja odveo u policiju. Tamo su je ispitivali zašto je suradnik toliko puta prelazio granicu (suradnik je bio na policiji zbog produljenja radne vize); je li ona imala ljubavnika i zašto nije spriječila muža da bude to što je bio. Nakon što je došla s policije, Loru je jako uzrujalo pitanje o ljubavniku te je rekla da su to psi. Kazala je i da im je rekla da ne zna ništa o aktivnostima njezina supruga te im je zamjerila što ništa nisu poduzeli, iako su znali za aktivnosti njezina supruga. Lora je suradniku savjetovala da nikamo ne ide jer joj je policija naredila da ih obavijesti o svim suradnikovim odlascima, njegovim kontaktima i slično. Lora je dobila naputak da pita suradnika kamo je tako često odlazio preko granice. Suradnik joj je tada rekao da naše radnike vozi u kupovinu, odnosno šverca da bi pritom zaradio nešto novca, što potroši na piće jer mu je žena škrtla i nije mu davala dovoljno novca za piće. Pritom je supruzi rekao da bi ga trebala izgrditi pred Lorom jer pretpostavlja da će to Lora reći policiji. To se i dogodilo, a Lora je to ispričala policiji. Lora je suradniku rekla da ga policija prati i da će se morati izjasniti o svima s kojima se nalazi.“⁵⁹

Dalje je navedeno:

„Okolo 12/3-75 suradnika je ispitivao Schönlieb (Klagenfurt, Bahnhofstrasse, III. kat, soba 36). Schönlieb ga je ispitivao, zovu li ga, kada dođe u Jugoslaviju na godišnji odmor, odmah u policiju, na što mu je suradnik odgovorio da ide u policiju i prijavi se, inače ga nikad nitko nije ispitivao niti išta pitao. Martinović je Schönliebu već prije [prije smrti] rekao da suradniku žele oduzeti putovnicu jer radi za njega. Onda ga je ispitivao koga sve ima u Jugoslaviji. Suradnik je rekao da ima majku i dvije sestre, a da mu je otac bio njemački vojnik i da je nakon rata emigrirao. Nije ga pitao zašto je više puta prelazio granicu. Razgovarali su na njemačkom i slovenskom. Suradnik je rekao da Schönlieb nije bio grub u ispitivanju. Nakon tog ispitivanja suradnik više nije pozivan u policiju [...] Suradniku je poznato da su u vezi s Martinovićevim

⁵⁹ SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Operativno izvješće“, CSDS Maribor, 20. svibnja 1975, sastavio Zlatan Josipović, izvor: „Borje“, devet stranica, potpisao vršitelj dužnosti načelnika CSDS-a Franc Zalašček, dostavljeno drugom odjelu Udbe u Ljubljani, str. 1-2.

ubojstvom ispitivali i Petra Grgića iz Brčkog, SR BiH (sin sestre N. Martinovića), izvjesnog Marka iz Brčkog ili okolice, ali pretpostavlja da su ispitivali i druge iseljenike iz Brčkog ili okolice te iseljenike u Klagenfurtu. Grgić i Marko sami su ispričali suradniku o ispitivanju [...] Nakon Martinovićeva ubojstva policija je oduzela njegov pištolj i hrvatsku zastavu. Lora je rekla da je Nikica platio zastavu i da će je, ako je vrate, sama spaliti! Policija je kasnije uzela ključ Martinovićeva stana na adresi Siebenhügelstrasse 108/III. Loru su iz stana pozvali da dođe na Siebenhügelstrasse 108/III. Iz tog je stana u rasadnik donijela 5-6 kutija materijala (korespondencija, iseljenički tisak i dr.) koji je Martinović imao u onom stanu i sve te stvari u rasadniku spalila. Prije ovog policijskog djelovanja, iseljenik Ilija Abramović zamolio je Loru da ode s njim u Martinovićev stan jer je htio odnijeti neku korespondenciju, što Lora nije dopustila. Suradnik je pokušao 'pomoći' Lori u uništavanju navedenog materijala, no ona mu to nije dopustila, a pritom je rekla da će to učiniti sama.⁶⁰

Izvjeshće se dalje detaljnije osvrnulo na Martinovićev sprovod o čemu je napisano:

„Martinovićevu sprovodu nazočio je suradnik sa suprugom. Martinović je pokopan na groblju St. Peter. Sprovodu je prisustvovalo pedesetak iseljenika. Među njima suradnik je uočio Josipa Đakića, Iliju Abramovića, Zdenka Bakulu, Antuna Antičevića, Mirka Karačića, Petra Miloša, Viljema Cecelju, dr. Ivana Jelića, Marijana Šokčevića i još neke čijih se imena ne sjeća. Jedan od iseljenika bio je u hrvatskoj nošnji i na magnetofon je snimao govor Ivana Jelića. Kasnije su iseljenici pričali da ne znaju tko je on jer su se počele pričati priče da je agent Udbe. Sprovodu su nazočili i: Alo ili Pepi, Martinovićev sin, koji živi u Beču, kći Ika, koja živi u Brčkom, SR BiH, Petar Martinović, Nikičin rođak, student u Beču, i Ivo Martinović, bratić koji živi u SR Njemačkoj. Sprovodu je nazočio i Marko, iseljenik iz Brčkog. Vjerski obred obavio je svećenik Cecelja, a govor je održao dr. Ivan Jelić iz Münchena. Sprovod je pratila i policija, a prisustvovao je i Schönlieb iz SD-a Klagenfurt. Nakon sprovoda svi su otišli u Kaschitschev hotel na ručak koji je platila Lora. Na ručku nije bilo političkih govora, a prisustvovao je i suradnik sa suprugom. Suradnik se prisjeća da se Petar Miloš ispričao Lori da neće moći govoriti na sprovodu jer ga boli grlo. Omer Vrabac, međutim, nije došao na sprovod jer je u to vrijeme bio operiran.⁶¹

Nadalje se u izvješću nastavlja:

„Nekoliko dana nakon sprovoda Loru su posjetili Josip Đakić, Ilija Abramović, Mirko Karačić, Antičević i Petar Miloš. Prema Lorinim riječima, Đakić je s njom želio uspostaviti intimne kontakte i materijalno je iskoristiti. Abramović je želio stroj za preradu jagoda, ali kako ga nije dobio, više ne dolazi. I ostali su prestali dolaziti kod Lore.⁶²

U izvješću se zatim navodi sljedeće:

„U Martinovićevu trgovinu stiglo je nekoliko telegrama sućuti, ali suradnik ne zna tko ih je poslao. Sućut je izrazila i Marica iz SAD-a, koja je emigrirala zajedno s Martinovićem i koju je Martinović namjeravao oženiti. S obzirom na to da je Lora znala za to, spalila je telegram. Neposredno nakon ubojstva, Karačić je pitao suradnika zna li, odnosno što misli, tko bi mogao biti ubojica. Suradnik mu je odgovorio da ne zna i pitao ga zna li možda on tko bi to mogao biti. Karačić je odgovorio da ni on ne

60 Isto, str. 2-3.

61 Isto, str. 4.

62 Isto, str. 4-5.

zna [...] Kad je austrijski tisak objavio vijest o Martinovićevu ubojstvu, Lora je rekla: 'Nisam ni znala što mi je muž. Nikica je platio sve što je trebalo organizirati'. Lora je ispričala suradniku kako su joj neki iseljenici rekli da su samo Nikićini radnici (suradnik i supruga) znali (ili netko od njegovih dobrih prijatelja) kada je Nikica sam u trgovini, što je iskorišteno za njegovo ubojstvo. Lora, međutim, nije htjela reći tko joj je to rekao. Suradniku je rekla da će tužiti Omera Vrabeca koji joj je u nekom društvu na komemoraciji 11/5-75 u Unterloibachu psovao njezinu 'partizansku' majku. Više o tome nije rekla [...] Opći komentari mogu se svrstati u tri skupine:

- Martinovića je ubilo iseljeništvo
- ubila ga je žena u dogovoru sa svojim ljubavnikom
- ubijen je zbog političke djelatnosti.⁶³

Austrijski policajac Valentin Schönlieb

Nadalje u izvješću stoji:

„Kad je suradnik pitao Loru tko će sada preuzeti ulogu koju je imao Martinović, rekla je: 'To neće nitko, sad se svi boje. Samo je Nikica bio dovoljno lud da je bio što je bio' [...] Suradnik je preko Lore doznao da je neke iseljenike koji su htjeli sudjelovati na komemoraciji u Unterloibachu austrijska policija odbila na granici. No, rekla je da je komemoraciji nazočio Zdenko Bakula, iseljenik iz Münchena, koji je u Austriju došao tuđim automobilom, vjerojatno austrijske registracije. Komemoraciji je prisustvovao i neki Stipe (suradnik nije baš siguran za ime), iseljenik iz Švedske, koji je rekao Lori da su neki odbijeni, ali je uspio tuđim automobilom doći u Austriju. Kad mu je Lora rekla da ga ne poznaje, rekao joj je da je prije nekoliko godina bio s njom

63 Isto, str. 5.

i Nikicom i da je tada imao brkove, a sada ih nema. Želio je slikati Loru i dijete, što ona nije dopustila. Lora je kasnije suradniku rekla da će, ako će htjeti položiti vijenac na Nikičin grob, ona to spaliti i da su oni krivi što je Nikica ubijen. U nazočnosti suradnika nazvala je telefonom iseljenika Marijana Šokčevića, a kada joj je rekao da ide u Unterloibach, rekla mu je: 'Ideš da i ti izgubiš glavu. Nikica je ubijen zbog vas (misli je množina). Niste mi pomogli, ja sam morala platiti sprovod i grobni kamen.' Nazvala je i Antu Mačinkovića, koji joj je rekao da ne ide na Majčin dan, nego na neki drugi praznik [...] Nakon komemoracije nitko od iseljenika nije posjetio Loru, osim Stipe iz Švedske. Suradnik nije nazočio komemoraciji. Provjerio je kod Kaschitscha hoće li ustaše ručati kod njega nakon komemoracije i ustanovio je da neće. Ne može reći jesu li uopće igdje ručali [...] S obzirom na to da je Lora suradniku i njegovoj supruzi podigla plaću za samo 250 šilinga, 'Borje' je htio napustiti posao kod nje. Rekla je: 'Samo pokušavaj napustiti posao kod mene i nećeš prijeći granicu. Špijunirao si Nikicu... Znam ja to... Vas dvoje ste uvijek pitali tko je došao, odakle je došao... Nikada to Nikici nisam rekla...' Suradnik je to odlučno demantirao [...] Kad je suradnik bio u našem konzulatu radi produljenja putovnice, konzul ga je pozvao na razgovor i zanimao se za ubojstvo i pokop Martinovića. Konzul je rekao da ne zna ništa o ubojstvu, ali nije spominjao odnos sa SDS-om. Kad mu je 'Borje' rekao da bi htio napustiti posao kod Lore, konzul mu je savjetovao da ostane kod nje jer je za posao teško. U trgovini pokojnog Martinovića, koja je sada u Lorinu vlasništvu, radi Lorina snaha, a žena Ilije Abramovića pomaže u trgovini nekoliko dana u tjednu.⁶⁴

I još:

„Očito je da Lora nije krivila 'Borju', iako je jednom kontaktirala operativca CSDS-a Banja Luka, te je mogla pretpostaviti da 'Borje' radi za jugoslavensku službu. Neki podaci govore da je suradnik otac jednog od Martinovićeve djece. Vjerojatno je prisutna i Lorina želja da suradnika zadrži kao dobrog i jeftinog radnika, možda i kao ljubavnika. Očito je i da ona nikada nije voljela ustaše i da ih je smatrala primitivnima. Gubitak supruge nije je pogodio. Neke od zahtjeva policije povjerila je suradniku. Suradnik planira ostati na radu u inozemstvu do kraja 1975. godine. Očito je da je suradnik psihički pogođen i da je neko vrijeme nakon ubojstva odnosno tijekom ispitivanja bio bolestan. Psihička potištenost još ga nije napustila, što se dalo primijetiti u kontaktu s njim. Izrazio je želju da ga se više ne koristi kao suradnika zbog navedenog te zbog nedovoljnih mogućnosti rada po zadacima SDS-a. Rekao je da se iseljenici prema njemu odnose rezervirano. Ne odlazi nikamo osim nakratko u hotel Kaschitsch. Rekao je da su mu jedini izvor informacija njegov stric i Lora. Ne ide ni k svome šurjaku Mačinkoviću. Na kraju je obećao da će na kontakt donositi pismena izvješća, a ujedno i prihvatiti zadatke. Kontakti su dogovoreni svakog 1. u mjesecu u Klagenfurtu od 20.30 do 21.00 sati (toalet ili dvorište hotela Kaschitsch). Nije pristao na prethodno mjesto kontakata. S obzirom na to da je nakon Martinovićeve ubojstva uništio kontakt za pismene poruke, dobio je novo, i to: obitelj Babič, 62000 Maribor, Goriška 15/a.⁶⁵

Na kraju izvješća je navedeno:

„Razmislit ćemo o kontaktima preko veze koja već radi u Klagenfurtu, preko koje bi 'Borje' slao izvješćaje. Mišljenja smo da će zbog objektivnih okolnosti mogućnosti

⁶⁴ Isto, str. 6-7.

⁶⁵ Isto, str. 8.

suradnika za rad po zadacima SDS-a biti minimalne. Suradniku smo dali konkretne zadatke da prati daljnje djelovanje svih članova Bleiburškog voda.⁶⁶

Lora, supruge Nikice Martinovića

U „Informaciji“ Centra SDS-a Celje iz 20. svibnja 1975., koju je sastavio načelnik toga centra Janez Bučar uz pomoć suradnika „Harta“, alias austrijskoga policajca Johanna Lobenweina, doznajemo što je „Hart“ čuo u intervjuu s policijskim kolegama Valentinom Schönliebom i Karlom Krennom:

„Oba policajca zastupala su stajalište da su danas takva vremena da Austrija i Jugoslavija trebaju više brinuti o dobrim međusobnim odnosima, stoga trebaju izbjegavati bilo kakve radnje koje će okaljati te međusobne odnose. Proslava u Poljani je, kaže Krenn, također 'teško izazivanje' [Poljane kod Prevalja, 18. svibnja 1975., proslava 30. obljetnice pobjede nad fašizmom, okupilo se više od 12.000 ljudi] i sve je samo ne dobrodošla u našim međusobnim odnosima, dok je Schönlieb proslavu opisao kao 'iznimno drsku i planiranu provokaciju' te poručio da austrijska vlada treba 'reagirati najoštrije moguće'. Jugoslavija je počela jako napuhavati stvari u odnosima s Austrijom. Tako je bilo i s ustaškom proslavom u Bleiburgu. Učinili su sve što je bilo u njihovoj moći (službeno je taj njihov rad vrlo dobro ocijenjen) da spriječe planiran masovni provokacijski ustaški skup. Jugoslavija je jako preuveličala stvar i čak protestirala u Beču. Usporedimo li proslavu u Poljani [nazočno više od 12.000 ljudi] sa spomenutim skupom šačice ustaša (prema njihovim nalazima bilo ih je 34) u Bleiburgu, zbog čega je Jugoslavija prosvjedovala u Beču, onda bi oni zbog proslave u Poljani trebali barem prekinuti diplomatske odnose s Jugoslavijom. Krenn se složio s njim i rekao da to što Jugoslavija radi više nije normalno i da već postaje djetinjasto [...] Schönlieb je dalje rekao da Jugoslavija sa sadašnjim proslavama 30. obljetnice oslobođenja (spomenuo je Beograd, Ljubljanu, Poljane) 'uveliko pretjeruje' i da se time želi samo odvratiti pozornost njezinih građana od strašnih unutarnjih ekonomskih uvjeta.⁶⁷

⁶⁶ Isto, str. 9.

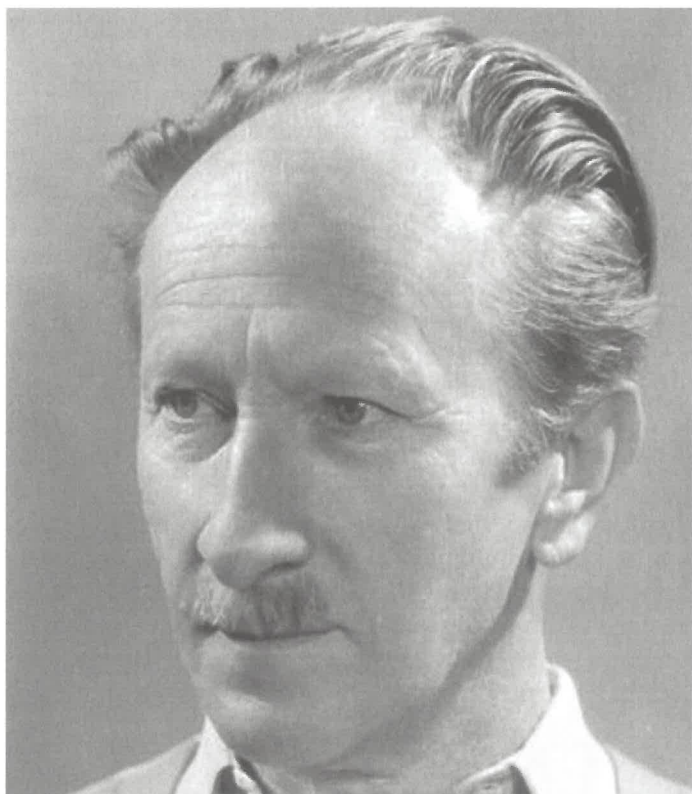
⁶⁷ SLO-ARS-1931, RSNZ, k. 2539, „Informacija“, 20. svibnja 1975., CSDS Celje, dvije stranice, sastavio i potpisao šef celjske Udbe Janez Bučar, izvor: suradnik „Hart“ - potpuno pouzdan, dostavljeno II. odjelu Udbe u Ljubljani, str. 1-2.

Zaključak

Godišnje komemoracije Počasnoga bleiburškoga voda, a od početka 1980-ih godina i Hrvatskoga kulturnoga društva Bleiburg (što je isto) koji je bio legalni okvir za djelovanje pri austrijskim vlastima, obično za Majčin dan u svibnju i Sve svete u studenom, na groblju u Unterloibachu i bleiburškom polju kod „borova“, značile su razbijanje totalne zavjere šutnje, naređene u bivšem i propalom jugoslavenskom režimu, o strašnim poslijeratnim masovnim ubojstvima hrvatskih vojnika i civila, uključujući žene i djecu. Ta se zabrana u komunističkoj Jugoslaviji provodila ne samo nad masovnim ubojstvima hrvatskih vojnika i civila, već i nad poslijeratnim masovnim ubojstvima koja su pogađala i druge narode u Jugoslaviji. A zbog toga što je Nikica Martinović bio najznačajniji član PBV-a, i kao takav organiziranjem komemoracija razbijao zavjeru šutnje, on je to platio svojim životom.

I u Sloveniji su dosad, nakon demokratizacije i osamostaljenja, otkrivena mnoga grobna mjesta žrtava poratnih pokolja koje su nadležna državna tijela i vlasti priznali i evidentirali. Prema dosadašnjim podacima, topografski je utvrđeno 750 većih i manjih grobnica. U njima, na neadekvatan način, počinjavaju i mnogi hrvatski vojnici i civili.

Iz toga razloga, s obzirom na to da se radilo o strašnom zločinu staljinističke poslijeratne vlasti na čelu s Josipom Brozom Titom, ta je vlast, logično sa svoje strane, odlučila zataškati ovo stravično masovno ubojstvo i upregnula je sve režimske institucije pa je u tome presudnu ulogu imala tajna civilna policija – Udba, manju ulogu tajna vojna policija – KOS, a u inozemstvu vrlo značajnu ulogu imala je tajna „diplomatska“ policija – Služba za istraživanje i dokumentaciju (SID).

Edvard Kocbek, portret iz Digitalne knjižnice Slovenije datiran između 1960-ih i 1980-ih

Na samom kraju, vratio bih se na zavjeru šutnje o poslijeratnom masovnom ubojstvu, slovenskom slučaju, jer sam o tome već dosta pisao u svojim knjigama. Na tom „slovenskom“ primjeru pokazat ću i zašto je bilo potrebno svim sredstvima (policijskim, političkim, diplomatskim) spriječiti komemoracije u Bleiburgu.

Naime, u socijalističkoj Sloveniji, kao i drugdje u Jugoslaviji, nije se smjelo javno ni pisati ni govoriti o poslijeratnim masovnim ubojstvima. O tome je, naravno, pisalo slovensko političko iseljništvo u knjigama i člancima, ali su ti sadržaji zaplijenjeni na granici ili unutar totalitarne države. Onda je o tome u ožujku 1975. javno progovorio kršćanski socijalist, književnik i pjesnik Edvard Kocbek, značajan član naizgled koalicijskoga međuratnoga vodstva Oslobodilačke fronte, i to ne u Sloveniji, jer se tako nešto ovdje nije moglo dogoditi, nego u Trstu, u knjižici koju su uredili prekogranični pisci Boris Pahor i Alojz Rebula. Slovenska Udba svim je silama nastojala spriječiti izlazak knjižice, ali nije uspjela.

U Sloveniji, dakle, nije mogla biti objavljena, ali je poslijeratne pokolje razotkrio i osudio te zatražio da ih se raščisti, i to u Trstu, odmah preko granice, nekomunistički, formalni član vodstva međuratne Oslobodilačke fronte, a ne nekakav pripadnik „fašističkoga“ političkoga iseljništva, kako su bez iznimke sve slovenske iseljenike definirali komunistički čelnici Slovenije, a posljedično i njihovi tajni policajci – udbaši.

Edvard Kardelj i drugi slovenski komunistički čelnici podivljali su. Protiv Kocbeka se povel burna medijska kampanja, razmišljalo se o zatvaranju, ali u njegovu obranu stao je veliki njemački književnik, nobelovac i filantrop Heinrich Böll. Ukratko, Edvard Kocbek aktivirao je atomsku bombu koja i danas izaziva naknadne potrese u Sloveniji.

Ali zašto tako burna reakcija komunističkih vlasti u Sloveniji, koja se proširila i po cijeloj Jugoslaviji? Naprosto zato što je Kocbekovo tršćansko svjedočenje potkopalo zločinačku, krvavu osnovu na kojoj se temeljila njezina moć, stoga se njezina piramidalna vlast počela urušavati, polako ali postojano. I u tome, po meni, leži odgovor zašto je jugo-režimu bilo potrebno svim sredstvima sprječavati, ograničavati komemoracije Počasnoga bleiburškoga voda; jer su time hrvatski iseljenici, odmah preko granice, uništavali zavjeru šutnje i posljedično tome krvavi temelj na kojem je počivala komunistička vlast u Jugoslaviji, a ponajprije u Sloveniji i Hrvatskoj!

Nema više zavjere šutnje ili je, nakon demokratizacije i osamostaljenja Slovenije i Hrvatske, više nije moguće održati pa u tom pogledu PBV-ove komemoracije nemaju više svoju prijašnju funkciju. No komemoracije PBV-a, iako trenutačno i neopravdano zabranjene u Austriji, nužne su iz pijeteta, ali i da nas podsjetu na neka teška i zločinačka razdoblja koja se u Hrvatskoj i Sloveniji (pa i šire) ne bi više smjela ponoviti. A to je bila, jest i bit će povijesna misija Počasnoga bleiburškoga voda.

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

- SLO-ARS: Slovenija, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana:
 • fond 1931-RSNZ, k. 1201, 1163, 2512, 2538, 2539 i MFŽ (mikrofilmski džepić) A-21-25

Literatura

- OMERZA, Igor. Boris Pahor – *V žrelu Udbe*. Klagenfurt: Mohorjeva, 2017.
 OMERZA, Igor. *Edvard Kocbek – Osebni dosje št. 584*. Ljubljana: Karantanija, 2010.
 OMERZA, Igor. HRB, *Fenix i Udba - Slučaj Stjepana Crnogorca*. Radenci: Društvo za raziskovanje polpretekle zgodovine, 2014.
 OMERZA, Igor. *Karla – Udba o Dragi*. Trst: Mladika, 2015.
 OMERZA, Igor. *Kocbek, Pahor, Jančar i Udba*. Ljubljana: Zavod Aruma, 2022.
 PAHOR Boris; REBULA, Alojz. *Edvard Kocbek – Pričevalec našega časa*. Trst: Kosovelova knjižnica, 1975.

SUMMARY

**The Slovenian UDB Against the Bleiburg Honor Guard
 – The Case of Nikica Martinović**

The Archives of the Republic of Slovenia hold several thousand pages on the secret UDB (Uprava državne bezbednosti, Directorate for State Security) stalking of the Bleiburg Honor Guard (Počasni bleiburški vod, PBV). This paper is based on a selection of these materials, and is divided into three parts. The first part explains the spying of the most important member of the PBV, Nikica Martinović, while the second part explains his assassination in Klagenfurt, on February 17, 1975. The last part of the paper presents his commemoration organized by the PBV on May 11, 1975, at a cemetery near Bleiburg. This commemoration was held only three months after the assassination of Nikica Martinović, and the Austrian police explored every avenue while attempting to curtail it, especially stopping at the Austrian border some Croatian exiles who had arrived from other countries. The Austrians did this due to the political, diplomatic and public pressure of the Yugoslav, socialist and undemocratic regime that was highly critical of the annual Bleiburg commemorations of the PBV, as they continually reminded the international public of the bloody post-war mass murder of Croatian soldiers and civilians returned from Austria. This was painful for the Yugoslav regime, especially because they wanted to prevent any hint at home, not only of the mass post-war murders of Croats, but also of the mass post-war murders of members of other nations. In short, the PBV commemorations broke the general conspiracy of silence in Yugoslavia about all the mass communist post-war murders, murders that represented the bloody foundation on which the long-standing dictatorial and unelected communist rule in Yugoslavia, and also in its individual republics, rested!

Keywords: The UDB; Bleiburg Honor Guard; Croatian Revolutionary Brotherhood; Nikica Martinović; Fenix; Vilim Cecelja; Bleiburg; Commemoration

Mr. sc. Ivan KOZLICA
 Zagreb, Republika Hrvatska

Stručni rad

DJELOVANJE HRVATSKE DRŽAVNE KOMISIJE ZA UTVRĐIVANJE RATNIH I PORATNIH ŽRTAVA DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Na temelju građe koju je stvorila Državna komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskoga rata, a koja je pohranjena u Hrvatskom državnom arhivu, ovim se tekstom želi ukazati na rezultate njezina osmogodišnjega rada. Posao je bio obiman, ali nije do kraja dovršen jer je rad zaustavljen ukidanjem Komisije. Cjeloviti popis nikada nije urađen, ni približno ne znamo koliko je žrtava rat odnio. Rad na pronalasku masovnih stratišta i antropološkim aktivnostima djelomično je nastavljen u Ministarstvu hrvatskih branitelja, istraživanje i utvrđivanje popisa žrtava potpuno je obustavljeno.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat; Ratne i poratne žrtve; Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata; Hrvatski državni sabor; Antropološka istraživanja

Uvod

Drugi svjetski rat odnio je desetke milijuna žrtava, na prostoru današnje Republike Hrvatske (RH) više stotina tisuća. Iako je prošlo 80 godina od njegovoga završetka, broj tih žrtava ni približno nije utvrđen. Hrvatska je posebnost i stradanje desetaka tisuća žrtava (možda i stotina tisuća) po završetku rata, ni njihov broj do danas nije poznat. Jugoslavenske komunističke vlasti su pred kraj rata i više puta poslije rata provodile aktivnosti oko popisa žrtava čiju su smrt prouzročili pripadnici njemačkih i talijanskih okupacijskih snaga, hrvatskih oružanih postrojbi te četničkih i drugih njima neprijateljskih formacija. Osobe koje su ubili partizani ili drugi komunistički organi nisu smatrane ratnim žrtvama i, koliko je poznato, nikada ih nisu popisivali. Ove činjenice bile su povod hrvatskim vlastima da poslije izbora 1990. razmotre način kako tu nepravdu ispraviti. Na povijesnoj sjednici Sabora RH 8. listopada 1991., na kojoj je donesena odluka o raskidu državno-pravnih veza s drugim republikama i pokrajinama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), usvojen je i Zakon o utvrđivanju ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata (u daljnjem tekstu Zakon).¹ Bio je to okvir koji je trebao omogućiti istraživanje i konačno popisivanje svih žrtava, bez razlike tko ih je ubio, kojem su narodu pripadali i u kojim su vojnim postrojbama stradale. Zakon je za taj posao odredio osnivanje Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća (u daljnjem tekstu: Komisija) čiji djelokrug rada približavamo ovim tekstom.

Za pisanje rada korišten je jedan arhivski fond Hrvatskoga državnog arhiva (HDA) u Zagrebu u kojem se čuva građa nastala tijekom postojanja Komisije.² Stvorena je opširna građa složena u 627 arhivskih kutija (62,7 dužnih metara), od čega je najveći broj popisnih kartona žrtava. U fondu se nalazi veći broj kopija dokumenata iz fonda 1561, Službe državne sigurnosti (SDS) Republičkoga sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske.

¹ „Ukaz o proglašenju Zakona o utvrđivanju ratnih i poratnih žrtava II. svjetskog rata“, *Narodne novine* (Zagreb), 53A (1991), mrežno izdanje, pristup ostvaren 18. 2. 2025., <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/dodatni/360929.htm>.

² HR-HDA-1944-Komisija.

Osnivanje i rad Komisije

Na temelju odredbi zakona Komisiju su sačinjavali predsjednik, tri potpredsjednika, 21 saborski zastupnik i 40 stručnjaka iz različitih znanstvenih područja. Zbog tadašnjih ratnih okolnosti, Sabor je Komisiju imenovao tek 19. studenoga 1991., a s radom je započela 11. veljače 1992. Prvi predsjednik bio je saborski zastupnik Vice Vukojević, a od druge sjednice saborski zastupnik Kazimir Sviben. Stručne i administrativne poslove obavljalo je osam djelatnika Stručne službe Sabora. Tijekom postojanja Komisije u njezin rad bio je uključen veći broj članova. Donosimo njihov pregled, najprije onaj dio koji je imenovan od saborskih zastupnika: Vice Vukojević, Kazimir Sviben, Gordana Turić, Velimir Terzić, Đuro Brodarac, Zvonimir Jurić, Stjepan Sulimanac, Ivan Hranjec, Pavao Tomislav Duka, Marko Kvesić, Ivan Mesić, Ante Kutle, Davorin Pocrnić, Vedran Sršen, Ante Šimara, Josko Škara, Josip Vusić, Mato Arlović, Bolta Jalšovec, Anto Lovrić, Elio Martinčić, Slavko Meštrović, Ante Prkačin, Ljubomir Antić, Ivan Vrkić, Đurđa Adlešić, Marija Bajt, Kruno Bošnjak, Juraj Buzolić, Dino Debeljuh, Ivan Gabelica, Marino Golob, Stanislav Janović, Mladen Jurković, Božidar Kalmeta, Boris Kandare, Martin Katičić, Ivan Nogalo, Nikola Obuljen, Miroslav Josip Petry, Ivan Rabuzin, Žarko Tomljanović, Dragica Zgrebec, Petar Žitnik. Iz redova znanstvenih, stručnih i javnih djelatnika članovi Komisije bili su: Anto Baković, Mihajlo Bedenicky, Ivo Baučić, Mile Bogović, Ante Beljo, Milan Bičanić, Ljubo Boban, Žarko Danilović, Zdravko Dizdar, Jakov Gelo, Slavko Goldstein, Rasim Hurem, Mladen Ivezić, Anto Jelić, Stevan Mraović, Živko Juzbašić, Tomislav Karamarko, Josip Kolanović, Slavko Kovačić, Tomislav Vuković, Tomislav Ladan, Andrija Lukinović, Vladimir Magić, Anto Matković, Milan Mirić, Anđelko Mijatović, Mihael Montiljo, Viktor Nuić, Šefko Omerbašić, Drago Roksandić, Darko Rozenberg, Šemso Tanković, Franjo Šanjek, Đuro Zatezalo, Muhamed Zulić, Vladimir Žerjavić, Ante Lovrić, Miroslav Kopjar, Florijan Boras, Vlado Šakić, Mirsad Bakšić, Ivan Bekavac, Augustin Franić, Vladimir Geiger, Vitoimir Grbavac, Ante Ledić, Zvonko Mrak, Dragutin Pavlina, Ljubica Štefan.

Na prvoj sjednici Komisije 11. veljače 1992. prihvaćen je projekt kojim je utvrđen predmet istraživanja te način rada, Poslovnik o radu Komisije i odluke o osnivanju vijeća za rad u pojedinim predmetima. Definirani su svi drugi subjekti čija se podrška očekivala u realizaciji zakonskih obveza. Osim ratnih žrtava, trebalo je popisati i poratne žrtve u koje su spadale i one iz Bleiburške tragedije i raznih križnih puteva, žrtve Informbiroa³, žrtve montiranih procesa i političkih ubojstava u inozemstvu. Iako je zakon predvidio da se popisuju i žrtve Domovinskoga rata, zaključeno je da se to neće raditi budući da su o njihovim stradanjima evidenciju vodila druga tijela državne vlasti. No već na ovoj sjednici vidjelo se da postoje razlike u pogledu izvršenja zakonskih obveza. Član Komisije Slavko Goldstein imao je niz primjedbi oko formuliranja pojma ratnih žrtava, ukazujući na neke političke nekorektnosti. Željko Olujić, član Komisije i državni odvjetnik, istaknuo je da stradali u „unutarnjem komunističkom obračunu“ kao što je Informbiro, ne bi trebali biti u djelokrugu zadaća Komisije. Povjesničar dr. Anđelko Mijatović istakao je potrebu utvrđivanja i popisivanja žrtava Prvoga svjetskoga rata. Komisija je tijekom osmogodišnjega rada održala devet sjednica. Druga sjednica održana je 1. prosinca 1992. Kod razmatranja izvješća o dotadašnjem radu bilo je govora o uništavanju spomenika iz doba Drugoga svjetskoga rata, primjedbi oko popisivanja četnika i drugo. Pod točkom o promidžbenom i publicističkom radu Komisije raspravljalo se najviše o filmu o Bruni Bušiću. Donesena je odluka o imeno-

³ Žrtve Informbiroa bile su žrtve obračuna Josipa Broza Tita sa svojim neistomišljenicima nakon izbijanja sukoba njega i čelnika Sovjetskoga Saveza Josipa Staljina u lipnju 1948. godine.

vanju te potvrđivanju vijeća Komisije i odluka o određivanju nositelja istraživačkoga posla. Treća sjednica Komisije održana je 23. prosinca 1994., i ovaj put je razmatrano izvješće o radu u proteklom vremenu. Četvrta sjednica održana je 23. veljače 1996.; razmatrano je izvješće o radu te donesen plan rada za tu godinu. Žustra rasprava vodila se oko prijedloga datuma za obilježavanje dana sjećanja na žrtve Bleiburške tragedije i križnih puteva. Peta sjednica održana je 24. siječnja 1997. Osim uobičajene rasprave o izvješću o prošlogodišnjim aktivnostima i planu za tekuću godinu, razmatrano je izvješće o istraživanju i obilježavanju grobišta u Omišu. Šesta sjednica održana je 13. ožujka 1998. Uz redovito planiranje aktivnosti i izvješća za prošlu godinu, žustra rasprava vodila se oko prijedloga da mjesto na kojemu se nalazio ustaški logor u Jasenovcu bude mjesto gdje bi se prenijeli posmrtni ostaci svih žrtava Drugoga svjetskog rata s prostora Hrvatske. Sedma sjednica održana je 8. listopada 1999., a na njoj je razmatrano Izvješće o radu Komisije od osnutka do rujna 1999. godine. Mnoštvo je pohvala, ali i primjedbi na njega izneseno, a posebno ističemo one člana Komisije Slavka Goldsteina. On je predsjedniku Hrvatskoga državnog sabora 12. listopada 1999. uputio izdvojeno mišljenje o predmetnom izvješću. U pet točaka istaknuo je kako je izvješće „svojim najvećim dijelom zasnovano na jednostranim političkim predrasudama, te vrvi tendencioznim manipulacijama i izvrtanjem činjenica.“⁴

Utvrđivanje broja ratnih žrtava

Središnji zadatak Komisije bio je utvrđivanje i konačno popisivanje svih žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća. Zbog toga što su žrtve „okupatora i njihovih pomagača“ najvećim dijelom bile popisane, glavnina istraživanja usmjerena je na stradale od partizana i komunističkih vlasti. Za provedbu utvrđenih ciljeva osnovana su istraživačka središta u svim županijama, osim u dijelovima onih koja su bila pod nadzorom agresorskih srpskih snaga. Za područje istraživanja u Bosni i Hercegovini (BiH) osnovano je središte u Ljubuškom.

Tijekom rada Komisija i njezina istraživačka središta koristili su oko 40 različitih zbornika objavljenih u doba SFRJ te 60-ak naslova objavljenih poslije 1990. godine. Svi su oni imali priloge s popisima žrtava što je sigurno olakšavalo daljnji rad. Do mnoštva podataka došlo se pregledom arhivske građe, sudskih upisnika i presuda, knjiga ukopa i umrlih na većem broju groblja i dr. Raščlanjen je i popis žrtava koji je 1964. izradio Jugoslavenski zavod za statistiku. Osim podataka dobivenih ovim putem, članovi istraživačkih središta terenskim su radom prikupljali podatke o žrtvama i evidentirali ih na propisanim obrascima. Tijekom rada Komisije sređeni su prikupljeni podaci čije rezultate prikazujemo u nastavku.

Iz dostupnih monografija i zbornika objavljenih u doba SFRJ Komisija je došla do podataka o 41 339 žrtava, a u onima objavljenima od 1990. do 1999. popisano je 12 329 žrtava. Za obradu je ostalo još 46 monografija. Iz sudskih rješenja o proglašenju nestalih osoba umrlima, objavljenim u Narodnim novinama od 1946. do 1990. utvrđeno je 24 500 žrtava. Iz različitih publikacija i tiska evidentirano je 2 258 žrtava. Iz arhivske građe, kao što su zapisi i kartoni Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkoga rata Jugoslavije (SUBNOR), sudovi, groblja i slično, evidentirano je 10 319 žrtava.

Na području RH ukupno je utvrđeno 153 700 žrtava, na području BiH 99 228 žrtava te na području ostalih država 8 487 žrtava. Ukupan broj žrtava koje je utvrdila Komisija je 261 415 žrtava.

4 HR-HDA-1944.1., Ustroj i rad Komisije.

Na području Republike Hrvatske istraživanja su provedena u svim županijama i Gradu Zagrebu. U nastavku je tablica s pregledom broja žrtava evidentiranih po županijama:

R.BR.	ŽUPANIJA	BROJ ŽRTAVA
1.	Zagrebačka županija i Grad Zagreb	3 971
2.	Krapinsko-zagorska županija	6 757
3.	Sisačko-moslavačka županija	9 696
4.	Karlovačka županija	22 733
5.	Varaždinska županija	5 348
6.	Koprivničko-križevačka županija	6 397
7.	Bjelovarsko-bilogorska županija	2 905
8.	Primorsko-goranska županija	3 206
9.	Ličko-senjska županija	13 015
10.	Virovitičko-podravska županija	4 921
11.	Požeško-slavonska županija	5 649
12.	Brodsko-posavska županija	2 492
13.	Zadarska županija	10 201
14.	Osječko-baranjska županija	4 055
15.	Šibensko-kninska županija	11 214
16.	Vukovarsko-srijemska županija	5 687
17.	Splitsko-dalmatinska županija	28 029
18.	Istarska županija	1 431
19.	Dubrovačko-neretvanska županija	5 071
20.	Međimurska županija	922
	UKUPNO	153 700

Komisija je napravila više statističkih tablica; strukturu žrtava prema pripadnosti oružanim snagama, žrtve prema nacionalnoj pripadnosti, vjeroispovijesti, bračnom stanju, spolu, godini stradanja, počiniteljima i uzroku smrti. Ovdje donosimo samo neke od njih.

U sljedećoj tablici pokazujemo strukturu žrtava prema pripadnosti oružanim snagama:⁵

	ORUŽANE SNAGE	BROJ ŽRTAVA
1.	Jugoslavenska armija	147
2.	Partizani	38 732
3.	Oružane snage (OS) NDH s nepoznatom pripadnošću	9 133
4.	Ustaška vojnica	18 814
5.	Hrvatsko domobranstvo	13 908
6.	Srpske paravojne formacije	2
7.	Četničke formacije	85
8.	Savezničke vojne snage	22
9.	Sile Osovine	9
10.	Njemačka vojska	1 621
11.	Talijanska vojska	206
12.	Vojska stare Jugoslavije	101
13.	Civilne osobe	38 000
14.	Nepoznata pripadnost	32 920
	UKUPNO	153 700

⁵ HR-HDA-1944.2, Istraživanje ratnih i poratnih žrtava. Tablice su preuzete iz završnoga izvješća Komisije od 8. listopada 1999.

Na području RH stradali su Hrvati i pripadnici svih drugih narodnosnih skupina. U sljedećoj tablici pokazujemo strukturu žrtava prema nacionalnoj pripadnosti, a izdvajamo samo one koje su najviše stradale:

R.BR.	ORUŽANE SNAGE	HRVATI	SRBI	ROMI	ŽIDOVİ	NIJEMCI
1.	Jugoslavenska armija	58	4	0	0	0
2.	Partizani	14 710	4 399	5	7	2
3.	OS NDH s nep. udjel.	5 702	5	0	0	1
4.	Ustaška vojnica	16 662	34	4	2	13
5.	Hrvatsko domobranstvo	11 851	11	0	0	10
6.	Srpske paravojne formacije	1	1	0	0	0
7.	Četničke formacije	14	50	0	0	0
8.	Savezničke vojne snage	9	0	0	0	0
9.	Sile Osovine	7	0	0	0	0
10.	Njemačka vojska	1 128	3	0	0	192
11.	Talijanska vojska	125	2	0	0	0
12.	Vojska stare Jugoslavije	54	7	0	0	0
13.	Civilne osobe	21 581	9 096	637	203	490
14.	Nepoznata pripadnost	7 416	4 798	55	81	44
15.	UKUPNO	79 318	18 410	701	293	752

Rat je na prostoru RH počeo 1941. Sve godine odnosile su živote vojski i civila. Komisija je izradila i raščlambu stradanja po godinama rata:

R.B.	ORUŽ. SN.	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	1946.+	NEP.	UKUP.
1.	Jug. armija	0	1	7	13	57	41	28	147
2.	Partizani	438	2 513	13 642	13 379	5 925	60	2 775	38 732
3.	OS NDH nep.	164	788	1 038	1 166	4 917	46	1 014	9 133
4.	Ustaška vojn.	148	908	1 788	3 727	8 769	147	3 417	18 814
5.	Hrv. domobr.	296	1 070	1 921	2 634	5 888	91	2 008	13 908
6.	Srps. parav.	0	0	1	1	0	0	0	2
7.	Četnici	1	3	6	23	9	3	40	85
8.	Saveznici	3	1	6	7	3	0	2	22
9.	Sile Osovine	0	0	0	6	3	0	0	9
10.	Njemačka v.	7	57	235	385	562	15	360	1 621
11.	Talijanska v.	16	40	97	14	17	1	21	206
12.	Voj. stare JU.	79	2	4	3	2	0	11	101
13.	Civilne osobe	5 171	5 403	7 494	9 247	5 551	2 938	2 196	38 000
14.	Nepoznato	3 188	4 167	4 747	4 716	5 806	619	9 677	32 920
	UKUPNO	9 511	14 953	30 986	35 321	37 419	3 961	21 549	153 700

Jedno od važnih pitanja koje je Komisija tijekom istraživanja postavljala su uzroci smrti žrtava. Strukturu žrtava prema uzroku smrti donosimo u dvije tablice:

R.B.	ORUŽ. SN.	Poginuo u borbi	Ubijen izvan borbe	Nes-retan slučaj	Nestao	Nestao na Križ. putu	Umoren u zat-voru, logoru	Jase-novac
1.	Jug. armija	21	34	8	44	1	3	1
2.	Partizani	27 531	3 474	258	3 348	35	601	226
3.	OS NDH nep.	2 732	2 596	31	545	2 492	89	2
4.	Ustaška vojn.	4 474	4 540	111	1 544	5	503	5
5.	Hrv. domobr.	3 735	3 516	95	1 543	3 101	179	8
6.	Srps. parav.	0	2	0	0	0	0	0
7.	Četnici	10	34	0	4	1	0	0
8.	Saveznici	14	5	0	1	0	1	0
9.	Sile Osovine	1	1	0	6	0	0	0
10.	Njemačka v.	575	320	11	264	239	19	0
11.	Talijanska v.	31	96	0	34	2	4	0
12.	Voj. stare JU.	24	32	2	24	0	6	0
13.	Civilne osobe	294	29 103	871	731	492	1 720	975
14.	Nepoznato	3 288	11 214	246	6 906	1 434	1 927	1 021
	UKUPNO	42 730	54 967	1 633	14 994	13 300	4 797	2 238

R.B.	ORUŽ. SN.	Umro od poslj. rata	Osuđen na smrt	Polit. ubojstvo	Ubijen u JA	Ubijen u inozem- stvu	Nepozna- to
1.	Jug. armija	14	0	0	9	0	12
2.	Partizani	2 067	66	0	0	1	1 125
3.	OS NDH nep.	212	70	1	0	0	363
4.	Ustaška vojn.	540	82	2	0	2	1 763
5.	Hrv. domobr.	542	17	1	0	0	1 171
6.	Srps. parav.	0	0	0	0	0	0
7.	Četnici	1	4	0	0	0	31
8.	Saveznici	1	0	0	0	0	0
9.	Sile Osovine	1	0	0	0	0	0
10.	Njemačka v.	24	2	0	0	2	165
11.	Talijanska v.	13	1	0	0	0	25
12.	Voj. stare JU.	3	0	0	0	0	10
13.	Civilne osobe	2 361	189	1	1	0	1 189
14.	Nepoznato	1 719	1 131	1	1	0	4 032
	UKUPNO	7 498	1 562	75	14	6	886

Poslijeratna politička ubojstva i progoni u inozemstvu

Za istraživanje političkih ubojstava u inozemstvu osnovano je vijeće kojemu je predsjedavala Gordana Turić, član je bio Vice Vukojević, a tajnik Bože Vukušić. U radu su korišteni različiti izvori, tisak, stručne publikacije i knjige, svjedočanstva i dr. Najvrjednije podatke posjedovao je SDS, no utvrđeno je da je najveći dio njihove dokumentacije uništen prije višestranačkih izbora. Utvrđeno je da se 70 % aktivnosti jugoslavenskih sigurnosnih službi prema „neprijateljskoj emigraciji“ odnosilo na Hrvate. O svim progonima i likvidacijama političkih emigranata odlučivao je jugoslavenski i republički politički vrh, a nositelji njihovih naredbi bila je Druga uprava Saveznoga sekretarijata za unutarnje poslove. Prepoznato je više desetaka najviših dužnosnika i suradnika tajnih službi koji su sudjelovali u procesu predlaganja, planiranja, odobravanja i izvođenja likvidacija hrvatskih emigranata.

Vijeće za utvrđivanje žrtava državnoga terora u inozemstvu 29. studenoga 1993. uputilo je predsjedniku RH dr. Franji Tuđmanu izvješće o saznanjima o ubojstvima, otmicama i nestancima hrvatskih emigranata od 1946. do 1990. Poimenično je navedena 61 ubijena osoba u Saveznoj Republici Njemačkoj (SR Njemačka), Švicarskoj, Kanadi, Francuskoj, Sjedinjenim Američkim Državama (SAD), Južnoafričkoj Republici, Belgiji, Austriji, Italiji, Argentini, Engleskoj, Španjolskoj i Australiji. Na 19 osoba bio je pokušaj ubojstva u SR Njemačkoj, Škotskoj, SAD-u, Francuskoj, Austriji i Argentini. Pet je osoba oteto u SR Njemačkoj, Francuskoj i Italiji, a pet ih je nestalo u Francuskoj, Švedskoj i Austriji. Za neke slučajeve dati su opširniji podaci.

Vijeće je detaljno istražilo sudbinu većega broja političkih emigranata. Utvrdilo je da je nekadašnji šef Ustaške nadzorne službe Drago Jilek otet u Rimu i doveden u Beograd gdje

je ispitivan i konačno ubijen. Ista sudbina snašla je i političkoga emigranta Gezu Paštija, otetoga u Nici. U terorističkom napadu Udbinih ubojica na Hrvatski dom u Buenos Airesu 1960. ubijena je trogodišnja Dinka Domačinović i jedan Argentinac, a ranjeno je 17 mlađih osoba. Marijana Šimundića u blizini Stuttgarta 1967. ubio je Udbin agent Jozo Cvitanović. U Münchenu je 1972. od posljedica trovanja umro jedan od najpoznatijih hrvatskih političkih emigranata dr. Branko Jelić, na kojega je ranije pokušavano više atentata. Pripadnik Udbe ubio je iste godine i emigranta Josipa Senića. Obitelj Stjepana Ševe, njega, suprugu i kćerku iste godine ubio je Udbin agent Vinko Sindičić u blizini Venecije. Sindičića se povezuje i s ubojstvom Branka Jelića i Josipa Senića. U Parizu je 1978. ubijen Bruno Bušić, i za njegovo ubojstvo bio je osumnjičen Vinko Sindičić. Nikola Miličević ubijen je u Frankfurtu 1980., a Stanko Nižić 1981. u Zürichu. Dvije godine poslije u Münchenu je ubijen Đuro Zagajski, a 1989. u Nürnbergu Ante Đapić. Osim opisa ubojstava navedenih hrvatskih političkih emigranata, vijeće je istražilo i opisalo nekoliko pokušaja ubojstava u organizaciji Udbe: Stjepana Bilandžića, Franje Gorete i Nikole Štedula.

Tijekom vremena djelovanja Vijeća, običeni su grobovi dvadesetak političkih emigranata pokopanih u inozemstvu. U njihovoj su organizaciji u RH preneseni posmrtni ostaci dr. Ive Protulipca, Krešimira Tolja, Franje Mikulića, Josipa Senića, Stanka Nižića, Ante Đapića, Bruna Bušića i obitelji Ševo.

Vijeće je imalo i određen publicistički rad. Ističemo film redatelja Nikole Babića *Bruno Bušić – život, djelo i mučko ubojstvo*. Vijeće je iznijelo i mišljenje o Prijedlogu deklaracije o pokušaju ustanka za hrvatsku državnu neovisnost u okolici Bugojna 1972. koju je predložio saborski zastupnik Ivan Gabelica.⁶

Utvrđivanje grobova i grobišta

Komisija je sukladno članku 5. Zakona imala zadaću „osigurati, u skladu s odredbama međunarodnog prava, da se otkriju, istraže, obnove i održavaju grobovi i..... grobišta vojnika svih zaraćenih vojski.“⁷ Tijekom prikupljanja podataka, Komisija je ustanovila da na području RH ima više od 700 lokacija masovnih stratišta, na području Slovenije oko 200, a na području BiH oko 90 (gdje su stradali hrvatski vojnici i civili). Komisija je popisala sve lokacije masovnih stratišta za koje je imala spoznaju o njihovom postojanju, navela vrijeme stradanja, strukturu žrtava i počinitelje. Ovdje donosimo samo broj tih lokacija po županijama.⁸

R.BR.	ŽUPANIJA	BR. LOKACIJA
1.	Zagrebačka županija i Grad Zagreb	119
2.	Krapinsko-zagorska županija	26
3.	Sisačko-moslavačka županija	33
4.	Karlovačka županija	65
5.	Varaždinska županija	40
6.	Koprivničko-križevačka županija	16
7.	Bjelovarsko-bilogorska županija	34
8.	Primorsko-goranska županija	32
9.	Ličko-senjska županija	25
10.	Virovitičko-podravska županija	18
11.	Požeško-slavonska županija	22
12.	Brodsko-posavska županija	19
13.	Zadarska županija	23
14.	Osječko-baranjska županija	18
15.	Šibensko-kninska županija	33
16.	Vukovarsko-srijemska županija	11
17.	Splitsko-dalmatinska županija	82
18.	Istarska županija	23
19.	Dubrovačko-neretvanska županija	19
20.	Međimurska županija	4
21.	UKUPNO	662

Na području BiH Komisija je poimenično popisala 84 masovnih stratišta dok ih je na području Slovenije locirano više od 80 s naznakom da ih ima daleko više.

Rezultati antropoloških istraživanja

Komisija je tijekom postojanja istražila određeni broj lokacija masovnih stratišta za koje je imala provjerene podatke. Za svaku lokaciju posebna vijeća provela su antropološka istraživanja. Taj se posao obavljao u suradnji s policijskim upravama, raznim udru-gama, lokalnim političkim i sudskim tijelima, rodbinom žrtava i dr. U nastavku donosimo kratke prikaze rezultata tih istraživanja.

Maceljska gora – Krapina

U ljeto 1992. izvršeno je istraživanje lokaliteta Maceljska gora pokraj Krapine. U nešto manje od tri mjeseca istražena su grobišta zvana Ilovec, Lepa Bukva i Crni Jarak. Na tim je lokalitetima istraženo 26 grobnica u kojima je pronađeno 1 164 posmrtna ostatka hrvatskih vojnika i civila. Tadašnja pretpostavka Komisije bila je da na Maceljskoj gori ima oko 130 masovnih grobnica u kojima bi moglo biti oko 15 000 posmrtnih ostataka.

Šuma Lug – Bjelovar

U rujnu i listopadu 1992. istraženo je stratište Šuma Lug pokraj Bjelovara. Otkriveno je sedam masovnih grobnica u kojima je pronađeno 228 posmrtnih ostataka zarobljenika s Križnoga puta i zatvorenika tamošnjih partizanskih logora.

Mače – Zlatar

U listopadu 1992. ekshumirani su posmrtni ostaci obitelji Riter na mjesnom groblju Mače. Partizani su ih ubili u svibnju 1945. Sahranjeni su u obiteljskoj grobnici.

Groblje – Zlatar

U listopadu 1992. ekshumirani su posmrtni ostaci obitelji Rauer na mjesnom groblju Zlatar. Partizani su ih ubili u srpnju 1945. Sahranjeni su obiteljsku grobnicu.

Gračišće – Pazin

U kolovozu 1993. u Gračišću pokraj Pazina ekshumirani su ostaci 20-ak njemačkih vojnika ubijenih između 1943. i 1945.

Markovića jama – Trilj

U rujnu 1993. u Podima pokraj Trilja iz Markovića jame izvađena su 102 posmrtna ostatka hrvatskih vojnika koje su partizani potkraj svibnja i početkom lipnja 1945. ubacili u tu jamu. Posmrtni ostaci godinama su stajali na patologiji splitske bolnice, kasnije su sahranjeni u spomen-kosturnicu u Dobranjama, Imotski.

Graba Gajec – Varaždin

U veljači 1995. u Sračincu pokraj Varaždina ekshumirano je osam posmrtnih ostataka civilnih osoba ubijenih u svibnju 1945. Sahranjeni su na mjesnom groblju u Sračincu.

Željeznička postaja – Veliko Trgovišće

U svibnju i lipnju 1995. na željezničkoj postaji u Velikom Trgovišću provedeno je istraživanje i ekshumirani su ostaci 122 ubijene osobe koncem svibnja i početkom lipnja 1945.

Zagvozd I – Zagvozd

U rujnu 1995. u blizini ceste Zagvozd – Vrgorac pronađeni su posmrtni ostaci četiri poznate osobe ubijene u svibnju 1945. Posmrtni ostaci sahranjeni su na mjesnom groblju u Biokovskom Novom Mjestu.

Piljeve staje – Zagvozd

U rujnu 1995. na predjelu Turija pokraj Zagvozda, na lokalitetu Piljeve staje, pronađeni su posmrtni ostaci pet poznatih osoba ubijenih u studenom 1945. Posmrtni ostaci sahranjeni su na mjesnom groblju u Biokovskom Novom Mjestu.

Babanove staje – Zagvozd

U rujnu 1995. na predjelu Turija pokraj Zagvozda, na lokalitetu Babanove staje, pronađeni su posmrtni ostaci tri poznate osobe ubijene u studenom 1945. Posmrtni ostaci sahranjeni su na mjesnom groblju u Biokovskom Novom Mjestu.

Crkva sv. Vida – Okučani

U listopadu i studenom 1995. pokraj crkve u Okučanima pronađeni su ostaci 12 njemačkih vojnika ubijenih 1944. Posmrtni ostaci pokopani su na njemačkom vojnom groblju na Mirogoju u Zagrebu.

Očura – Lepoglava

U listopadu 1995. na predjelu Očura pokraj Lepoglave pronađeni su posmrtni ostaci četiri do šest osoba.

Goskovo – Duga Resa

U lipnju i srpnju 1996. na brdu Goskovo pokraj Duge Rese ekshumirani su posmrtni ostaci 13 osoba. Posmrtni ostaci sahranjeni su na mjesnom groblju u Dugoj Resi.

Garma – Omiš

U rujnu i listopadu 1996. na području Garma pokraj Omiša ekshumirano je 95 posmrtnih ostataka hrvatskih domobrana umrlih od tifusa 1943. u talijanskom stacionaru. Na Starom vojničkom groblju u Omišu ekshumirano je 17 posmrtnih ostataka domobrana, ustaša i partizana poginulih između 1943. i 1945. Posmrtni ostaci sahranjeni su u spomen-kosturnicu na groblju Vrisovci u Omišu.

Aučine – Šibenik

U lipnju 1997. u selu Aučine pokraj Šibenika, na lokaciji Lemčev dolac ekshumirani su posmrtni ostaci dvije osobe ubijene 1943. hicima u zatiljak. Posmrtni ostaci sahranjeni na groblju u Konjevratima.

Šuma Ribnjača – Popovača

U rujnu 1997. u šumi Ribnjača pokraj Popovače ekshumirani posmrtni ostaci trojice hrvatskih časnika ubijenih u travnju 1946. Posmrtni ostaci sahranjeni su u zajedničkoj grobnici na groblju u Popovači.

Gornji Slatinik – Slavonski Brod

U listopadu i studenom 1997. u selu Gornji Slatinik pokraj Slavanskoga Broda, na lokalitetu Šuma Cernik, ekshumirani su posmrtni ostaci 22 osobe ubijene u svibnju 1945. Ubijene su hicima iz automatskoga oružja i hladnim oružjem. Posmrtni ostaci sahranjeni su na gradskom groblju u Slavanskom Brodu.

Matijaskina draga – Gospić

U rujnu 1998. na lokalitetu Matijaskina draga pokraj Gospića ekshumirani su posmrtni ostaci četiri osobe ubijene u travnju 1945. hicima u zatiljak. Posmrtni ostaci sahranjeni su na gradskom groblju u Gospiću.

Vidanka Curak – Duga Resa

U rujnu 1998. na lokalitetu Vidanka Curak pokraj Duge Rese ekshumirani su posmrtni ostaci najmanje 19 osoba ubijenih hicima iz automatskoga oružja i hladnim oružjem u svibnju 1945. Posmrtni ostaci sahranjeni su na gradskom groblju u Dugoj Resi.

Masovna grobnica – Slatinski Drenovac

Tijekom 1998. pokraj mjesnoga groblja u Slatinskom Drenovcu ekshumirani su posmrtni ostaci 464 osobe ubijene automatskim i hladnim oružjem. Posmrtni ostaci sahranjeni su u obnovljenu i uređenu grobnicu.

Jama Jazovka – Sošice

Tijekom 1999. iz jame Jazovka pokraj Sošica na Žumberku pronađeni su posmrtni ostaci 447 osoba ubijenih tijekom 1943. i 1945. Riječ je o hrvatskim vojnicima i civilima. Kasnije je tijekom istraživanja 2020. iz jame ekshumirano 814 posmrtnih ostataka.⁹

⁹ HR-HDA-1944.4., Istraživanje grobišta.

Završetak rada Komisije

Zastupnički dom Hrvatskoga državnoga sabora na svojoj 43. sjednici od 22. listopada 1999. razmatrao je Izvješće o radu Komisije od osnutka do rujna 1999. Predsjednik Komisije Kazimir Sviben u širem je obraćanju saborskim zastupnicima predstavio izvješće, nakon čega se razvila rasprava. Predstavnik kluba zastupnika Istarskoga demokratskoga sabora (IDS) Damir Kajin kazao je kako je izvješće civilizacijski, povijesni i kulturološki falsifikat te je iznio niz zamjerki na njega. U ime kluba Socijaldemokratske partije (SDP) zastupnik Antun Vujić kazao je da je izvješće metodološka podvala i iznio veći broj primjedbi. U ime kluba Hrvatske seljačke stranke obratio se zastupnik Pavo Šarčević i podržao rad Komisije. U ime kluba Hrvatske stranke prava zastupnik Anto Đapić izvješće je ocijenio visokom ocjenom.¹⁰

Nastavak 43. sjednice bio je 11. studenoga 1999. U ime kluba Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLS) zastupnica Đurđa Adlešić izjavila je da je „nedopustivo licitirati, manipulirati žrtvama u dnevno-političke svrhe“ te da Komisija „nije ostvarila svoje zadaće“. Zastupnik Srećko Bijelić u ime kluba Hrvatske narodne stranke (HNS) i IDS-a kazao je da bi izvješće trebalo odbiti i vratiti na doradu. U ime kluba nacionalnih manjina zastupnik Furio Radin izjavio je da je taj klub protiv ovakvoga izvješća. Zastupnik Vladimir Šeks u ime kluba zastupnika Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) kazao je, između ostaloga, da onaj dio izvješća „koji se odnosi na žrtve za koje je odgovorna vlast NDH, njemački nacisti, talijanski fašisti nije jasno i precizno i valjano obrazložila neovisno o tome što se u izvješću ponavlja da to nije konačni broj žrtava“. Na kraju je kazao:

„Klub zastupnika HDZ-a predlaže da se u skladu sa određenim odredbama Poslovnika utvrdi da je Hrvatski državni sabor vodio, proveo načelnu raspravu o izvješću Komisije i da se sve primjedbe i prijedlozi koji su iznijeti vrte i dostave Komisiji kako bi odgovorila na njih i podnijela cjelokupno i objektivno izvješće koje bi izbjeglo sve nesporazume i koje bi bilo lišeno, bilo kakvog ideologiziranja političkih ocjena, tvrdnji, procjena jer to nije njena zadaća. Dakle, da iznese punu ali punu istinu do koje će doći.“

U pojedinačnim raspravama zastupnici su iznosili različite stavove; od onih koji bez ograda prihvaćaju izvješće do onih koji su tražili njegovo odbacivanje. U nastavku sjednice 12. studenoga 1999. Zastupnički dom Hrvatskoga državnoga sabora donio je slijedeći zaključak:

„O izvješću Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava provedena je načelna rasprava.“¹¹

Klub zastupnika HSLS-a uputio je 12. studenoga 1999. predsjedniku Zastupničkoga doma Hrvatskoga državnoga sabora prijedlog zaključka o raspuštanju Komisije. Prema tom prijedlogu poslove bi preuzele znanstvene institucije - Hrvatski povijesni institut, Razred za društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Hrvatski državni arhiv te odsjeci za povijest pri filozofskim fakultetima.

Nakon pobjede koalicije stranaka predvođene SDP-om 3. siječnja 2000., saborski zastupnik SDP-a Nenad Stazić početkom veljače 2001. uputio je u proceduru Prijedlog zakona o prestanku važenja Zakona o utvrđivanju ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog

¹⁰ HR-HDA-1944-Komisija, Prijepis fonograma s 43. sjednice Zastupničkoga doma Hrvatskoga državnoga sabora od 22. listopada 1999. Iz fonograma je vidljivo izlaganje zastupnice HSLS-a Đurđa Adlešić koja je neprecizno navela naziv Hrvatskog instituta za povijest. Upotrijebila je naziv Institut za suvremenu povijest, koji se upotrebljavao do 1996., te još uz njega i naziv „Povijesni institut“.

¹¹ Isto, Prijepis fonograma s 43. sjednice od 11. studenoga 1999.

rata. Predsjednik Zastupničkoga doma Hrvatskoga sabora Zlatko Tomčić 7. veljače 2001. prijedlog je uputio zastupnicima. Konačni prijedlog zakona o prestanku zakona iz 1991. u proceduru je upućen 10. srpnja 2001.

Zakon o prestanku važenja Zakona o utvrđivanju ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskoga rata Hrvatski sabor donio je 28. svibnja 2002.¹² Njime je određeno da se svi dotadašnji postupci iz djelokruga rada Komisije obustavljaju. Hrvatski državni arhiv je određen za nositelja evidentiranja i određivanja načina čuvanja građe prikupljene radom Komisije. Kasnije je 2011., dok je HDZ bio na vlasti, donesen Zakon o pronalaženju, obilježavanju i održavanju grobova žrtava komunističkih zločina nakon Drugoga svjetskoga rata koji je predviđao osnivanje ureda u čijoj bi nadležnosti bili poslovi iz domene zakona. Međutim, već 2012., ponovnim dolaskom SDP-a i partnera na vlast, donesen je Zakon o istraživanju, uređenju i održavanju vojnih groblja, groblja žrtava Drugoga svjetskoga rata i poslijeratnoga razdoblja.¹³ Odredbama toga zakona poslovi su dati u nadležnost ministarstva zaduženog za branitelje, to je rješenje održano do današnjih dana.

Zaključak

Tijekom osmogodišnjega rada na utvrđivanju broja žrtava Drugoga svjetskog rata, Komisija je napravila velik posao, prikazan u ovome radu. Važno je napomenuti da je polovicu toga vremena djelovala u ratnim uvjetima tijekom srbijanske agresije na Hrvatsku i da joj je bio onemogućen puni rad. Polazeći od činjenice da najveći broj ratnih žrtava hrvatskoga naroda nije bio predmetom interesa u doba SFRJ i da se prvi put taj problem stavio u fokus rješavanja, svaki rezultat je hvalevrijedan. Izvješće upućeno Hrvatskom državnom saboru potkraj 1999. nije prihvaćeno od oporbenih stranaka, a i vladajući HDZ imao je primjedbe na sadržaj. Dolazak oporbenih stranaka 2000. na poziciju vlasti zapečatio je daljnju sudbinu Komisije. Osim što je ukinuta, rad na utvrđivanju popisa žrtava zaustavljen je u potpunosti. Materijali koji su nastali kao rezultat osmogodišnjega rada završili su u Hrvatskom državnom arhivu, prošlo je 25 godina da se ništa nije uradilo kako bi se došlo do proklamiranoga cilja – cjelovitoga popisa svih žrtava. Vrijeme prolazi, svjedoci odlaze, a vjerojatnost završetka posla sve je manja. Ostaje nada.

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond 1944-Komisija: Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskoga rata.

Tisak

Narodne novine (Zagreb), 53A (1991), 66 (2002), 143 (2012).

¹² „Zakon o prestanku važenja Zakona o utvrđivanju ratnih i poratnih žrtava II. svjetskog rata“, *Narodne novine* 66 (2002), mrežno izdanje, pristup ostvaren 18. 2. 2025., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_06_66_1127.html.

¹³ „Zakon o istraživanju, uređenju i održavanju vojnih groblja, groblja žrtava Drugog svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja“, *Narodne novine* 143 (2012), mrežno izdanje, pristup ostvaren 18. 2. 2025., https://sredisnjikatalogrh.gov.hr/srce-arhiva/263/96343/narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_12_143_3028.html.

SUMMARY

The Activities of the Croatian State Commission for the Identification of Wartime and Post-War Victims of Second World War

This text aims to highlight the results of the eight-year work of the State Commission for the Identification of War and Post-War Victims of Second World War, based on its materials stored in the Croatian State Archives. The Commission's work was extensive, but it was not fully completed because the Commission's abolition precluded its conclusion. A complete list of wartime and post-war victims was never made, and we do not know even approximately how many victims the war claimed. Work on finding mass execution sites and anthropological activities partially continued in the Ministry of Croatian Veterans, but research and identification of the list of victims was completely suspended.

Keywords: Second World War; War and post-war victims; The State Commission for the Identification of War and Post-War Victims of Second World War; Croatian National Parliament; Anthropological Research

prof. dr. sc. Mitja Ferenc
Filozofski fakultet, Sveučilište u Ljubljani
Ljubljana, Republika Slovenija

Stručni rad

RAD KOMISIJE VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE ZA RJEŠAVANJE PITANJA PRIKRIVENIH GROBIŠTA¹

Na temelju arhivskih dokumenata i izvješća izvođača radova autor opisuje rezultate rada Komisije Vlade Republike Slovenije za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta, od njezina osnutka 1990. do 2025. Nakon završetka Drugoga svjetskog rata nova jugoslavenska komunistička vlast u Sloveniji poubijala je desetke tisuća ratnih zarobljenika, uglavnom iz Nezavisne Države Hrvatske, a njihove grobove i žrtve izbrisala iz javnoga sjećanja. Komisija je u različitim razdobljima svoga djelovanja, a posebno u posljednjem desetljeću, uspjela umanjiti civilizacijski dug prethodnih generacija evidentiranjem, terenskom provjerom, obilježavanjem i uređenjem grobova te ekshumacijom žrtava.

Ključne riječi: Komisija Vlade Republike Slovenije za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta; Prikrivena grobišta; Komunistički zločini; Terenska istraživanja; Javno sjećanje

Uvod

Na mnoga otvorena pitanja i događanja nakon kraja Drugoga svjetskog rata još uvijek tražimo odgovore. To je bilo vrijeme kad su u likvidacijama bez sudova i sudskih odluka izgubili život tisuće i tisuće ljudi. Takozvano čišćenje i obračun pobjednika, tj. novih jugoslavenskih komunističkih vlasti s gubitnicima, stvarnim ili izmišljenim protivnicima bili su u Sloveniji i Jugoslaviji u mnogo čemu posebni. Prvo, po izuzetno velikom broju žrtava nastalih u poslijeratnom periodu. Bez suđenja je likvidirano više desetina tisuća ljudi. Izvansudska ubijanja događala su se i u drugdje u Europi, ali nigdje kao na slovenskom teritoriju, ako uzmemo u obzir postotak stanovništva, gdje se u svibnju 1945. skupio velik broj vojnika i civila iz svih područja tadašnje Jugoslavije, među kojima je bilo najviše onih iz Nezavisne Države Hrvatske (NDH).

¹ Rezultati istraživanja u ovom radu većinom su objavljeni u autorovim prethodnim radovima, a većina u autorovom radu u *Časopisu za suvremenu povijest* Hrvatskoga instituta za povijest 2022. godine. Vidi: FERENC, „Prikrivena grobišta Hrvata u Sloveniji – 30 godina nakon demokratskih promjena. Problemi i rezultati istraživanja”, 655-687.

Hrvatski ratni zarobljenici u okolini Celja (izvor: Muzej novije zgodovine Celje)

Druga posebnost koju moramo uzeti u obzir, i po kojoj se razlikujemo od zapadnih demokracija i njihove kulture sjećanja, jest ta da je zločin, koji je počinila nova jugoslavenska komunistička vlast, bio još gori zbog oduzimanja prava tim ljudima – vojnicima, ali i civilima – na vlastiti grob. Desetljećima su grobišta namjerno i pažljivo prešućivana i uništavana, o čemu svjedoče dokumenti koji su u javnosti već dobro poznati, i to već od svibnja 1945. na federalnoj, saveznoj, županijskoj i lokalnoj razini, što se ponavljalo u godinama nakon rata.²

Dokumenti potvrđuju da su objašnjenja o razlozima za uklanjanje grobišta i grobova „okupatora” i „neprijatelja naroda” u jugoslavenskim republikama bila jedinstvena i javna. Naputak je potpuno negirao Ženevske konvencije (o postupanju s vojnim zarobljenicima) iz 1929. koje su regulirale međunarodno vojno, humanitarno i kazneno pravo.³ Sve do

² SLO-ARS-1487-CK KPS, k. 63, t.e. 18, Navodilo Ministra za notranje zadeve Narodne vlade Slovenije Zorana Poliča, št. 334/45, 12. 6. 1945.; SLO-ARS-1487-CK KPS, k. 63, t.e. 20, Navodilo pomoćnika ministra notranjih zadeva FNRJ P. Ivičevića ministarstvu za notranje zadeve Slovenije, o dosledni izvedbi navodila o uništenju grobov iz 18. 5. 1945., strogo povjerljivo št. 63, 9. 8. 1946.; SLO-ARS-1487-CK KPS, k. 63, Navodilo pomoćnika ministra za notranje zadeve LRS Borisa Kocijančiča vsem okrožnim oddelkom in okrajnim odsekom za notranje zadeve o dosledni izvedbi navodila, strogo povjerljivo št. 626/46, 14. 8. 1946.; SLO-ARS-1589-CK ZKS, III, Depeše, Arhiva odjela za šifriranje pri Predsjedništvu vlade Slovenije, br. 47. Depeša potpredsjednika vlade DFJ-i ministra za konstituantu Edvarda Kardelja predsjedniku slovenske vlade Borisu Kidriču od 25. lipnja 1945. o presporom čišćenju.

³ DOLENC, *Ženevske konvencije o zaštiti žrtv vojn.* Odredbe iz 1929. nadopunila je Ženevska konvencija o poboljšanju položaja ranjenika i bolesnih pripadnika oružanih snaga na bojištu od 12. 8. 1949. i Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima od 19. 8. 1949. U njima je zapisano da ratni zarobljenici koji umru u zarobljeništvu moraju biti časno pokopani, grobovi moraju biti dostojno održavani, a na grobovima moraju biti navedeni svi potrebni podaci.

demokratskih promjena na snazi je bio i članak u Zakonu o grobnoj i pogrebnoj djelatnosti, koji je zabranjivao postavljanje obilježja na grobove protivnika Narodnooslobodilačke vojske.⁴

U blizini grobišta, posebno onih masovnijih i posjećenijih, slovenska Služba državne sigurnosti još je 1980-ih godina prošloga stoljeća pazila tko dolazi na mjesta na kojima su ležali posmrtni ostatci žrtava. To je posebno intenzivno radila prije Dana mrtvih.

Naređena šutnja i zabrana obilježavanja grobova ubijenih stvarnih i izmišljenih protivnika komunističkih vlasti prouzročila je bol obitelji stradalih koja je trajala desetljećima. Oni su, ako su slučajno saznali za mjesto na kojem bi mogao biti pokopan njihov rođak ili prijatelj, morali šutjeti i čekati kad će se odnos prema neukopanima toliko promijeniti da ta mjesta mogu dostojno obilježiti i posmrtnu ostatke ekshumirati. Već iz vremena rata poznati su slučajevi kad su posmrtnu ostatke iz masovnih i pojedinačnih grobišta iskapali i pokapali ih u zajedničke ili obiteljske grobnice na grobljima. Nakon rata takva iskapanja pojedinaca bila su rijetka i obavljala su se u tajnosti jer ih vlasti nisu dopuštale. Rodbina je iskopavala kosti i pokapala ih u obiteljsku grobnicu ili na određeno mjesto na groblju ili uz njega, katkad čak bez znanja župnika. Njihove boli izašle su iz kruga obitelji u javnost tek nakon demokratskih promjena.⁵

Žrtve koje su ubile komunističke vlasti nisu bile uključene u popise žrtava Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji te i na taj način izbrisane iz javnog sjećanja, polako su izlazile na vidjelo u književnost, historiografiju, politiku. Zapisi preživjelih sa stratišta u zabranjenoj emigrantskoj literaturi stavljali su Bleiburg, Maribor, Celje i Kočevski Rog u slovensku i hrvatsku svijest kao sinonim za masovne poslijeratne pokolje.⁶

Ubijene žrtve „na pogrešnoj strani” nisu spadale u žrtve rata. Zbog toga su popisi vojnih žrtava sastavljeni u poslijeratnoj Jugoslaviji ideološki i metodološki jednostrani te shodno tome manjkavi, nepouzdati i znanstveno nepovjerljivi. Kakav su danak u krvi platili stanovnici Slovenije utvrđeno je tek prije nekoliko godina projektom Instituta za noviju povijest „Žrtve među stanovništvom Republike Slovenije (RS) u Drugom svjetskom ratu i neposredno nakon njega”.

Prema posljednjim podacima život je izgubilo 100 015 osoba (posljednje ažuriranje 5. listopada 2022.).⁷ To je mnogo više od onoga što su zabilježili jugoslavenski povjesničari u historiografiji.⁸ Oni koji nemaju svoj grob nalaze se u skupini 15 000 vojnika i civila poginulih u poslijeratnim ubijanjima, kao i u skupini od oko 6400 civila, seoskih stražara i slovenskih pripadnika Jugoslovenske vojske u Otadžbini i pripadnika Slovenačkog domobranstva poginulih tijekom rata na protupartizanskoj strani, čiji su se grobovi također u velikoj mjeri prešućivali.⁹ O broju smaknutih vojnika i civila iz NDH na slovenskom području možemo zasad ponuditi samo prve skromne ocjene.

4 Uradni list Socialistične Republike Slovenije (Ljubljana), 34 (1984); Uradni list Republike Slovenije (Ljubljana), 26 (6. 7. 1990.).

5 FERENC, *Prekopi žrtev*, 7-8.

6 GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i križni put*, 15-31.

7 „Žrtve 2. svetovne vojne”.

8 KLANJŠČEK, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, 1018.

9 MLAKAR, „Krogi nasilja”, 27.

Misa zadušnica, Grobište Jama pod Krenom, Kočevski Rog, 8. srpnja 1990. (fotografija: Andrej Mihevc)

Misa zadušnica u Kočevskom Rogu 1990. Prva označavanja grobišta i mjesta smaknuća

Nakon demokratskih promjena Misa zadušnica – koja se u srpnju 1990. naziva i ceremonija pomirenja za ubijene domobrane – dala je nadu da će Slovenija brže krenuti putem istraživanja i uređenja prikrivenih grobova. Činilo se da je u slovenskoj politici postignut konsenzus o njihovom otkrivanju i obilježavanju, pokopavanju žrtava, izdavanju smrtnih listova i drugim pitanjima pijetetne i humanitarne prirode. Ali to je bilo samo na načelnoj razini. U provođenju, međutim, izvršna vlast to nije izvršavala, potiskujući ove probleme na marginu. Nakon 1990., kad je pomirba neko vrijeme bila glavna tema, pozornost javnosti usmjerila se u proces osamostaljenja. Pitanje pomirbe sve se više pretvaralo u borbu za interpretaciju povijesti. Poslijeratna ubojstva postala su predmet političkih obračuna.

Stoga ne čudi da su prve znakove postavile udruge i pojedinci, a kasnije i neke općine. U razdoblju kad se država još nije aktivno uključila u istraživanje i uređivanje prikrivenih grobišta, pionirski rad na području istraživanja, a ponajprije označavanja, obavilo je Društvo za uređenje prešućenih grobova. Godinama su članovi na mjestima koja su im bila pokazana kao grobišta i stratišta postavljali drvena obilježja (križeve) s natpisima „Tudi mi smo umrli za domovino”. Uvid u zbornik koji su izdali 1998. i 2000. pokazuje veći dio njihova truda.¹⁰ Grobišta su, iako u manjoj mjeri, označavala i neka druga društva, pojedinci, političke stranke i lokalne zajednice.¹¹ Međutim, za gotovo sve oznake vrijedi da označe-

10 PERME, ŽITNIK, ŽITNIK, *Slovenija 1941-1948-1952*.

11 Detaljnije o pojedinačnim grobištima i medijskim objavama vidi u: BAVDAŽ, „Evidentiranje prikritih grobišča”; „Pregled članakov”.

Ostatak drvenoga križa s natpisom „Tudi mi smo umrli za domovino“ kod grobišta u Kočevskom Rogu, 2010. (fotografija: Mitja Ferenc)

na mjesta tada još nisu bila potvrđena. Kasnije, kad se počelo sondirati navodno mjesto ukopa, utvrdilo se da ponegdje žrtve nisu ni postojale što je razumljivo jer su se oznake stavljale prema desetljećima starom sjećanju ljudi koji su to vidjeli ili bili informirani o ubojstvima.

Država osniva komisije

Izvršna vlast u Sloveniji je nakon demokratskih promjena 24. listopada 1990. formirala Komisiju Vlade RS za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta (Komisija), ali joj, barem u prvom desetljeću, nije omogućila rad. Nije imala financijska sredstava, nijedno ministarstvo nije htjelo biti odgovorno za probleme prešućenih grobišta i pružiti logističku podršku Komisiji. Potonja nije imala ovlasti i uvjete za rješavanje mnogobrojnih problema. Također je trebala prikupiti financijska sredstva za tu svrhu te podatke o novootkrivenim grobištima i grobovima u Kočevskom Rogu. Neobično je bilo što je Izvršno vijeće Skupštine RS prikupljanje financijskih sredstava za uređenje grobišta naredilo Komisiji. Naime, novac bi morao biti osiguran iz državnoga proračuna. Njezin prvi predsjednik bio je publicist Viktor Blažič. Komisiji u prvom desetljeću nisu točno odredili mandat, nego su ga definirali formulacijom da obavlja rad dok ne ispuni zadaće, a najkasnije dok se ne razriješi.¹²

¹² MORS-UV-D-KOMISIJA, Sklep o ustanovitvi in imenovanju predsednika in članov Komisije Izvršnega sveta Skupščine RS za razreševanje vprašanj, povezanih z namembnostjo in ureditvijo grobišč v Kočevskem Rogu, št. 021-06/90-28/1-8, Ljubljana, 24. 10. 1990.

Spomen-park Teharje, svečano otvorenje, 10. listopada 2004. (fotografija: Mitja Ferenc)

U politici je prevladalo mišljenje da je dovoljno da država na dva simbolična mjesta, Teharju i Kočevskom Rogu, podigne dva spomenika kojima će „simbolički“ pokopati ušutkane žrtve. S tim u vezi moralo se prevladati brojne probleme i komplikacije za koje više puta, zbog sastava članstva, Komisija nije bila sposobna. Tek je 2004. pokraj Jame pod Krenom u Kočevskom Rogu završena izgradnja spomen-kapelice. Međutim, istraživačka akcija studenata povijesti Sveučilišta u Ljubljani 2004. dokazala je s pomoću nalaza predmeta žrtava u okolici grobišta u Kočevskom Rogu da su Slovence smaknuli najviše u Jami pod Macesnovom goricom, a Hrvate i Srbe u Jami pod Krenom.¹³ Grobišta se nije istraživalo, nije se ih potvrđivalo i naravno nije došlo ni do iskopa posmrtnih ostataka. Svi su samo čekali na zakon o vojnim grobovima koji bi uređivao i prešućena grobišta jer važili su zakoni još iz socijalističkoga perioda.¹⁴

¹³ FERENC, „Poklon slovenskim žrtvama“, 153-164; FERENC, *Prikriveno in očem zakrito*, 95-98.

¹⁴ „Zakon o zaznamovanju in vzdrževanju pokopališč in grobov pripadnikov zavezniških in drugih tujih armad v Jugoslaviji“, Uradni list Socialistične Federativne Republike Jugoslavije (Beograd), 60 (1975); „Zakon o pokopališčih in grobovih borcev v tujini“, Uradni list Socialistične Federativne Republike Jugoslavije, 29 (1973); „Zakon o pokopališčih in grobovih borcev v tujini“, Uradni list Socialistične Federativne Republike Jugoslavije, 29 (1976); „Zakon o grobiščih in grobovih borcev“, Uradni list Socialistične Republike Slovenije, 4 (1978).

Spomen-kapelica kod Jame pod Krenom koju je predsjednik Komisije Vlade Republike Slovenije za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta Peter Kovačič Peršin simbolično predao na brigu župi Kočevje 6. lipnja 2004. (fotografija: Tamino Petelinšek)

U istraživanju pozadine poslijeratnih ubojstava velik posao – puno veći negoli Komisija – napravila je Istražna komisija za istraživanje poslijeratnih masovnih ubojstava, pravno upitnih suđenja i drugih nepravilnosti Skupštine RS-a u razdoblju od 1992. do 1996. (tzv. Pučnikova komisija) koja je ispitivala osobe koje su surađivale u likvidacijama: od najviših povjerenika Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN) do vozača u transportima, a i drugih poznavatelja događaja i svjedočanstva, i to publicirala te pritom istaknula odgovornost tadašnjih političkih, stranačkih i vojničkih struktura.¹⁵

Hrabra odluka općine Slovenska Bistrica i početak evidentiranja i označivanja

Hrabra odluka jedne općine da samostalno istraži prikriveno groblje bila je od daleko-sežnoga značaja za istragu poslijeratnih stratišta. Godine 2000. općina Slovenska Bistrica odlučila je provjeriti „glasine“ da se u protuzrakoplovnim skloništima pokraj tvornice Im-pol nalazi prikriveno grobište u kojem su navodno posmrtni ostaci ljudi ubijenih u siječnju 1946. godine. Zbog velikoga javnog publiciteta vezanog uz broj od iznos 431 žrtve na koje se naišlo,¹⁶ Vlada RS-a obvezala se da će državne vlasti učiniti sve da pronađu, obilježe i, gdje je potrebno, iskopaju ostatke.¹⁷ Ministarstvo za kulturu i Ministarstvo za socijalni rad omogućilo je 2002. Mateji Bavdaž i dr. sc. Mitji Ferencu u okviru Komisije nastavak sistematskoga popisivanja lokacija prikrivenih grobišta. Prema nešto izmijenjenoj metodologiji evidencije nepokretne kulturne baštine, do kraja 2009. popisano je 600 lokacija.¹⁸ Dotad su izradili 1845 karata, snimili oko 6400 fotografija te izradili 932 karte s brojevima

¹⁵ „Vmesno poročilo Preiskovalne komisije“.

¹⁶ FERENC, „Usodna odločnost Bistričanov“, 333-347.

¹⁷ „Izjava Vlade RS ob celovitem načrtu ureditve grobišč množičnih poveljnih pobojev ter ob sprejemanju zakona o vojnih grobiščih“, *Delo* (Ljubljana), 23. 11. 2001., 2.

¹⁸ FERENC, „Ministrstvo za kulturo“, 100-128.

parcela. U računalnu aplikaciju učitali su oko 5800 prikupljenih skica, fotografija i karata, a pritom su snimili mnoga audio i video svjedočanstva stručnjaka i svjedoka. Rezultati obavljenoga rada predstavljeni su na konferencijama za novinare, a dijelom i na izložbama autora Mitje Ferenc „Prikriveno i skriveno od očiju: prikrivena grobišta 60 godina nakon završetka Drugoga svjetskog rata“ („Prikriveno i skriveno od očiju: Prikrivena grobišta 60 let po koncu 2. svetovne vojne“) 2005. i 2006. godine. Autor je uz izložbu pripremio i istoimenu knjigu.¹⁹

Osnova za upis bilo je prikrivanje grobišta, bez obzira na navodnu nacionalnost žrtava u njoj. Ta evidencija bila je osnova za rad u kasnijim godinama. Međutim, terenske potvrde, odnosno sondiranje – ima li žrtava na prikazanim mjestima ili ne, još nisu bile predviđene i omogućene. Prevladavalo je mišljenje da se ostaci ne smiju iskopati ako se na njih ne naiđe slučajno tijekom građevinskih radova. Ako bi se tijekom građevinskih radova naišlo na ljudske ostatke, istražni je sudac trebao narediti djelomičnu ili potpunu ekshumaciju. Budući da nije bilo pravne i logističke regulative gdje će se posmrtni ostaci čuvati, najčešće su se odlučivali samo na ograničenu ekshumaciju, a najviše za sanitarno uklanjanje vidljivih kostiju. Kost i predmeti potom su godinama ostali u podrumima Instituta za sudsku medicinu u Ljubljani sve dok nije izgrađena kosturnica na mariborskom groblju.²⁰ Tako je 1999., tijekom izgradnje autoceste, gotovo nezapaženo prošlo iskapanje 1179 tijela iz 60 metara (m) dugoga protutenkovskog jarka u Teznom kod Maribora, koja su kasnije našla mjesto na groblju Dobrava. Komisija je 2007. utvrdila da postoji najmanje 940 m rova ispunjenoga tijelima. Prema matematičkom izračunu, to bi značilo da je u njemu oko 15 000 žrtava.²¹

Godine 2003. na javnom natječaju izabrana je brončana oznaka u obliku stojećega valjka kojim su namjeravali označiti sva prikrivena grobišta. Najveća slabost toga pristupa bila je u tome da su valjci bili postavljeni na još neistražene lokacije, a na njima su već bili upisani broj žrtava i njihova nacionalnost. Međutim, postavljeno je samo njih šest, od kojih su dva valjka bila povezana s hrvatskim žrtvama (ID 142 Maribor – grobište Tezenski gozd i ID 3 Glažuta – grobište Brezno pri Konfinu 1). Na kraju je polemika o spomen-natpisu na valjcima zaustavila označavanje grobišta.²²

Kriminalistička akcija Pomirenje (Sprava)

Važna posljedica otkrića žrtava u Slovenskoj Bistrici bila je da je Generalna policijska uprava ponovno aktivirala skupinu osnovanu 1995. pod radnim nazivom Pomirenje (Sprava), s težnjom da se pronađu dokazi o odgovornosti još živih osoba za zločine koji još nisu zastarjeli (vojno zlodjelo, genocid).²³ U kaznenopravnom pogledu nije ispunila očekivanja. Podnijeto je više od deset kaznenih prijava tužilaštvu protiv nepoznatih počinitelja i dvije prijave protiv poznatoga, još živoga počinitelja: komandanta OZN-e za logor Sterntal i pomoćnika povjerenika OZN-e za Sloveniju i kasnije visokoga državnog i partijskog dužnosnika Mitje Ribičića. Tužilaštvo je prihvatilo prijavu policije, ali su sudski senati odbili zahtjev za

¹⁹ FERENC, *Prikriveno i skriveno od očiju*.

²⁰ FERENC, *Prekopani žrtvi*, 17, 38-40.

²¹ FERENC, „Težno – najveće prikriveno grobište u Sloveniji“, 563, 564; FERENC, *Prekopani žrtvi*, 17, 41-62.

²² Umjesto „Žrtvama ratnih i poslijeratnih smaknuća“ („Žrtvama vojnih in povojnih usmrtnih“), kako je predviđeno Zakonom o vojnim grobištima, kritičari su se zalagali za natpis „Žrtvama rata i revolucionarnoga nasilja“ („Žrtvama vojne in revolucionarnega nasilja“).

²³ GPU: Napotilo generalnega direktorja Policije Marka Pogorelca št. 2212-1-030/1-02/17, 4. 4. 2002. Na temelju Upute član Komisije Mitja Ferenc mogao je dobiti svu dokumentaciju policijskih uprava povezanu s problematikom prikrivenih grobišta.

Grobište Tezenski gozd, ortofoto dionice protutenkovskoga rova s označenim sondažama (fotografija: Mitja Ferenc)

Brončano znamenje uz grobište na Teznom, 2005. (fotografija: Tamino Petelinšek)

početak istrage protiv obojice, iako su sva tri uvjeta bila ispunjena: živ počinitelj, pronađene žrtve i svjedok ili dokumentacija koja je povezivala žrtve i počinitelja.²⁴ Unatoč tome, uključivanje policije bilo je od velikoga značaja budući da je ona uspjela prikupiti više stotina svjedočanstava koja su bila važna za evidentiranje prikrivenih grobova. Njima se može služiti u svrhu povijesnoga proučavanja, što dotad s policijskom građom nije bilo moguće. Druga značajna činjenica je da je s organiziranjem policijske istrage prvi put poslije završetka rata država potvrdila izvansudske likvidacije zarobljenika kao krivično djelo.

Sporazumi s nekadašnjim okupatorskim državama

Neugodan dojam ostavljala su dvostruka mjerila slovenskih vlasti prema žrtvama. Za razliku od otkopavanja vojnika bivših okupatora, otkopavanja slovenskih i hrvatskih žrtava bila su zanemarena. RS je 1997. s Republikom Italijom i Saveznom Republikom Njemačkom sklopila sporazum o uređenju ratnih grobišta.²⁵ Njemački vojnici pokopani su na jednom od triju njemačkih vojnih groblja u Sloveniji: u Kranju, Celju i Ljubljani, a talijanski vojnici premješteni su na talijansku stranu na vojno groblje u Redipugliji.

Zakon o vojnim grobovima

Tek 2003., nakon sedam godina natezanja u parlamentu, usvojen je Zakon o vojnim grobovima²⁶ koji udružuje sve vrste grobišta. To znači da nije namijenjen samo prikrivenim grobištima koja dotad nisu bila zakonski regulirana. Vojne grobnice sadržavaju tri kategorije grobova.²⁷ Za ovu problematiku najvažnija je treća kategorija: grobišta žrtava rata likvidiranih u poraću. U zakonu je o tome zapisano:

„Grobovi žrtava rata također su grobovi osoba koje su u Drugom svjetskom ratu nakon 15. svibnja 1945. u suprotnosti s načelima i pravilima pravne države, nakon osude ili nakon izvanskudskog postupka bile ubijene od tijela ili predstavnika tadašnje vlasti na području Republike Slovenije.“

Godinama se čekalo na ovaj zakon i stvorio se dojam da će riješiti desetljećima prešućeni problem. S druge strane, poznato je da je odlučnost političara odnosno izvršne vlasti bitna za omogućavanje terenskih istraživanja. No nedostaci zakona postali su vidljivi tijekom prvih terenskih istraživanja i iskapanja. Treba razumjeti da se zakon radio još od kraja 1990-ih godina, kada se nije predviđalo sondiranje, ekshumacije, DNK analize, pokop ekshumiranih žrtava i slično. Također, u međuvremenu je iskrsnuo niz pitanja čija rješenja zakon nije predviđao.

²⁴ JAMNIK, „Kriminalistični projekt Sprava“, 51-66.

²⁵ „Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Zvezne republike Nemčije o vojnih grobovih“, *Uradni list Republike Slovenije*, 61 (1999); „Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike o urejanju vojnih grobišč“, *Uradni list Republike Slovenije*, 10 (1997).

²⁶ „Zakon o vojnih grobiščih“, *Uradni list Republike Slovenije*, 65 (2003).

²⁷ Vojnička groblja: to su groblja vojničkih osoba, koje su pale u ratu, ali su umrle u ratu zbog vojnih događaja. U tu kategoriju su svrstana i grobišta pripadnika stranih vojski, palih u vrijeme rata. Druga kategorija su grobišta žrtava rata, kamo svrstavamo grobišta civila koji su umrli ili bili ubijani u ratu.

Priprema za ostataka iznošenje žrtava. Brezno pri Konfinu 1, 2006. (fotografija: Mitja Ferenc)

Početak istraživanja prikrivenih grobišta i prva iskopavanja te njihovo uređenje (2006. – 2009.)

Važna prekretnica bila je nova vlast u razdoblju 2004. – 2009., kada je Ministarstvo rada dopustilo i omogućilo prve terenske potvrde groblja. Komisiju je tada vodio Jože Dežman. Do 2006. lokacije su se samo bilježile, a za pojedina mjesta koristile su se fraze „pretpostavljena grobišta” i „pretpostavljeni broj žrtava”. U Komisiji su pripremili metodologiju za sondiranje i ekshumaciju.²⁸ Iskopavanjem cjelovitih ostataka kostura arheološkom metodom dobiveni su precizniji antropološki podaci o žrtvama te podaci o okolnostima i načinu ubojstva te opsegu grobišta. Predmeti pronađeni uz žrtve mogli su se povezati s pojedinim kosturima, što je povećalo mogućnost njihove identifikacije. Drugi važan pomak dogodio se kad je javnost postala svjesna da se u kratkom vremenu ne mogu obaviti iskopavanja i obraditi sva evidentirana mjesta, ali da ih se zato može sondirati, čime bi se nepobitno dokazalo postojanje i veličina svakoga grobišta. U tom razdoblju (2006. – 2008.) počela je fizička provjera evidentiranih grobišta u terenskim istraživanjima. Istražilo se oko 130 groblja. S dozvolom Ministarstva rada prvi se put istraživalo 23. i 24. studenoga 2006. Prvi put iznosilo se posmrtno ostatke iz miniranoga kraškoga ponora (Brezno pri Konfinu 1). Žrtava je bilo 88, među njima i 26 Hrvata. Sve su osobe poimence poznate jer su žrtve bili ranjenici. U okviru istrage pronađena je dokumentacija koju je sakrila jedna bolnička

28 JAMNIK, „Metodološki okviri”, 83-98.

Komisija je prihvatila na 4. sjednici 26. 1. 2006. tijekom izvođenja iskopavanja. OAMF, Zapisnik Komisije, br. 17400-22/2005-10, 26. 1. 2006.

sestra.²⁹ U listopadu 2008. na mariborskom groblju Dobrava izgrađena je prva kosturnica za privremeno čuvanje posmrtnih ostataka. Speleolozi su proveli poseban niz terenskih istraživanja.³⁰ Počela su se uređivati prva groblja. Izvještaj o radu od 2006. do 2008. prikazan je u knjizi koju je izdala Komisija.³¹

(Pre)Huda Jama

Budući da je 2006. prvi put istražen minirani krški ponor, a 2007. protutenkovski rov u Teznom,³² Komisija je odlučila da se 2008. provede dotad najzahtjevnije istraživanje poslijeratnoga grobišta u jednom od rudnika. Na osnovi dotad prikupljenih informacija o mogućnosti pristupa te već procijenjenih troškova rušenja navodnih četiriju barijera, najprihvatljiviji se pokazao rov sv. Barbara u rudniku Laško u Hudoj Jami. Dotad u svjetskoj literaturi nije bilo poznatoga primjera izvođenja ekshumacije u rudničkim oknima. Ono na što su istraživači naišli bilo je neočekivano i zastrašujuće. Dana 3. ožujka 2009., nakon osam mjeseci rada, naišli su na ostatke ljudskih tijela. Pronalazak neraspadnutih tijela u rovu i oknu potresao je domaću i stranu javnost. Postupak su preuzela pravosudna tijela. Iz vodoravnoga rova rudari i radnici Instituta za sudsku medicinu Sveučilišta u Ljubljani izvukli su 432 tijela koja su ležala u četiri do pet ili šest slojeva jedna na drugima. Poslije je sudac istrage odlučio da se iz 48 metara dubokoga okomitog okna žrtve iznesu na dubinu 5-10 metara. Bilo ih je 346. Dana 5. srpnja 2010. državni odvjetnik završio je istragu. Prema dubini okna zaključio je koliko bi još žrtava moglo biti u njemu. Za pravosuđe je to bilo dovoljno. Odluka o pokopu i daljnjem iznošenju žrtava iz okna bila je prepuštena Ministarstvu rada, obitelji i socijalnih pitanja koje je na osnovi Zakona o ratnim grobištima trebalo odlučiti o daljnjim postupcima. Na iznenađenje Komisije, spomenuto ministarstvo odlučilo je „pokopati” žrtve, odnosno ostaviti ih u rudniku. Zatražilo je proširenje dijela rova u blizini, postavilo je police u koje su smješteni plastični sanduci i vreće s posmrtnim ostacima žrtava, ostale je žrtve ostavilo zakopane u oknu i „zatvorilo” vrata u rovu sv. Barbara. Događaji koji su slijedili pokazali su da je Huda jama (pre)huda, suviše stravična.³³

Nova izvršna vlast od 2009. nadalje odlučila je, dakle, ostaviti raspadnute ljudske ostatke ili u plastičnim kutijama ili zakopane u oknu. Daljnji iznos žrtava bio je zaustavljen. Suprotno očekivanjima, ministar rada zaustavio je na nekoliko godina djelovanje Komisije i sve radove na skrivenim grobljima; snimanje, sondiranje i iskapanje. Sustav istraživanja i uređenja, koji je Komisija mukotrpno uspostavila u razdoblju 2006. – 2009., polako se, ali sigurno raspadao. I to upravo u vrijeme kada je Komisija bila u punom zamahu, kada je propisala standarde za iskopavanje i obavila prva sondiranja. Moglo se samo izvaditi kosti iz kraških bezdana koje su bile vidljive ako bi se netko spustio unutra, što je nazvano sanitarnim iznosom. U 2013., 2014. i 2015. godini iz ukupno 30 jama izneseni su vidljivi ostaci kostura koji su pripadali najmanje 241 osobi. Već tada su članovi Komisije doveli u pitanje smisao takvoga „prikupljanja”. Kao razlog za to navodili su činjenicu da su žrtve, a možda i pojedinac, pokopane na tri mjesta: na koparskom groblju, gdje od 2004. leže kosti koje su speleolozi podigli 1992., u kosturnici na mariborskom groblju Dobrava, ekshumirani od 2013. do 2015., te one koje se još uvijek nalaze u ponorima kamo su bačene 1945. U raz-

29 ŠTURM, *Brez milosti*, 16; JAMNIK, „Ugotavljanje identitete žrtve”, 99-118; ZUPANIČ-PAJNIC, „Identificirane žrtve grobišta”, 397-471.

30 MIHEVC, VOLK, *Poročilo o ugotavljanju obstoja*; MIHEVC, „Poročilo o ugotavljanju obstoja”, 513-558.

31 DEŽMAN, *Poročilo Komisije 2005 – 2008*.

32 FERENC, „Tezno – najveće prikriveno grobište u Sloveniji”, 539-569.

33 FERENC, ALIČ, JAMNIK, *Huda Jama. Skrito za enajstimi pregradami*.

Pogled na mumificirana trupla. Huda Jama – Grobište Barbara rov, 3. ožujka 2009. (fotografija: Mitja Ferenc)

Ferenc 10: Sudska medicina kod iznošenja žrtava. Da bi uopće bio moguć rad sudskih vještaka na pruzi, bilo je potrebno preko žrtava postaviti drvene skele. 20. ožujka 2009. (fotografija: Pavel Jamnik)

Kutije i vreće s posmrtnim ostacima iznesenih tijela. Grobište rov sv. Barbara, 10. svibnja 2011. (fotografija: M. Ferenc)

doblju blokade rada Komisije obavljene su ekshumacije iz samo dva grobišta jer su ili bila otkrivena iznenada tijekom građevinskih radova ili su istražena zbog interesa pojedinaca ili društava izvan državnih institucija.

Unatoč svemu, Huda Jama počela je mijenjati odnos ljudi prema tadašnjoj komunističkoj vlasti pa i kod onih koji su je dotad podržavali i postavljali na pijedestal. Ono što su ljudi vidjeli u Hudoj jami nasmijavalo je zagovornike zločina koji su nekad bili na visokim dužnostima, poput Marka Vrhuneca, nekadašnjega šefa kabineta maršala Josipa Broza Tita, koji su pokušali uvjeriti javnost da su to žrtve iz bitaka, koje su u rudničkom oknu sahranili iz sanitarnih razloga. Negdje su išli na obranu Tita pred optužbama da je najodgovorniji za zločine još i dalje. Kada je nakon pronalaska žrtava u Hudoj Jami unatoč svemu Gradsko vijeće Ljubljane na čelu s gradonačelnikom Zoranom Jankovićem jednu ulicu nazvalo Titova cesta, Ustavni sud naredio je da se poništi imenovanje Titova cesta i da se ne dopušta da se nove ulice, ceste, zgrade imenuju po osobama koje su kršile ljudska prava. Tito je, prema obrazloženju Ustavnoga suda, kao predsjednik jugoslavenske vlade, čelnik komunističke partije te zapovjednik vojske bio simbol nedemokratskih aktivnosti.

Sporazum s Republikom Hrvatskom o uređenju ratnih grobišta

Dana 12. svibnja 2008., nakon višegodišnjega čekanja na sklapanje sporazuma o zaštiti ratnih grobišta, resorni ministri RS-a i Republike Hrvatske (RH) potpisali su Sporazum između Vlade RS-a i Vlade RH o uređenju ratnih grobišta. RH je sporazum ratificirala odmah nakon potvrde grobišta u Hudoj Jami dok je Slovenija to učinila tek u prosincu 2012. godine.³⁴ Uređenje i održavanje novootkrivenih ratnih grobišta provodi se u skladu sa zakonodavstvom države u kojoj se ratna grobišta nalaze, poštujući vjerske i druge običaje. Preko zajedničke komisije za ratna grobišta međusobno se obavještavaju o postojanju, lokaciji i stanju ratnih grobišta. Troškove redovitoga održavanja hrvatskih ratnih grobišta snosi Vlada RS-a.

Zakon o prikrivenim ratnim grobištima i pokopu žrtava

Odluka Vlade RS-a iz 2010. da se ostaci kostura žrtava Hude Jame ostave u tzv. kosturnici u rudniku snažno je odjeknula u javnosti. Pogled na plastične kutije za voće prepune raspadajućih ljudskih ostataka nikoga nije ostavio ravnodušnim. Iako je ulaz u Hudu jamu bio dopušten samo odabranima, javnost je ipak saznala da se žrtve ne pokapaju na primjeren način.

Komisija je u ožujku 2015. obavijestila javnost da sa zabrinutošću prati političke igre s prikrivenim stratištima i grobištima kojima se, prema njezinu mišljenju, ponajprije želi izbjeći odgovornost za konkretne mjere koje je bilo potrebno poduzeti barem na 70. obljetnicu najstrašnijih izvansudskih masovnih ubojstava.

Godine 2015. parlamentarna stranka Nova Slovenija je uz pomoć dva člana Komisije, Pavla Jamnika i Mitje Ferenc, predložila Zakon o prikrivenim ratnim grobištima i pokopu žrtava. Zakon je teškom mukom usvojen.³⁵ Novim zakonom utvrđuje se postupak otkrivanja, uređenja i dostojanstvenoga trajnog održavanja prikrivenih ratnih grobišta, upis u registar i vođenje registra ratnih grobišta do konačnoga dostojanstvenog pokopa svih žrtava rata i poslijeratnoga nasilja na teritoriju RS-a. Temelji se na međunarodnom humanitarnom pravu i Ženevskim konvencijama.

³⁴ „Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Vlado Republike Slovenije in Vlado Republike Hrvaške o urejanju vojnih grobišč“, *Uradni list Republike Slovenije*, 12 (2012).

³⁵ *Uradni list Republike Slovenije*, 5 (24. 7. 2015.).

Iznos žrtava iz grobišta u Košnici kod Celja, 2016. (fotografija: M. Kot)

Pokop žrtava iz Hude Jame na mariborskom groblju Dobrava, 2017. (fotografija: Tomaž Muršak)

Primjer istraživanja i uređenja grobišta (potvrđivanje grobišta). Veliki Kamen – Grobište Šerbečev gozd, 2016. (fotografija: Luka Rozman)

Primjer istraživanja i uređenja grobišta (privremena oznaka postavljena nakon potvrde grobnoga mjesta). Veliki Kamen – Grobište Šerbečev gozd, 2016. (fotografija: Luka Rozman)

Primjer istraživanja i uređenja grobišta (drvena ograda i drveni križ). Veliki Kamen – Grobište Šerbečev gozd, 2017. (izvor: Hitri servis)

Budući da je Zakon o vojnim grobovima i dalje ostao na snazi, a novi Zakon o prikrivenim ratnim grobištima i pokopu žrtava uređivao i dio opće problematike ratnih grobišta, bilo je potrebno razdvojiti njihove ovlasti. Zakonom o vojnim grobovima uređuje se cjelovita zaštita ratnih grobišta. Zakonom o prikrivenim ratnim grobištima i pokopu žrtava potpuno se uređuju postupci otkrivanja prikrivenih grobišta, prikupljanja i obrade podataka, evidentiranja, privremenoga obilježavanja i osiguranja, utvrđivanja sumnjivih ratnih grobišta, identifikacije, pokopa i uređenja grobišta. Komisija je mjerodavna za izradu idejnoga rješenja uređenja pojedinačnih ratnih grobišta, podnošenje prijedloga za upis novootkrivenih grobišta u registar ratnih grobišta, koordinaciju rada s drugim mjerodavnim tijelima, prihvaćanje prijedloga godišnjega programa rada i dostavljanje Vladi RS-a na odobrenje, pripremu prijedloga godišnjega financijskog plana rada, izradu godišnjih izvješća i njihovo dostavljanje Vladi i Državnom saboru RS-a. U skladu s važnom novinom u zakonu, Komisija mora u najkraćem roku omogućiti dostojanstveni pokop žrtava na svim ratnim grobištima, s pijetetom otkopati žrtve gdje je to potrebno te obilježiti sva novootkrivena ratna grobišta. Prema novom zakonu konačni dostojanstveni pokop podrazumijeva obilježavanje ratnoga grobišta u prirodi kako bi se uvijek mogao pronaći ili prepoznati. Pri otkopavanju posmrtnih ostataka potrebno je označiti mjesto na kojem je grobište otkriveno i mjesto gdje su žrtve pokopane.

No od 2015. do 2022. došlo je do promjena koje su ukazivale na to da će se ići putem smanjivanja civilizacijskoga i humanitarnoga duga koji su uzrokovale prethodne generacije. Izgrađen je spomenik svim žrtvama ratova (2017.), predsjednik RS-a Borut Pahor

Primjer istraživanja i uređenja grobišta (mjedena ploča s podacima o groblju). Veliki Kamen – Grobište Šerbečev gozd, 2017. (izvor: Hitri servis)

ispričao se u ime države za zločine,³⁶ izvršena je ekshumacija i ukop svih žrtava iz Hude Jame (2016., 2017.), od velike važnosti bilo je i priopćenje Slovenske akademije znanosti i umjetnosti (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, SAZU) o pomirenju (2021.).³⁷

Poslije nekoliko godina vrlo smanjenoga intenziteta rada, Komisija je uz pomoć jedne manje opozicijske političke stranke mogla ispisati zakonski osnutak za dodatni zakon koji uređuje samo prešućena grobišta. Zakon je uz pomoć najveće vladine stranke premijera lijeve političke orijentacije, dr. sc. Mira Cerara, teškom mukom bio usvojen i vlada je dodijelila stabilna financijska sredstva od oko pola milijuna eura koja se dijele na potvrđivanje groblja (sondiranje), uređenje i ekshumacije te sahranu na temelju programa povjerenstva. S tim zakonom Komisija / povjerenstvo dobilo je nadležnost za rad na prikrivenim grobištima i veću samostalnost u odnosu s ministarstvom koje treba voditi i izvršavati odluke povjerenstva.

Zakon detaljno uređuje prikupljanje i obradu podataka, evidentiranje, privremeno obilježavanje i osiguranje, postupak potvrđivanja grobišta, identifikaciju, obavljanje sprovođa, upis u registar ratnih groblja, financiranje projekata. Na osnovi toga zakona i stabilnih financijskih sredstava počeli su radovi na terenskim istraživanjima, ponajviše ekshumacijama, a naročito uređenjima svih potvrđenih grobišta.

Donošenjem zakona Vlada RS-a stavila je područje prikrivenih ratnih grobišta u ovlast Ministarstva gospodarstva i tehnološkoga razvoja, a sva su ostala ratna grobišta ostala u ovlasti Ministarstva rada, obitelji, socijalnih pitanja i jednakih mogućnosti. Tijekom 2021. cijeli opseg ratnih grobišta od oba je ministarstava preuzela Uprava za vojnu baštinu pri Ministarstvu obrane.

Od 2015., a naročito od 2016. do kraja 2019. uspjelo je Komisiji i ekipama za sondiranje,

36 BRGLEZ, „Spravne pobude Boruta Pahorja”.

37 „Slovenska sprava. Izjava SAZU”.

ekshumaciju i uređenje uspostaviti rad. Do 2025. sve skupa je potvrđeno ili ekshumirano 239 groblja i stratišta, od toga je iz njih 130 izveden djelomičan ili kompletan iskop žrtava (skupno nešto više od 9000 žrtava), u 109 potvrđena su grobišta i ljudski ostaci. Zakon je omogućio uređenje 173 groblja.

Postupak ide otprilike ovako. Najprije je lokacija evidentirana i upisana u Evidenciju prikrivenih grobišta. U Evidenciju se unesu svi podaci, uključujući zemljišne. Na osnovi toga potraži se vlasnik imanja i dobije dozvola za terensko istraživanje/sondiranje, a evidentirano se grobište unese u plan za istraživanje. Ekipa, odnosno tvrtka koja je izabrana za terenske radove, tada na osnovi metodologije Komisije pokuša utvrditi postoje li posmrtni ostaci žrtava te utvrditi granice groblja. Postupak utvrđivanja postojanja prikrivenih grobišta provodi se sondiranjem i izuzetno je jednostavan. Zahvat na zemljištu je minimalan jer se u fazi istraživanja ne provodi iskopavanje. Nakon izvršenoga istraživanja na predmetnoj se parceli uspostavlja prvotno stanje te se postavlja privremena pločica. Zatim dolazi tim ekipa koji u dogovoru s vlasnikom uređuje grobište. Najčešće se postavi drvena ograda i drveni križ na koji se stavi pločica s osnovnim podacima o grobištu. Ne pravi se razlika u uređenju groblja različitih nacionalnosti. Na osnovi elaborata grobište se uvodi u registar vojnih grobova kod nadležnih organa i time dobiva pravni legitimitet. Ako dođe do ekshumacije grobišta, ekipa to radi prema priređenoj arheološkoj metodologiji. Posmrtni ostatke pregledava forenzična antropologinja koja na lokaciji ustanovi broj žrtava, spol i dob svake žrtve. Posmrtni se ostaci onda prevoze u radionicu tima gdje se još jednom analiziraju. Desna bedrena kost dostavlja se u kosturnicu na groblju Lipica kod Škofje Loke zbog kasnije moguće DNK analize, a ostali posmrtni ostaci odlaze se u kosturnicu na groblju Dobrava u Mariboru, koja je već sasvim popunjena. Budući da velik dio posmrtnih ostataka pripada vojnim strukturama NDH, čeka se na odluku hrvatskih nadležnih tijela o načinu i mjestu pokopa, odnosno, hoće li se posmrtni ostatke prevesti u RH. Pronađeni predmeti analiziraju se i pohranjuju u depo u Vojnom muzeju u Pivki. Komisija redovito objavljuje rezultate svoga rada u opsežnim monografijama.³⁸

Mnogi su mišljenja da će moći dobiti posmrtni ostatke srodnika kako bi ih sahranili u obiteljskim grobnicama. No treba biti realan. Zbog specifičnosti prikrivenih grobišta i posmrtnih ostataka, ne možemo očekivati osobnu identifikaciju žrtava s DNK testom. Ipak, ponegdje je to bilo moguće, primjerice, u Brezno pri Konfinu 1, gdje su posmrtni ostatke nekih od 26 hrvatskih vojnika obitelji već preuzele. Moguća je brojčana, statusna i spolna identifikacija, na osnovi pronađenih predmeta, i nacionalna, a osobna samo iznimno. Razloga je nekoliko: RS ne može prikupljati materijal za DNK analizu u RH, niti RH to može činiti u RS-u. No najvažnije je što nema podataka na temelju kojih bi se mogao uspoređivati genetski materijal sa srodnicima žrtava. Tu su i zakonski zahtjevi za zaštitu osobnih podataka koji nalažu da se nakon korištenja više ne mogu pohranjivati te se moraju uništiti. Također, u RS-u identifikaciju obavlja forenzički laboratorij policije koji ima premalo ljudi i mogućnosti za otkrivanje počinjenja zločina u današnjici, a kamoli iz razdoblja Drugoga svjetskog rata, dok bi na kraju problem bili visoki troškovi s niskom vjerojatnošću pozitivnoga ishoda.

Iako vrijedi načelo da se iskapanja provode tamo gdje su žrtve Slovenci, do 2025. izvršilo se iskapanja na 13 groblja s hrvatskim žrtvama. Utvrđivanje etničke pripadnosti samo na temelju predmeta, naravno, nije u potpunosti pouzdano. Prema sačuvanoj odjeći i pronađenim predmetima u većini od ovih ekshumiranih 13 groblja bili su pripadnici oruža-

38 DEŽMAN, *Resnica in sočutje*; DEŽMAN, *Nemoć laži*; DEŽMAN, *Pravica do groba*.

nih snaga NDH. U tablici se nalazi popis ekshumiranih grobišta i broj žrtava gdje su žrtve u cjelini ili djelomično pripadnici oružanih snaga NDH.³⁹

ID	GROBIŠTE	BROJ ŽRTAVA
3	GLAŽUTA – grobište Brezno pri Konfinu 1	88
4	HUDA JAMA – grobište Barbarin rov	1417
7	KOŠNICA – grobište Košnica 3	307
78	KAMNIŠKA BISTRICA – grobište Macesnovec	27
114	PODSTENICE – grobište Jama u Rugarskim klancima	22
142	MARIBOR – grobište Tezenski gozd 1	1179 (70 m)
146	LJUBLJANA – grobište Veliko Brezarjevo brezno (g.1945)	otprilike 800
173	CELJE – grobište Klukec	32
475	LOBNICA – grobište kod Ruške kočice na Arehu 3	190
605	CERKLJE OB KRKI – grobište na aerodromu Cerklje	161
638	TREBČE – grobište Trebče	10
711	PODSTENICE – Brezno 3 pokraj grobišta	258
712	MOSTEC – grobište u protutenkovskom rovu	529 (52m)
398	STARI GRAD – grobište Stari Grad	nepoznato
	UKUPNO	Oko 4147

Slijedi tablica s grobištima koja su potvrđena testnim sondama i u kojima su s velikom vjerojatnošću žrtve Hrvati.⁴⁰

ID	Naziv grobišta
19	Mislinja – grobište uz željezničku prugu 1
24	Gornji Dolič – grobište nedaleko od kuće Naveršnik
48	Zgornji Otok – grobište Zgornji Otok
50	Moste – grobište Baudova ledina 1
56	Ples – grobište Pod hribom Vinagora 1
62	Podgorje – grobište Podgorje 3
63	Podgorje – grobište Podgorje 4
68, 69, 72	Crngrob – grobišta Crngrob 1, 2, 5
84	Završe – grobište nedaleko od kuće Herlah
85	Šmartno pri Slovenj Gradcu – grobište kod Gotnarjeve kapelice
98	Raduše – grobište Žančani
101	Sajevce – grobište Krakovski gozd 1
102	Sajevce – grobište Krakovski gozd 2

39 FERENC, „Prikrivena grobišta Hrvata”, 679.

40 Isto, 680.

103	Sidol – grobište Jevnik
119	Onek – grobište Jama pod Krenom
128	Zgornja Lipnica – grobište Lancovo 1
157	Mrtvice – grobište Mrtvice
160	Brestanica – grobište Hafnarjev graben
161	Pečje – grobište Lončarjev Dol 1
178	Šoštanj – grobište Gorica 3
228	Bukovska vas – grobište uz kuću 35
235	Veliki Kamen – grobište u Šerbečevu gozdu
236	Mali Kamen – grobište Veliki Kamen
248	Trlično – grobište Trlično
261	Drensko Rebno – grobište uz potok Sušicu
514	Sevnica – grobište Vrtača
567	Maribor – grobište Tezenski gozd 2
569	Dogoše – grobište Tezenski gozd 4
570	Dogoše – grobište Tezenski gozd 5
571	Dogoše – grobište Tezenski gozd 6
572	Selovec – grobište Jeglijenov travnik
573	Šentjanž pri Dravogradu – grobište Škitek 2
575	Selovec – grobište Zdihov gozd
614	Ljubno ob Savinji – grobište Matijevčev breg

Rad Komisije u ova tri desetljeća kretao se uvijek dva koraka naprijed i jedan natrag. Pritom je Komisija morala putem medija upozoravati izvršnu vlast da joj omogući rad prema programu. U godini kad obilježavamo osamdesetu godišnjicu pobjede nad fašizmom i nacizmom, ali i likvidaciju više desetaka tisuća vojnih zarobljenika i civila poslije završetka rata, još uvijek nailazimo na prepreke koje onemogućuju temeljne civilizacijske i pijetetske činiove, poput kulture sjećanja i prava na grob.

Pravo na grob

U Kočevskom Rogu 2022. Komisija je izvršila projekt kakvoga nema u svijetu. Nakon uklanjanja nekoliko tisuća kubnih metara miniranoga kamenja, istraživači su došli do žrtava. Kosturni ostaci koje su iznijeli pripadaju 3450 žrtvama. No ne može ih se sahraniti, uz izgovor gradskih vlasti u Ljubljani da na groblju nema mjesta. I zato već treću godinu čekaju u skladištu Komunalnoga poduzeća. Isto tako, Komisija ne može sahraniti ostat-

Arheolozi prikupljaju ostatke kostura na dnu Jame pod Macesnovom Goricom u Kočevskom Rogu, 2022. (fotografija: Mitja Ferenc)

Vreće sa skeletnim ostacima žrtava iz Jame pod Macesnovom goricom čekaju na trajno rješenje ukopa, 2024. (fotografija: Mitja Ferenc)

Nataše Pirc Musar da političke stranke, Komisija, Grad Ljubljana i udruge u kojima je udružena rodbina žrtava pronađu konačno mjesto (umjesto privremenoga) ukopa još nisu urodili plodom. Prepoznata je moralna dvojba da na 80. obljetnicu završetka Drugoga svjetskog rata i 80. obljetnicu pokolja ratnih zarobljenika kosturi žrtava ne mogu ostati u skladištu općinskoga poduzeća, ali nije pronađeno rješenje za trajno mjesto ukopa. Privremeno preseljenje bez jamstva trajnoga i dostojanstvenoga pokopa nije bilo prihvatljivo rješenje za Vladino povjerenstvo i udruge koje zastupaju rodbinu žrtava.⁴¹

Skeletni ostaci 3450 žrtava izneseni iz Jame pod Macesnovom Goricom, 2022. (fotografija: Jože Jagrič)

Zaključak – kultura sjećanja

Na kraju svoga mandata 2022. vlada Janeza Janše donijela je uredbu o Danu sjećanja na žrtve komunističkoga nasilja. Odabran je datum 17. svibnja, budući da je na taj dan 1942. partizanska jedinica po naređenju komunističkih komandanata likvidirala 52 Roma, od kojih je 26 bilo maloljetno. Uoči prvoga obilježavanja Dana sjećanja na žrtve komunističkoga nasilja vlada Roberta Goloba dekretom ga je, usred svečanosti, ukinula nanijevši time dodatnu bol onima koji su pretrpjeli nasilje za vrijeme komunističke vlasti.

Zbog ovakvoga stava Vlade RS-a i gradskih vlasti, grupa građana peticijom je upozorila Europski parlament. Upoznali su ga sa situacijom da u odnosu na žrtve jednoga od totalitarnih režima u Sloveniji zaostajemo u ispunjavanju općevažćih civilizacijskih i humanitarnih standarda. Naime, prema Rezoluciji o europskoj svijesti i totalitarizmu iz lipnja 2009., koju je donio Europski parlament, pretpostavlja se da sjećanje na sve žrtve mora biti isto. Komisija za peticije EU-a odlučila je da peticija ostaje otvorena dok se problem ne riješi.⁴² U siječnju 2025. Komisija za peticije EU-a pozvala je dr. sc. Mitju Ferenca da peticiju predstavi novom sastavu parlamenta. Odbor je još jednom odlučio da peticija i dalje ostane otvorena te odlučio sastaviti rezoluciju slovenskim vlastima.⁴³

Ne začuđuje da su šutnja o zločinu i sakrivenost grobova djelovali gotovo 45 godina u

⁴¹ L. M., „Pogovori pri predsednici brez napredka”.

⁴² MERŠE, „Evropski poslanci ostro nad slovensko vladu”.

⁴³ „Committee on Petitions”.

totalitarnom sustavu, ali začuđuje činjenica da u 30 godina demokracije nismo znali napraviti nešto više i nismo riješili ovo pitanje kako dolikuje demokratskim državama koje svim građanima odaju jednaku mjeru pijeteta. No važno je da se sva istraжена groblja, dosad njih 239, više ne skrivaju. Ona su obilježena, uređena, a žrtvama je barem donekle vraćeno ljudsko i civilizacijsko dostojanstvo.

Komemoracija uoči Dana sjećanja na žrtve komunističkoga nasilja. Ljubljana, 16. svibnja 2023. (izvor: Radio Ognjišče)

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

GPU: Uprava kriminalistične policije – Akcija Sprava.

MORS-UVD-KOMISIJA: Ministarstvo za obrambo Republike Slovenije, Uprava za vojaško dediščino, Komisija Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč.

OAMF: Osozni arhiv Mitje Ferenca

SLO-ARS: Slovenija, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana:

- fond 1487-CK KPS: Slovenija, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, fond 1487, Centralni komitet Komunistične partije Slovenije.
- fond 1589-CK ZKS: Slovenija, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, fond 1589, Centralni komitet Zveze komunistov Slovenije.

Tisak

Delo (Ljubljana), 2001.

Uradni list Republike Slovenije (Ljubljana), 1990, 1997, 1999, 2003, 2012, 2015.

Uradni list Socialistične Federativne Republike Jugoslavije (Beograd), 1973, 1975-1976.

Uradni list Socialistične Republike Slovenije (Ljubljana), 1978, 1984.

Literatura

BAVDAŽ, Mateja. „Evidentiranje prikritih grobišč v Republiki Sloveniji”. Magistarski rad, Univerza v Ljubljani, 2010.

BRGLEZ, Alja. „Spravne pobude Boruta Pahorja, predsednika RS”. U: *Nemoč laži. Poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*, ur. Jože Dežman. Ljubljana: Družina, 2019, 140-149.

DEŽMAN, Jože, ur. *Nemoč laži. Poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*. Ljubljana: Družina, 2019.

DEŽMAN, Jože, ur. *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005-2008*. Ljubljana: Družina, 2008.

DEŽMAN, Jože, ur. *Pravica do groba: Republika Slovenija in vojni grobovi: 5. poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč*. Ljubljana: Družina, 2021.

DEŽMAN, Jože, ur. *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*. Ljubljana: Družina, 2011.

DOLENC, Anton, ur. *Ženevske konvencije o zaščiti žrtev vojn*. Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 1993.

FERENC, Mitja. *Huda Jama (Grave Pit). Coal Mine Mass Massacre (May June 1945)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2013.

FERENC, Mitja. „Leto 1945 in prikrita grobišča: zakonske podlage in možnost raziskav. „Načelo naj velja, da morajo biti grobovi izdajalcev pozabljeni”. *Studia Historica Slovenica* 17 (2017), br. 1: 289-313.

FERENC, Mitja. „Ministrstvo za kulturo in evidentiranje prikritih grobišč v RS: analiza opravljenega dela v obdobju od aprila 2002 do oktobra 2004”. *Varstvo spomenikov* 41 (2006): 100-128.

FERENC, Mitja. „Poklon slovenskim žrtvam na napačnem kraju zločina”. U: Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj 19. – 21. oktober 2006, ur. Mitja Ferenc i Branka Petkovšek. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, 153-164.

FERENC, Mitja. Prekopi žrtev iz prikritih grobišč (1990-2011). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

FERENC, Mitja. *Prikrito in očem zakrito. Prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2005.

FERENC, Mitja. „Prikrivena grobišta Hrvata u Sloveniji – 30 godina nakon demokratskih promjena. Problemi i rezultati istraživanja”. *Časopis za suvremenu povijest* 54 (2022), br. 3: 655-687.

FERENC, Mitja. „Težno – največje prikriveno grobišče u Sloveniji: o istraživanju grobišta u protutenkovskom rovu u Teznom (Maribor)”. *Časopis za suvremenu povijest* 44 (2012), br. 3: 539-569.

FERENC, Mitja. „Usodna odločnost Bistričanov. O raziskavah prikritih grobišč v Zgornji Bistrici”. U: *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, zv. 3, ur. Ferdo Šebrelj. Slovenska Bistrica: Skupščina občine; Kulturna skupnost, 2009, 333-347.

FERENC, Mitja. „Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev in urejanje prikritih grobišč in morišč”. U: *Nemoč laži. Poročilo 4 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2011-2018*, ur. Jože Dežman. Ljubljana: Družina, 2019, 64-109.

FERENC, Mitja; ALIČ, Mehmedalija; JAMNIK, Pavel. *Huda Jama. Skrito za enajstimi pregradami*. Ljubljana: Družina, 2011.

GRAHEK RAVANČIČ, Martina. *Bleiburg i križni put 1945.: historiografija, publicistika i memoarska literatura*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015.

JAMNIK, Pavel. *Akcija Sprava. Ugotovitve policijskega preiskovanja poveljnih pobojev. Zaključno poročilo*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve, 2004.

JAMNIK, Pavel. „Kriminalistični projekt Sprava”. U: *Slovenska sprava. Zbornik s prispevki simpozija ob tridesetletnici pravne slovesnosti v Rogu in ob stoletnici rojstva nadškofa dr. Alojzija Šuštarja 24. junija 2020 na SAZU*, ur. Tadej Bajd. Ljubljana: SAZU, 2021, 51-66.

JAMNIK, Pavel. „Metodološki okviri izvedbe sodno odrejenih ekshumacij ter sondiranj in prekopov, izvedenih v okviru vladne komisije”. U: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005-2008*, ur. Jože Dežman. Ljubljana: Družina, 2008, 83-92.

JAMNIK, Pavel. „Ugotavljanje identitete žrtev iz brezna pri Konfinu I. v arhivskih virih”. U: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2005-2008*, ur. Jože Dežman. Ljubljana: Družina, 2008, 99-118.

KLANJŠČEK, Zdravko, ur. *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1977.

MIHEVC, Andrej. „Poročilo o ugotavljanju obstoja in obsega prikritih vojnih grobišč v kraških jamah”. U: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*, ur. Jože Dežman. Ljubljana: Družina, 2011, 513-558.

MIHEVC, Andrej; VOLK, Bojan. *Poročilo o ugotavljanju obstoja in obsega prikritih vojnih grobišč v kraških jamah*. Logatec, 2007.

MLAKAR, Boris. „Krogi nasilja med Slovenci v vojnih letih 1941-1945”. U: *Žrtve vojne*

in revolucije : zbornik : [referati in razprava s posveta v Državnem svetu 11. in 12. novembra 2004, ki sta ga pripravila Državni svet Republike Slovenije in Institut za novejšo zgodovino v Ljubljani]. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005, 22-28.

PERME, Franc; ŽITNIK, Anton; ŽITNIK, Davorin, ur. *Slovenija 1941-1948-1952. Tudi mi smo umrli za domovino: zamolčani grobovi in njihove žrtve. Zbornik*. Ljubljana: Grosuplje: Društvo za ureditev zamolčanih grobov, 2000.

ŠTURM, Lovro, ur. *Brez milosti. Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*. Ljubljana: Nova revija, 2000.

„Vmesno poročilo Preiskovalne komisije o raziskovanju poveljnih množičnih pobojev, pravno dvomljivih procesov in drugih tovrstnih nepravilnosti”. U: *Poročevalec Državnega zbora RS* 42. Ljubljana: Državni zbor RS, 1996.

ZUPANIČ-PAJNIČ, Irena. „Identificirane žrtve grobišča pri Konfinu I”. U: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3 Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*, ur. Jože Dežman. Ljubljana: Družina, 2011, 397-471.

Mrežne stranice

„Committee on Petitions”. Multimedia Centre - European Parliament, 27. 1. 2025. Pristup ostvaren 12. 2. 2025. https://multimedia.europarl.europa.eu/en/webstreaming/peti-committee-meeting_20250127-1500-COMMITTEE-PETI.

L. M., „Pogovori pri predsednici brez napredka, jabolko spora ostaja lokacija pokopa”. N1, 24. 1. 2025. Pristup ostvaren 12. 2. 2025. <https://n1info.si/novice/slovenija/pogovori-pri-predsednici-brez-napredka-jabolko-spora-ostaja-lokacija-pokopa/>.

MERŠE, Peter. „Evropski poslanci ostro nad slovensko vlado zaradi nespoštovanja žrtev komunizma, predlagatelj dr. Ferenc ni mogel zadržati solz (VIDEO)”. Domovina, 14. 2. 2024. Pristup ostvaren 12. 2. 2025. <https://www.domovina.je/evropski-poslan-ci-ostro-nad-slovensko-vlado-zaradi-nespostovanja-zrtev-komunizma-predlagatelj-dr-ferenc-ni-mogel-zadrzati-solz-video>.

„Pregled člankov”. Študijski center za narodno spravo. Pristup ostvaren 3. 10. 2022. <http://www2.scnr.si/Default.aspx>.

„Remains of 3,200 post-war victims excavated at Macenova Gorica”. Slovenska tiskovna agencija, 28. 11. 2022. Pristup ostvaren 11. 11. 2022. <https://english.sta.si/3099207/remains-of-3-200-post-war-victims-excavated-at-macenova-gorica>.

„Slovenska sprava. Izjava Slovenske akademije znanosti in umetnosti o spravi ob tridesetletnici samostojne slovenske države”. SAZU. Pristup ostvaren 12. 3. 2025. <https://www.sazu.si/events/604f373d12416e9924e4eac7>.

„Žrtve 2. svetovne vojne”. SISTORY. Pristup ostvaren 1. 10. 2022. <https://www.sistory.si/zrtve>.

SUMMARY

The Work of the Commission of the Government of the Republic of Slovenia for Solving the Issue of Hidden Gravesites

Based on archival documents and reports from contractors, the author describes the results of the work of the Commission of the Government of the Republic of Slovenia for Resolving the Issue of Hidden Gravesites from its establishment in 1990 to 2025. After the end of the Second World War, the new Yugoslav communist government in Slovenia killed tens of thousands of prisoners of war, mainly those from the Independent State of Croatia, and erased their graves and victims from public memory. In the first decade of the Commission's work, its policy allowed only for a "symbolic" burial of victims by constructing the Teharje Memorial Park and a chapel in Kočevski Rog. In the years 2000 to 2005, it managed to record around 600 locations of hidden gravesites. Field research in the years 2006 to 2009 was stopped by the large discovery of victims in Huda Jama. The work of the Commission was suspended for 6 years. Only with the new Act on Hidden Gravesites and Burial of Victims in 2015 did the work resume according to plan. From 1990 to 2025 a total of 239 gravesites were confirmed or exhumed. Of these, partial or complete exhumation was carried out from 130 graves (slightly more than 9,000 victims), and the remains were confirmed in 109. The law made it possible to mark or arrange 173 gravesites.

Keywords: Commission of the Government of the Republic of Slovenia for Resolving the Issue of Hidden Gravesites; Hidden Gravesites; Communist Crimes; Field Research; Public Memory

ESEJI

Ante KUTLEŠA
Zagreb, Republika Hrvatska

SUDJELOVANJE KATOLIČKE CRKVE U HRVATA U OBILJEŽAVANJU BLEIBURŠKE TRAGEDIJE I KRIŽNOGA PUTA HRVATSKOGA NARODA

Uvod

Od početka procesa pokrštenja Hrvata u ranom srednjem vijeku Crkva je vodila brigu, prioritarno, o naviještanju evanđelja, ali i o čuvanju identiteta hrvatskoga naroda i jezika, kao što je čuvarica i svih drugih vrijednosti naroda u kojem djeluje. Vodstvo Katoličke Crkve u hrvatskom narodu često je naglašavalo 13-stoljetnu vjernost Bogu, Crkvi i narodu. Gubitkom kraljevske krune i vlastite državnosti, koja, istina, *de iure* nikad nije nestala, ostade stoljetna čežnja za vlastitom, potpuno samostalnom državom.

Srpska hegemonija

Spletom povijesnih okolnosti svršetkom Prvoga svjetskog rata 1918. godine Hrvati su najprije, u razdoblju od 29. listopada do 1. prosinca, ušli u kratkotrajnu i nepriznatu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, zatim u Kraljevstvo¹ Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), koje je nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića 1929. beogradski režim nazvao Kraljevinom Jugoslavijom. Hrvati su se nadali da će se u njoj moći ostvariti kao nacija, dok je ona bila ustrojena i vođena po srpskim elitama. Veliko oduševljenje dijela hrvatske političke i crkvene elite krajem 1918. godine propašću Austro-Ugarske Monarhije i stvaranjem zajednice Južnih Slavena ubrzo se pretvorilo u veliko razočarenje zbog pret hodno istaknutoga obilježja nove države. Do kakva-takva rješenja „hrvatskoga pitanja“ iz perspektive velikoga dijela hrvatskoga naroda predvođena Hrvatskom seljačkom stran- kom (HSS), ne konačnoga nego zadovoljavajućega, došlo se uspostavom Banovine Hrvats- ke krajem kolovoza 1939. godine. No ona se pak nije stigla ustrojiti u punini, zbog početka Drugoga svjetskog rata.²

Nezadovoljstvo srpskom hegemonističkom politikom izrazito je naraslo nakon beo- gradskoga atentata u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. na predsjednika HSS-a i hrvats- koga nacionalnoga vođu Stjepana Radića te nekoliko drugih zastupnika HSS-a, a potom i

¹ Od 1921. se umjesto naziva „Kraljevstvo“ koristi izraz „Kraljevina“ SHS.

² Primjerice, u tom razdoblju nisu održani izbori za Hrvatski sabor, institucije Banovine Hrvatske nisu preuzele sve ingerencije koje su im pripadale i slično. Opširnije vidi u: PERIĆ, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*.

uspostave diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića 1929. godine. Stoga je dio hrvats- kih političara postavio kao cilj hrvatske nacionalne politike stvaranje hrvatske neovisne države. Neki od takvih otišli su u inozemstvo i osnovali ustaški pokret na čelu s Antom Pavelićem.³

Između talijanskoga fašizma i njemačkoga nacizma

Svaka značajnija promjena na svjetskoj političkoj razini otvara mogućnost preslagi- vanja političke scene te daje priliku i malim narodima da ostvare svoje nacionalne cilje- ve. Tako je bilo i početkom Drugog svjetskog rata. Sile Osovine, predvođene nacističkom Njemačkom, fašističkom Italijom te militarističkim Japanom, u želji da dođe do drukčije raspodjele moći na svjetskoj razini započele su Drugi svjetski rat. U takvim okolnostima, odnosno nestanka geopolitičkoga poretka čiji je sastavni dio bila Kraljevina Jugoslavija, pružila se prilika i hrvatskom narodu da dođe do dugo željenoga cilja – osnutka vlastite države. Međutim izbor je bio između dva velika zla. Prvi je bio ostati na strani srpske političke vrhuške i slijediti njenu sudbinu. Drugi pak, poći u nepoznato i stvoriti hrvatsku državu pod patronatom nacističke Njemačke i fašističke Italije. No potonje, a osobito ova posljednja, nisu imale nimalo časne političke ciljeve u odnosu na novu hrvatsku državu.⁴

Nastanak Nezavisne Države Hrvatske

Nezavisna Država Hrvatska (NDH) proglašena je 10. travnja 1941. godine. Nešto je od državnosti imala, ali od nezavisnosti gotovo ništa jer je morala svoju politiku uvijek usklađivati s politikom svojih tutora, Njemačke i Italije. Međutim s današnje udaljenosti gledajući, može se slobodno zaključiti da tadašnji hrvatski politički vrh, odnosno ustaški pokret s Pavelićem na čelu, nije bio dorastao ulozi koju mu je povijest dodijelila. Prista- janjem uz njemačku antisemitsku politiku i provođenjem svoje isključive politike prema srpskom narodu i neistomišljenicima, ostavio je veliku ljagu na sebi i svome pokretu, a neprijatelji ideje hrvatske državne samostalnosti prenijeli su krivnju i na hrvatski narodni korpus.

Je li bilo prilika za preokret? Na to će pitanje povjesničari bolje odgovoriti. Povlačenje vojske i pripadnika državnoga aparata NDH, kao i velikoga broja hrvatskih civila prema Austriji bilo je uvjetovano i nekim objektivnim okolnostima, poput dolaska u okruženje jedinica Jugoslavenske armije i sovjetskih snaga koje su napredovale kroz Mađarsku, ne- dostatka oružja i municije te straha od osвете jugoslavenskih komunista. S druge strane, neki takav potez državnoga vrha NDH na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem ne sma- traju, blago rečeno, razumnim i razboritim činom. Pogotovo Pavelićev bijeg i skrivanje, što je protumačeno kao ostavljanje naroda i vojske na nemilost jugoslavenskim komunistima.⁵

Za razliku od ondašnjega hrvatskoga političkoga vrha kojemu se ima štošta prigovoriti, onom dijelu hrvatskoga puka koji se na različite načine poistovjećivao s NDH nema se što prigovoriti. On je s oduševljenjem prihvatio stvaranje onoga što je smatrao svojom, hrvats- kom državom. To je posvjedočio i nadbiskup Stepinac na komunističkom montiranom suđenju 3. listopada 1946. godine:

³ Opširnije vidi u: JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*.

⁴ PERIĆ, „Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskoga rata“, 8-14.

⁵ PERIĆ, „Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskoga rata“, 15-28; MIJATOVIĆ, „Hrvatski Križni put 1945. u kolek- tivnoj memoriji Hrvatskog Naroda“, 29-30; NIKOLIĆ, „Poslije pola stoljeća – Bleiburg je povijest“, 37-41.

„Hrvatski se Narod plebiscitarno izjasnio za Hrvatsku državu i ja bih bio ništarija, kad ne bih osjetio bilo Hrvatskog Naroda, koji je bio rob u bivšoj Jugoslaviji.“⁶

Nakon propasti NDH u svibnju 1945. godine te nastanka druge Jugoslavije nastupa „tragično vrijeme za hrvatski narod, jer su se tada dogodili najmasovniji zločini koje je nad Hrvatima počinio jugoslavenski komunistički režim.“⁷ Slijedi ubojstvo i „progon nepoćudnih Hrvata“ bilo onih iz komunističkoga bilo iz ustaškoga pokreta.⁸

Zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac i NDH

Nadbiskupu Stepincu Božja je Providnost dosudila živjeti u domovini Hrvatskoj,

„a u više državnih tvorevina: monarhijsko-austro-ugarskoj (1898. – 1918.), monarhijsko-srpskoj / jugoslavenskoj (1918. – 1941.), hrvatsko-ustaškoj (1941. – 1945.), jugoslavensko-komunističkoj (1945. – 1960.). [...] Kroza sve to vrijeme promjena i revolucija, Crkva ima svoja pravila vladanja i odnosa prema privremenim državama i još prolaznijim vladama na ovim prostorima.“⁹

Nadbiskup je pozdravio proglašenje NDH, i to okružnicom kleru i puku svoje nadbiskupije, 28. travnja 1941. godine, koja je dan kasnije objavljena u *Katoličkom listu*. Između ostaloga je napisao:

„Nitko pametan toga osuditi ne može i nitko pošten toga zamjeriti ne može, jer je ljubav prema vlastitom narodu Božjim prstom upisana u ljudsko biće i Božja zapovijed!“¹⁰

U istoj okružnici izrazio je i nadu u sljedeće:

„Mi vjerujemo i očekujemo, da će Crkva u uskrsljoj Državi Hrvatskoj moći u punoj slobodi naviještati neoborive principe vječne Istine i Pravde.“¹¹

Nadbiskup se molio za hrvatsku državu i zauzimao se za njeno priznanje kod Svete Stolice. Prema povjesničaru Ivanu Mužiću zalagao se

„da se hrvatska država kao pravna institucija učvrsti i spasi, kao podloga za slobodno djelovanje Crkve i naviještanje vjere. Nadbiskup je Stepinac imao određene ministre kojima se obraćao i koje je poticao na djelovanje u skladu s katoličkim tradicijama u hrvatskom narodu. [...] U 48 mjeseci postojanja NDH Stepinac se javno obraćao propovijedima, predavanjima, porukama ili pismima pojedinim ministri- ma oko 320 puta. Samo je s Pavelićem imao 21 susret i poslao mu je 11 pisama, dakle 32 izravna obraćanja.“¹²

Poznata je Stepinčeva rečenica:

„Hrvatska država je politički cilj svih dobrih rodoljuba, ali režim nije država.“¹³

Njegovo pravilo bilo je ono kako je zapisano u krašićkom *Dnevniku* 17. studenoga 1953. godine:

„Ništa nisam učinio protiv ove države. Nisam rušio staru Jugoslaviju, ni NDH, pa ni ovu. To je stvar političara. Ali kad netko ne poštiva osnovna prava Crkve i čovjeka,

6 BENIGAR, *Alojzije Stepinac: hrvatski kardinal*, 584; STEPINAC, *Propovijedi, govori, poruke*, 505.

7 JURČEVIĆ, „Blajburška tragedija ili jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima“, 90.

8 PERIĆ, „Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskoga rata“, 7.

9 PERIĆ, *Nada koja ne postiđuje*, 198-199.

10 Isto, 199.

11 Isto.

12 MUŽIĆ, *Pavelić i Stepinac*, 226.

13 Isto.

tu smo dizali svoj glas.“¹⁴

Iz nadbiskupovih riječi može se zaključiti da – ako je pitanje moralnih i vjerskih načela – Crkva ne smije šutjeti. Stepinac je na sudu je 1946. rekao:

„Ako mislite da je hrvatski narod zadovoljan s ovom sudbinom, ili da mu još eventualno pružite priliku da se izjasni, s moje strane nema poteškoća. Poštivao sam i poštivat ću volju svoga naroda.“¹⁵

Dolazak komunista na vlast

Partizani, odnosno pripadnici Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ), od 1. ožujka 1945. godine Jugoslavenske armije (JA), a pod kontrolom jugoslavenskih komunista ulazili su „zadnjih mjeseci 1944. i prvih mjeseci 1945. u pojedina hrvatska sela i gradove“, uhitivši „mnoštvo ljudi, te ih bez istrage i suđenja poubijali.“¹⁶

Bleiburška tragedija

Strahom obuzeti civili, njih „približno pola milijuna“, bježali su pred jedinicama JA prema Zagrebu.¹⁷ Kad su se potkraj travnja 1945. počele povlačiti njemačke i oružane snage NDH, potonje u snazi od „približno 200.000 hrvatskih vojnika“, krenule su spomenute dvije skupine ljudi – vojnici i civili, prema Sloveniji i Austriji pravcem Zagreb – Celje – Bleiburg tražeći zaštitu od angloameričkih saveznika na austrijskom tlu.¹⁸

Sve to mnoštvo ljudi pristizalo je na veliku livadu nedaleko od Bleiburga. Cijeli put do Bleiburga bio je

„prekriven brojnim mrtvacima, još brojnijim ranjenicima, kojima se, redovito, nije moglo pomoći. Sva se vojska morala predati jugo-partizanima. Tako je 15. svibnja 1945. sudbina hrvatske vojske i građanskog mnoštva bila zapečaćena.“¹⁹

Tada su britanske vojne snage, koje su odbile primiti predaju vojske i državnih dužnosnika NDH te hrvatskih civila, svrstali sve njih u kolonu usmjerenu prema Jugoslaviji. I kada su jugoslavenski komunisti osjetili svoju priliku, započela je „Golgota hrvatskoga naroda“. Na ovom Križnom putu,

„osjetili su da su poslani u smrt na nekom od masovnih stratišta ili su bili izloženi polaganoj smrti na dugotrajnim marševima smrti od austrijsko-slovenske pa sve do srbijansko-bugarske granice.“²⁰

Još konkretnije:

„Ova tragedija ušla je u hrvatsku povijest pod nazivom ‘Bleiburška tragedija’ ili ‘Hrvatski križni put’ – prema austrijskom gradiću Bleiburg.“²¹

14 VRANEKOVIĆ, *Dnevnik: život u Krašiću zasužnjenog nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca*, 226.

15 BENIGAR, *Alojzije Stepinac: hrvatski kardinal*, 580; STEPINAC, *Propovijedi, govori, poruke*, 506.

16 PERIĆ, „Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskoga rata“, 25-28.

17 JURČEVIĆ, *Stogodišnji teror jugoslavenstva i komunizma u Hrvatskoj*, 173.

18 Isto.

19 NIKOLIĆ, „Poslije pola stoljeća – Bleiburg je povijest“, 38-41.

20 Isto, 39.

21 KUTLEŠA, „Proslov“, 12.

Stepinac Bakariću, 1945. godine

Ništa manje nije potresno ni svjedočanstvo što ga je, na osnovi saznanja, nadbiskup Stepinac uputio 21. srpnja 1945. godine dr. Vladimiru Bakariću, predsjedniku Narodne Vlade Hrvatske. Nadbiskup je u predstavi Bakariću, između ostaloga, pisao o progonjenima, o nemilosrdnom i bezobzirnom uništenju svećenika, časničkih sestara, sjemeništarca, pojedina i „tisuće hrvatskih časnika i stotina tisuća vojnika“.²² Između ostaloga je napisao:

„Ovih sam dana dobio više molba i upita, koji se odnose na sudbinu odvedenih časnika i domobrana. Tako su bili mnogi prigovori radi skupine zrakoplovnih časnika, koji su pješačili od Zagreba do Bjelovara, tada preko cijele Slavonije do Petrovaradina i Vršca. Rodaci, koji su ih posjetili u Vršcu, izjavljuju, da će ti ljudi, zajedno s drugim zarobljenicima, biti poslani na rad u Rusiju. Ne izgleda mi ova vijest istinita, ali, naravno, uznemirila je rodbinu ovih nesretnika. Bilo bi stoga uputno službeno opovrgnuti ove vijesti, jer sam ja saznao da se nekoliko od tih časnika vratilo u Zagreb. [...] Na stotine tisuća hrvatskih vojnika, koji su napuštali Zagreb bijahu uvršteni u jugoslavensku vojsku i služe sada u mjestima daleko od svojih domova, u Makedoniji i Srbiji. Kruta je sudbina tih ljudi, cvijeta hrvatskoga naroda. Oni su vršili svoje vojničke dužnosti u najboljoj vjeri. Sada oni moraju lutati od jedne nesreće do druge, izloženi su ispadima šovinističke mržnje, kao ratni zarobljenici u svojoj vlastitoj državi. Mjeseci prolaze, a da se ne mogu javiti svojim obiteljima. Drugi su još u sabirnim logorima i trpe glad u svojoj vlastitoj domovini. [...] Kad čovjek sve to gleda, samo se od sebe nameće pitanje: da li je ikada Hrvatski Narod u svojoj povijesti propatio toliko nevolja, kao ove posljednje četiri godine i ovih nekoliko mjeseci poslije svršetka rata? [...] Ako se k tome doda sve ono, što pati hrvatska inteligencija, činovnici, intelektualci, koji su otpušteni iz službe ili se još nalaze po zatvorima i logorima zato, što su prijašnjeg režima obavljali svoju službu, od koje su živjeli, onda nastaje pitanje: Kamo sve to vodi? [...] Tisuće članova obitelji otpuštenih državnih i privatnih namještenika ostaju bez kruha. Kakvog će se posla moći primiti ljudi s fakultetskom izobrazbom u svojim četrdesetim i pedesetim godinama? To je danas postalo socijalno pitanje. Ako se gdje od iz usta kojega neškolanog huškača te ljude upućuje, da idu kopati ceste, onda je to prije cinička i krvava poruga na kulturni rad hrvatske inteligencije, nego putokaz za rješenje pitanja njihove životne egzistencije. [...] Čovjeku upravo dolazi na pamet pomisao, da je to pokušaj opravdanja istrebljenja hrvatske inteligencije. No, svakako vrlo bijedan pokušaj. Na mjesta hrvatskih inteligenata stručnjaka dolaze nestručnjaci, za koje odgovorni faktori javno priznaju, da koji puta jedva znaju staviti potpis na papir.“²³

Obraćanje je pak završio na sljedeći način:

„Konačno, nameće se pitanje: gdje postoji moralno opravdanje za progon tisuća hrvatskih časnika i stotina tisuća hrvatskih vojnika, koji su u najboljoj vjeri i potpunom predanju, da služe Hrvatskom Narodu, vršili svoje vojničke dužnosti. Po etičkim i pozitivnim načelima ratovanja nijedan od njih ne bi smio biti podvrgnut kazni osim onih, koji su prekršili međunarodne principe ratovanja i možda nepravедno napadali mirno pučanstvo, koje uopće nije sudjelovalo u ratnim operacijama. Neće biti možda suvišno, da se u obranu ovih hrvatskih časnika i vojnika naglasi i

22 KISIĆ–KOLANOVIĆ, „Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.“, 143-152.

23 Isto, 152-153.

to, da su oni svoju borbu smatrali kao obrambenu borbu protiv svih onih nepravdi, koje su i po priznanju predstavnika narodnog oslobodilačkog pokreta počinjali šovinistički režimi predratne Jugoslavije...“²⁴

Četiri mjeseca nakon svršetka rata, 20. rujna 1945. godine, hrvatski su biskupi i nadbiskupi uputili Pastirsko pismo vjernicima u kojem se govori o teškom položaju Crkve i vjernika u komunističkoj Jugoslaviji. To pismo zapravo je prosvjed katoličkih biskupa i nadbiskupa u Jugoslaviji protiv pokolja zarobljenika i uhićenika, zlostavljanja svećenstva, preoravanja vojničkih grobova i protiv nečovječnih postupaka u sabirnim logorima. Ono nije samo svjedočanstvo vremena, nego izraz čitavoga hrvatskoga poimanja onoga teškoga političkoga i povijesnoga vremena.²⁵

Počasni bleiburški vod

Iako je Bleiburška tragedija bila tabu tema među hrvatskim političkim emigrantima, ipak, neki koji su je preživjeli osnovali su pedesetih godina prošloga stoljeća Počasni bleiburški vod (PBV). Budući da mu je tijekom vremena onemogućen rad, osnovana je 1982. udruga Hrvatsko kulturno društvo Bleiburg, koja je predstavljala zakonit okvir za djelovanje PBV-a. Godine 2004. vraćen je početni naziv Počasni bleiburški vod u Klagenfurtu.²⁶

Uloga hrvatskih katoličkih svećenika i redovnika

„Vrijedno je napomenuti da je u tijeku Drugog svjetskog rata i nakon rata izbjeglo, u mnoge države, preko 250 katoličkih svećenika i redovnika, a među njima bila su i dva biskupa, sarajevski nadbiskup Ivan Ev. Šarić – Madrid i banjalučki biskup Josip Garić.“²⁷

Hrvatski katolički svećenici i redovnici sa svojim vjernicima u Europi, Sjevernoj i Južnoj Americi, Australiji itd., imali su značajnu ulogu u potpori PBV-u. Tu je vrlo marljivo djelovao dr. Krunoslav Draganović (1903. – 1983.), ali ključnu ulogu u obilježavanju Bleiburške tragedije na Bleiburškom polju imao je velečasni (vlč.) Vilim Cecelja (1909. – 1989.), dugogodišnji voditelj Hrvatske katoličke misije u Salzburgu, te fra Sebastijan Golenić (1940. – 2023.), voditelj Hrvatske katoličke zajednice (misije) u Klagenfurtu (1990. – 2007.).²⁸

„Osim njih u Austriji su djelovali karitativno i pastoralno i drugi izbjegli svećenici i redovnici: Petar Bulum, Nikola Tojčić, Jure Vrdoljak, Mirko Čović, Franjo Krautzer, Roman Kirin, Eduard Wolmann, Ivan Bužančić, Mihael Jurić.“²⁹

Vlč. Cecelja zbog brižne zauzetosti za hrvatske izbjeglice bio je priveden u istražni zatvor u Gmundenu, gdje je bez suda i osude proveo dva mjeseca. Potom je ponovno uhićen 16. listopada 1945. i odveden u saveznički logor za ratne zločince Glasenbach, gdje je proveo 17 mjeseci. Iz logora je izašao tek 20. svibnja 1947. godine.³⁰ Unatoč svim pritiscima, vlč. Cecelja ostao je najuže povezan s „čuvarima bleiburške uspomene“, odnosno PBV-om. Obilazio je logore, nudeći hrvatskim izbjeglicama svaku pomoć, osobito duhovnu snagu

24 MIJATOVIĆ, „Hrvatski Križni put 1945. u kolektivnoj memoriji Hrvatskog Naroda“, 32-34; KISIĆ–KOLANOVIĆ, „Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.“, 151-152. U citiranju nadbiskupova pisma od 21. srpnja 1941. među autorima neznatna je razlika.

25 MIJATOVIĆ, „Hrvatski Križni put 1945. u kolektivnoj memoriji Hrvatskog Naroda“, 34.

26 KOLARIĆ, „Počasni bleiburški vod“, 43-69. VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene*, 199-202.

27 LUKINOVIC, POMPER, *Vilim Cecelja (1909.-1989.): utjelovljena hrvatska caritas*, 199.

28 Isto.

29 Isto.

30 Isto, 190-193.

i okrijepljenje. U ljeto 1960. iz Rima je doputovao član Vrhovnoga vijeća Svete Stolice za migracije, svećenik šibenske biskupije mons. Krešimir Zorić, da bi obišao izbjegličke logore u Austriji i Hrvate u njima, a ujedno je pohodio i groblje u Bleiburgu.³¹ Godine 1972. iz Rima je došao kardinal Franjo Šeper želeći posjetiti vlč. Cecelju i s njim groblje u Unterloibachu i bleiburško polje.³² Posljednja svibanjska komemoracija na bleiburškom polju prije prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj održana je na Majčin dan, 14. svibnja 1989. godine. To je bio i posljednji dolazak vlč. Cecelje na bleiburško polje.³³

Iako stalno pod pritiscima jugoslavenskih obavještajnih i diplomatskih službi, koje su se kolokvijalno i skupno nazivale Udba prema svojedobnom nazivu jedne od njih – Uprave državne bezbjednosti, vlč. Cecelja nije se dao zastrašiti. Naprotiv, stalno je širio istinu o bleiburškoj tragediji i komunističkim zločinima nad zarobljenim i nenaoružanim pripadnicima oružanih snaga NDH i hrvatskim civilima. Valja se zapitati – da nije bilo vlč. Cecelje bi li bleiburške uspomene ostale zapamćene i došle do nas, unatoč velikim zaslugama PBV-a? Zato je PBV iz poštovanja i zasluga vlč. Cecelji u svibnju 2011., na bleiburškom polju postavio spomenik-poprse njemu na čast, koji je blagoslovio msgr. Nikola Kekić, biskup križevački. Spomenuti su svećenici, svaki u svoje doba, zajedno s PBV-om organizirali komemoriranje bleiburških žrtava. Po dogovoru je slavljena Sveta misa na bleiburškom polju gdje je bila oltarska nadstrešnica. Nakon ili prije Svete mise na groblju je slijedila molitva odrješenja za pokojne Hrvate i ostale kao i na polju kod spomenika za žrtve.³⁴

Budna Udba

Što se tiče komemoracije u Bleiburgu, uz organizaciju PBV-a nije bilo lako pronaći svećenika koji bi predvodio misno slavlje i molitve. Naime, Beograd je, u svoje vrijeme, sa svojim simpatizerima stalno tražio od Beča zabranu PBV-a i komemoracije za žrtve Bleiburške tragedije pa je i svaki svećenik, celebrant ili koncelebrant bio u opasnosti da po dolasku u Jugoslaviju bude uhićen i zatvoren, u svakom slučaju maltretiran. Nitko od hrvatskih nadbiskupa i/ili biskupa nije smio slaviti svetu Misu za žrtve Bleiburške tragedije i Križnoga puta na Bleiburškom polju pa ni u Jugoslaviji otvoreno i javno pod prijetnjom progona ili zatvora. O bleiburškoj tragediji bilo je strogo zabranjeno govoriti, a kamoli pohoditi spomenik na Bleiburškom polju i groblje u Unterloibachu. Ako se pak razgovaralo s nekim o toj temi, trebalo je imati veliko povjerenje, zbog opasnosti da takve informacije dođu do brojnih i budnih Udbinih doušnika. Slobodnije se o spomenutoj temi počelo govoriti tek od 1989. godine.³⁵

Vijeće za hrvatsko iseljeništvo

Iako je tadašnja Biskupska konferencija Jugoslavije imala Vijeće za hrvatsku migraciju, osnovano 1969., Vijeće nije smjelo sudjelovati kod komemoracija. Stanje se mijenja uspostavom slobodne, samostalne Republike Hrvatske.³⁶

31 Isto, 303.

32 VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene*, 93.

33 Isto, 115.

34 Isto, 291-293.

35 Isto, 48-50, 54, 65-85, 100-106, 109-110, 115-118.

36 KUTLEŠA, „Proslov“, 16, 20, 22.

Briga hrvatske države

„Hrvatski Sabor je 1995. godine proglasio 15. svibanj državnim blagdanom, odnosno spomendanom na žrtve Bleiburške tragedije i Hrvatskoga križnog puta, te se proglasio pokroviteljem središnje godišnje komemoracije na Bleiburškom polju. Od 1995. godine na komemoracijama je nazočan predsjednik Hrvatskog sabora ili njegov izaslanik.“³⁷

Iz opravdanih razloga donesena je službena odluka u dogovoru s Hrvatskim saborom da se komemoracija odvija u najbližu subotu 15. svibnja. Osim svibanjske komemoracije, slavila se sveta Misa i molitva za poginule Hrvate i na dan Svih svetih, 1. studenoga, što se prakticira i danas.³⁸

Hrvatski biskupi slave Svetu misu u Bleiburgu

„Ubrzo su i hrvatski biskupi na zajedničkoj sjednici Hrvatske biskupske konferencije (HBK) i Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine (BK BiH) u veljači 2003. odlučili da će na bleiburškoj komemoraciji sudjelovati na najvećoj razini, preko zajedničkog Vijeća za inozemnu pastvu HBK i BK BiH. Vlč. dr. sc. Tomislav Markić, sadašnji ravnatelj Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu, o tome kaže: 'Biskupi su odlučili podići komemoraciju na Bleiburgu na jednu višu razinu i zajednički su donijeli odluku da će svake godine jedan od hrvatskih biskupa predvoditi misno slavlje.'“³⁹

Prvi hrvatski biskup koji je predvodio misno slavlje na središnjoj bleiburškoj komemoraciji bio je tadašnji dubrovački biskup mons. Želimir Puljić, 2003. godine. Gospićko-senjski biskup, sada pokojni Mile Bogović, predvodio je misno slavlje na Središnjoj bleiburškoj komemoraciji, 2004. godine.⁴⁰

„Liturgijsko slavlje u sklopu komemoracije u povodu 60. obljetnice Bleiburške tragedije 2005. godine predvodio je vrhbosanski nadbiskup kardinal Vinko Puljić [sada umirovljen]. Tom je prigodom blagoslovio obnovljeni spomenik na Bleiburškom polju.“⁴¹

Budući da je oltarski natkriveni prostor 2005. pod teretom snijega urušen, PBV je donio odluku za izgradnju novoga. Uza suglasnost dviju Biskupskih konferencija te liturgičara, prof. Ivana Šaška, od 2008. pomoćnoga biskupa zagrebačkoga, kao i mr. Tome Kneževića, profesora Liturgije u Sarajevu, prihvatili su plan dipl. ing. Petra Babića iz Zagreba.⁴²

„Već 13. svibnja 2007. godine održan je komemorativni skup, otvorena i blagoslovljena izgrađena spomen-kapelica, te održana svečana misa, koju je predvodio uzoriti kardinal Josip Bozanić, nadbiskup zagrebački i tadašnji predsjednik Hrvatske biskupske konferencije.“⁴³

Do danas 22 hrvatska nadbiskupa i biskupa predvodila su liturgijsko slavlje u Bleiburgu, a kako slijedi:

37 Isto, 18.

38 Isto.

39 VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene*, 172.

40 KUTLEŠA, „Proslov“, 16.

41 VUKUŠIĆ, *Čuvari bleiburške uspomene*, 217.

42 Isto, 233-234.

43 Isto, 239-240.

- 2003. Msgr. Želimir Puljić, biskup dubrovački;
- 2004. Msgr. Mile Bogović, biskup gospićko-senjski;
- 2005. Kard. Vinko Puljić, nadbiskup vrhbosanski;
- 2006. Msgr. Josip Mrzljak, pomoćni biskup zagrebački;
- 2007. Kard. Josip Bozanić, nadbiskup zagrebački;
- 2008. Msgr. Slobodan Štambuk, biskup hvarski;
- 2009. Msgr. Ratko Perić, biskup mostarsko-duvanjski;
- 2010. Msgr. Vlado Košić, biskup sisački;
- 2011. Msgr. Nikola Kekić, biskup križevački;
- 2012. Msgr. Ante Ivas, biskup šibenski;
- 2013. Msgr. Marin Barišić, nadbiskup splitsko-makarski;
- 2014. Msgr. Mate Uzinić, biskup dubrovački;
- 2015. Kard. Josip Bozanić, nadbiskup zagrebački;
- 2016. Msgr. Franjo Komarica, biskup banjolučki;
- 2017. Msgr. Đuro Hranić, nadbiskup đakovačko-osječki;
- 2018. Msgr. Želimir Puljić, nadbiskup zadarski;
- 2019. Msgr. Ilica Petanjak, biskup krčki (misu predslavio vlč. Fabijan Svalina, generalni tajnik HBK, a propovijedao biskup Petanjak);
- 2020. Kard. Vinko Puljić, nadbiskup vrhbosanski (misa u katedrali u Sarajevu);
- 2021. Msgr. Zdenko Križić, biskup gospićko-senjski (Udbina);
- 2022. Msgr. Ivan Čurić, pomoćni biskup đakovačko-osječki (Udbina);
- 2023. Msgr. Dražen Kutleša, nadbiskup zagrebački (Macelj);
- 2024. Msgr. Mijo Gorski, pomoćni biskup zagrebački (Macelj).⁴⁴

U Bleiburgu, odnosno župnoj crkvi sv. Petra i Pavla liturgijsko slavlje predvodili su:

- 2022. Dr. Tomislav Markić, ravnatelj inozemne pastve;
- 2023. Fra Marko Mrše, provincijal Franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja – . Split;
- 2024. Fra Jozo Grbeš, provincijal Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM – Mostar.⁴⁵

Zaključak

U zaključku autor teksta još jednom naglašava zauzetost hrvatskih katoličkih svećenika poput dr. vlč. Krunoslava Draganovića i vlč. Vilima Cecelje te redovnika kao što su fra Sebastijan Golenić i drugi, za hrvatski obezglavljeni narod u europskim državama, zatim Sjevernoj i Južnoj Americi i Australiji, u najtežim trenucima poslije Bleiburške tragedije. Stanje se s vremenom mijenjalo nabolje zahvaljujući osnutku i potpori Počasnoga bleiburškoga voda koji je priređivao komemoriranje bleiburških žrtava, uključujući sve žrtve hrvatskoga naroda od Bleiburga pa sve do završnica u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te drugdje. Među ovim hrvatskim svećenicima, koji su se najprije molili za poginule svoje narodne članove i junake, razvijala se upravo kroz intenzivne molitve svijest o potrebi

⁴⁴ O tome opširno vidi u: MARKIĆ, *Bleiburg – poziv na dijalog i pomirenje*.

⁴⁵ O tome također vidi gore navedenu knjigu.

dostojnoga pokopa ubijenoga hrvatskoga naroda tijekom Drugoga svjetskog rata i onoga neposrednoga i nečasnoga poraća što mu je opće ime Bleiburg. Hrvatski narod i njegovi vojnici ubijani su na najgrublji i najneljudskiji način te bacani u jame da im se ne može voditi sprovod prema onoj davnoj drami pisca Sofokla (Kolofon, oko 497. pr. Kr. – Atena, 406. pr. Kr.). Naime, grčki kralj Kreont je zabranio pokop, a Sofoklova Antigona unatoč zabrani pokapa svoga ubijenoga brata bez ikakva kajanja i radije prihvaća smrt, nego da bi preskočila ovaj sveti čin pokopa u ta davna vremena.

Prisjetimo se, nakon smrti Lajeve spomenuti Kreont postao je kralj u grčkom gradu Tebi, ali je prepustio kraljevstvo Edipu. Ponovno je zavladao skupa s Edipovim sinovima. Kada je prognani Polinik došao s tuđincima pod Tebu i poginuo u dvoboju s Eteoklom, Kreont je dao Antigonu živu zatvoriti u grobnicu zato što je protiv njegove zabrane pokopala svojega brata Polinika. Antigona se u grobnici objesila, a Kreontov sin Hemon, Antigonin zaručnik, od žalosti se probō mačem, a na to se ubila i njegova mati. Taj je mit obradio Sofoklo u tragediji *Antigona*, u kojoj je Kreont prikazan kao bahat samovladar, čije se naredbe protive višim moralnim zakonima i krše osnovna ljudska prava. U ovom i ovakvom Kreontu možemo vidjeti tadašnje nalogodavce i ubojice hrvatskoga naroda.

U novoj demokratskoj stvarnosti oživljene su sve one jake ideje svećenika i redovnika te raznovrsnih umnika o izgubljenom i ubijenom narodu i njegovim herojima. Trebalo je proći puno godina i Domovinski rat (1990. – 1995.) što su ga izvojevali heroji – poginuli, ranjeni i živi, da bi se moglo drugačije razmišljati o poginulima za slobodu i Domovinu, kako u Drugom svjetskom ratu, tako i u Domovinskom ratu. I zaista je krenulo polagano oblikovanje iskapanja mrtvih iz spomenutih ratova i sahranjivanja njihovih posmrtnih ostataka u grobnice, velebrne mrtvačnice sa spomenicima na kojima su uza simbole i njihova imena, a među herojima bijahu bili i ubijeni svećenici i redovnici. Niti su svi poubijani pronađeni, niti su dostojno sahranjeni, ali oni će svi biti pronađeni i uz ljudsku ruku osjetit će Božju ruku i božanski pogled te se za sve molimo da dospiju u nebesku slavu.

Popis izvora i literature

Literatura

BENIGAR, Aleksa. *Alojzije Stepinac: hrvatski kardinal*. Rim: Zajednica izdanja Ranjeni labud, 1974.

JAREB, Mario. *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1941. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

JURČEVIĆ, Josip. „Blajburška tragedija ili jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima“. U: *Bleiburg: tragedija i nada*, ur. Bruna Esih. Zagreb: Glas Koncila: Nacionalni ured za inozemnu pastvu; Klagenfurt: Počasni Bleiburški vod, 2008.

JURČEVIĆ, Josip. *Stogodišnji teror jugoslavenstva i komunizma u Hrvatskoj*. Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS, 2015.

KISIĆ–KOLANOVIĆ, Nada. „Pisma zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca predsjedniku narodne vlade Hrvatske Vladimiru Bakariću godine 1945.“ *Croatica Christiana periodica* 16 (1992), br. 29: 137-180. <https://hrcak.srce.hr/101646>.

KUTLEŠA, Ante. „Proslov“. U: *Bleiburg: tragedija i nada*, ur. Bruna Esih. Zagreb: Glas Koncila: Nacionalni ured za inozemnu pastvu; Klagenfurt: Počasni Bleiburški vod, 2008.

LUKINOVIĆ, Andrija; POMPER, Vilim *Cecelja (1909.-1989.): utjelovljena hrvatska caritas*. Zagreb: Glas Koncila, 2009.

MARKIĆ, Tomislav, ur. *Bleiburg - poziv na dijalog i pomirenje: zbirka biskupskih propovijedi iz Bleiburga 2003. - 2020*. Zagreb: Glas Koncila, 2021.

MIJATOVIĆ, Anđelko. „Hrvatski Križni put 1945. u kolektivnoj memoriji Hrvatskog Naroda“. U: *Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta: 1945 - 1995*, gl. ur. Mirko Valentić. Zagreb: Quo vadis, 1995.

MUŽIĆ, Ivan. *Pavelić i Stepinac*. Split: Logos, 1991.

NIKOLIĆ, Vinko. „Poslije pola stoljeća - Bleiburg je povijest“. U: *Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta: 1945 - 1995*, gl. ur. Mirko Valentić. Zagreb: Quo vadis, 1995.

PERIĆ, Ivo. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji: kronika važnijih zbivanja*. Zagreb: Dom i svijet, 2006.

PERIĆ, Ivo. „Hrvatska u vrijeme Drugoga svjetskog rata“. U: *Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta: 1945 - 1995*, gl. ur. Mirko Valentić. Zagreb: Quo vadis, 1995.

PERIĆ, Ratko. *Nada koja ne postiđuje: duhovne vježbe svećenicima po blaženom Alojziju Stepincu*. Mostar: Crkva na kamenu, 2018.

STEPINAC, Alojzije. *Propovijedi, govori, poruke: (1941. - 1946.)*. Ur. Juraj Batelja. Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, 2012.

VRANEKOVIĆ, Josip. *Dnevnik: život u Krašiću zaslužjenog nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca (5. XII. 1951. - 10. II. 1960.)*. Zagreb: Postulatura blaženoga Alojzija Stepinca, 2011.

VUKUŠIĆ, Bože. *Čuvari bleiburške uspomene: Počasni bleiburški vod: 1952. - 2017*. Zagreb: Udruga Hrvatski križni put, 2018.

dr. sc. Robin HARRIS
Velika Britanija

BLEIBURŠKA TRAGEDIJA I ODGOVORNOST – MENTALITETI I MOTIVI

Ovaj rad temelji se na članku predstavljenu na simpoziju „Kultura sjećanja na ratne i poratne žrtve Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskog naroda“ 29. listopada 2024. Istražujući odgovornost za događaje autor se usredotočuje na mentalitete i motive. Oni su bili različiti u slučajevima pojedinih glavnih sudionika. Vodstvo partizana, odnosno Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), željelo je što je brže moguće eliminirati sve one koji su mogli predstavljati prijetnju novome režimu i Revoluciji koju su već nametali. Oni koji su napustili Zagreb bježeći od komunističkoga poretka bili su očito poglavito motivirani strahom. Načelo povratka ratnih zarobljenika – dobrovoljno ili prisilno – u njihove vlastite države bilo je prihvaćeno kao praksa Saveznika od vremena Jaltske konferencije u veljači 1945. Potom je motivacija britanske strane bila poglavito izbjegavanje posljedica masovnog bijega hrvatskih i drugih izbjeglica dok su partizani prijetili preuzimanjem kontrole nad pokrajinama Venezia-Giulia i Koruška.

Ključne riječi: Bleiburg; Ante Pavelić; Josip Broz Tito; Odjeljenje za zaštitu naroda; Konferencija u Jalti

U ovim opaskama usredotočit ću se na mentalitete i motive onih koji se u različitim načinima i stupnjevima moraju smatrati odgovornima za Bleiburšku tragediju.

Koncept motiva važna je sastavnica u kaznenim procesima. Postoji još rasprava trebaju li se događaji na Bleiburgu smatrati ratnim zločinom. Reći ću samo da prema međunarodnom zakonu iz onoga vremena masovna repatrijacija ratnih zarobljenika u domovinu nije bio ratni zločin. Haška i ženevska konvencija ne spominju repatrijaciju ratnih zarobljenika protiv njihove volje. Tome je razlog što se, prije pojave državno organiziranoga masovnoga terora, nije ni pomišljalo da ratni zarobljenici – u svakom slučaju bilo koja veća skupina ratnih zarobljenika – ne bi željeli da ih se što brže vrati u domovinu. Sada tu mogućnost pokriva Konvencija protiv torture. Međutim to je kasniji razvoj koji je potpisan 1985. i stupio na snagu 1987. Tome valja dodati da bi se većinu onoga što su činile Sile osovine – i mnogo toga što su činili saveznici – u Drugom svjetskom ratu prema današnjim kriterijima smatralo ratnim zločinima. Naravno da je ubijanje, mučenje i prisilni rad koji je organizirala KPJ bio tada kao i sada ratni zločin – jedan od mnogih.

Ne postoji dosad otkriven papirni trag koji bi povezivao partizanskoga i komunističkoga vođu Josipa Broza Tita s masovnim ubijanjem nakon predaje zarobljenika na Bleiburgu. Čini se da je Tito 13. svibnja 1945. dao izjavu da se ratni zarobljenici ne smiju ubijati. Traži da se poduzmu:

„najenergičnije mjere da se po svaku cijenu spriječi ubijanje zarobljenika i uhapšenika od strane naših jedinica, pojedinih organa i pojedinaca“¹.

To naravno ništa ne dokazuje. Tito je rekao štogod mu je bilo korisno u nekom trenutku – isto je tako postupio u slučaju masakra nakon Bleiburga. Krunoslav Draganović je tijekom saslušanja 26. rujna 1967. prepričao razgovor koji je imao s monsinjorom Nikolom Moscatellom, Titovim posrednikom u Vatikanu. Moscatello je pitao Tita tko je ubijao hrvatsku vojsku na Bleiburgu. Navodno, Tito:

„kaže njemu onako tihim glasom: ‘naši’, i dodao je Draganović, ‘znači Hrvati, su pobili one fašiste Hrvate... kao neka svađa u obitelji’“².

1 GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i križni put 1945.: historiografija, publicistika i memoarska literatura*, 139; Možda je falsifikat.

2 AKMADŽA, *Krunoslav Draganović, iskazi komunističkim istražiteljima*, 162.

S druge strane, Tito je kasnije povjerio poznatom hrvatskom kiparu Ivanu Meštroviću nešto potpuno drugo. Odgovarajući na kiparevo pitanje o bleiburškom masakru, Tito je rekao:

„Ništa se nije moglo učiniti da se spriječi Srbe da iskale svoj bijes“³.

Ustvari, kao što potvrđuje Milovan Đilas:

„Takva odluka nipošto nije mogla proći bez Titove usmene privole“⁴.

Pokolje je organiziralo i nadgledalo Odjeljenje za zaštitu naroda (OZN-a) koje je kontrolirao Tito, posredstvom Aleksandra Rankovića.

Razlozi za ubijanje bili su trojaki. Prvi je element osvete – ali je strast, kao i uvijek, određena interesu Partije. Mržnja je bila korisna i ohrabrivana. Ali mržnja je bila usmjeren prema ciljevima Partije. Na primjer, izvještaj sekretara Komunističke partije Hrvatske (KPH) IV. udarne brigade od 31. svibnja 1945. o partijskom radu i odnosu prema zarobljenicima kaže:

„Mržnja kod naših boraca dosta slaba naročito kod novih boraca. To se očitovalo prilikom pratnje zarobljenika iz Maribora prema Slavoniji. Mi smo s naše strane poduzeli preko partije da se ta mržnja poveća...“⁵.

Drugi je razlog, i mnogo važniji, odlučnost da se ukloni, fizičkom likvidacijom ili drugim sredstvima, sve koji bi mogli opstruirati put komunističke revolucije.

Treći je razlog što je nova vlada pod Titovim vodstvom bila pod snažnim međunarodnim pritiskom da proglasi amnestiju. Opća amnestija je doista najavljena 3. kolovoza i stupila na snagu dva dana kasnije.⁶ Bilo je važno da prije toga svaka oružana sila bude eliminirana.

U komunikaciji između partizanskoga vrhovnoga zapovjedništva, OZN-e, Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ) i ostalih jedinica, osjeća se pritisak žurnosti. Poznat je primjer toga Rankovićeva naredba Stevi Krajačiću i hrvatskoj OZN-i od 15. svibnja 1945.:

„Vaš rad u Zagrebu je nezadovoljavajući. Za deset dana u oslobođenom Zagrebu streljano je samo dvjesto bandita. Iznenađuje nas ova neodlučnost za čišćenje Zagreba od zlikovaca. Radite suprotno od naših naređenja jer smo rekli da radite brzo i energično i da sve svršite u prvim danima“⁷.

Ova ista žurnost bila je očita i u Sloveniji. Potpredsjednik Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) Edvard Kardelj, depešom od 25. lipnja predsjedniku Vlade Narodne Republike Slovenije Borisu Kidriču, opominje slovenske vlasti zbog sporosti „čišćenja“. Upozorava da će uskoro biti objavljena nova amnestija.⁸

Korištenje masovnih ubojstava, prvo bez suđenja, a kasnije preko vojnih sudova, s vremenom je provedeno s više reda. Važno je ipak primijetiti da očiti problem za partizanske vlasti nije bila činjenica likvidacije, nego nedostatak centralne kontrole nad time tko je likvidiran i pod kojim okolnostima.⁹ Na primjer, izvještaj Centralnom komitetu (CK) KPH od 17. veljače 1945. o likvidacijama u Dalmaciji ističe propuste da su likvidacije izvedene nekonspirativno, da su nedovoljno ozbiljni ljudi provodili ubijanja i da su neki od smaknutih mogli biti korisniji da su prije toga javno osuđeni.¹⁰

3 MIRTH, „Meštrović in America: ‘Living from the Clod of Croatian Soil attached to his Roots’“, 33.

4 GEIGER, *Josip Broz Tito i ratni zločini, Bleiburg, Folksdojčeri*, 25.

5 DIZDAR et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 145-146.

6 Isto, 237-239.

7 Isto, 117.

8 GEIGER, *Josip Broz Tito i ratni zločini, Bleiburg, Folksdojčeri*, 24.

9 DIZDAR et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 17-18.

10 Isto, 56-58.

U svakom slučaju, na početku je imperativ bio žurno eliminirati svakoga tko je mogao pružiti efektivni otpor. To je uistinu bila logika bleiburških masakra.

Postavlja se pitanje kakvi su pak bili motivi onih koji su napustili Zagreb? Očiti zajednički čimbenik bio je strah – u kombinaciji s nadom. Bila je to nada da će Vladko Maček nekako spasiti stvar – nada da će Britanci uskoro stići i prisiliti komuniste na povlačenje.¹¹

Međutim treba razlikovati motive običnih vojnih i civilnih izbjeglica od onih ustaških vođa i poglavnika Nezavisne Države Hrvatske (NDH) Ante Pavelića. Njihovo ponašanje sugerira da usprkos tome što su govorili, nisu imali povjerenja da će Britanci prihvatiti one koje su bježali od partizana.

Bila je raširena pretpostavka da su saveznici bili spremni sačuvati NDH zato što je Treći svjetski rat između Zapada i Sovjetskoga saveza kucao na vrata.¹² Pavelić je potpirivao ovu iluziju. U predvečerje povlačenja Ante Moškov pitao je Pavelića kako će ih Britanci i Amerikanci dočekati. Poglavnik je odgovorio:

„Ne treba se ništa bojati. Sve će biti u redu. Imam ja već tu.“

Napola je izvukao pismo iz lijevoga džepa kaputa i sa smiješkom rekao:

„To je iz Milana“.

Isto je ponovio u drugim prigodama.¹³

Možda je najuvjerljiviji dokaz da Pavelić nije vjerovao vlastitim uvjerenjima odabiranje trenutka za slanje Vjekoslava Vrančića u misiju među zapadne saveznike. Vrančić je kopiju memoranduma u kojem su izneseni argumenti za NDH tražeći savezničku zaštitu trebao odnijeti feldmaršalu Haroldu Alexanderu u Casertu. Konačni tekst prijevoda odobren je tek 5. svibnja i Vrančić je poslan kasnije istoga dana, očito prekasno da utječe na savezničku odluku. Ustaško vodstvo znalo je da memorandum neće imati važnosti – i Britanci su ga, naravno, ignorirali.¹⁴

Egzodus iz Hrvatske osmislile su ustaše kao političku demonstraciju. Mnogo „civila“ koji su otišli bili su, naravno, upravo to, ljudi koji su se bojali osvete, ali koji nisu imali izravne veze s vlastima NDH. Drugi su imali sumnjiviji status i stoga su bili ranjivi. Neki su pak namjerno bili stavljeni u nezavidni položaj zbog naredbe samoga Pavelića da članovi ustaške mladeži i ženske loze ustaškoga pokreta nose svoje odore za vrijeme povlačenja.¹⁵

To nas dovodi do motiva britanske strane. Ovdje želim naglasiti pitanje brojeva izbjeglica – stvarnih i izmišljenih brojeva.

Znamo da su Britanci bez propitkivanja prihvatili dojam kako velik broj stanovnika napušta Hrvatsku. Na primjer, imamo obavijest iz Kabineta maršala Tita od 17. svibnja gdje piše da je:

„Tito primio depešu [feldmaršala Alexandera] o predaji 200.000 Jugoslovena koji se nalaze u Austriji...“.¹⁶

11 NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju*, sv. 1, 97.

12 Vidi: BARIĆ, „Glasine o 'Trećem svjetskom ratu' ili 'novom preokretu' u Hrvatskoj 1945. godine”, 221-229.

13 HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, 013.0/4, dosje Ante Pavelić, „Izvadak iz zapisa saslušanja Ante Moškova od 23. 5. 1947.“, str. 817-818; Služio se istom tehnikom – gestama i riječima – da zatomi nespokojstvo na posljednjem sastanku s generalima NDH 5. svibnja prije odlaska. Vidi: ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, 1, 260.

14 VRANČIĆ, *U službi domovine*, 31-35.

15 KOVAČIĆ, *Od Radića do Pavelića, Hrvatska u borbi za svoju samostalnost – uspomene jednog novinara*, 235.

16 DIZDAR et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 116.

Izvještaj brigadira Tobbyja P. Scotta, zapovjednika 38. irske pješačke brigade, pokazuje veličinu zadatka s kojom su Britanci mislili da se suočavaju na granici Austrije s Jugoslavijom.¹⁷

Međutim, najhitniji vojni problem bio je velik i sve veći broj jugoslavenskih komunističkih snaga koje su namjeravale preuzeti kontrolu ne samo nad provincijom Venezia-Giulia, nego i nad Koruškom.¹⁸ To je bio stvarni razlog zašto je brigada 10. svibnja poslana u Klagenfurt. Sam Scott bio je žalosno loše obaviješten i potkapacitiran da bi se nosio s kompleksnošću situacije. Bio je utaboren u Wolfsbergu 10. svibnja, a još uvijek nije imao ni najmanju ideju o tome tko je tko.¹⁹ Scott, koji je tek doznao da „su se Hrvati navodno borili na pogrešnoj strani“, vodio je 14. svibnja prvi razgovor s „hrvatskim časnikom za vezu“. On mu je rekao da postoje dvije skupine Hrvata, svaka sa sto tisuća naoružanih ljudi, koji imaju namjeru pobjeći od Titova režima u Jugoslaviji. Također ga je obavijestio da „za njima idu“ oko pola milijuna žena i djece te ostaci dviju njemačkih divizija.²⁰ Dojam o veličini egzodusa osnažile su dvije hrvatske vojne delegacije s kojima je Scott imao dva kratka razgovora sljedećega dana.

Prije ovih razgovora Scotta je jugoslavenski komesar Milan Basta obavijestio da partizani imaju namjeru napasti Hrvate ako oni se odmah ne predaju. Jugoslaveni su inzistirali na tome da se moraju njima predati.²¹ Scott je u Bleiburgu na raspolaganju imao male snage; bateriju topništva, nekoliko oklopnih vozila i dva ili tri tenka. No mogao je blefirati. U danim je okolnostima blefirao – i zavarao – Hrvate. Brojke su odigrale svoju ulogu. Hrvatska vojna delegacija, koju su predstavljali ustaški pukovnik Danijel Crljen i ustaški general Ivo Herenčić, opet je inzistirala na veličini ljudskoga problema – tvrdeći da ovo kretanje predstavlja „emigraciju čitavoga hrvatskoga naroda“.²²

U stvarnosti je Scott već dobio naredbe:

„Rečeno mi je da im ni pod koju cijenu ne možemo dopustiti da se predaju nama, borili su se protiv Jugoslavena u korist Njemačke i moraju postati jugoslavenski zarobljenici.“²³

Scott je ponudio Hrvatima tri opcije. Prva, mogu se predati Jugoslavenima i on će neslužbeno pokušati osigurati korektan tretman. Druga, mogu ostati gdje jesu i čekati da ih napadnu jugoslavenske snage. Treća, mogu pokušati probiti britanske linije, ali tada će ih napasti ne samo Jugoslaveni, nego i:

„čitava moć britanske i američke zračne sile, zemaljskih snaga i svega ostaloga čega se [on] bude mogao domoći.“²⁴

To je bio blef jer je njegova sila u tom trenutku bila zanemariva.

Ustaško vodstvo odabralo je predaju i trenutno razoružanje. Tada su ustaški lideri po-

17 JAREB, OMRČANIN, „The End of the Croatian Army at Bleiburg, Austria in May 1945 According to English Military Documents“, 115-182.

18 COWGILL, BRIMELOW, BROOKER, *The Repatriations from Austria in 1945*, 13-22.

19 JAREB, OMRČANIN, „The End of the Croatian Army at Bleiburg, Austria in May 1945 According to English Military Documents“, dokument 6, Izvještaj 38. irske pješačke brigade od 1. svibnja do lipnja 1945., 155-156.

20 Isto, 164.

21 Isto, dokument 1, Ratni dnevnik 38. irske pješačke brigade od 11. svibnja do lipnja 1945., 123.

22 Isto, dokument 6, Izvještaj 38. irske pješačke brigade od 1. svibnja do lipnja 1945., 168; Scottu se osobito nije svidio Crljen koji se isticao u razgovoru. Herenčića je Ivo Rojnica opisao kao „najmanje pozvan da pregovara s Englezima kao istaknuti ustaša“, no povjeren mu je zadatak jer je bio general. Vidi: ROJNICA, *Susreti i doživljaji*, sv. 1, 1, 263. Kada je Herenčić shvatio što će se dogoditi njegovim postrojbama, pobjegao je.

23 JAREB, OMRČANIN, „The End of the Croatian Army at Bleiburg, Austria in May 1945 According to English Military Documents“, dokument 6, Izvještaj 38. irske pješačke brigade od 1. svibnja do lipnja 1945., 166.

24 Isto.

bjegli. Poput ranije Luburića, koji je trebao vršiti vojno upravljanje cijelom operacijom – i poput Moškova – Herenčić se sada pridružio Crljenu i pobjegao.

Britanski zapovjednik dobio je jamstva. Rečeno mu je da će se s povratnicima čovječno postupati i da će samo vojni zločinci biti stavljeni pred sud i biti kažnjeni.²⁵ Štoga je sam Scott vjerovao, oni koji su mu naredili da prihvati ovaj potez nisu mogli računati da će ta jamstva biti poštovana. Na temelju dosadašnjih istraživanja nije moguće odrediti koliko su Britanci i Amerikanci znali o ranijim partizanskim pokoljima. Međutim Britanci su sigurno dobili – i nisu odobravali – izvještaje iz prve ruke o totalitarnoj naravi režima koji je bio nametnut na teritoriju pod partizanskom kontrolom. S obzirom na ideološku netrpeljivost i na dobro poznato postupanje komunističkoga režima u Sovjetskom savezu, Britanci su morali biti svjesni što će se vjerojatno dogoditi onima koje je Komunistička partija Jugoslavije smatrala kolaboracionistima okupatora i neprijatelja naroda.²⁶

Odluka visokoga zapovjedništva britanske vojske da odbiju prihvatiti predaju temeljila se na nekoliko čimbenika. Prva je bila briga da se ne uđe u sukob s jugoslavenskim snagama – koji bi u najgorem slučaju izazvao sukob sa Sovjetskim Savezom – u vezi s pokrajinama Venezia-Giulia i Koruška. Drugi je čimbenik bio sporazum postignut na konferenciji u Jalti između američkoga predsjednika Franklina D. Roosevelta, britanskoga premijera Winstona Churchilla i sovjetskoga lidera Josefa Staljina u veljači 1945. i, preciznije, uvjeti koji su prihvaćeni za njegovo stupanje na snagu. U Jalti su se ministri vanjskih poslova dogovorili da će se oslobođeni ratni zarobljenici vratiti u svoje matične države. Pretpostavljeno je da će se ova provizija odnositi i na druge države, osobito na Jugoslaviju. Zapravo, Britanija je 1944. pristala – i rekla Moskvi – da će vratiti sovjetske građane, željeli se oni vratiti ili ne, a ova se provizija smatrala važećom i za slučaj Jugoslavije. Sporazum u Jalti, međutim, to ne spominje zato što se znalo – i ovo je ostala važeća pozicija – da Amerikanci neće podržati prisilnu repatrijaciju.²⁷

U vezi s trećim čimbenikom, naime s političkim uplitanjem radi nekoga neotkrivenoga cilja, ulazimo na polje polemike koju je izazvala knjiga Nikolaja Tolstoja *The Minister and the Massacres*, a koja sugerira zavjeru. Tolstoj je pokušao dokazati da je Harold Macmillan, ministar za Sredozemlje pri Vrhovnom savezničkom štabu i budući britanski premijer, sklopio tajni i protuzakoniti sporazum s visokim časnicima Petoga korpusa da preda istaknute ruske emigrante Sovjetima i da preda protutitovske Jugoslavene Jugoslaviji.²⁸

Pitanje je li postojala zavjera samo je rubno u vezi s poviješću Hrvatske. Ja u nju nisam uvjeren. Vjerojatnije je objašnjenje događaja da se britanska politika u vezi s repatrijacijom značajno mijenjala u kratkom razdoblju i da su Hrvati bili žrtva tih kolebanja.

Saveznička politika koju su usvojile britanska i američka vlada na Churchillovu inicijativu bila je da se protutitovski Jugoslaveni zadrže u izbjegličkim logorima čekajući odluku o njihovoj konačnoj destinaciji. Masovna repatrijacija u Bleiburgu bila je, dakle, kršenje te odluke.²⁹

25 COWGILL, BRIMELOW, BROOKER, *The Repatriations from Austria in 1945*, 43. Brigadni ratni dnevnik bilježi jamstvo: „Hrvatsku vojsku će se tretirati kao ratne zarobljenike, uz iznimku prema političkim zločincima koji će izaći pred savezničke sudove koji će se uspostaviti da se riješe ta pitanja.” Vidi: JAREB, OMRČANIN, „The End of the Croatian Army at Bleiburg”, dokument 1, Ratni dnevnik 38. irske pješačke brigade od 11. 5. do 31. 5. 1945., 125.

26 UK-TNA-FO, 371/48910, R 1262/1059/92, Captain Evelyn Waugh, Memorandum: „Church and State in Liberated Croatia“.

27 TOLSTOY, *The Minister and the Massacres*, 53-54.

28 Isto.

29 COWGILL, BRIMELOW, BROOKER, *The Repatriations from Austria in 1945: The Report of an Inquiry*, 221.

Postojala je jasna zbunjenost. Feldmaršal Alexander u jednom je trenutku bio spreman predati izbjeglice Titu. Međutim, 17. svibnja i kasnije, Amerikanci su izvršili snažan pritisak. Alexander se vratio dogovorenoj politici i naredio da se protutitovski Jugoslaveni trebaju tretirati kao razoružane neprijateljske trupe i evakuirati na teritorij koji su držali Britanci. Na pitanje njihova konačnoga razmještaja trebalo se odgovoriti kasnije.³⁰ U tom su trenutku, naravno, mnogi Hrvati već bili masakrirani, a ostatak je bio na prisilnim marševima. Značenje ovih promjena u politici, koju je najuvjerljivije moguće objasniti kao rezultat pogrešnih obavijesti i preokupacije drugim prijetnjama, nije da bi Hrvatima bilo omogućeno da ostanu na Zapadu. Zapravo je bila riječ o tome da bi se s vremenom i pažnjom brojne izbjeglice – koje nisu bile toliko mnogobrojne koliko su Britanci to mislili – mogle podijeliti u civile i vojno osoblje, a možda i razdvojiti ustaše i domobrane te tražiti snažnija jamstva od onih koje je dao Basta.

Ovdje treba dodati još jednu stvar. Repatrijacija ratnih zarobljenika u logoru Viktring (većinom slovenski domobrani) dogodila se – i zato opet kršeći Alexanderove upute – između 27. svibnja i 16. lipnja.³¹

Na kraju, ako se u Londonu i Washingtonu na repatrijacije gledalo kao na teško kršenje dogovorenih politika, zasigurno bi uslijedile i teške reperkusije – a njih nije bilo.

Ako bih trebao rezimirati mentalitet britanskih vojnika koji su bili uključeni u predaju hrvatskih zarobljenika, citirao bih zapažanje kapetana Nigela Nicolsona, obavještajnoga časnika Prve britanske gardijske brigade. Njemu se nije sviđala ta politika, ali je dodao:

„Bilo je mnogo ljudi koji su mislili, ‘Toliko je milijuna mladića poginulo u ratu, što znači dodatnih 30,000?’“³²

Tako se mnoge strašne stvari događaju – zbog nebrige i nemara.

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

- fond 1561-SDS RSUP SRH: Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske.

UK-TNA-FO: Ujedinjeno Kraljevstvo, The National Archives, London:

- fond Foreign Office.

Literatura

AKMADŽA, Miroslav. *Krunoslav Draganović, iskazi komunističkim istražiteljima*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2010.

BARIĆ, Nikica. „Glasine o ‘Trećem svjetskom ratu’ ili ‘novom preokretu’ u Hrvatskoj 1945. godine”. U: 1945. – *razdjelnica hrvatske povijesti*, ur. Nada Kisić Kolanović, Mario Jareb i Katarina Spehnjak. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006, 221-229.

CORSELLIS, John; FERRAR, Marcus. *Slovenia 1945. Memories of Death and Survival after World War II*. London: I. B. Tauris, 2005.

30 TOLSTOY, *The Minister and the Massacres*, 112-129.

31 CORSELLIS, FERRAR, *Slovenia 1945. Memories of Death and Survival after World War II*, 41-66.

32 Isto, 50.

COWGILL, Anthony; BRIMELOW, Lord; BOOKER, Christopher. *The Repatriations from Austria in 1945: The Report of an Inquiry*. London: Sinclair-Stevenson, 1990.

DIZDAR, Zdravko; GEIGER, Vladimir; POJIĆ, Milan; RUPIC, Mate, prir. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.

GEIGER, Vladimir. *Josip Broz Tito i ratni zločini, Bleiburg, Folksdojčeri*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.

GRAHEK RAVANČIĆ, Martina. *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

JAREB, Jere; OMRČANIN, Ivo. „The End of the Croatian Army at Bleiburg, Austria in May 1945 According to English Military Documents“. *Journal of Croatian Studies* 18 (1977): 115-182.

KOVAČIĆ, Matija. *Od Radića do Pavelića, Hrvatska u borbi za svoju samostalnost – uspomene jednog novinara*. München: Knjižnica Hrvatske revije, 1970.

MIRTH, Karlo. „Meštrović in America: 'Living from the Clod of Croatian Soil attached to his Roots'“. *Journal of Croatian Studies* 24 (1983): 1-44.

NIKOLIĆ, Vinko. *Tragedija se dogodila u svibnju*, sv. 1. Zagreb: Školske novine, 1995.

ROJNICA, Ivo. *Susreti i doživljaji*, sv. 1. Zagreb: DoNeHa, 1995.

TOLSTOY, Nikolai. *The Minister and the Massacres*. London: Century Hutchinson, 1986.

VRANČIĆ, Vjekoslav. *U službi domovine*. Washington DC: HP Press, 2007.

SUMMARY

The Bleiburg Tragedy and Responsibility – Mentalities and Motives

The present work is based on a paper delivered at the symposium “Kultura sjećanja na ratne i poratne žrtve Bleiburške tragedije i Križnoga puta hrvatskoga naroda” (Culture of Remembrance of the Victims of the Bleiburg tragedy and of the Way of the Cross of the Croatian People) on 29 October 2024. In investigating the responsibility for the events, the author concentrates his attention on mentalities and motives. These differed widely in the cases of all the main participants. The leadership of the Partisans and Communist Party of Yugoslavia wished to eliminate as swiftly as possible all those likely to pose a threat to the new regime and to the Revolution which it was already enforcing. The decisions were clearly made at the highest level, ultimately by Josip Broz Tito. Those who left Zagreb to flee the new Communist order were motivated mainly by fear, but also by an illusory hope that the British, or Vladko Maček, or the turn of global events – “World War Three” – would save them. The Poglavnik Ante Pavelić and the Ustasha leadership viewed the mass departure as a political demonstration and seemed to have had little confidence that soldiers and civilians would be well received. The main Ustasha figures fled. The motives of the British side were more complex, and some decisions are still clouded in uncertainty. The principle of returning prisoners of war – voluntarily or involuntarily – to their own countries had been accepted in practice by the Allies since the Yalta Conference of February 1945. But the main motivation at this juncture, at Bleiburg, was to avoid dealing with the consequences of a mass flight of Croatian and other refugees, at the same time as Partisan forces threatened to take control of Venezia-Giulia and Carinthia. The local British force was small and its ill-informed commander, Brigadier T. P. Scott, relied on bluff, not force, to impose terms on the Croats. Although Scott may have thought otherwise, the British political and military leadership cannot in the circumstances have believed that the Croats would be properly treated. In fact, they were subjected to massacres and torture, with no regard for either the proper handling of prisoners of war or of civilians.

Keywords: Bleiburg; Ante Pavelić; Josip Broz Tito; Department for the Protection of the People; Yalta Conference

Abecedno kazalo imena

„Vilić, Adem“ – Udbin pseudonim, pravo ime nepoznato 234, 240-241

A

Abramović, Ilija 196-197, 199-202, 204, 206-208, 210, 214, 223, 225, 230, 236-238, 240, 250, 252

Acsadi, György 183, 188

Adams, Bradley J. 182, 188, 190

Adlešić, Đurđa 259, 271

Adžija, Božidar 38

Akmađža, Miroslav 316, 321

Alexander, Harold 49, 318, 321

Alić, Mehmedalija 285, 300

Ambruš-Kiš, Miroslav 2

Amfilohije 96-97

Andrić, Ignjat 81

Anić, Nikola 154-159, 166, 168-170

Antičević, Antun 247, 250

Antić, Ljubomir 259

Antigona 313

Arlović, Mato 259

Artuković, Andrija 24-25, 53

Artuković, Mato 41, 60

Ašner, Milivoj 33, 42-43, 47, 54-58, 231

B

Babić, Nikola 267

Babić, Petar 311

Bachner, Herbert 209, 244

Backović, Radojica 95, 98, 100

Baće, Maks 67

Badovinac, John 44-45, 62

Badovinac, Tomislav 158

Bajd, Tadej 300

Bajt, Marija 259

Bajurin, Dario 104

Bakarić, Vladimir 308-309, 313

Baković, Anto 259

Baković, Marija 190

Bakšić, Mirsad 259

Bakula, Zdenko 232, 236-237, 248, 250-251

Banac, Ivo 152-153, 170

Banovac, Petar 72, 75

Baraybar, José Pablo 183, 189

Bareza, Petar 20, 28

Barić, Nikica 89, 318, 321

Barišić, Marin 312

Bass, William M. 189

Basta, Milan 93, 98-100, 319, 321

Bašić, Mehmed 50, 56

Bateljja, Juraj 314

Batinić, Miro 202

Baučić, Ivo 259

Baumgartner, Gerhard 117-118, 123

Bavdaž, Mateja 277, 280, 299

Bebić, Luka 162

Bečković, Matija 96-98, 100

Bečković, Vuk 97

Bedenicky, Mihajlo 259

Begusch, Erich 243-245

Bekavac, Ivan 259

Beljo, Ante 58, 174, 191, 259

Beljo, Mijo 2

Benigar, Aleksa 306-307, 313

Bethell, Nicholas 51-53, 61, 194-195, 217

Bhise, Sadanand S. 183, 189

Bičanić, Milan 259

Bijelić, Srećko 271

Bilandžić, Dušan 157-159

Bilandžić, Stjepan 267

Black, Sue 183, 188

Blažić, Viktor 278

Blecha, Karl 56, 57

Boban, Ljubo 33, 61, 259

Bodor, Tamara 2

Bogdan, Ivo 203-204, 206

Bogović, Mile 259, 311-312

Bohinc, Filip 233-234

Böll, Heinrich 255

Booker, Christopher 322

Boras, Florijan 259

Borić, Milan (Udbin pseudonim „Žan“) 223, 226, 241, 242

Borić, Stanislav 18

Borovčak, Damir 173-174, 188

Borzan, Biljana 163

Bosto, Sulejman 128, 130, 147-148, 171

Bošković, Pavle 78

Bošnjak, Ilija 36

Bošnjak, Kruno 259

Bozanić, Josip 311-312

Braine, Bernard 52-54, 57

Bralo, Tomo 231

Brandolica, Tomislav 2

Brbić, S. 24

Brglez, Alja 292, 299

Brimelow, Lord 319, 320, 322

Brkljačić, Maja 127, 147

Brodarac, Đuro 259

Broz, Josip-Tito 20, 34-39, 41, 47-48, 50-51, 59, 65-68, 78-79, 84-85, 94, 96, 100-101, 115, 130, 143-144, 152-153, 155, 157-159, 170, 200, 206, 209, 212, 217, 222-223, 225, 233, 239, 254, 259, 287, 299-301, 315-319, 321-323

Brujić, Srđan 68

Bučar, Janez 229, 244, 245, 253

Buikstra, Jane E. 183, 188

Bukovac, Josip 231

Bulum, Petar 309

Bušić, Bruno 205-206, 210, 259, 267

Bušić, Franjo 208

Butković, Davor 115-116

Butković, Jakov 231

Buzolić, Juraj 259

Bužančić, Ivan 309

Byrd, John 190

C

Campana, Stefano 177, 188

Candussi, Walter 56

Cappella, Annalisa 183, 188

Cattaneo, Cristina 183, 188

Cecelja, Vilim 1, 43, 56, 61, 196, 200, 202-206, 208, 210, 216-217, 220, 223, 226, 230, 235-240, 242, 247, 250, 256, 309-310, 312, 314

Cemović, Predrag-Mišo 88, 89, 91, 93, 98, 100

Cerar, Miro 293

Cerović, G. Milutin 100

Cesar, Ivan (Udbin pseudonim „Branko“) 205

Churchill, Winston 320

Cipek, Tihomir 128, 130, 147-148, 171

Clissold, Stephen 38, 40, 60

Congram, Derek 187-188

Connor, Angela 54

Corsellis, John 100, 321

Cowgill, Anthony 319-320, 322

Cox, Margaret 179, 188

Crljen, Danijel 37-40, 49-50, 59-60, 319-320

Crnčec, Zlatko 166

Crnogorac, Stjepan 225, 256

Cunha, Eugenia 183, 188

Cunningham, Craig 183, 188

Cvetković, Dragiša 33-34

Cvetković, Srđan 5, 10, 64-65, 69, 74, 76, 84

Cvitanović, Jozo 267

Č

Čizmić, Ivan 16, 19, 26, 28

Čorak, Pero 242

Čorkalo, Ivan 111-112, 116

Čović, Mirko 309

Čulinović Konstantinović, Vesna 160,
162-166, 169
Čuvalo, Ante 2, 25, 29
Čvorak, Pero 232

Ć

Ćosić, Stjepan 2
Ćurić, Ivan 312

D

Dabčević-Kučar, Savka 44
Dalmatiner, Richard 243-244
Danilović, Žarko 259
Dapčević, Peka 159
Debeljuh, Dino 259
Dedić, Halil 197-198
Definis-Gojanović, Marija 190
Delić, Adem 223, 231, 238, 247
Delić, Ante 17, 28
Despotović, Dragoslav-Dragan 95, 100
Dević, Nemanja 65, 69, 75, 84, 101
Dežman, Jože 284, 285, 287, 293, 299-301
Dilberović, Branko 216
Dimitrijević, Bojan 5, 10, 66-68, 71, 73,
75-76, 84-85, 87-88, 91, 99-101
Dizdar, Zdravko 74, 79, 81-82, 84, 259,
317-318, 322
Dizdarević, Raif 56
Djulović, Milan 208
Dobrovšak, Ljiljana 127-128, 147
Dolenc, Anton 275, 299
Domačinović, Dinka 267
Dorić (Dorić), Milan (Udbin pseudonim
„Hanzi“) 215-216, 228
Dorić, Ljubo 46.
Došen, Slavko 223, 232
Draganović, Krunoslav 203-204, 206, 309,
312, 316, 321
Dragosavac, Dušan 158, 170
Dragović, Jagoš 98
Drljević, Sekula 90-92
Družijanić, Slavko 94, 101
Dugalić, Momčilo – Moma 68, 70

Duhaček, Antun 67, 84
Duka, Pavao Tomislav 216, 259
Dupras, Tosha L. 177, 178, 188

DŽ

Džinić, Ibrahim beg 20
Džogaz, Vojin 90
Džomić, Velibor 95, 98, 101

Đ

Đakarić, Nedeljko 232
Đakić, Josip 195, 197-198, 202, 237, 247,
250
Đapić, Ante (emigrant) 267
Đapić, Ante (predsjednik Hrvatske stranke
prava) 271
Đerić, Gordana 131, 147
Đilas, Milovan 58, 66, 84, 96, 101, 152,
170, 317
Đukić, Marko 25
Đukić, Pane 68
Đurić, Ljubodrag 70
Đurić, Marija 179, 190
Đurišić, Pavle 87-91, 95, 99, 100-102

E

Edip 313
Efremov, 180
Elste, Alfred 206, 212, 217
Esih, Bruna 217, 313
Eteoklo 313

F

Farolfi, Ivanko 49
Faull, Jonathan 139, 147
Ferenc, Mitja 6, 10, 94, 157, 274, 276, 278-
282, 284, 285-288, 294, 296-297,
299-301
Ferrar, Marcus 321, 100
Filipović, Gradimir 72
Filko, Ana 174-175, 186, 188-189
Flego, Višnja 37, 62

Forbes, Shari L. 188
Franić, Augustin 259
Frank, Anna 151
Freundlich, 173
Frković, Dane 231
Fumić, Ivan 162-163, 166

G

Gabelica, Ivan 259, 267
Gamulin, Josip 25, 29
Garić, Josip 309
Geiger, Vladimir 84, 157, 159, 170, 173,
189, 259, 317, 322
Gelo, Jakov 259
George, Bernard 51, 61
Glamuzina, Mirko 207
Glavaš, Vedrana 177, 189
Glišić, Venceslav 66, 84
Gluić, Josip 208
Goldstein, Ivo 14, 28, 155-158, 170
Goldstein, Slavko 157, 259
Golemac, Anton 208
Golemac, Ilija 208
Golenić, Sebastijan 216, 309, 312
Golob, Marino 259
Golob, Robert 297
Gorenc, Silvio 231
Goreta, Franjo 267
Gorski, Mijo 312
Gostinčar, Jože 223, 225-226
Grabar Kitarović, Kolinda 165, 169
Grahek Ravančić, Martina 14, 28, 32, 61,
157, 171, 276, 300, 316, 322
Grbavac, Vitomir 259
Grbeš, Jozo 31
Grčić, Nikola 208
Green, Arthur Gill 187, 188
Gregović, Savo 99, 101
Grgić, Petar 250
Grković, Radovan 67
Gruber, Josef 234, 235, 237, 249
Grubić, Ilija 82
Grubišić, Vinko 15, 28

Gubec, Matija 42, 48
Gubernić, Slaviša 97, 99, 101
Guggenberger, Leopold 55-56
Guldescu, Stanko 202, 217
Gustafson, Gösta 183, 189
Guzelj, Anton 240

H

Habsburg, Otto 57
Habulin, Franjo 154, 165, 169, 170
Hager, Johann 243
Haglund, William D. 182, 189-190
Halar, Ivan 113.
Halilić, Asim 208
Hameršak, Filip 41, 62
Hamović, Rade (OZN-in pseudonim
„Miki“) 83
Hanson, Ian 181, 189
Harison, 79
Harris, Robin 6, 10, 315.
Hasanbegović, Zlatko 2, 11
Hatheyer, Ernst 57
Hauer, 209
Hebrang, Andrija 162
Hećimović (Hecimovic), Josip (Joseph)
51, 59
Hefer, Stjepan 42-43, 49, 62
Heger, Leon 174
Hemon 313
Herenčić, Ivo 319-320
Hincak-Daris, Zdravka 183, 187, 189
Hitler, Adolf 115, 117, 120-121, 125-126,
152-153, 194
Hladika, Željko 113
Hnilicka, Karl 101
Hobsbawm, Eric 152-153, 171
Hranić, Đuro 312
Hranjec, Ivan 259
Hrle, Hilmo (Udbin pseudonim „Mostar“) 208
Hrle, Sulejman 208
Hromalić, Hamid 242
Hrstić, Davor 207

Hrستیć, Josip 207
Hrستیć, Petar (Pera) 197-198, 200, 207, 223, 232
Hršak, Stjepan 174
Hurem, Rasim 162, 171, 259

I

Ilotić Šuvalić, Maša 113
Iščan, Mehmet Yasar 183, 189
Ivas, Ante 312
Ivezić, Mladen 259
Ivičević, P. 275

J

Jagodić, Alojz (Udbin pseudonim „Jagoda“) 229, 245-246
Jagodić, Saša 240
Jagrić, Jože 297
Jakovina, Tvrtko 157, 162
Jalšovec, Bolta 259
Jambrek, Peter 138, 145, 147-148
Jamnik, Pavel 283-284, 285-286, 288, 300
Jandrić, Berislav 15, 28, 157, 171
Janković, Branimir 127, 147
Janković, Zoran 288
Janović, Stanislav 259
Janša, Janez 297
Jantz, Richard L. 183, 189
Jareb, Jere 42, 61, 319-320, 322
Jareb, Mario 5, 11, 18, 29, 102, 104, 107-108, 118, 125, 305, 313, 321
Jelić, Anto 259
Jelić, Branimir (Branko) 42, 61, 223, 267
Jelić, Ivan 210, 242, 250
Jelić-Butić, Fikreta 34, 61
Jilek, Drago 266
Josipović, Zlatan 237-240, 247-249
Josipović, Ivo 160, 163-164, 169, 171
Jovanović, Dragoljub 38
Jovanović, Dragomir – Dragi 74
Jovanović, Lazar 80
Jovanović, Nebojša 77, 84
Jukić, Ilija 41, 62

Jukić, Luka 41
Juran, Antun 174
Jurčević, Josip 194-195, 217, 306-307, 313
Juretić, August 49
Jurić, Ilija 197
Jurić, Ivan (Udbin pseudonim „Avdo“) 208
Jurić, Mihael 309
Jurić, Stjepan 208
Jurić, Zvonimir 259
Jurković, Danijel 2, 11
Jurković, Mladen 259
Jurlina, Petra 128, 147
Juzbašić, Živko 259

K

Kajin, Damir 271
Kalmeta, Božidar 259
Kalogjera, Ivana 115
Kandare, Boris 259
Kapičić, Jovo 67
Karačić, Mirko (Miro) 197-201, 203, 207-209, 211, 214-215, 223, 225, 231-232, 237-238, 240, 242, 246-247, 250
Karađorđević, Aleksandar I. 304-305
Karakaš Obradov, Marica 15, 29
Karamarko, Tomislav 259
Kardelj, Edvard 255, 275, 317
Kasapović, Mirjana 134, 143, 147
Kašić (Kaschitz, Kaschitsch), Robert 230, 234, 238-239, 242, 250, 252
Katičić, Martin 259
Kekić, Nikola 310, 312
Kenyhercz, Michael 187-188
Khandare, S. V. 183, 189
Kidrić, Boris 275, 317
Kimmerle, Erin H. 183, 189
Kirin, Roman 309
Kisić-Kolanović, Nada 308, 309, 313, 321
Klanjšček, Zdravko 276, 300
Klinker, Melanie 179, 189
Kljaković, Jozo 37, 62
Knežević, Tomo 311
Kocbek, Edvard 254-256

Kocijančić, Boris 275
Kolanović, Josip 259
Kolarić, Juraj 196-197, 200, 204, 208, 217, 309
Komarica, Franjo 312
Komšić, Ivo 130, 148
Konigsberg, Lyle W. 182, 188
Kopjar, Miroslav 259
Koprivnik, Franc 223, 226, 241-242
Koprivnik, Milan 230, 232-237
Kordić, Lucijan 56
Koren, Snježana 167, 171
Kornjejev, Nikolaj Vasiljević 65
Kos, Ivan 113
Kosmatsch, Helena 197
Kosovac, Vojislav – Vojo 77, 79
Kostić, Branko 231
Košić, Vlado 312
Košutić, August 34, 37
Košutić, Stjepan 53
Kot, M. 289
Kotromanović, Ante 163
Kovač, Milan 2
Kovačević, Branislav 89-90, 98
Kovačević, Čile 67
Kovačić Peršin, Peter 280
Kovačić, Matija 49, 318, 322
Kovačić, Slavko 259
Kozlica, Ivan 6, 10, 257
Kožul, Ante 2
Krajačić, Ivan-Stevo 317
Krajišnik, Alija 26
Kranjčević, Edo 227
Krasnik, Josef (Udbin pseudonim „Ožbeja“) 247
Krašić, Wollfy 3, 5, 8, 10, 13, 15, 17, 21-22, 29, 32, 57, 61
Krautzer, Franjo 309
Kreisky, Bruno 200
Krenn, Karl 243, 253
Kreont 313
Kristan, Siegfried 201
Krišković, Vinko 49

Križić, Zdenko 312
Krleža, Miroslav 38, 62
Krnić, Frane 211, 214
Krnjević, Juraj 34-35, 39-43, 47, 50-54, 56-60, 226
Krstić, Slobodan – Uča 67, 84
Krstičević, Tomislav 2
Kršljanin, Drag. 72
Krštinć, Martin 229, 246
Kudra Beroš, Viktorija 15, 29
Kunek, Zvonimir 46, 52, 55
Kureš, Miloš 98, 101
Kutle, Ante 259
Kutleša, Ante 6, 11, 117, 304, 307, 310, 311, 313
Kutleša, Dražen 312
Kvesić, Marko 259

L

L'abbe, Ericka N. 190
Ladan, Tomislav 259
Laj 313
Lalović, Đorđe 70
Lasić, Ivan 211, 214
Lašić-Vasojević, Milija Markov 98, 101
Latković, Radovan 24
Law, Bobby (Lord Aldington) 58
Laxa, Eugen 49, 62
Lazarević, Svetolik 67
Lazarević, Veselin 97
Ledić, Ante 259
Lepić, Asim 53
Lindblad, Göran 135, 146, 150
Lobenwein, Johann (Udbin pseudonim „Hart“) 243-245, 253
Lobi, Mark 66, 85
Lorković, Mladen 34, 49, 63
Lovejoy, Owen C. 183, 189
Lovrić, Ante 259
Lovrić, Anto 259
Lowe, Keith 131, 144, 148
Luburić, Marijan 210
Luburić, Vjekoslav-Maks 320

Lukač, 247
Lukenda, Josip (Jozo) (Udbin pseudonim „Borje“) 231-240, 247-249, 252
Lukić, Đ. 231
Lukinović, Andrija 43, 61, 196, 217, 259, 309, 314
Lyman, Lee R. 181, 189

LJ

Ljubijankić, Hašim (Udbin pseudonim „Lord“) 210
Ljubijankić, Ibrahim (Udbin pseudonim „Osman“) 210

M

Macmillan, Harold 320
Maček, Ivan 66
Maček, Vladko 31, 33-41, 47, 49, 59-61, 63, 318, 323
Mačinković, Ante 197, 198, 232, 238, 246, 252
Madjerac, Juraj 37
Magdić, Milivoj 38, 60
Magić, Vladimir 259
Majić, Častimir 18, 29
Mamić, Tomislav 113, 114
Manfreda, M. 231
Mann, Robert W. 183, 189
Manolić, Josip 216, 217
Marčeta, M. 231
Maričić, Ratko 165, 169, 170
Marijan, Davor 171
Markić, Tomislav 11, 311, 312, 314
Markovina, Dragan 160, 168, 171
Márquez-Grant, Nicholas 188
Martin, Rudolf 189
Martinčić, Elio 259
Martinović, Ana-Marija 238
Martinović, Božo 236
Martinović, Ika 250
Martinović, Ivo 236
Martinović, Lora (rođ. Rosse) 222, 232, 236-238, 242, 248-253

Martinović, Marija Terezija 238
Martinović, Nikica (Nikola, Niko) 6, 196, 197, 200, 202, 204, 206, 207, 208, 211, 218, 220-226, 228-232, 234-246, 248-254, 256
Martinović, Pepi 250
Martinović, Petar 250
Martinović, Tunjo 236
Matičević, Ivica (Žuti) 234
Matijević, Stipe 40, 60
Matković, Anto 259
Mattes, Maximilian (Udbin pseudonim „Jeran“) 222
Mauer, Stjepan 196, 197
Mazzocco, Vojislav 163
McKern, Thomas W. 183, 189
Meindl, Richard S. 189
Mensforth, Robert P. 189
Merše, Peter 298, 301
Mesić, Ivan 259
Mesić, Stjepan 160, 164, 170, 171
Meštrović, Ivan 21, 25, 49, 56, 316, 317, 322
Meštrović, Mate 25, 29, 56, 60
Meštrović, Slavko 259
Metikoš, Vladimir 91
Mićunović, Veljko 67
Mihailović, Dragoljub (Draž) 39-40, 67, 73, 76, 80, 84, 89-91, 100-101
Mihaljević, Božena 104
Mihevc, Andrej 277, 285, 300
Mijatović, Anđelko 194, 195, 217, 259, 305, 309, 314
Mikrut, Ante 196-201, 204
Mikulić, Franjo 267
Mikulka, Ana 5, 10, 172, 190
Milanović, Boško 71
Milanović, Zoran 163, 165
Milekić, Sven 111, 126
Miličević, Nikola 267
Milosavljević, Olivera 128, 147
Miloš, Ivan 223
Miloš, Jovo 231

Miloš, Petar (Pero) 57, 203, 209, 210, 212-215, 223, 225, 229-232, 246, 247, 250
Milošević, M. Aleksandar 98, 101
Milošević, Slobodan 58
Minić, Miloš – Crni 67
Minić, P. Mihailo 89, 91, 93, 95, 98, 101
Mirić, Milan 259
Mirth, Karlo 317, 322
Miškov, Milan 240
Mlakar, Boris 276, 300
Molotov, Vjačeslav Mihajlovič 194
Momčilović, Jagoda 81
Mondekar, Danijel 163
Montiljo, Mihael 259
Moore-Jansen, Peer H. 183, 189
Moorrees, Coenraad F. A. 183, 190
Morewitz, Stephen J. 189
Moscattello, Nikola 316
Moškov, Ante 318, 320
Mrak, Zvonko 259
Mraović, Stevan 259
Mrevlje, Ivo 233, 235, 236
Mrkoci, Dragutin 154
Mrše, Marko 312
Mrzljak, Josip 312
Müller, Valentina 320
Muršak, Tomaž 289
Musabegović, Senadin 130, 148
Mussolini, Benito 153
Mužić, Ivan 306, 314
Mužić, Boris 223

Nikić, Josip 203, 223
Nikolić, Kosta 66, 71, 73, 75, 76, 85, 98, 100, 101
Nikolić, Vinko 16, 50, 61, 199, 217, 305, 307, 314, 318, 322
Nižić, Stanko 267
Nogalo, Ivan 259
Novaković, Branko 83
Novosel, Domagoj 2
Nuić, Viktor 259
Numić, Selim 67, 85

O

Obhodaš, Amir 5, 10, 172
Obuljen, Nikola 259
Olujić, Željko 259
Omerbašić, Šefko 259
Omerza, Igor 6, 10, 203, 204, 215, 220, 225, 255, 256
Omrčanin, Ivo 319, 320, 322
Orešnik, Štefan 246-248
Orosch, Herbert 246
Orožen, Marijan 227, 229
Ostojić, Ranko 163
Ostojić, Zaharije 89
Otašević, Ana 68, 74, 75

P

Pahor, Boris 255, 256
Pahor, Borut 291-292, 299
Pajović, Radoje 89, 98, 101
Paltrinieri, Ivona 5, 172
Parežanin, Ratko 88, 101
Pašić, Nikola 68
Pašti, Geza 231, 244, 267
Paulin, Milan (Mile) 227-229, 231, 234-235
Pavelić, Ante (Poglavnik) 17-19, 22, 28, 34, 37, 39, 40, 43, 49, 56, 90, 165, 305, 306, 314, 315, 318, 322, 323
Pavić, Stipo 208
Pavlaković, Vjeran 120, 132, 148, 152, 171
Pavlina, Dragutin 259

Pavlović, Ludvig 23
Pavlović, Živojin 66
Pedišić, fra Lino 24
Pejović, Dimitrije 94, 98, 101
Pekić, Pavle 67, 68
Penezić, Slobodan – Krcun 66-68
Perica, Petar 37
Perić Kaselj, Marina 61
Perić, Ivo 304-306, 314
Perić, Ratko 306, 307, 312, 314
Perme, Franc 277, 301
Pernar, Ivan 34, 37, 38, 40, 60
Peron, Juan 37
Peroš, Vilim 38, 60
Pešić, Dragoslav 68
Pétain, Phillipe 156
Petanjak, Ivica 312
Petaros, Anja 176, 190
Petelinšek, Tamino 280, 282
Peterle, Kurt 56
Peterlunger 227, 244
Petratsch, Josef 202
Petrovečki, Vedrana 190
Petry, Miroslav Josip 259
Pinheiro, Joao 183, 188
Pintar, Andrea 177, 189
Pinjuh, Marijan 208
Pirc Musar, Nataša 297
Piskacek, Karl 244
Planinc, Milka 168
Pocrnić, Davorin 259
Podbevšek, Boris 229, 231
Pogorelec, Marko 281
Pojić, Milan 84, 322
Pokines, James T. 180, 190
Polić, Zoran 275
Polić, Marinko 43
Polinik 313
Pomper, Ivan 43, 61, 196, 200, 217, 309, 314
Popović, Branko 79
Popović, Novica 93, 98, 101
Popović, Prijezda 78

Popović, Slavko 76
Poznić, Stevan 81
Prcela, Ivan (John) 20, 202, 217
Prkačin, Ante 259
Prlenda, Sandra 127, 147
Protulipac, Ivo 267
Prpić Gamiršek, Neda 60
Prusac, Ivan 208
Pryzbeck, Thomas R. 189
Puljić, Vinko 311, 312
Puljić, Želimir 311, 312
Pušković, Franjo 43, 44
Pye, Kenneth 179, 190

R

Rabuzin, Ivan 259
Radelić, Zdenko 14, 17, 23, 29, 34
Radica, Bogdan (Julius, B.) 22, 29, 49
Radić, Radisav 81
Radić, Stjepan 17, 34, 47, 58, 59, 304, 318, 322
Radin, Furio 271
Radman, Ante (Udbin pseudonim „Prizma“) 212
Radonić, Ljiljana 119
Radoš, Ivica 163
Radoš, Jakov 200
Radović, Čedo 98, 101
Rajlić 88
Rako, Milan 94, 101
Ranković, Aleksandar 58, 65-67, 73, 76, 78, 86, 222, 317
Ravlić, Slaven 143, 148
Reberski, Josip 34, 60
Rebula, Alojz 255, 256
Reichs, Kathleen J. 190
Ribbentrop, Joachim 194
Ribičić, Mitja 281
Ribnikar, Vladimir 78, 79
Ristić, Marko 70, 72, 73
Rojnica, Ivo 318, 319, 322
Roksandić, Drago 259
Rolf, Tomislav 56, 60

Roosevelt, Franklin D. 320
Rösch, Otto 47
Rotina, Drago 238
Rozenberg, Darko 259
Rozman, Luka 290, 291
Rožanec, Ivan 246
Rulitz, Florian Thomas 194, 195, 203, 206, 207, 217
Rupić, Mate 84, 322
Rupnik, Leon 40
Rupp, Jean 18

S

Saller, Karl 189
Samardžić, Miloslav 90, 91, 98, 101
Samovojska, Anton 197, 198
Sanader, Ivo 163
Sauer, Norman J. 183, 190
Scheuer, Louise 183, 188
Schmidmayer 212
Schmidt-Ruchberg, Erich 88, 101
Scholl, Žiga 40
Schönlieb, Valentin 229, 232, 233, 236, 243-246, 249-251, 253
Schotsmans, Eline M. J. 188
Schultz, John J. 188
Schuman, Robert 41, 60
Schwarz, Alois 113, 114
Scott, Bobby P. 319, 320, 323
Scrinzi, Otto 47
Senić, Josip 267
Severin, Adrian 134, 146, 150
Shapiro, Fredric 187, 190
Shinde, A. B. 183, 189
Simić, Mileta 80, 85
Sindičić, Vinko 267
Skobir, Danica 223
Skupnjak, Josip 154, 160, 163, 164, 166, 169
Smiljanić, Vlatko 2
Smith, Ellie 179, 189
Sofoklo 313
Soldić, Ante 244

Solženjicin, Aleksandar 51
Sopta, Marin 16, 19, 26, 28, 29
Sorg, Marcella H. 182, 189, 190
Sršen, Vedran 259
Staljin, Josif Visarionovič 51, 194, 259, 320
Stamatović, Aleksandar 98
Stanković, Đuro 68
Stazić, Nenad 271
Stefanović, Svetislav – Čeća 66, 73
Stemberga, Valter 190
Stepinac, Alojzije 18, 19, 200, 305-308, 313, 314
Stewart, Thomas Dale 183, 189
Steyn, Maryan 183, 189
Stiner 181
Stipčević-Despotović, Anđelka 44, 62
Strinović, Davor 190
Stryjek, Tomasz 129, 148
Sturdy Colls, Caroline 189
Sulimanac, Stjepan 259
Sulzberger, Cyrus Leo 35
Suša, Ilija 83
Sv. Antun Padovanski 19, 26
Svalina, Fabijan 312
Sviben, Kazimir 259, 271
Symes, Steven A. 190

Š

Šakić, Vlado 16, 19, 26, 28, 259
Šanjek, Franjo 259
Šarčević, Pavo 271
Šarić, Ivan 309
Šarić, Tatjana 15, 29
Šašić, Jeftimije Jefto 67, 72, 73, 75
Šaško, Ivan 311
Šebrelj, Ferdo 300
Šeks, Vladimir 271
Šeper, Franjo 310
Ševo, obitelj 267
Šimara, Ante 259
Šimuna, Srećko 231
Šimundić, Marijan 267
Škara, Joso 259

Škavić, Josip 190
 Škiljan, Filip 61
 Škrtić, Steve 20
 Šlaus, Mario 183, 190
 Šokčević, Marijan 208, 223, 225, 231, 238, 250, 252
 Šprem, Boris 165
 Štambuk, Slobodan 312
 Štedul, Nikola 267
 Štefan, Johan (Udbin pseudonim „Jager“) 247, 248
 Štefan, Ljubica 259
 Šturm, Lovro 285, 287, 301
 Šubašić, Ivan 33, 34, 36-38, 63
 Šuk, Milan 53, 58
 Šumanović, Vladimir 5, 11, 151
 Šuštarj, Alojzije 300
 Šutej, Juraj 38, 63
 Švab, Mladen 43, 62

T

Tafra, Robert 203, 206, 207, 209, 218
 Tanković, Ivan 231
 Tanković, Šemso 259
 Tepeš, Ivan 3, 5, 8, 10, 11, 31-33, 35-37, 41, 42, 44, 45, 49, 53, 61
 Terzić, Velimir 259
 Testen, Vinko 243
 Thatcher, Margaret 53
 Thomas, Charles C. 189, 190
 Tijanić, Nedeljko (Nedjeljko) 98, 101
 Timofejev 65
 Tisch, Inge 115, 117, 118
 Tojčić, Nikola 309
 Tokić, Mate Nikola 32, 61
 Tolstoj (Tolstoy), Nikolaj (Nikolai) 52, 58, 61, 194, 195, 218, 320-322
 Tolj 229
 Tolja (Tolj), Krešimir 267
 Tomčić, Zlatko 272
 Tomljanović, Žarko 259
 Torbar, Josip 34, 58, 60
 Torbar, Josip Mirko 58, 60

Tratnik, Tone 226, 228, 230
 Trešnjić, Milan 67, 68, 70, 74, 78, 81, 85
 Trošelj Miočević, Tanja 19, 21, 29
 Tuđman, Franjo 143, 166, 167, 205, 216, 266
 Tuller, Hugh 179, 190
 Tumarkin, Nina 129
 Turić, Gordana 259, 266

U

Ubelaker, Douglas H. 182, 183, 188, 190
 Uvanović, Danijel 38, 60
 Uzinić, Mate 312

V

Valentić, Mirko 217, 314
 Veselinović, Mihailo 78
 Veselinović, Milica 78
 Vesović, Milan 100
 Viertler, Hans 243
 Višnjić, Filip 85
 Vlaho, Josip (Udbin pseudonim „Johan“) 210-212, 214
 Vodušek-Starić, Jera 65, 66, 85
 Vojak, Danijel 49, 62
 Vokić, Ante 34, 49, 63
 Volk, Bojan 285, 287, 300
 Vrabac, Omer (Karlo) 200, 202, 203, 206, 214, 215, 231, 232, 237, 238, 250, 251
 Vrančić, Vjekoslav 49, 60, 318, 322
 Vraneković, Josip 307, 314
 Vranjković, Franjo 196, 197, 200
 Vrdoljak, Ante (zvani Antić) 238, 240
 Vrdoljak, Bogdan (Udbin pseudonim „Oblak“) 216
 Vrdoljak, Jure 309
 Vrhunec, Marko 287
 Vrkić, Ivan 259
 Vučetić, Marko 231
 Vučetić, Stevan 98
 Vujić, Antun 271
 Vukelić, Vlatka 5, 11, 127
 Vukičević, Marko 11

Vukić, Ante 223, 226, 229
 Vukojević, Vice 218, 259, 266
 Vuković, Tomislav 259
 Vukušić, Bože 6, 10, 15, 17, 23, 29, 32, 57, 58, 61, 114, 132, 148, 193, 203, 204, 206, 217, 218, 266, 309-311, 314

Vuletić, Mijat 67
 Vulić, Sreten 68
 Vusić, Josip 259

W

Wadl, Wilhelm 206, 212, 217
 Watt 58
 Wheeler, Sandra M. 188
 Willey, Patrick S. 189
 Williams, Lana J. 188
 Winkler, Artur 207, 209, 225, 236, 243, 244
 Wolmann, Eduard 309

Y

Yurković, Nikola 57

Z

Zagajski, Đuro 267
 Zakanji, Ladislav 196
 Zalašček, Franc 233, 235-239, 243, 247, 249
 Zatezalo, Đuro 259
 Zavišić, Nikolina 108, 113
 Zec, Božidar 70
 Zečević, B. M. 95, 102
 Zgrebec, Dragica 259
 Zmaj, Jovan Jovanović 68
 Zonjić, Uroš 88, 102
 Zorec, Milan 247
 Zorić, Krešimir 310
 Zorko, Zvone 246-248
 Zrinski, Katarina 56, 214
 Zrinski, Petar 56
 Zrinski, Veronika (Aurora Zorica) 56
 Zubac, Ivan 231

Zubak, Ivan 202, 223, 232, 240
 Zudenigo, Dragutin 196
 Zulić, Muhamed 259
 Zupanić-Pajnič, Irena 285, 301

Ž

Žerjavić, Vladimir 259
 Žitnik, Anton 259, 277
 Žitnik, Davorin 277
 Žitnik, Petar 259
 Živadinović, Mihailo – Mišo 81
 Živančević, Bata 70
 Živić, Dražen 202, 217
 Žižić, Ivica 11
 Žižić, Jure (Udbin pseudonim „Miloš“) 216

